X JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

X Jornades d'estudis locals
de Santa Maria del Camí

© **Els autors**
© **d'aquesta edició:**
Ajuntament de Santa Maria del Camí.

Coordinació:
Maria del Camí Dols Martorell

Disseny i Maquetació:
Miquel Frontera i Concepció Aguiló

Primera edició:
Setembre 2023

Impressió: ULZAMA DIGITAL S.L.

Dipòsit legal: PM 01271-2023

ISBN-13: 978-84-09-32439-2

X JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

1 i 2 d'abril del 2022
ses Cases des Mestres

Organitza:

Consell de Mallorca

institut d'estudis baleàrics

Departament de Cultura, Patrimoni i Política Lingüística
Consell de Mallorca

Ajuntament de
Santa Maria del Camí

ÍNDEX

6 **PRESENTACIÓ**

9 **PRÒLEG**

COMUNICACIONS
X JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE SANTA MARIA

13 **Maria del Camí Dols Martorell:**
La condició civil de la dona mallorquina medieval: La separació de béns

30 **Joan Pons i Payeras:**
Vexil·les, matraques, roda de Campanetes,
sons, icones, de Setmana Santa

46 **Jordi Llabrés:**
La Iconografia de Santa Maria del Camí
Desde la cadernera gòtica a la llum del raïm barroc

72 **Bernat Calafat Vich:**
Els nostres Vinaters (1981)
Una mirada quaranta anys després

94 **Francesc Lladó i Rotger:** *Relació dels germans Forteza Pinya*
i la seva mare amb Santa Maria

114 **Tomàs Vibot:**
Del gra al pa: història i tradició a Mallorca

142 **Miquel Frontera Serra:**
Apunts sobre la fotografia a Santa Maria

176 **Mateu Morro Marcè:**
Apunts sobre el parlar de Santa Maria del Camí

214 **Josep Maria Estarellas Torrens:**
C. D. Santa Maria. El futbol Santamarier de posguerra

260 **Bartomeu Sastre Canals:**
Aproximació a la geomorfologia antròpica del terme
de Santa maria del Camí

278 **Tomás Mut Ferragut:**
Els traballadors de pins i la seva empremta a la Vall de Coanegra

304 **Gabriel Ordinas Marcé:**
El paper del Consorci de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial en la recuperació de les finques de Can Mates i Cas Cabo (Vall de Coanegra).

316 **Mateu Vic i Coll:**
"Proces d'urbanització del sòl rústic a Santa Maria 1990-2021"

338 **Joan Círia i Maimó:**
Catàleg de L'obra per a tecla (orgue, piano i harmónium) Andreu Torrens i Busquets (Santa Maria del Cami, 1845–Ciutat de Mallorca, 1927)

358 **Bartomeu Garí Salleras:**
Eines per a l'estudi de la repressió feixista a Mallorca i el seu ús dins l'Ensenyament Secundari Obligatori

388 **Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià**
Estadistica escolar curs 1924-25. Les escoles públiques de Santa Maria del Camí

406 **Antònia Garí i Orell:**
Les mestres i els mestres a Santa Maria del Camí en temps de la segona república

436 **Maria del Camí Dols Martorell:**
Margaritas, flechas i flechas azules: Estructura i organització de la secció femenina de la Falange Espanyola a Santa Maria (1937-1939)

460 **Aurora Ferrer Juan:**
Estratègies pedagògiques en la convivència de centres educatius: la perspectiva dels responsables acadèmics i de la comunidat educativa

472 **Rafel Estarellas Ordinas i Rafel Juan Fortesa** *In memoriam*
La història del pa i Santa Maria del Camí

PRESENTACIÓ

Que les actes de les X Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria del Camí puguin veure la llum és, sens dubte, una molt bona notícia.

Certament, les X Jornades d'Estudis Locals pretenen continuar amb l'esperit de les anteriors edicions amb l'objectiu de despertar l'interès científic i la voluntat de crearun espai on es puguin presentar les investigacions en les què l'eix vertebrador és el poble de Santa Maria del Camí.

Com a regidora d'Educació i Cultura de l'Ajuntament de Santa Maria m'agradaria destacar i agrair en primer lloc, la constància i la dedicació dels membres de la Comissió Científica de les Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria, ja que gràcies al seu esforç, podem presentar el present volum. I en segon lloc però no menys important he d'agrair de tot cor a totes les persones que de manera desinteressada, han volgut compartir les seves investigacions i presentar els seus treballs de recerca a les Jornades, fet que demostra que les ganes de saber i aprendre coses del nostre estimat poble segueixen més vives que mai.

Amb l'esperit de mantenir viva la memòria del poble, les Jornades d'Estudis Locals han estat, són i han de seguir sent un estímul per a totes aquelles persones amb inquietuds sobre el coneixement de la vida i la realitat de Santa Maria del Camí, oferint-lis l'oportunitat d'exposar els resultats dels seus treballs des d'una perspectiva científica i rigorosa i de compartir-la amb tothom.

Malena Crespí Simon

Regidora d'Educació i Cultura

Ajuntament de Santa Maria del Camí

PRÒLEG

Per un poble és indispensable i cabdal conèixer la seva història i la seva cultura, per dues qüestions fonamentals, per una banda, per motius acadèmics, i per altra, per poder construir un futur millor.

Una manera interessant de fer-ho és celebrar les Jornades d'Estudis Locals, essent considerades com un instrument de cooperació i contribució pel seu caràcter participatiu.

Els dies 1 i 2 d'abril del 2022 es va tenir l'oportunitat de gaudir de la desena edició de les Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria, a ses Cases des Mestres, amb unes ponències de gran rellevància. I que, a través d'elles, es van posar de manifest diferents aspectes sobre la història, el folklore, l'educació, o els esports de Santa Maria, tots ells transcendents per poder comprendre i conèixer el passat, el present, i esbrinar, d'alguna manera, qualque rastre del futur.

En aquest desè volum de les actes de les X Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria, s'hi transcriuen els 20 treballs d'investigació que es varen presentar, però, el fet per destacable i emotiu, és que en aquesta

obra col·lectiva, s'ha pogut recuperar uns dels darrers articles redactats per un dels principals promotors de la vida cultural de Santa Maria i capdavanter de les Jornades d'Estudis Locals del nostre poble, el conegut i estimat Rafel Juan Fortesa, més conegut com "en Rafel de Can Moranta", ja que gràcies a la seva incansable tasca, avui s'han pogut celebrar i publicar les X Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria: *Gràcies Rafel!*.

Amb l'esperança de què aquest llibre que teniu a les vostres mans serveixi, d'alguna manera, per agafar major consciència sobre la nostra identitat com a poble.

Per tant, més informació, més compresió, més coneixement serviran per sustentarnSanta Maria del Camí molt millor.

Maria del Camí Dols Martorell

Coordinadora de les Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria

Dra. en Història

Institut d'Estudis Hispànics en la Modernitat-UIB

Maria del Camí Dols Martorell
Joan Pons Payeras
Jordi Llabrés
Bernat Calafat Vich
Francesc Lladó i Rotger
Tomàs Vibot
Miquel Frontera Serra
Mateu Morro Marcè
Josep Maria Estarellas Torrens
Bartomeu Sastre Canals
Tomás Mut Ferragut
Gabriel Ordinas Marcé
Mateu Vic i Coll
Joan Ciria i Maimó
Bartomeu Garí Salleras
Antonio Aulí Ginard
Joan Pons Julià
Antònia Garí i Orell
Aurora Ferrer Juan
Maria del Camí Dols Martorell
Rafael Estarellas
Rafael Juan Fortesa

In memoriam

COMUNICACIONS

X JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

LA CONDICIÓ CIVIL DE LA DONA MALLORQUINA MEDIEVAL: LA SEPARACIÓ DE BÉNS

Maria del Camí Dols Martorell
Doctora en Història
UIB-IEHM
mariadelcamidols@gmail.com

RESUM

Al llarg de l'Edat Mitjana, la diferenciació entre homes i dones durant l'època medieval era un fet consumat i assumit pels dos sexes i per tots els estaments socials. En aquest sentit, el néixer dona ja suposava tota una sèrie de traves, sense disposar de cap dret ni llibertat, quedant sempre relegada a situar-se en un segon plànol.

Però fou curiós que durant l'època medieval, en una societat feudal, la corona catalanoaragonesa es va mantenir en la línia romana en quant a la condició civil de la dona i al matrimoni. En aquest sentit, es parlaria del dret civil en referència al contracte marital en separació de béns, qüestió molt important, i alhora, progressista per l'època, ja que la atorgava àmplies llibertats a l'esposa i se li reconeixia, de manera legal, la seva capacitat d'obrar, sense la necessitat de qualsevol tipus de permís marital .

Amb tot, aquest sistema va arrelar profundament dins la societat mallorquina, fins al punt que, actualment, segueix en plena vigència.

PARAULES CLAU:

• dona, • Edat Mitjana, • Mallorca, • separació de béns i autonomia femenina.

RESUMEN

A lo largo de la Edad Media, la diferenciación entre hombres y mujeres durante la época medieval era un hecho consumado y asumido por ambos sexos y por todos los estamentos sociales. En este sentido, el nacer mujer ya suponía toda una serie de trabas, sin disponer de ningún derecho ni libertad, quedando siempre relegada a situarse en un segundo plano.

Pero fue curioso que durante la época medieval, en una sociedad feudal, la corona catalanoaragonesa se mantuvo en la línea romana en cuanto a la condición civil de la mujer y el matrimonio. En este sentido, se hablaría del derecho civil en referencia al contrato marital en separación de bienes, cuestión muy importante, y al mismo tiempo, progresista por la época, ya que le otorgaba amplias libertades a la esposa y se le reconocía, de forma legal , su capacidad de obrar, sin la necesidad de cualquier tipo de permiso marital.

Sin embargo, este sistema arraigó profundamente dentro de la sociedad mallorquina, hasta el punto de que, actualmente, sigue en plena vigencia.

PALABRAS CLAVE:

• mujer, • Edad Media, • Mallorca, • separación de bienes y autonomía femenina.

ABSTRACT

Throughout the Middle Ages, the differentiation between men and women during medieval times was a fait accompli and assumed by both sexes and by all social classes. In this sense, being born a woman already involved a whole series of obstacles, without having any right or freedom, always being relegated to being in the background.

But it was curious that during medieval times, in a feudal society, the Catalan-Aragonese crown remained in the Roman line in terms of the civil status of women and marriage. In this sense, civil law would be discussed in reference to the marital contract in separation of property, a very important issue, and at the same time, progressive at the time, since it granted wide freedoms to the wife and was legally recognized , his capacity to act, without the need for any kind of marital permission.

However, this system took deep root within Majorcan society, to the point that it is still in full force today.

KEYWORDS:

• women, • Middle Ages, • Mallorca, • separation of property and female autonomy.

1. INTRODUCCIÓ

Un dels principals problemes en què ens podem trobar a l'hora d'escriure sobre una història de les dones en l'Edat Mitjana, és la manca de fonts escrites, i el que se'n sap, és gràcies als testimonis de textos masculins.

Per aquest motiu, s'ha d'anar en compte a l'hora de tenir per vàlida la imatge que es tenia sobre el sexe femení al llarg dels segles. Per tant, és difícil determinar si, durant l'època medieval, hi va haver una evolució o un retrocés en la situació de les dones, ja que fou un període durant el qual es van experimentar enormes transformacions respecte a la societat, a la cultura i els costums. Així que, en una Europa cristiana, en la què l'Església va anar agafant parcel·les de poder, entre elles, les referents a la moral, juntament, amb l'establiment d'un sistema social inflexible, marcat per l'origen del naixement, on les diferències de classes estaven perfectament definides i la proliferació d'obres que tractaven sobre el caràcter femení, definiran, d'alguna manera, la posició de la dona al llarg de l'Edat Mitjana.

2. OBJECTIUS

A partir d'un anàlisi de diferents protocols notarials del segle XV, tots ells custodiats en el Regne de Mallorca; i d'una revisió de la Compilació del Dret Foral Balear[1], el que es pretén és demostrar que l'esposa mallorquina, durant l'Edat Mitjana, gaudia d'una certa "llibertat" i "autonomia" en el referent a la seva condició civil, econòmica i jurídica.

Un d'aquests "privilegis", en matèria civil, seria la unió matrimonial sota el pacte de separació de béns, a través del qual els esposos conservava la propietat íntegra dels seus béns, sense intromissió de l'altri, amb alguns matisos.

3. DOCUMENTACIÓ

Per poder realitzar de manera satisfactòria la recerca, s'han consultat dos tipus de fonts documentals. Per una banda, les declaracions de tota una sèrie de protocols notarials, del primer terç del segle XV, custodiats a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), on queda dibuixada la situació de la dona a través dels seus testaments, contractes o compra-vendes[2].

Per altra part, s'ha fet una revisió bibliogràfica de publicacions referents al Dret Foral Balear[3]. Dels distints articles, destacar l'obra de Manuel Ortolán[4], referent al compendi del dret romà, on fa un repàs de la legislació romana al llarg dels segles. Els capítols sobre el recorregut jurídic i legislatiu del Regne de Mallorca en època medieval, realitzats per Ricard Urgell[5], Antoni Pons[6] i Álvaro Santamaria[7], però sense deixar de banda les obres del Dr. Antoni Planas, les quals tracten sobre la història del dret i la història de les institucions político-administratives del Regne de Mallorca; alhora que destacar el paper de la catedràtica Mª Pilar Ferrer Vanrell[8], les obres de la qual intenten donar una visió àmplia del Dret Civil propi de les Illes Balears.

4. LA INTERPRETACIÓ DE LA FIGURA FEMENINA EN ÈPOCA MEDIEVAL

La concepció patriarcal de l'Europa medieval fou un fet palpable, la qual cosa va conduir a l'opressió del sexe femení per part dels mascles. Aquesta herència malsana ja va tenir els seus primers defensors en el propi Aristòtil[9], en concret, en el llibre *Política*, on pregonava una sèrie de diferències entre els homes i les dones: *"Es pues, evidente que a todos los seres de que hemos hablado les corresponde una virtud moral, pero la templanza de una mujer y de un varón no son idénticas, ni lo son su valentía y su justicia, como pensó Sócrates sino que en el hombre el valor es la virtud de mando, y en la mujer una virtud de subordinación; y lo mismo ocurre con las demás virtudes"*.

En els postulats de Sant Agustí, també, s'hi reafirmava la concepció de què la dona havia de ser un ésser subordinat a la figura masculina, quedant reduïda a tres papers: el de temptadora com a instrument del diable, el d'esposa com a instrument del marit i el de mare com a instrument de Déu.

Per la seva part, Sant Tomàs d'Aquino es va recolzar en la idea que Aristòtil va difondre en l'obra De *Generatione Animalium* (De la generación de los animales), on afirmava que: "La mujer es como un varón impotente".

Amb tot, l'Edat Mitjana va ser una etapa en la que l'Església catòlica va anar aconseguint un enorme poder polític, econòmic i social, i d'aquesta manera, els clergues eren, bàsicament, els únics que sabien llegir i escriure, i per això, a partir d'escrits i, sobretot, des de les trones dels temples, tenien la facultat d'incidir i d'interferir sobre els pensaments i la moral de l'època.

El sexe de les persones era una de les circumstàncies que modificava la seva capacitat jurídica. Per aquest motiu, la dona vivia en una posició de debilitat en una societat regida pels homes. La fragilitat de les fèmines anava unida a la inferioritat biològica i intel·lectual. la prioritat masculina anava per davant de qualsevol interès i, per tant, la dona quedava en un segon plànol.

3.1. LA DICOTOMIA MEDIEVAL: LES FIGURES D'EVA I DE LA VERGE MARIA

Dins de la corrent cristiana, dues foren les expressions que es van construir de les dones. Una, encarnada en la figura de la Verge Maria, qui gaudia d'unes virtuts que únicament podien tenir les dones santes. I l'altra visió era la de representar a les fèmines, basada en el símbol d'Eva. En aquest sentit, l'emblema del Gènesi dotava a les dones d'una sèrie de trets negatius: se les associava amb el mal, amb l'obscuritat, amb la imperfecció, amb l'engany i amb la

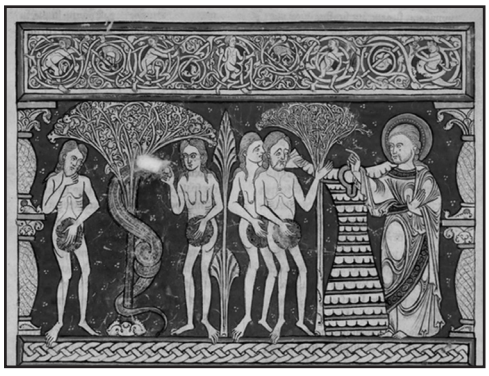

Adan i Eva
Biblia Preromànica
de Burgos

malaltia. D'aquesta manera, els Pares de l'Església acusaren a Eva de ser la culpable del pecat original, identificant a la dona amb la sexualitat i la deshonra, així, per exemple, per a Tertulià, les fèmines eren "la porta del diable"[10] (ianua diaboli), és a dir, les seves aliades.

Però davant d'aquesta concepció negativa, es presentava la defensa de l'arquetip de la dona per excel·lència: la Verge Maria, la criatura més virtuosa. A partir del segle XII, la difusió del culte marià fou un fet constatable, i gràcies a ell, es consolidà i es va estendre la veneració per la Verge.

Els pensadors medievals continuaren en la línia de la creença de la inferioritat femenina, nascuda a partir del pecat d'Eva[11]. L'Església catòlica, per la seva part, va emfatitzar en l'admiració envers la imatge de la Verge Maria, caracteritzada per la seva compassió i preocupació maternal[12]. La majoria de dones eren considerades filles d'Eva, hereves del pecat, i contrastaven amb una minoria que encarnava la figura de Maria[13].

La representació de Maria era la de dona divina i inaccessible. Es va vincular a l'aspecte de redemptora i salvadora a la gràcia divina de mare i verge: puresa inviolada. Per aquest motiu, la virginitat, juntament amb la maternitat, esdeveniren els dogmes marians per antonomasia. Maria no era dona, només era mare i verge. Així, es va dividir la sexualitat femenina entre les verges i les que no ho eren (casades o vídues). L'ideal medieval va desenvolupar la creença de la Verge com a porta oberta del Paradís, en contraposició en l'altra dona (Eva) que era la porta de l'Infern.

Escena de l'Anunciació de la Verge Maria.
Jaume Ferrer II. Retaule de Verdú. Escola lleidatana, 1432-1434
Museu Episcopal de Vic

Als inicis del segle XIII es van aparèixer un conjunt de canvis estructurals: la forta influència del corrent misògin fomentat per l'Església catòlica, el desenvolupament de la burgesia i la restauració i floreixement de les ciutats, que coincidia amb la laïcitat de la vida urbana. Aquesta successio d'aconteixements, van conduir cap a un "cert rebuig" dels valors predominants d'èpoques anteriors: davant la idealització cortès de la dona s'oposava el realisme i l'antifeminisme; als valors religiosos s'hi encaraven els valors anticlericals i el poder aristocràtic s'enfrontava l'antifeudalisme burgès. Per la seva part, la misoginia condemnava a la dona ser símbol d'allò corporal i sexual i, així, de l'allò material i efímer. La dona, com a descendent d'Eva, era lasciva, mentidera, enganyosa, sempre en benefici propi.

Darrera d'Eva, hi vivia el pecat. Fou ella qui, havent acceptat la paraula de la serp, va donar peu a la desobediència i a la mort, i per aquest motiu, portava sobre ella el disgust de Yavhé: "multiplicaré els teus mals en les teves prenyeces; amb dolor pariràs els fills, i estaràs sota la potestat del teu espòs i ell et dominarà"[14].

a) L'ideal femení medieval

El cos de la dona era concebut com un instrument de provocació i de pecat. L'ideal físic femení era el d'una dona alta de cabells rossos i llargs, cos prim amb malucs fins, mans petites i blanques i pits petits. Els trets facials partien d'una cara ovalada, destacant els ulls i el nas petits, així com uns llavis rosats i carnosos i galtes rosades. A més, era molt important la blancor de la pell com a símbol de puresa i de gaudir d'una certa posició social. Des del punt de vista moral, a part de comptar amb les anteriors qualitats físiques, també havia de ser: casta, prudent, treballadora, honrada, callada, hermosa, submissa, passiva i amb capacitat de procrear. D'entre elles, la més important, era la castedat.

4. EL MATRIMONI: EL SAGRAMENT I L'INTERÈS ECONÒMIC

La millor manera de controlar i sotmetre a una dona era a través de la unió matrimonial. El casament canònic es va instal·lar, a partir del segle XIII, com a instrument d'ordre i de control de les donzelles.

En les històries i sermons, en els tractats d'educació, la dona perfecta apareixia com l'amant esposa, tot complint les obligaciones degudes amb el seu marit: cuidant dels fills, responsable de la llar, en definitiva, construint el matrimoni ideal[15].

Durant l'Edat Mitjana, el fet d'estar desposats significava gaudir d'un "estat" que ordenava la vida dels contraents. La funció de la jove era estar al servei de l'interès de la parella.

Amb el decurs del feudalisme, la situació de la dona va anar canviant, es van anar convertint en serventes, perdent tota casta de drets, fet que els convertia en éssers més vulnerables.

El matrimoni, per tant, tenia dues vessants; per una part, la jurídica, en la qual se reconeixia a l'esposa com un individu amb els seus "drets" o "llibertat"[16], i per altra, l'econòmica, el marit es podia beneficiar del patrimoni de la dona.

4.1. EL MATRIMONI A MALLORCA: LA SEPARACIÓ DE BÉNS

En el cas del Regne de Mallorca, la dona gaudia d'unes certes garanties que afavorien la seva condició civil i econòmica, a través el contracte matrimonial de la separació de gràcies, cosa que permetia a la donzella quan es casava, poder disfrutar dels seus béns patrimonials, independentment del seu espòs, però amb alguns matisos.

Els orígens de l'establiment de la separació de béns en el Regne de Mallorca es remunten a l'època romana. *El Dret Romà*[17], és considerat per molts d'estudiosos com la *lex hereditas*. El sistema romà de la separació de béns es trobava atenuat pel procediment dotal (*Perfectissima siqua muller*) acompanyat per la Presunció Municiana[18]. Aquesta situació, va permetre, de qualque manera, el reconeixement de la capacitat d'obrar de la dona casada, atorgant-li certa autonomia. Dit procediment va arribar a les illes amb el general Quint Cecili Metel, en el 123 a.C. Les Balears van experimentar una intensa romanització, un dels punts forts fou l'establiment del dret romà, que va perviure a les etapes posteriors (Corpus Iuris Justiniano[19], 530).

Amb l'avanç del temps, el règim va sobreviure, malgrat les diferents dominacions que varen sofrir les illes. En aquest sentit, després de la conquesta cristiana de Mallorca, per part de Jaume I, en el 1229, aquest nou territori va esdevenir enclavament comercial de primer ordre en la Mediterrània, cosa que aportava un gran prestigi per la Corona d'Aragó. En termes legals, es va mantenir la línia continuista de l'estructura jurídica romana i, alhora, amb la intenció

de fomentar el repoblament de les noves terres conquerides als musulmans, el monarca va atorgar una sèrie de privilegis, a partir de la *carta de populationis*, la famosa *Carta de Franquesa*[20], promulgada l'any 1230, on s'hi transcrivien una sèrie de drets i llibertats per als nous habitants, convertint-se en una "constitució" molt progressista per l'època, assentant, així, les bases de la vida mallorquina, en temes socials, polítiques, administratives i econòmiques, amb la pervivència del dret romà de Justinià i la vigència del dret català com a supletori del mallorquí. En aquest aspecte, en quant a la condició civil de la dona, la separació de béns i l'establiment de la societat feudal, el monarca es va mantenir en la línia romana. Aspecte que, per exemple, en altres territoris de la corona no se contemplava, com fou en el cas dels Furs de València[21], on les dones eren considerades menors d'edat, de manera permanent i denotaven fragilitat, en definitiva, eren "persones domèstiques" que s'havien de controlar.

Un dels altres volums important envers a les prerrogatives de la condició femenina a Mallorca fou el *Llibre d'Styls* d'Arnau d'Erill (1344), considerat la primera recopilació d'ordinacions del Regne, deliberada i acordada pels Jurats de Ciutat. Fou entès com un conjunt de principis consuetudinaris, on en els seus capítols ehi apareixien importants aspectes innovadors per a les dones, com per exemple, que la causa d'emancipació era el matrimoni, a l'igual que la declaració de la validesa de les obligacions contretes per les fèmines i el ple reconeixement de les donacions fetes per elles[22].

> *— Jo, Antonina (...) venc al discret Guillem Castellar a Magdalena tàrtara esclava meva, per 20 ll(iures) e 4 s(sous).*
> *A 3 de novembre de 1416*[23] .

> *— Jo, Antònia de nació canària que vaig esser serva de Francesca Mascaró q(uondam) franca e alforra, don a Martí Serra, 7 ll(iures). A 13 de novembre de 1402*[24].

> *— Jo, Caterina, muller d'Antoni Rubí not(ari), reconec que deb a vos Joan Perera, prebíter beneficiat a laSeu, 24 ll(iures) e 4 d(iners) per cens de 72 ll(iures)*[25].

> *— Jo, Magdalena, muller de Joan de Sant Joan, donzell, venc a vos discret Antoni Rubí not(ari) un esclau meu de natió de tàrtars vocetum Joan de 30 anys per preu de 70 ll(iures)*[26].

A propòsit del règim de separació de béns entre el marit i l'esposa fou, i segueix essent, un dels pilars fonamentals a les Balears, en matèria de drets civils. Aquest sistema atorgava àmplies llibertats a la desposada, independentment del company, sense necessitat del permís conjugal per a realitzar qualsevol acte sobre els seus béns[27]. Dita situació va permetre la consideració de la capacitat d'obrar de la dona casada. L'esposa podia conservar el domini i ús dels seus béns. En definitiva, li proporcionava una certa "autonomia".

En l'actualitat, en la *Compilació de Dret Civil de les Balears*, el sistema es troba en plena vigència, fins en el punt que, en l'article 4t, es transcriu que: *"cada cónyuge retendrá el dominio y administración de los que le pertenezcan (bienes)"*[28]. Per tant, l'herència romana, en matèria de dret civil, ha perviscut amb el pas del temps, i malgrat, durant l'Edat Mitjana, la dona era considerada com un ciutadà de segona, en quant a les seves atribucions civils, va

mantenir un estatus semblant al de l'home.

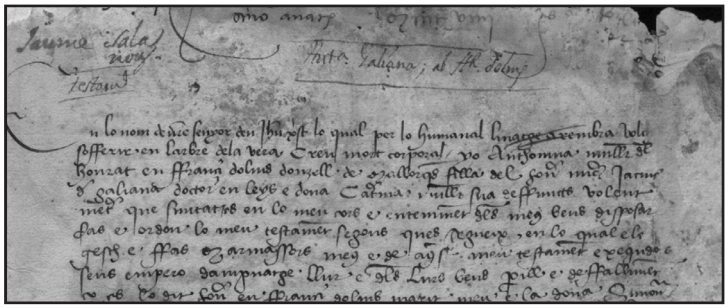

ARM, Protocol notarial, S-25, f. 93. Testament d'Antònia Galiana (1409)

I si es va molt més enllà, no tot fou de color de rosa per a les fèmines mallorquines, per què s'ha de tenir en compte que la separació de béns absoluta entre els desposats, no era del tot absoluta, sinó que el marit jugava amb la figura jurídica del *sistema dotal*[29], amb la intenció de beneficiar-se[30]. Gràcies a aquest règim, la futura esposa aportava, a l'hora de la unió, una dot (béns propis[31]), i en transferia

l'administració al marit. Fou un procediment bastant utilitzat En aquest sentit, a través de la separació de béns es deixava entreveure que la dona tenia capacitat econòmica, independent de la seva parella, i que per tant, podia ajudar a augmentar la riquesa familiar, encara que el patrimoni domèstic era administrat pel consort, quedant supeditada als interessos econòmics maritals[32] .

Joan Magastre habitador de la parròquia de Sineu, col·loc en matrimoni i legalment a la meva filla Blanca amb Martí sa Rovira Coltel civis maioricarum. (...) Constitueix la dot de la meva filla 300 lliures mentre estigui en matrimoni (fuerint conjuges). Et in obitu dicta filla meva posa testament de la seva dot farà les voluntats amb el marit (facere voluntates cum marito)[33].

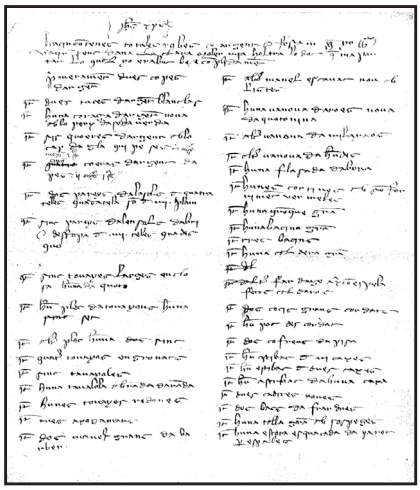

ARM,
Protocol Notarial,
0-2, f. 30 (1426)

En comptades ocasions, també, s'estilava, el *sistema de separació de béns absoluta*, que es donava quan cada un dels membres de la unió matrimonial tenia l'ús i disfrut de tots els seus béns i de l'administració dels mateixos, sense intromissió de l'altre.

En conjunt, la separació de béns va ser considerat el règim econòmic matrimonial legal a Mallorca, amb un ple ple reconeixement de la capacitat legal d'obrar de la dona, defensant l'autoritat femenina i reduint la disposició del marit de malgastar, dilapidar o malbaratar els béns de l'esposa, allunyant, així,

la codicia i els interessos de les unions per gananciais. La consort medieval mallorquina gaudia d'una situació civil, econòmica i jurídica que l'afavoria. L'única obligació que tenia era la de participar en les càrregues familiars.

5. CONCLUSIONS

Recapitulant, la idea de la societat medieval vendria marcada per una visió teològica i viril, on la concepció que es tenia de les dones era de total subordinació envers la figura masculina: primer, del pare, o en el cas de la pèrdua del progenitor, del seu germà; i si es casava, la del marit.

En referència a la condició civil de les joves esposes, en el Regne de Mallorca, gràcies a la legislació, gaudien d'una sèrie de drets i llibertats, entre els quals es trobava la seva "certa" independència econòmica, que vendria afavorida per l'establiment del règim matrimonial de la separació de béns. Per aquest motiu, l'esposa podia disfrutar del seu patrimoni sense intercessió del seu espòs, acumulant, en ocasions, importants riqueses de la Mallorca medieval.

Jo Llorença, esposa de Bernat Bugatell, notari e ciutadà de M(allor)ques q(uondam). Pos la meva herència en constància de públic testament

- *1 hospici amb una algorfa eidem hospitio contiguo dins la Ciutat en l'ALmudaina que era del R(everend) Prepòsit de Tarragona (...)*
- *Sepultura mea en la capella de Sant Bartomeu de l'església de la Seu, on cremaran 8 lliures de cera que cremaran contínuament en la missa major(...)*[34].

NOTES:

1. MASCARÓ ALBERTÍ, Matías, *Derecho Foral de Mallorca*, 3a edició, Tip. José Tous, Palma, 1904.
2. ARM, V-10
   ARM, S-25
   ARM, S-24
   ARM, LL-1
   ARM, 0-2
   ARM, M-95
3. DE HINOJOSA, Eduardo., *La condición civil de la mujer en el derecho español antiguo y moderno*, Universidad Carlos III-DIKINSON, Madrid, 2020. LALINDE ABADÍA, Jesús, "Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el Derecho catalán", *Revista jurídica de Catalunya*, 64 (1965).
4. ORTOLÁN, Manuel, *Compendio de Derecho Romano, Buenos Aires*, Ed. Atalaya, 1947.
5. URGELL, Ricard (dir.), *Llibre dels Reis: Llibre de Franqueses i Privilegis del Regne de Mallorca. Còdex número 1 del Regne de Mallorca: s. XIII-XV*, Universitat de les Illes Balears, Barcelona, 2010.
6. PONS, Antoni, *Constitucions e ordinacions del Regne de Mallorca: s. XIII-XV,* Estampa den Guasp, Palma, 1932-1934.
7. SANTAMARÍA, Álvaro, *Ejecutoria del Reino de Mallorca (1230-1343)*, Ajuntament de Palma, Palma, 1983.
8. FERRER VANRELL, Maria Pilar, *Lecciones de Derecho civil balear*, UIB, Palma, 2003.
9. ARÍSTÒTIL, *Obras* (Del alma. Ética Nicomaquea. Ética Eudemiana. Política. Constitución de Atena. Poética), Editorial Aguilar, Madrid, 1986, p. 707.
10. BOCK, Gisela, *La mujer en la historia de Europa. De la Edad Media a nuestros días*, Crítica, Barcelona, 2001, p. 13.
11. RUIZ GÓMEZ, F. "La identidad en el discurso religioso", en Jose Antonio JARA FUENTE *Construir la identidad en la Edad Media: Poder y memoria en la Castilla de los siglo VII a XV,* Universidad de Castilla la Mancha, 2010, p. 24.
12. BENITO DE LUCAS, Joaquín, *Poesia y religiosidad en la Edad Media,* Rialp, Barcelona, 2011.
13. Les monges que, curiosament, només eren verges i no mares.
14. Gènesis 3,16.
15. ANDERSON, Bonnie; ZINSSER, Judirh, *Historia de las mujeres: una historia propia*, volum I, Crítica, Barcelona, 1991.
16. ARM, S-24, f. 12v: *Jo, Clara, esposa de Francesc de l'Anyell q(uondam) civis maioricarum, orden procurador meu al discret Guillem Ferrer, presbíter beneficiat a l'església de la Seu (3 d'abril de 1416).*
    ARM, S-24, f. 85: *Jo, Elionor, conversa, filla de Jacob, judei civitatis de les terres de sarraïns, me coloc en matrimoni amb Tomàs Dolç, convers (17 de desembre de 1417).*
17. ORTOLÁN, Manuel, *Compendio de Derecho Romano*, Heliasta, Buenos Aires, 1978.
18. El romà Quint Mucius Scevola en favor de l'honestidat de la dona casada, va legislar que tot allò adquirit per ella durant el matrimoni que ella no en pogués demostrar-justificar l'origen o procedència, s'entenia com a regalat-entregat pel marit.
19. PASCUAL GONZÁLEZ, Luis, *Derecho Civil de Mallorca. Herencias y otras especialidades forales*, Embat, Mallorca, 1979, pp. 1-14.
20. URGELL, Ricard, *Llibre dels Reis: Llibre de Franqueses i privilegis del Regne de Mallorca. Còdex número 1 de l'Arxiu del regne de Mallorca*, José de Olañeta Editor, Barcelona, 2010.
21. https://www.uv.es/correa/troncal/7.pdf
22. PLANAS, Antoni, "La costumbre del derecho histórico de Mallorca", *Cuadernos de Historia del Derecho*, 22 (2015), Madrid, pp. 110-111.
23. ARM, LL-1, fol 12.
24. ARM, S-25, fol 34.
25. ARM, S-24, fol 48.
26. ARM, S-24, fol 48.
27. ARM, S-25, f. 34: *Jo Llorença [...] pos la meva herència en constància de públic testament. Un hospici amb algorfa cont iguo dins la Ciutat en l'Almudaina que era del R(everend) Prepòsit de Tarragona. XIII de novembre de 1402.*
28. *Compilació de Dret Civil de les Balears*, paràgraf 2n de l'article.
29. NOGUERA, Feo. "Panorámica del derecho foral", *Jornada de. Derecho Foral*, Palma, 1973, p. 20-21. CLAR, R., "Régimen matrimonial de separación de bienes en el derecho foral balear", Jornada de Derecho Foral, Palma, 1973, p. 33-54.

30. En aquest sentit, es pot fer una extrapolació al dret francès i anglès en els quals, correspon al marit l'administració i ús dels béns de la dona (dot) però no la disposició dels mateixos.
31. Béns mobles o immobles. Estava en funció de l'estatus social al qual pertanyia la donzella.
32. ARM, O-2, f. 30-30v: Exemple d'una dot *Ací contenes totes les robes e argent que yo Guillem Vaquer tenc de la dona Clara muller mia lo dot que m'ha portat, lo qual yo era rebut bé e complidament [...]. A XXVII octubre MCCCCXXV.* ARM, S-24, f. 34v: *Jo Caterina [...] accepto en segones núpcies, me coloc en matrimoni amb vós Nicolau Berga brasser [...]. El meu dot de núpcies és de 40 l(liures) i 4 d(iners). IV abril MCCCCXVII.*
33. ARM, S-25, fol 16.
34. ARM, S-25, fol 34 (13 de novembre 1402).

6. BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, Bonnie; ZINSSER, Judith, Historia de las mujeres: *una historia propia*, volum I, Crítica, Barcelona, 1991.
- ANDRÉ, Jacques (tr.), *Historie Naturelle Livre 23*, Les Belles Lettres, Paris, 1971.
- ARÍSTÒTIL, *Obras* (Del alma. Ética Nicomaquea. Ética Eudemiana. Política. Constitución de Atena. Poética), Editorial Aguilar, Madrid, 1986.
- ARTOLA GALLEGO, Miguel, *La Hacienda del Antiguo Régimen*, Alianza Editorial, Madrid, 1982.
- BELDA, M. Ángeles, *El régimen matrimonial de bienes en los Furs de València*, València, 1966.
- BENITO DE LUCAS, Joaquín, *Poesía y religiosidad en la Edad Media*, Rialp, Barcelona, 2011.
- BINIMELIS, Joan, *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, Impr. Tous, Palma, 1927.
- BOCK, Gisela, *La mujer en la historia de Europa. De la Edad Media a nuestros días*, Crítica, Barcelona, 2001.
- CAMPANER, Álvaro, *Cronicon Mayoricense: noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Juan Colomar Salas, Palma, 1881.
- CATEURA BENNÀSSER, Pau, *Comprar, vendre i pagar al rei. Els impostos indirectes del Regne de Mallorca (segles XIV-XV)*, El Tall, Palma, 2009.
- CATEURA BENNÀSSER, Pau, *Recaptar per a pagar deutes el Còdex 29 de l'Arxiu del Regne de Mallorca (1390)*, El Tall, Palma, 2009.
- CLAR, Raimundo, "Régimen matrimonial de separación de bienes en el derecho foral balear", *Jornada de Derecho Foral*, Palma, 1973.
- DE HINOJOSA, *Eduardo, La condición civil de la mujer en el derecho español antiguo y moderno*, Universidad Carlos III-DIKINSON, Madrid, 2020.
- FERRER VANRELL, Mª Pilar, "Efectos patrimoniales del matrimonio", *Lecciones de derecho civil balear*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 2004.

- FERRER VANRELL, Mª Pilar, "La determinación de las masas patrimoniales; titularidades dudosas y la protección de los acreedores en el régimen económico matrimonial de separación de bienes en la Compilación Balear", *Jornadas de Derecho Civil Balear con motivo del 50 aniversario de la Compilación*, Colegio Notarial de las Islas Baleares, Palma, 2012
- FERRER VANRELL, Mª Pilar, *Lecciones de Derecho civil balear*, UIB, Palma, 2003.
- GALÁN, Mercedes, "Estudios jurídicos sobre el papel de la mujer en la Baja Edad Media", *Anuario Filosófico*, 26 (1993), Madrid, p. 541-557.
- LALINDE ABADÍA, Jesús, "Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el Derecho catalán", *Revista jurídica de Catalunya*, 64 (1965).
- LÓPEZ, Pedro, RODRIGO, Mateu, "La mujer en el código de Jaime I en els Furs de València, Las mujeres medievales y su ámbito jurídico", *Actas II Jornadas de Investigación Interdisciplinaria,* Madrid, 1983.
- MASCARÓ ALBERTÍ, Matías, *Derecho Foral de Mallorca,* 3a edició, Tip. José Tous, Palma, 1904.
- MASOT MIQUEL, Miguel, *El régimen económico matrimonial en la Compilación de Derecho Civil especial de Baleares*, Temis, Zaragoza, 1962.
- MONSERRAT QUINTANA, Aantonio, "Lección 20: La dote y las instituciones paradotales: el excreix", en FERRER VANRELL, Mª Pilar (coord.), *Lecciones de Derecho Civil Balear*, Universitat de les Illes Balears, 2ª edic. revis., Palma, 2003
- NOGUERA, Feo. "Panorámica del derecho foral", *Jornada de. Derecho Foral,* Madrid, 1973.
- ORTOLÁN, Manuel, *Compendio de Derecho Romano*, Heliasta, Buenos Aires, 1978.
- PASCUAL GONZÁLEZ, Luis, *Derecho Civil de Mallorca. Herencias y otras especialidades forales*, Embat, Mallorca, 1979.
- PASCUAL, Luis, Derecho *Foral de Baleares*, Ajuntament de Palma, Palma, 1960.
- PIÑA HOMS, Roman, *El derecho histórico del Reino de Mallorca*, Ediciones Cort, Palma,1993.
- PLANAS, Antoni, "La costumbre del derecho histórico de Mallorca", *Cuadernos de Historia del Derecho*, 22 (2015), Madrid.
- PONS, Antoni, *Constitucions e ordinacions del Regne de Mallorca*: s. XIII-XV, Estampa den Guasp, Palma, 1932-1934.
- PONS, Félix, *Derecho Civil de Mallorca*, Nueva Enciclopedia Jurídica, Barcelona, 1950.
- ROIG, Jaume, *El Llibre de les dones*, Laertes, 1997.
- RUIZ GÓMEZ, Francisco, "La identidad en el discurso religioso", en José Antonio JARA FUENTE *Construir la identidad en la Edad Media: Poder y memoria en la Castilla de los siglo VII a XV*, Universidad de Castilla la Mancha, 2010.
- SANTAMARÍA ARÁNEZ, Á., "El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV", en *IV Congreso de la Historia de la Corona de Aragón*, Diputación Provincial de las Baleares, Palma, 1955.

- SANTAMARÍA, Álvaro, *Ejecutoria del Reino de Mallorca (1230-1343)*, Ajuntament de Palma, Palma, 1983.
- URGELL, Ricard (dir.), *Llibre dels Reis: Llibre de Franqueses i Privilegis del Regne de Mallorca. Còdex número 1 del Regne de Mallorca: s. XIII-XV*, Universitat de les Illes Balears, Barcelona, 2010.

VEXIL·LES, MATRAQUES, RODA DE CAMPANETES, SONS, ICONES, DE SETMANA SANTA

Joan Pons i Payeras
Rectoria,1
07320 Santa maria del Camí
Tèl.: 639 97 27 89
joanponspayeras@gmail.com

RESUM

Des de les darreries del segle XVI -concretament a partir del Concili de Trento (1563)- el bisbat de Mallorca, gaudirà de presència permanent d'un cap i pastor, tendrà bisbe residencial, i ben prest es notarà en el dinamisme de cadascuna de les parròquies i vicaries rurals on els seus caps per decret episcopal es veuran obligats a residir al seu lloc pertinent. A un espai determinat que es farà notar aquesta presència serà precisament a les celebracions de Setmana Santa i Pasqua que es veuran embellides per la incorporació de nous elements decoratius, de manera especial a les celebracions externes com seran les manifestacions processionals.

Imatges de passió estampades en banderoles obriran manifestacions públiques de pietat com seran les vexil·les. Sons substitutius al toc de campanes (matraques) a uns dies silenciosos i endolats per la commemoració de la mort de Jesús, tant per a convocar la població disseminada a la ruralia com per acompanyar el ritme processional dels dies sants, a més d'encapçalar el parèntesi del Dijous al Dissabte, tot entonant la comunitat creient l'Himne de lloança *Gloria in excelcis Deo*, amb el toc festós de la Roda de Campanetes, donaran un encuny peculiar a uns dies de notable solemnitat per a la població.

PARAULES CLAUS

• Setmana Santa, • celebració, • imatge, • so, • cor

RESUMEN

Se comenta la presencia y uso en las iglesias de tres elementos bien arraigados en la vida litúrgica de nuestras poblaciones durante la Semana Santa: "vexilles", "matraques" i "roda de campanetes".

PALABRAS CLAVES

• *Semana Santa,* • *celebración,* • *imagen,* • *sonido,* • *coro*

ABSTRACT

The presence and use in churches of three well-rooted elements in the liturgical life of our towns during Holy Week is discussed: "vexil·les", "matraques" i "roda de campanetes".

KEYWORDS:

• *Easter,* • *celebration,* • *image,* • *sound,* • *chorus*

Vexil·la
Santa Maria.

VEXIL·LES

El cinquè Diumenge de Quaresma (antany, Diumenge de Passió, dedicat a l'adoració de la Veracreu) apareixen a molts de presbiteris dos estendards morats, d'uns dos metres d'altària aprox., de forma hexagonal[1], amb simbologia de la passió de Jesús brodats o pintats que s'exhibeixen tenint una funció didàctica de suport visual per ensenyar les escenes de la Passió: llenternes, torxes i armes dels soldats romans que acompanyaven a Judes, amb la mà parada per rebre les monedes d'or; una espasa amb una orella tallada, que recorda l'episodi de Pere i el criat Malcus; fuets, daus, creu, el gall de la negació de sant Pere, les llanderes en que assotaren Jesús, la columna on va rebre els assots i molts d'altres icones que representen més escenes de la Passió, gerro, sol, lluna, Maria Magdalena, la Verge Maria, la Verònica que eixuga la cara a Jesús...[2]. Tot una catequesi que a partir del concili de Trento (1563), es feu servir per a adoctrinar el poble de Déu.

Era costum treure'ls després de vespres una a cada costat de la Veracreu, tapada amb un vel morat. S'organitzava una petita processó amb molt acompanyament de llums [3] i solien cantar l'himne:

Vexil.la regis prodeunt,
fulget crucis mysterium,
quo carne carnis conditor
suspensus est patibulo.

Les banderes del rei avancen
el misteri de la creu llueix,
on la carn del Creador de la carn
del patíbul està penjat [4]

Les arrels històriques documentades de les vexil.les es troben sobretot a les Visites Pastorals, de manera especial en el llarg pontificat del bisbe Joan Vich i Manrique (1573-1604) 5. Vet aquí una mostra 6:

- Valldemossa (1567)
- Selva (1581) [7]
- Escorca (1586) [8]
- Pollença (1588)
- Costitx (1588) [9]
- Santa Eulàlia/Palma (1593)
- Santanyí (1596)
- Sant Jaume/Palma (1607)

Vexil·la
Santa Maria.

Temps enrere aquests estendarts amés presidien les processons dels dies sants, sobretot el Diumenge del Ram, el Dijous i el Divendres, seguint les directrius del Decret Episcopal de 1587 10, *en primer lloc vajen las Vaxilllas, ab dos siris...*

El mateix bisbe, quan feia visita als pobles, revisava tot l'inventari de la parròquia, insistia en què es renovassin les vexil.les, si eren envellides:

1581 Sóller: Atès que les vexil.les de brocat són tan velles...[11].

1596 Montuiri: Item dues vecil.les ja molt ... [12].

Si que hi hagué un fort increment de vexil.les a la part forana en el segle XVII:, Búger (1730) [13]; però també hi ha viles que jamai han disposat d'aquest patrimoni catequètic, com és el cas de Mancor de la Vall [14], entre d'altres.

Ressorgiment: Sembla haver-hí, aquestes darreres dècades, una valoració, cert renaixement de les vexil.les a algunes esglésies del bisbat:

- *Una novetat cal destacar a les processons de Setmana Santa de l'any 1996 (Calvià), la presència d'una bandera o estendard amb els símbols de la pas sió de Jesús, gairebé desconegut sobretot pels joves calvianers* [15].

- *Aquesta Setmana Santa (2015) hem pogut veure a la Parròquia de Sant Bartomeu -Sóller- dos estendarts amb símbols de la passió. Feia una cin quantena d'anys que els sollerics no havien pogut veure aquestes banderes* [16].

- *Durant la Setmana Santa (2016) poguérem veure a la nostra Parròquia de Sant Pere -Búger- dos estendarts amb símbols de la Passió de Jesús; feia una trentena d'anys que no havíem pogut veure penjades aquestes banderes* [17]

- *Tras décadas abandonadas en las bóvedas del templo, -església sant Ni colau de Palma- las típicas banderolas mallorquinas fueron rescatadas (2021) ... restauradas en unos talleres de Sevilla. La pinturas primigenias no se han tocado* [18].

Hi ha constància que aquests temps darrers també se n'han restaurades a: Calvià (1996) [19], sa Pobla (2014) [20], Búger (2017) [21], etc.

MATRAQUES.

També nomendades "maçoles" i a determinats indrets de Catalunya, "tenebres" 22 situades al campanar, prenien el relleu a les campanes els dies que estava manat no tocar-les per a cridar al poble als oficis religiosos del divendres i dissabte, o acompanyar les processons les nits del Dijous Sant i Divendres. És l'anomenat "dejuni de les campanes" [23]:

Dijous i divendres sant
les campanes callen fort
les maçoles fan el cant
en reverència a la mort [24]

Es tracta d'una roda de fusta (dos cercles) de gairebe un metre llarg de diàmetre i 3 cm de gruix, amb sis masses que topen contra sis pots fixes, que una vegada que les fas voltar amb una maneta produeixen un renou ben fort, sec i repetit.

De seguida al concili de Trento, gairebé a totes les esglésies parroquials i conventuals s'instal.laren matraques, tot i haver-hi indicis que a Mallorca ja n'hi havia en el segle XIV, concretament a la Seu [25]. A la ciutat d'Eivissa, ens consta que l'any 1502, ja hi havia matraques al campanar de la Seu de Santa Maria [26]. De totes maneres, cal assenyalar que algunes poblacions de la ruralia mallorquina -Búger, Mancor de la vall- no gaudiren d'aquest so fins a inicis del segle XIX [27].

Pel que fa a Santa Maria del Camí, tenim una referència, a mitjan segle XVIII (1756) que es compren les matraques pel campanar [28;] a la vegada que l'any 1900, en temps del rector Mn. Jordi d'Oleza i Sàenz, *una matraca grande para los días de Semana Santa, recompuesta el presente año* [29]; d'on podem deduir que després de 150 anys, ja demanava renovació la nostra matraca.

La matraca es troba situada a la part nord del campanar, a la mateixa altura que les campanes amb aquestes mesures: 1'35 m. De diàmetre, dues posts hexagonals, amb sis forats a cada costat de 2'25 cms.[30]: la llargària de cada massa,

és de 40 cms.i el martell té 17x0'7x5'5. Els forats que hi ha als costats es veuen que servien per a escampar més i més el renou.

A l'actualitat, pel que fa al toc de matraques en l'absència de campanes, les rúbriques diuen *mentre es canta el Glòria repiquen les campanes; en haver-lo acabat no es toquen més fins a la Vetlla pasqual* (Dijous Sant); *durant l'himne es toquen les campanes, tenint en compte els costums de cada lloc* (Dissabte de Glòria) [31]. De la qual cosa deduïm que les matraques eren el recurs utilitzat per a convocar la població rural als actes religiosos sobretot.

Cal dir que en els darrers vint i cinc anys, a Mallorca s'han creat maçoles noves (Binissalem, Santa Margalida [32]) i sobretot se n'han restaurades (Mancor de la Vall [33], Petra [34], Sa Pobla [35], Búger [36], Sineu [37], Santa Maria del Camí [38], Sant Nicolau de Palma [39]...); a la vegada s'han introduït nous espais per a assaborir el seu so, com és el cas de sa Pobla que amés dels tradicionals anuncis de celebracions, sonen a les 12 del migdia del Divendres i Dissabte Sant, l'hora de l'Àngelus [40] ; i a Sineu, en el pla de Mallorca, el Divendres Sant, a les 3 de la tarde en record de l'Hora que morí Jesús [41].

A la Seu de Mallorca, també les matraques servien per a convocar el cor dels canonges amb tres trets, *el Divendres i el Dissabte Sants hom convoca a cor mitjançant el toc de "ses massoles" tres trets, com sempre* [42].

Als monestirs, també en feien ús de les matraques. Així al monestir del Palau de Sineu, de monges concepcionistes, les trobam datades l'any 1679 [43], assenyalant les hores de toc de matraques [44]; per la seva part, al monestir de Sant Bartomeu d'Inca, de monges Jerònimes, tot donant compliment a la Consueta (S. XVII) quan moria una monja, tenien a mà el Capítol XXXI. "De lo que se ha de fer quan alguna monja morir"; llegim en ell: *i quan s'acostarà el trànsit, tocaran la taula (matraca)* [45].

A més de la roda de matraques, ordinàriament situada al campanar, també hi ha les "matraquetes", que són utilitzades al moment de l'elevació de la missa encara avui a algunes esglésies com, Sencelles, sa Pobla, Porreres[46]. I fins i tot, a algún indret de la Serra de Tramuntana, com és el cas de la petita vila d'Estellencs, que les denominen "mussoles", i són molt peculiars *para avisar de los actos religiosos, los monaguillos se paseaban por las calles tocando "ses mussoles" y anunciando el motivo del aviso; "es priiimeeeer", "es seeegooon...* [47]; vendrien a ser les matraquetes que encara queden a moltes sagristies per a anunciar el moment

solemne de l'elevació de les espècies eucarístiques.

Escriptors i pregoners, des de fa dècades, reclamen la recuperació dels so de les matraques en aquests dies assenyalats, afi de que no seguesquin plenes de pols als nostres campanars *la meva crida és recuperar-les per l'interés que varen tenir en altre temps i perquè les pròximes generacions puguen conèixer aquests instruments que serviren per a convocar el poble*, com assenyalà Joan Julià Sastre, a Porreres, l'any 1982 [48].

No hi ha dubte que el so de les nostres matraques en aquests dies tan assenyalats, per una població de cultura cristiana ens recrea uns *dies de dol, silenciós, quiet, com embolcallat en un adormissament de tristor. Les campanes mudes ... sols la lluna plena com guardiana, es passeja majestuosa per l'espai vessant raigs de llum lletosa com si digués: "-Jo som l'únic testimoni supervivent del drama del Calvari* [49]; diria el folklorista bunyolí Andreu Estarellas Pascual (1890-1981).

RODA DE CAMPANETES.

A un costat del presbiteri o dalt del cor, on canten les nostres corals i cors parroquials, a un indret es veu una roda o rotlo de fusta ordinàriament de 9 campanes, que sona la Vigília de Nadal (Matines) i a la missa del Dijous Sant, la Vigília Pasqual i el Diumenge de Pasqua a l'ofici de l'Encontre, a un moment puntual, l'inici del cant d'un dels antics himnes de lloança que prega l'Església, *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis...*[50]

De fet, no hi ha un lloc determinat de col.locació; poden estar darrere el retaule dels presbiteri (Búger) [51] a una de les sagristies (Costitx [52], Binissalem,...) i fins i tot en una capella propera al presbiteri (Muro, Inca [53]).

Dies assenyalats que s'utilitza la roda: El missal de sant Pius V (1570), decretat pel Concili de Trento, a la litúrgia de la missa IN CAENA DOMINI, diu:
Dicitur Glória in excélsis, quo intonato pulsantur campanae; quae, expleto Hymno, silent usque ad Sabhatum sanctum, ut suo loco notatur.

A la vegada es dóna el cas que a qualque església es fa servir al moment de l'elevació de la missa, com a sa Pobla; així ho sostè Mn. Antoni Mª Alcover al seu Diccionari, *es fa rodar i sonar en el moment de l'elevació, durant la missa major* [54].

La majoria d"aquests immobles són senzills i de mesures semblants, amb

poca rellevància ornamental, llevat de qualque excepció, com és el cas de la de Montuïri i la de l'església parroquial de Robines a Binissalem (1689) que destaca per les mesures (134 cm.), l'abundor de campanetes (13) i la bellesa ornamental [55].

Amés de fer-ne ús els dies que manen les rúbriques, normes que s'han d'observar en les celebracions sagramentals, a les darreres dècades, la roda de campanes, també ha eixamplat el seu ús a d'altres celebracions solemníssimes i destacades com és el cas de l'ofici de Completes la vigília de Sant Antoni a la vila de sa Pobla.

Pel que respecte a la "Roda" de Santa Maria del Camí, que es conserva en bon estat, no sol figurar als inventaris [56]; hores d'ara no hem tengut accés a documentació de la seva existència al segle XVII, com succeeix a moltes poblacions [57]; encara que la presència a temples mallorquins s'endinsa en el segle XV [58]. La vila de Costitx, en el pla de Mallorca, la té inventeriada l'any 1588 [59].

Les mesures de la roda, col.locada al cor a uns tres metres d'alçada, són aquestes: Diàmetre, 0'80 m.; Gruix, 0'08 m.Tres eixos, Campanetes (9): 0'14 m. Diàmetre.

Darrera el so de les campanetes de la roda, en dates agradoses, ben assenyalades, per a Nadal, per a Pasqua, tot un flaire festós s'escampa per la nau parroquial que desxondeix sentiments encorats en la llunyana infància. L'home d'avui, necessita espais, àmbits, per a refrescar memòria agraïda que llaurà temps enrere capítols festosos.

Sens dubte que l'utilització d'aquests tres elements: vexil.les, matraques/maçoles i roda de campanetes, ben arrelats en la vida litúrgica, piadosa i religiositat popular de les nostres poblacions, amés de recuperar un patrimoni prou valorat per la cultura del so, poden ser encara una eina per a destacar un dies de dol, d'un dies de festa, uns dies de foscor d'uns dies lluminosos, uns dies de treball d'uns dies de repòs, d'oci, com a veu de Déu, de tracendència, espai espiritual, que ens ve a dir *el dolor de morir és goig de néixer.*

Joan Pons i Payeras pvre.

Rotlo campanetes
Santa Maria

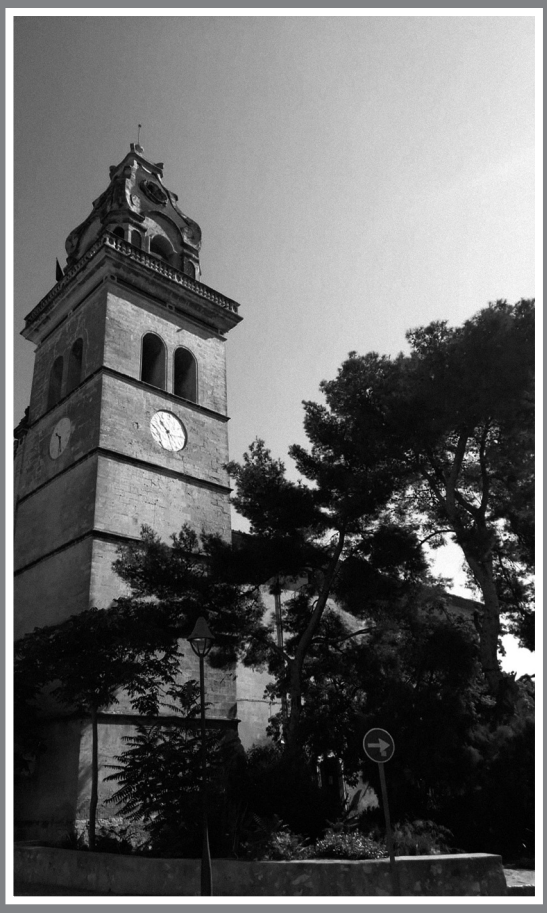

Campanar
Santa Maria

Peça restaurada

NOTES:

1. LLOMPART MORAGUES, Gabriel. *Estandartes mallorquines de pasión*. Revista de dialectología y tradiciones populares 1965, 63-73.
2. ALCOVER SUREDA, Antoni: *Corema, Setmana Santa i Pasco* "...ses vexil·les aquelles banderes que duen pintats tots els instruments de martiri de la Passió i Mort..."Gràfiques Miramar Palma, 1956, Col·lecció *Les Illes d'Or* (669, 17.
3. AMADES i GELATS, Joan: *Costumari catalá. El curs de l'any.* Salvat Editores S.A. Barcelona 1986 Vol II, 637.
4. Himne llatí del poeta Venanti Fortunatus, bisbe de Poitiers. Es cantà per primera vegada a una processó el dia 19 de novembre de l'any 569, amb motiu del trasllat d'una relíquia de la Veracreu enviada per l'emperador bizanti, Justí II, de del'Orient fins el monestir de Santa Creu de Poitiers.
5. Gairebé el bisbe Joan Vich, coincideix a Mallorca amb el seu germà Lluís Vich i Manrique de Lara, que fou virrei de Mallorca entre 1583 i 1594.
6. LLOMPART MORAGUES, Gabriel: "Religiosidad popular" *Estandarte*s mallorquines de Pasión". José J. Olañeta, Editor. Co. La foradada (85), 2ª edició, 2001, 128.
7. *Item dos vaxillas de tela negra ab figuras pintadas y la vera creu...* Inventari, rector Lluís Navarro; manat del bisbe Joan Vich i Manrique. ROSSELLÓ, Ramón– ALBERTÍ, Jaume: *Historia de Selva. 1229-1600.* Ajuntament de Selva 2003,192-195.
8. MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu: *Art i Església a Mallorca a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vich i Manrique de Lara (1573-1604).* "Dues vexil·les o banderes de processó de brocadillo morat, dòr i amb flocadura groga i vermella..." Barcelona 2015 p. 583.
9. *Se attroba en la pared de la yglesi de cada port devers lo altar maior, una cortina de tela pintada, ag moltes figures...* Inventari ordenat a la Visita Pastoral del bisbe Joan Vich i Manrique, HORRACH i LLABRÉS, Rafael, *Amb vostre nom comença nostra història. Costitx, lles arrels d'un poble.* Lleonard Muntaner, Editor 2022.

10. ENSENYAT PUJOLS, *Joan Baptista, Historia d 'Andratx 2019* II tom, 32. La data del Decret Epis. Del bisbe Vich i Manrique, és de 27 d'abril de 1587.
11. RULLAN i MIR, José, *Història de Sóller en sus relaciones con lo general de Mallorca* Palma (1876) II, 808.
12. MOLL RIBAS, Bartomei: Les visites Pastorals a Montuïri. Ajuntament de Montuïri 2007, 91.
13. Cfr. Llibre de Baciners 1713- 1862 (37), 174. Arxiu Parroquial Búger.
14. L' historiador local, Gabriel Fiol Moranta (1938), sosté que Vancor del Vall, mai ha vis vexil·les.
15. PONS i PAYERAS, Joan, *Vexil·les a les processons.* Programa de Setmana Santa a calciá 1997. Arxiu Parroquial Calviá.
16. MORELL GONZÁLEZ, Josep A., *Vexil·les, les banderes de la Passió de Crist.* Setmanari SOLLER, 11/04/2015, 9.
17. PONS i PAYERAS, Joan, *La recuperació de les vexil·les.* SA TRONA, Butlletí informatiu Parròquia de Sant Pere de Búger. Març 2016, núm 2.
18. Diario de Mallorca 23/03/2021 (41).
19. A càrrec del Taller de Restauració de les monges Franciscanes de la TOR (Calviá).
20. La restauradora fou Catalina Maria Alorda Socias (sa Pobla).
21. Ibid.
22. AMADES i GELATS, Joan: *Costumari* op, Cit., 743
23. *Dejuni de les campanes és el nom que, antigament, es donava al dejuni o privació voluntària d'aliment que en senyal de purificació era practicat en el tridu pasqual (dijous, divendres i dissabte sants, és a dir, de la Setmana Santa). Prenia aquest nom perquè coincidia amb el precepte de prohibició de fer sonar les campanes de les esglésies en aquest mateixos dies. Popularment, es va arribar a asociar la referida expressió al fet de silenciar les campanes en aquests dies, més enllá del sentit de mortificació alimentària que tenia.* Cfr. Xavier Orriols Sendra Publicat a Xarxanet.org, el 12-03-2008.
24. Andreu Matamalas Font https://facebooouk.com (02/04/2020)
25. SASTRE MOLL, Jaume "BSAL, 43" *El primer Llibre de fàbrica i sagristia de la Seo de mallorca.* 1987, 25 *Que per l'entrada que lo Sr. Rey fa la nit present en el castell de Bellver, tothom el vespre dega fer alimares de fochs e felles enceses per terrats e per los cloquers e per les fustes ab sons de bacins e de "massoles" e quelos senys e esquelles sonen per totes les esglesies con la Seu començarà* BSAL 1901 (agost) "Rùbrica dels Llibres de Pregons de l'antiga Curia de la Governació", fol 47v.
26. Cfr. Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera 1989. F.X. TORRES, *Politroques, maçoles i campanes. Descripció de les maçoles de la Seu d'Eivissa.* Full Diocesà d'Eivissa, 01/04/2002.
27. A Búger instal·laren les maçoles l'any 1804, amg el següent pressupost: *Per les massoles, 8 ll. 10 s; Per claus i ferro,2 ll. 10 s i per un jornal picapedrer, 16 sous* (Cfr. Llibre Obreria de Sant Pere 1750- 1890 (36),38 A P.B.
28. CAPÓ JUAN, Josep: *La vila de Santa Maria del Camí. Del segle XVII al XX.* Ajuntament de Santa maria del Camí 1985, 139
29. Cfr Inventario de Santa Maria, nº99, 19. Arxiu Parroquial de Santa Maria del camí.
30. Cal dir que la majoria de matraques de casa nostra, són rodones; llevat de La Seu.
31. Cfr. MISSAL ROMÀ, edic. 1972, 217 i 249.
32. Santa margalida, no ha tengut maçoles fins a l'any 2004. De seguida a la gran obra de restauració del temple parroquial durant el rectorat de Mn. Guillem feliu Ramis (2001-2014) es decidí construir-ne unes i s'encarregà la feina als fusters Mateu ferrer Estelrich i Mateu Ferres Serra (Informació rebuda per mitjà de l'escola, TomeuSerra Torres, Santa Margalida, 1972.
33. A la vila de Mancor de la Vall les maçoles foren instal·lades en el vicariat de Tomàs carvallo Amigodeibero (1842-1884) i restaurades cap a l'any 1990 (informació facilitada per l'historiador local, Gabriel Fiol). Cfr. Francisca Marí, *Campanes de fusta, anuncien Setmana Santa* d/B 07/04/2007.
34. A Petra, documentades l'any 1780, amb motiu de la restauració, es motoritzaren l'any 2004. httpc://www.serremamerra.org
35. Cfr. Joan Payeras, *"Vuelve el sonido de las maçoles"*. Diario de Mallorca 17/04/2014.
36. Llorenç Capó Pons (Búger, 1951) fou el restauradorde les maçoles de Búger, l'any 2017.

37. *Las matracas regresan al campanario de la Iglesia de Sineu después de medio siglo* (Ultima Hora, 16/04/2019). restauradors foren, el fuster, Rafael Alomar Sabater *xec-mec* (Sineu, 1936) i el ferrer Miquel Fontcuberta Artigues *foradí* (Sineu, 1969). Joan Vanrell, *La parroquia recupera les maçoles* butlletí Díngola.
38. La restauració de les matraques de Santa Maria ha estat feta pel restaurador Llorenç Capó Pons (Búger, 1951).
39. Pel que fa a les matraques de l'església de Palma, Sant Nicolau, ha estat el taller de restauració Xicaranda. Cfr. Diario de Mallorca, 04/04/2022, 13.
40. PAYERAS LLULL, Joan:, Distints aspectes populars i religiosos de la Setmana Santa a sa Pobla. 2021, 55.
41. VANRELL TORRELLÓ, Joan: *La parròquia recupera les maçoles*. Dingolasineu, abril 2019.
42. NIGORRA BARCELÓ, Bartomeu: "Notes sobre els tocs de campana de Nostra Santa Església Catedral Basílica" *La Seu de Mallorca*. J.J. OLAÑETA 1995, 249.
43. *Mes he gastat dos lliures, setza sous que he pagades a Pere Riutort. fuster, per les masoles que va fer i alguns jornals....* Cfr. MULET; Bartomeu –ROSSELLÓ, Ramón– SALOM, Josp M.: *Sineu, Mallorca aixeca una nova església. Segle XVI.* Ajuntament de Sineu, 1996, 111. ROTGER NIELL, Joan: *Les monges del Palau de Sineu*, 1945, 146.
44. *El divendres a les tres de l'horabaixa es fan toquar les maçoles del campanar, en tres intervals de cinc minuts; es torna a repetir durant l'acte de la Passió el vespre*. Ibidb.
45. FIOL i TORNILA, Pere: "II Jornades d'Estudis Locals Inca 1995 *Celebració de la mort en el monestir de Sant Bartomeu d'Inca.* 169-179.
46. JULIÀ SASTRE, Joan: *Porreres, coses d'altre temps*. mallorca 1982, 27.
47. JOVER PALMER, Joan *La parroquia de Estellencs*. Mallorca 2003, 98.
48. JULIÀ SASTRE, Joan: *Porreres, coses d'altre temps*. op. Cit., 27
49. ESTARELLAS PASCUAL, Andreu: *L'essència de Mallorca. Recull de costums i tonades.* Caixa de Balears Sa Nostra, 1985, 48.
50. Gloria in excelcis deo, un himne litúrgic del segle IV, amb el qual l'Església glorifica Déu pare. Musicat per moltíssims compositors, com Antonio Vivaldi (1678-1741). Johann Sebastian Bach (1685-1750),...i pels nostres mestres Antoni Martorell Miralles (1913-2009), Jaume Palou Sabater (1922. 2002), entre d'altres.
51. Búger, en temps del rector Mn. Santiago Cortès i Forteza (2005-2015), es trasllada la roda de darrere el retaule al costat dret del presbiteri, just damunt la portalada de la sagristia.
52. L'historiador, Mn. Rafel Horrach i Llabrés, oriünd de Costitx (1955), comenta que a mitjan segle XX, les denominaven "Campanetes de Glòria".
53. A la parròquial de Santa Maria la Major d'Inca, la roda de campanetes, es troba situada a la capella de Sant Pere, al costat dreta del presbiteri.
54. D.C.V.B. (9) 531.
55. LLOMPART MORAGUES, Gabriel. *El rotlo o rolde de campanillas* op. Cit, 261. La dècada dels anys noranta del segle XX, mentres se'n feia ús, la roda de Binissalem va caure i quedaren escardades unes de les 13 campanetes, en volaren tres. ORPI FERRER, Pere: *Sons de Mallorca. Instruments tradicionals. Música senyals i cultura de l'oci.* Documenta Balear 2017.
56. A l'Inventari de 1900, hi trobam: *Un ruedo de capanas que se toca al empezar la misa en las grandes solemnidades*. A. P. Sta. M nº 99, 19.
57. A Sencelles, *item un rotlo ab ses campanetas* (Visita Pastoral bisbe Baltasar de Borja, 1628, Arxiu Diocesà de Mallorca). Búger, *un rollo de campanetes* (Libre de Visites i Ordenacions a la Isglesia de Búger 1609-1712, foli 11. Arxiu Parroquial Búger
58. El P. Gabriel Llompart C.R., destacales següents rodes de campanetes: Rubines (1436), Pollença (1440), Marratxi (1461), La Seu (1498), Sant Antoni Abat de Palma (1548), entre d'altres. Cfr. G. LLOMPART "Revista de Dialectologia y tradiciones populares" *El rotlo o rolde de campanillas en Mallorca* vol LV, nº1, (2000) 261.
59. Item un rotlo ab nou campanetes... Inventari manat a la Visita Pastoral de Joan Vich i Manrique, 1588. HORRACH LLABRÉS, Rafael, Amb vostre nom comença nostra història. Costitx, les arrels d'un poble. Lleonard Muntaner, Editor 2022.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTÍ, Jaume; ROSSELLÓ, Ramon (2003). Història de Selva. 1229-1600. Ajuntament de Selva.
- ALCOVER, Antoni M. (1956). Corema, Setmana Santa i Pasco. Gràfiques Miramar Palma, Col.lecció *Les Illes d'Or* 66.
- AMADES, Joan (1986). *Costumari català. El curs de l'any.* Salvat Editores S.A. Barcelona Vol II.
- CAPÓ, Josep (1985): *La vila de Santa Maria del Camí. Del segle XVII al XX.* Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- Diccionari Català Valencià Balear (1962). Ed. Moll Mallorca.
- Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera (1989). Consell Insular d'Eivissa i Formentera
- ENSENYAT, Joan B. (1919). *Història d'Andratx* II
- ESTARELLAS, Andreu (1985): *L'essència de Mallorca. Recull de costums i tonades. Caixa de Balears* Sa Nostra.
- FIOL, Pere (1995). "II Jornades d'Estudis Locals Inca" *Celebració de la mort en el monestir de Sant Bartomeu d'Inca.*
- Gran Enciclopèdia de Mallorca (1991) Promomallorca Edicions
- HORRACH, Rafel (2022). *Amb vostre nom comença nostra història. Costitx, les arrels d'un poble.* Lleonard Muntaner, Editor.
- JOVER, Joan (2003). *La parroquia de Estellencs.* Mallorca.
- JULIÀ, Joan (1982). *Porreres, coses d'altre temps.* Mallorca.
- LLOMPART, Gabriel (2001). "Religiosidad popular" *Estandartes mallorquines de Pasión".* José J. De Olañeta, Editor. Co. La Foradada (85), 2ª edició.
- MARTÍNEZ, Bartomeu (2015). *Art i Església a Mallorca a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604).* UAB Barcelona.
- MOLL, Bartomeu (2007). *Les visites Pastorals a Montuïri.* Ajuntament de Montuïri.
- NIGORRA, Bartomeu (1995). "Notes sobre els tocs de campana de Nostra Santa Església Catedral Basílica" *La Seu de Mallorca.* J.J. OLAÑETA.

- ORPÍ, Pere (2017). *Sons de Mallorca. Instruments tradicionals. Música, senyals i cultura de l'oci.* Documenta Balear.
- ROTGER, Joan (1945). *Les monges del Palau de Sineu.*
- ROSSELLÓ, Ramon – Albertí, Jaume (2003). Història de Selva. 1229-1600. Ajuntament de Selva.
- RULLÁN, José (1876). *Història de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca* Palma II.

BUTLLETINS REVISTES

- Butlletí Societat Arqueològia Lul.liana
- Full Diocessà d'Eivissa
- Full Dominical bisbat de Mallorca
- Revista de dialectología y tradiciones populares 1965, 63-73..
- Programa de Setmana Santa a Calvià 1997
- Setmanari SOLLER,
- SA TRONA, Butlletí informatiu Parròquia de Sant Pere de Búger. Març 2016, núm 2.
- Xarxanet.org, el 12-03-2008 .
- https://m.faceboouk.com
- dBalears
- Diario de Mallorca
- Díngolasineu,
- Última Hora
- httpc://www.serremamerra.org

ARXIUS

- Arxiu Diocesà de Mallorca
- Arxiu Parroquial Calvià
- Inventaris. Arxiu Parroquial Santa Maria del Camí.
- (Llibre de Visites i Ordenacions a la Isglesia de Búger 1609-1712, foli 11. Arxiu Parroquial Búger.
- Llibre de Baciners 1713-1862 (37), 174. Arxiu Parroquial Búger

LA ICONOGRAFIA DE SANTA MARIA DEL CAMÍ
Des de la cadernera gòtica a la llum del raïm barroc.

Jordi Llabrés i Sans
Cronista oficial de la Vila de Sencelles
cultura@ajsencelles.net

RESUM

La present comunicació, tenint com a punt de partida el retaule gòtic que es conserva a l'Ajuntament de Santa Maria del Camí, fa un repàs per la trajectòria històrica de la iconografia de la titular i patrona d'aquest mateix poble. Així ens detenim a estudiar la simbologia dels trets característic d'aquesta important obra de l'art pictòric medieval mallorquí, intentarem esbrinar les motivacions que feren incorporar nous distintius en el barroc, presentarem una mena de catàleg iconogràfic propi de Santa Maria del Camí i incorporarem una peça que fins ara era desconeguda i que es conserva a l'antiga església sufragània de Santa Eugènia.

PARAULES CLAU:

• Santa Maria del Camí, • iconografia mariana, • retaule gòtic, • art barroc, • cadernera, • raïm.

RESUMEN

La presente comunicación, teniendo como punto de partida el retablo gótico que se conserva en el Ayuntamiento de Santa Maria del Camí, hace un repaso por la trayectoria histórica de la iconografía de la titular y patrona de este mismo pueblo. Así nos detenemos a estudiar la simbología de los rasgos característicos de esta importante obra del arte pictórico medieval mallorquín, intentaremos averiguar las motivaciones que hicieron incorporar nuevos distintivos en el barroco, presentaremos una suerte de catálogo iconográfico propio de Santa Maria del Camí e incorporaremos una pieza que hasta ahora era desconocida y que se conserva en la antigua iglesia sufragánea de Santa Eugenia.

PALABRAS CLAVE:

• Santa Maria del Camí, • iconografia mariana, • retablo gótico, • arte barroco, • jilguero, • racimo.

SUMMARY:

The present communication, taking as its starting point the Gothic altarpiece preserved in the Town Hall of Santa Maria del Camí, reviews the historical trajectory of the iconography of the titular and patron saint of this same town. So we stop to study the symbology of the characteristic features of this important work of Mallorcan medieval pictorial art, we will try to find out the motivations that led to the incorporation of new distinctives in the Baroque, we will present a kind of iconographic catalog specific to Santa Maria del Camí and we will incorporate a piece that until now was unknown and that is preserved in the old suffragan church of Santa Eugènia.

KEYWORDS:

• Santa Maria del Camí, • marian iconography, • gotic altarpiece, • art barroc, • goldfinch • bunch.

INTRODUCCIÓ

La Vila de Santa Maria del Camí, és mariana per naturalesa. El seu devanir històric s'inicia sota el patrocini d'aquesta advocació per voluntat de Bernat de Santa Eugènia, iniciador del mateix poble just després de la Conquesta de 1229. El Pare Josep Capó, insigne historiador d'aquest poble (la bibliografia del qual tant ens ha servit per enllestir el present treball), ens indica com la devoció a Santa Maria del Camí era ben present entre l'estirp dels Santa Eugènia. Aquell primer senyor del nostre poble era testimoni del patronatge que la seva família tenia a sobre d'una esglesiola datada del segle XII i que es situaria a l'actual municipi de La Garriga, a 35km de Barcelona en direcció a Vic. També fou coetani de l'edificació, benedicció i dotació, l'any 1222, per part dels seus consanguinis d'una altre capella, dins la diòcesis de Vic, entre el kilòmetre 7 i 8 del camí que condueix de la ciutat episcopal a Girona. Ambdues sota la titularitat d'aquesta advocació de la Mare de Déu. Donada la tradició familiar, no ens ha de resultar estrany que ell mateix volgués introduir aquí la devoció a aquest "nom gloriós"[1] i amb ell comencés la història del poble que avui és Santa Maria del Camí.

A més aquest títol s'esqueia bé a l'indret geogràfic on a partir de llavors seria invocada, ja que la seva presència podria esdevenir protectora de l'antiga via principal que, a la recer de la Serra de Tramuntada, uneix les dues ciutats emmurallades i més rellevants de Mallorca: l'antiga *Medina Mayurka* (actual Palma) i la d'Alcúdia.

Hem de creure que Santa Maria del Camí, primerament seria la titular d'un petit oratori que agombolaria la primitiva comunitat santamariera i que els historiadors situen a l'antiga alqueria de Torrella. També ho seria d'una segona església, la qual ja apareix consignada l'any 1248 a la Butlla d'Innocenci IV i que, aquest cop, trobaríem entorn del camí que menava a la vall de *Coanegra* i no gaire enfora del camí d'Inca. I encara d'una altre, anterior a l'actual, que ja es situaria aquí on és ara, a prop del camí de Muro. Sembla que les obres de la qual es durien a terme entorn de 1372 segons proposa mossèn Joan Vich.[2]

EL RETAULE GÒTIC DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Seria per aquesta tercera església d'estil gòtic, que l'any 1385 s'encomana un retaule dedicat a Nostra Dona, que a hores d'ara és la representació més antiga que coneixem i que els santamariers conserven amb esment a la sala més noble de la *Casa de la Vila*. Aquesta peça ha estat motiu d'estudi per part de diversos pèrits i historiadors de l'art. Donat que nosaltres no som capaços d'afegir res de nou al que ells ja han dit i escrit fins ara, i tampoc és el que es pretén amb aquesta comunicació, en farem una breu presentació i ens centrarem en els trets iconogràfics més representatius de l'obra.

El primer historiador que ordenà les dades de la pintura medieval mallorquina, Chandler E. Post, donà el nom de *Mestre de Santa Maria* al desconegut autor d'aquest retaule.[3] Llavors, es va sospitar si pogués ser obra de Joan Daurer, ja que la taula santamariera podria mostrar alguns paral·lelismes amb l'obra d'aquest pintor del gòtic mallorquí.[4] Des de 1978 i gràcies a les investigacions del Pare Capó, sabem que aquest pintor nomia Joan Massana, documentat entre 1384 i 1412, que treballà a compte de la reial capella de l'Almudaina i de la Sagristia de la Seu i que tenia el taller en el carrer dels Pintors de Palma,[5] ben a prop del convent de Sant Domingo.

L'any 1385 es fa una talla "*per lo retaule de la igleç*" en la que hi prengueren part 25 contribuents que aportaren 25 lliures i 12 sous. Massana es va comprometre a fer-lo "*de fusta, or, argent e altres colors necessàries a obs de la yglesia de dita parròquia*". El seu valor total fou de 120 lliures que s'havien de satisfer en tres terminis de 40ll. cada un. Josep Capó ens assenyala que "els propòsits i els desitjos eren òptims, però els medis escassos. Recordem que durant el regant de Pere IV havia decaigut el comerç a Mallorca, que en 1374 era tal la fam que les persones queien mortes pels carrers". A més les

pestes de 1375 i 1384 agreujaven seriosament la situació. Massana en el mes de maig i juliol es veu amb la necessitat d'urgir al batle i als jurats de la Vila de Santa Maria el pagament del primer termini. Altres reclamacions es feren sentir posteriorment, havent de recórrer a la subhasta d'un rossí i d'un ase. L'encantament es feu en el mes de novembre de 1390 en presència del Cap de Guaita. Sembla que el darrer pagament es feu correctament i sense objeccions.[6]

L'antic retaule de Santa Maria del Camí és una pintura al tremp feta damunt fusta, que amida 2,23m per 1,33m i dividida amb dues parts ben diferenciades. El suport està format per diversos taulons units amb tires de lli encolades. Tota la peça, seguint la moda del gòtic, mostra primorosos elements arquitectònics tallats en fusta que l'emmarquen. Aquests, amb relleu i policromats d'or, volen imitar les catedrals gòtiques, amb els seus gablets, pinacles i flocadures.[7] El cos central o principal del retaule ens mostra a la titular de la parròquia entronitzada. La veiem asseguda a damunt un coixí bombat, de color púrpura i amb borles laterals, protegida per un respatller de quadrifolis calats. Gentil és la figura de la Mare de Déu, de cabellera rossa i amb corona de reialesa. Sosté, assegut damunt el genoll esquerre, el Nin Jesús. Ambdós veuen nimbades les seves testes amb aureola de glòria. La Mare va vestida amb túnica de color rosat, camisa blavosa que li guaita pel braç dret i mantell del mateix color. Les peces principals de roba van ribetejades amb galó daurat. L'Infant, també rosset, vesteix un brusa de colors vermell i daurat. La part inferior del seu cos, sembla abrigada per una mena de drap del mateix color que la túnica de Maria, tot i que una mica més descolorit. Joan Massana va resoldre el fons de l'escena, estenent "un sostre de pans d'or" i com si fos un cortinatge hi incisí flors de lis i fulles de card.

La Verge ens mostra un esguard com a perdut i pensatiu a l'hora. "El Nin, amb mirada viva i picaresca al mateix temps, sembla absort contemplant quelcom que li crida l'atenció".[8] Aquest, estreny amb una maneta una cadernera que veiem fermada amb un cordell, el qual Maria sosté amb els dits. Diversos autors que han explicat aquest retaule i tants d'altres com aquest, han vist en l'element iconogràfic dels ocellets una mena de joguina i l'explicació de la tendresa característica de la *Theotokos*. Aquest tipus d'aus de poca envergadura, pel bell plomatge que els caracteritza, pels colors que molt sovint son ben vius,

per la seva quasi nul·la quietud i pel seu instint natural de volar, crida l'atenció dels infants. L'evangeli apòcrif de Sant Tomàs, relata com Jesús a l'edat de cinc anys jugava a la vora d'un riu i, després de mesclar terra amb aigua, aconseguí fer fang. Amb aquest, modelà dotze ocellets que miraculosament els va donar vida i prengueren el vol.

A l'art marià medieval de Mallorca era habitual la presència d'aquestes figures. Joan Daurer a la taula gòtica de Santa Maria d'Inca hi pintà l'any 1373, un gorrió.[9] El Nin Jesús de la devota imatge de la Mare de Déu del Puig de Pollença, també del segle XIV, sosté una mena de colom entre les mans. Segons Joana M. Palou significa "l'ànima que vol fugir del pecat i es refugia en les mans de Jesús" o una representació del mateix Esperit Sant que aquí es fa present per lligar l'Anunciació amb la Maternitat.[10] També l'ocell és característic de les figures alabastrines de Nostra Dona del Puig, venerada a la parroquial de Puigpunyent, de la del santuari de Montisión de Porreres i una altre de l'església de Sant Bartomeu de Sóller, totes de la mateixa època. Ja dins el segle XVI la del Bon Succés de la parròquia de Sant Nicolau de Palma[11]...

Nosaltres en el present treball defensem que l'ocellet que apareix en el retaule gòtic de Santa Maria del Camí, va més enllà que el simple joc per el Nin Jesús. La cadernera dins la iconografia cristiana té un significat molt més profund. Amb el plomall obscur que cobreix la part del llom, talment com si portés mantell de dol, i la zona ocular i auricular tacada del color de la sang, ens vincula amb la Passió i Mort de Crist. Per tant, aquí, la cadernera no és un element lúdic, sinó la prefiguració del *Via Crucis* que culmina a la muntanya del Gòlgota.

Hom afirma que les caderneres s'alimenten d'espines i llavors de card, i una llegenda popular explica com un ocell d'aquesta casta, competint-se dels dolors del Crist Crucificat s'hi acostà per tal d'apartar-li amb el bec les punyents espines que perforaven el seu front. Aquí la tradició, que fins i tot recull en un dels seus poemes mossèn Cinto Verdaguer, ens diu que Jesús que per deixar testimoni en la cadernera del seu agraïment per una bonesa tan desmesurada, li va tenyir el rostre amb la seva pròpia Sang.

Aquesta unió entre la tendresa de la infància i la duresa del martiri, pot resultar contradictòria als ulls de l'home actual. Però cal tenir en compte que en el sí dels cercles religiosos europeus d'aquell temps havien sorgit reflexions centrades en posar de relleu la realitat de la mort en la vida del Messies des del mateix moment de la seva concepció. Teòlegs com Sant Agustí d'Hipona i Sant Tomàs d'Aquino havien reparat amb la vinculació existent entre els passatges de la Nativitat i els de la Passió. A partir d'aquí sorgeix una espiritualitat basada en la dualitat naixement-mort, que ben aviat es va recórrer al recurs de crear imatges que facilitessin la compressió d'aquest concepte.

En el cordell que ferma a l'ocell, s'hi reforça la vinculació de Maria amb la vida de Jesús, la qual s'hi fa present des del mateix instant de l'Encarnació, viu el capítol de Betlem i presencia l'escena patètica del Calvari.

Explicada aquesta part més anecdòtica i recollint de bell nou el significat d'aquesta presència ornitològica en el nostre retaule, hem de remarcar com ens remet a contemplar la part superior de la mateixa obra. El carener, en forma de triangle equilàter (gablet), és ocupat per l'escena de la Mort de Jesús que presencien la seva Mare i Sant Joan, el deixeble que més estimava. Al fons, hi pareix una figuració de les murades de Jerusalem. Hi destaquen, en aquesta composició trinitària, diversos rolls de sang que surten de les nafres de la Crucifixió i que regalimen fins en terra. Fora del triangle, hi veiem un fons blau obscur, com si fos el cel de nit, clapejat amb 20 estrelles daurades.

Als extrems d'ambdues escenes, la de l'àtic i la del cos central, hi trobem dos muntants coronats de pinacles. Cada un d'aquests, presenta tres obertures, a mode de petites fornícules, en les que hi son pintades les figures de diverses santes. A la part de la dreta, de baix a dalt: Santa Llucia que porta una safata amb els ulls que la identifiquen, Santa Úrsula que coneixem per la fletxa del seu martiri i una santa que a la bibliografia consultada no apareix identificada i nosaltres creiem que és Santa Margalida. La presència d'aquesta màrtir en el retaule major de l'església antiga de Santa Maria del Camí estaria prou justificada per quant, des ben antic, és considerada patrona del mateix. L'any 1414 un document ens parla d'una celebració consolidada ja en honor de Santa Margalida: "*per la festa de Santa*

Margarida de la qual la dita parròquia fa festa e sollempnitat".[12] Recordem que la creu, com a símbol que aquí l'acompanya, també la veiem en el medalló central del basament del retaule major barroc que ara presideix l'actual església parroquial i que representa a la mateixa santa.

A l'altra banda i seguint el mateix ordre: una fornícula buida on abans hi havia Santa Apol·lònia, la següent amb mitja figura de Santa Bàrbara que sosté la torre de tres finestres (en honor a la Santíssima Trinitat) on fou empresonada pel seu pare i la palma del martiri. La santa de l'obertura superior ben bé podria ser o Catalina d'Alexandria, o Agnès, o Quitèria, totes elles identificades pel llibre i la palma i, que durant l'Edat Mitjana, gaudien de molta devoció arreu de tota Mallorca.

És ben segur que el retaule que altre temps serví per a catequitzar generacions de santamariers, que presidia el culte que oferien a Déu i que avui es conserva com a preuada relíquia a l'ajuntament de la vila, disposava d'una predel·la on recolzar-se i carrers laterals. De poder comptar amb aquests elements, avui disposaríem de molta més informació sobre les devocions, les gratituds, els anhels, la història i les necessitats dels nostres avantpassats. De tot això en parla la presència d'uns sants o uns altres en els retaules. No hi foren enfilats per a caprici o a l'atzar, sinó com a resposta d'unes realitats ben significatives que feien part de la idiosincràsia de la pròpia comunitat. Per formar-nos una idea de com seria el retaule en tot el seu conjunt hem de cercar altres obres d'aquestes característiques i de la mateixa època.

Un exemple prou rellevant i molt semblant és el retaule de Sant Pau, que presidiria la capella gòtica del Palau Episcopal, primerament atribuït a un mestre que afegiren l'apel·latiu *del Bisbe Galiana*, i que recentment, Tina Sabater ha suposat com a obra de Pere Marçol.[13] També del segle XIV, avui fa part del discurs expositiu del Museu d'Art Sacre de Mallorca, tot conservant-se *in situ*, complet amb tres cossos i predel·la. A la taula central hi veiem la figura de cos sencer de l'apòstol de Tarso i en els carrers laterals s'hi presenten quatre episodis de la seva hagiografia. Si be a la predel·la, l'autor ha combinat la presència de dos sants, Antoni de Viana i Jaume el Major (extrems), amb la sepultura de Crist contemplada per Maria i Sant Joan (zona central), a les espigues superiors s'hi representes dos misteris claus per el cristianisme: l'Encarnació o Anunciació de

la Mare de Déu (panells laterals) i la Crucifixió (en el del mig).

Ens hauria agradat, però no hem estat capaços, d'esbrinar quins atribuïts iconogràfics identificarien les representacions de Santa Maria del Camí promogudes en el Principat per la noble família dels Santa Eugènia. Tampoc no ens queda cap testimoni de la imatge o retaule que primerament es va venerar a Mallorca amb aquest mateix títol. No hem de confondre aquesta advocació nostra amb la que es venera a la parròquia de Santa Creu de Palma amb el nom de Mare de Déu del Bon Camí, que sorgí una mica més tardana, ja en el segle XV i que més tard, en el segle XVIII, també passà a presidir el retaule de l'església de Santa Fe. Sigui com sigui, hem procurat aportar alguns detalls nous a l'estudi iconogràfic d'aquest retaule que encimbella l'orgull dels santamariers.

CAP A UNA TRANSICIÓ ARTISTICA QUE TAMBÈ AFECTÀ A SANTA MARIA DEL CAMÍ

Cap a finals del segle XVI, concretament l'any 1595 el bisbe Joan Vich i Manrique feu constar en la seva Visita pastoral a Santa Maria del Camí, que el retaule que presideix l'altar major mostra algunes deficiències en sa conservació i exhorta a la clerecia i als jurats a reparar-lo: *"Item ordena que lo retaule de dit altar major sia reparat hont te necessitat dins de un any sots pena de tres lliures"*.[14]

Deixant enrere l'època en que predominà l'estil gòtic, descobrint la bellesa del renaixement mallorquí i fent camí cap al triomf de les formes barroques, els santamariers encomanaren una nova imatge de la seva titular[15] la qual sembla que seria beneïda en el mes de novembre de 1555.[16] No en coneixem ni l'autoria ni cap detall. Tan sols que aquesta nova figura, durant més de cent anys conviurà amb el retaule gòtic, i ambdues peces esdevindran l'objecte del culte del veïnat de Santa Maria.

Aquell mateix any de 1595 el temple parroquial es veia enriquit amb una nova imatge de la Mare de Déu[17] jacent, destinada a la devoció de l'Assumpció de Maria i tallada per Gaspar Gener, segon.[18] És la que actualment presideix el monumental llit que es munta al bell mig de l'església durant la seva festa i vuitada d'agost.

Cap a finals del segle XVII s'havia introduït a Mallorca, per influència italiana i amb gran acceptació, el gust per l'arquitectura barroca. Quedarien enrere els edificis d'estil gòtic i manierista, per donar pas a naus generalment més amples i espaioses. Amb un absis on s'hi situaria el presbiteri, de forma semicircular o trapezoidal i cobert per una volta en forma de copinya que, amb tot, s'aconseguia una il·lusió òptica de major profunditat. S'introdueix la volta de canó, encara que en alguns casos es mantingui les arcaïtzants creueries. Els cors seguiran a dalt d'una tribuna situada a l'altre extrem de l'altar major. Les capelles, a partir d'aquest moment, s'obrien a banda i a banda, sempre, distribuïdes de forma simètrica, de planta rectangular i comunicades amb la nau per arcs de mig punt. A les façanes perviu l'ull gòtic o rosetó, els murs exteriors són molt sobris y, tan sols, apareix la decoració bigarrada entorn del portal.

Si la moda barroca fa afectar a l'arquitectura, també tingué una forta influència en la retaulística i la decoració interior. Dins el segle XVIII no es concebrà cap espai de culte dins les nostres esglésies, la capella major o els altars laterals, sense el seu corresponent retaule. Aquest, també eren aixecats de nova planta i la producció resultà massiva. Durant tot aquest període de temps sorgiren escultors i pintors de renom, sent habituals també, els tallers que es dedicaven a la construcció de mobles tallats sota la direcció de bons tracistes.

Seguint aquesta moda, Santa Maria del Camí i tants d'altres pobles del voltant, com ara Santa Eugènia, Sencelles, Sant Marçal de Marratxí o Alaró, veuen construir una nova església. Les obres d'aquí s'iniciaren l'any 1702, per iniciativa del rector mossèn Pere Joan Castanyer i sota la direcció de l'arquitecte Lluc Mesquida Florit. El dia de la festa del Nom de Maria, 12 de setembre, de 1718 ja s'havia enllestit la zona del presbiteri i els dos primers trams amb les corresponents capelles. Llavors fou beneïda, inaugurant-hi el culte i prosseguint les tasques fins 1737 en que es donà per acabat l'edifici.

EL RAÏM UN NOU ELEMENT ICONOGRÀFIC PER IDENTIFICAR A SANTA MARIA DEL CAMÍ

La devoció a Santa Maria del Camí com a titular i patrona del poble homònim va anar evolucionant. En el segle XVI els jurats de la Vila havien procurat que la seva figura faci part de l'escut heràldic del municipi, combinant-la amb els quatre riells vermells en camp d'or, senya de l'antic Casal de Mallorca. Així apareix adornant un antic pal·li de l'església parroquial que consta documentat en un inventari de l'any 1586: "*Item un pali de vellut vert ab figura de Santa Margalida, flocadura groga y vermella per frontal ab armes de cada part de les barres d'Aragó y una figura en cada un de Nostra Senyora*".[19] Llavors, entorn de 1679, es col·loca l'escut amb les mateixes formes al frontis de la Casa de la Vila,[20] que segons mossèn Capó és el més antic que es conserva actualment al municipi.

Després es consolida una particularitat iconogràfica que esdevé identificativa de Santa Maria del Camí. A partir dels inicis del segle XVIII veurem a la Mare i al Fill representats amb un raïm cada un. La presència de peces de fruita és quelcom freqüent en l'ample elenc de figures marianes venerades per la cristiandat.

Totes amb una simbologia ben concreta. Per exemple una poma sostinguda per la ma de la Verge Maria ens evoca al fruit de l'Arbre del Paradís, el de la Ciència del Bé i del mal, que ha quedat com a símbol del desig, del pecat, de la temptació i de la discòrdia, que es va personificar en la mare Eva i per on va entrar el pecat a la Humanitat. Maria és el remei a tot això, l'antítesi, la nova Eva per mitjà de la qual, el gènere humà recuperà la gràcia i el favor diví.

La magrana, d'una banda representa la fecunditat (per ser un dels fruits que conté més llavors) i la reialesa (en estar rematat per un calze amb forma de corona). La seva presència també pot fer referència a la castedat de Maria. D'altra banda, crivellada i mostrant els seus grans d'intens vermell, com si fossin gotes de sang o robins, és un símbol precursor de la Passió de Jesús. Quan la sosté el Nin o juga amb ella, es pretén manifestar l'acceptació del seu futur sacrifici. A més, simbolitza la unitat de l'Església, per tenir un gran nombre de llavors que romanen juntes dins d'una mateixa pell.

El raïm és un altre atribut habitual que anuncia que el Nin Jesús ve a redimir-nos amb el sacrifici de la seva sang vessada a la creu i oferta a l'Eucaristia. Sempre s'ha associat la idea del sacrifici amb el raïm, que esclafat al cup, deixa escapar un most vermell com la sang. El cristianisme, igual que el judaisme i les religions paganes clàssiques, va atorgar un significat molt especial a la vinya. "Pocs elements de la nostra cultura mediterrània tenen càrrega simbòlica tan definida i d'un abast tan ample. Ja a la Bíblia es menciona el vi unes 500 vegades i el primer miracle públic de Jesús fou convertir aigua en vi, a les bodes de Canà".[21]

Aquest atribut en imatges de la Mare de Déu és molt comú a les regions productores de vi, per exemple a les àrees vinícoles d'Alemanya i Àustria on és considerada la santa patrona del vinaters, les vinyes i els cellers. Aquest fet també es fa present a zones més acostades a nosaltres i en el cas de Santa Maria del Camí és una realitat. A les Balears, els fenicis introduïren la vinya a Eivissa i, llavors, els romans a partir del 123 aC. van tenir cura de la seva difusió a la resta d'illes. Plini el Vell, en el segle I, deia que els vins balears eren comparables als millors vins d'Itàlia. Un dels indrets capdavanters en la producció a Mallorca, fou el de Santa Maria del Camí amb centenars de quarterades dedicades al cultiu de la vinya i un nombre considerable de cups i cellers monumentals.

1702

Els primer cop que trobem a Santa Maria del Camí i al Nin Jesús que han empunyat un bon raïm, cada un en al·lusió a la important producció vitivinícola santamariera, és a la crismera d'argent o capseta dels olis sagrats datada de 1708. Aquí s'hi combina l'escut tradicional incís a la tapadora i la figura mariana, en la part frontal, posada dempeus i amb el nou atribut a les mans. Aquesta darrera fa parella amb una altre de la patrona Santa Margalida.

Les claus de les dues primeres voltes de l'església que com hem vist eren concloses l'any 1718, foren decorades per Joan Antoni Oms i Batle,[22] tal vegada el preeminent membre[23] de la saga artística més famosa i amb més continuïtat a Mallorca: "*A Joan Antoni Homs per les claus i scut de la copinya, 45ll.*"[24] Cada una d'aquestes claus porta esculpida i policromada amb or i bells colors, dos models diferents de l'escut local. En un, es segueix el model de camper partit en vertical, envoltat de llambrequins i amb corona. A l'altra apareix la Mare de Déu asseguda damunt núvols i les armes reials en el fons. Ens ambdós, els raïms s'hi tornen fer presents i això indica que el poble els havia assumit com a símbol identificador de la seva titular. Un altre element litúrgic que al llarg del segle XVIII s'incorporà al tresor parroquial és l'encenser de traça barroca, on hi trobem repujada la mateixa imatge amb semblant disposició.

Després de beneït el presbiteri de l'església nova, hi fou col·locat per presidir-la un llenç de bones mesures (2,65m per 3m) que encomanà el rector mossèn Pere Joan Castanyer al pintor Joan Aragon, segons es desprèn d'un albarà de dia 30 de març de 1719 que localitzà Andreu Bestard: "*Més se le admeten [al clavari] 18 lliures 2 sous i 8 diners per el valor de un quadro de Nostra Senyora, que és el que es troba a lo altar major*". Tot just fou beneït aquest, ens diu el mateix autor, l'antic retaule gòtic es traslladat a la Casa de la Vila.[25]

"La nova tela modifica significativament el pla iconogràfic del retaule gòtic anterior de Joan Massana. El coixí bombat i la trona sobre els quals reposava la Verge han estat substituïts per un ennuvolat celestial, envoltats d'àngels i caps alats. El mantell segueix essent blau i el vestit rosa, però el Nin Jesús ha passat al braç dret i, en comptes d'una cadernera, aguanta un raïm amb fulles de pàmpol, que també apareix com a repertori ornamental arreu de la composició. El conjunt, amb els plecs del vestit i la posició en escorç de la Verge, està representat amb

bastant de dinamisme. Al cantó dret inferior del quadre trobam un escut ovalat amb les quatre barres de la Corona d'Aragó".[26] Aquesta pintura subsistí durant 51 anys com a objecte de veneració pública per part dels santamariers. Si bé uns anys va estar relegada en el cor de l'església parroquial, avui llueix a una de les parets laterals del presbiteri, concretament a la banda de l'Evangeli.

Entre 1756-1759 es construïren els dos portals de l'església, el Major situat a la façana principal i els *dels Homes*, que trobem en el jardinet de la part de l'Epístola. Ambdós foren projectats per fra Albert Borguny, de l'Orde de Predicadors o dominics i amb residència al convent de Sant Domingo de Palma, el qual aleshores ja s'havia guanyat la fama de ser bon tracista de retaules. Per a enllestir aquesta obra dels dos portals fou necessària la compra de material extret de pedreres d'Inca, Binissalem, Son Net de Puigpunyent, Solleric i Maixella.[27] Dues pilastres a cada un, suporten la corresponent llinda, hi abunda (principalment en el Major) la decoració amb motius florals i volutes encadenades. Coronen cada portalada dos escuts. El primer amb el Nom de Maria, la llegenda : "*Non est hic, aliud nisi DOM Dei et porta Coeli. 1758",* un escutó amb les barres d'Aragó i corona reial. En l'altre un escut, també coronat, i amb les mateixes armes de la Casa Reial. En ambdós s'hi remarca la presència d'uns ampul·losos raïms, volent significar que aquelles eren les entrades al casalici de Déu i de la seva Mare, Santa Maria del Camí.

RETAULE NOU DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

L'apoteosi de la novella iconografia de Santa Maria del Camí arribà amb la construcció del magnífic retaule barroc que presideix el temple parroquial. La iniciativa partia del rector Francesc Mora, successor de mossèn Castanyer, el qual en data de 12 d'octubre de 1759 es dirigia als regidors de la Vila *"para que contribuyan al cuadro mayor* (retaule) *de la parroquia".*[28] Les obres d'aquesta nova empresa s'iniciaren l'any 1762: *"El 14 de maig de 1762 se comensaren los pedestrals de lo altar major y fonch el mestre Nadal Balle desta vila qui fonch mestre sens haver estat a mosso ni fill de mestre".*[29]

Seguiren la traça proposada, de manera gratuïta, pel dominic especialitzat en aquests afers de dissenyar alçats retaulístics, fra Albert Borguny.[30] Van intervenir en aquesta obra els escultors Rafel Torres, com a director de l'escomesa, i Jaume Febrer. A més, tot i a la penúria econòmica que es vivia en aquell moment hi arribaren a treballar fins a 5 fusters: Francesc Joan Mesquida, Antoni Salom, Andreu Torres, ferrer, i Antoni Canyelles.[31] El rector Francesc Mora, en aquest sentit apunta: "*Fas notar que des de el 24 de juny fin avui* (14 d'agost) *vax tenir y mentenir de tot a quatre y algun temps a cinc fusters que feien feina en el Quadro* (retaule) *anant tot molt car, el blat a 14 sous y el vi arriba a 6 ll. la somada y contant tot los doní 255 raccions de tot a raó de 3s. valen 38ll. 5s.".*[32] Pere Joan Obrador esculpí les cinc talles que trobem en el retaule: la de Santa Maria del Camí i la d'altres quatre sants.

Els autors de la monografia *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic* ofereixen la següent descripció del moble: "L'estructura del retaule és significativament diferent als altres de les capelles. Ja no apareixen les representacions aïllades en carrers i pisos separats per columnes i elements arquitectònics, sinó que tot el conjunt s'articula en una sola composició com si es tractàs d'una representació teatral de la divinitat: sant Francesc i sant Tomàs [d'Aquino] en actitud expectant i subordinada a la Verge, els àngels que aguanten el dosser que davalla del cel. Aquest tipus de retaules es defineixen com a retaules escenari.

L'altre aspecte que ressalta és l'espectacularitat de la composició, en una posició molt elevada, que obliga a l'espectador a aixecar la mirada, el recarregament ornamental sense cap concessió al buit (*horror vacui*), el domini absolut del color daurat, la sensació de moviment aconseguida amb les posicions inestables dels àngels, els plegaments dels vestits, la posició en escorç, etc.

... El retaule s'inscriu plenament en el barroc, duit als seus extrems quant a carregament ornamental, moviment i teatralitat, amb l'objectiu d'impressionar i provocar sentiments d'insignificança del creient davant el poder manifestat

en tota la seva espectacularitat. És l'època de la monarquia absoluta, legitimada per la divinitat, i els retaules han perdut gran part de la seva funció didàctica i il·lustrativa sobre misteris de la religió"[33] per esdevenir monuments que enalteixin el triomf de la religió.

En quant a la imatge de Santa Maria del Camí que, des del pòdium central, presideix tota la composició, val a dir que és una representació corpòria que be ens recorda la pintura de Joan Aragón. Si en el retaule gòtic la veiem asseguda a un tron i en un coixí ben embuatat, aquí seguint l'exemple de la segona pintura descrita, apareix a sobre d'un ennuvolat i d'una gran esfera daurada. La Mare aguanta amb les dues mans al Fill. Ell amb una sosté i ens ofereix un gran raïm daurat. Amb l'altre, que no deixa de recolzar al bust de Maria, ens vol significar que cerca protecció a sota de l'esguard matern i ens mira amb tendresa suplicant-nos compassió. Obra esvelta, majestuosa i a la vegada serena, dóna una sensació de vida i de moviment que pot corprendre a l'espectador. Dins la mateixa àuria, la presència dels sants abans esmentats, Francesc d'Assís i Tomàs d'Aquino, respon a la voluntat del rector Mora que desitjava la presència del seu sant patronímic i remarcar la seva pertinença a l'escola tomista.

Seguint amb la línia de reforçar el simbolisme dels raïms, fra Borguny, inclou dins la seva traça tot un desplegament o proliferació d'aquests fruits i de pàmpols com a repertori ornamental present en tot el retaule.

UNA OBRA INÈDITA: DE SANTA MARIA DE LA LLUM A SANTA MARIA DEL CAMÍ

Si en aquesta segona part del nostre treball no hem estat capaços d'aportar gaires novetats al tema de la iconografia moderna de Santa Maria del Camí, ara intentarem introduir l'existència d'una nova representació de la mateixa, també del segle XVIII, que cap dels autors consultats esmenten i que, fins fa poc, romania mig oblidada a la rectoria de Santa Eugènia. Cal tenir present que en aquest poble, històricament sota jurisdicció de Santa Maria del Camí pel que fa als interessos civils i religiosos, hi fou construïda una primera església en el segle XVII. Aquesta, cap a finals del segle XVIII fou reconstruïda per tal de donar cabuda a

una població de cada cop més nombrosa. Tot i que, de bon principi, ja s'elegiren un nombre determinat d'obrers que vetllaria per cobrir les necessitats de la fàbrica (l'edifici) i del culte, en moltes ocasions els jurats i regidors de la vila matriu havien d'intervenir i invertir. D'aquesta manera no és estrany que en algun lloc del temple hi fessin prevaler una representació de la titular del terme.

Així destinaren una vella pintura de la Mare de Déu reconvertida a l'advocació del Camí. Una visualització al detall d'aquest llenç, ens fa veure que en algun moment del segle XVIII fou repintada i que en algunes zones del quadre s'hi entreveuen mig amagats a sota de les pinzellades posteriors, els atributs propis d'una altre advocació, la de Nostra Senyora de la Llum.

Aquesta sorgí a Sicília, cap als inicis del mil set cents, sota la protecció de la Companyia de Jesús, a partir de les suposades revelacions de la Verge Maria a una monja d'aquella regió. La devoció fou ràpidament difosa pels jesuïtes, els quals l'anomenaren patrona de les seves missions, arribant al nostre país durant el regnat de Ferran VI (1746-1759). Entorn de les seves imatges s'hi realitzaren innombrables "miracles" que provocaren l'expansió de milers d'estampes, rèpliques pictòriques dels models italians, impressió de devocionaris i texts que relataven tals prodigis...

Tanmateix, ja des dels primers anys de la difusió s'alçaren veus contràries al culte a Nostra Senyora de la Llum i es provocaren debats i enfrontaments. En aquests, davant una iconografia institucionalitzada i que representava a la Mare de Déu sostenint a un home, el qual te l'ànima a punt de ser engolida per un monstre maligne (l'infern), es defensava que Maria no pot treure directament ànimes de l'abisme, sinó que únicament intercedir davant el seu Fill per que fos Ell qui ho fes.

Darrera d'aquestes tesis teològiques, la Companyia de Jesús va voler defensar la nova devoció que li era pròpia, explicant que Maria no treia l'ànima de l'infern, sinó que evitava que caigués en ell. Fos com fos la devoció i el seu culte hagueren de ser prohibits pel Papa Benet XIV. Llavors els quadres foren retirats de les esglésies i requisat tot el material devocionari que es pogués trobar. A Mallorca la devoció hi feu la seva fortuna, a més d'aquest quadre de la rectoria

de Santa Eugènia, n'hem localitzar d'altres a Lloseta, Llucmajor, Porreres i Sencelles. En els tres primers llocs, conservats curiosament en el seu estat original. En el cas de Sencelles, reconvertida en una *Mater Inmaculata* amb l'Infant Jesús i enmig de dos sants de la Companyia de Jesús, Sant Lluis Gonzaga i Sant Estanislau de Kostka.

Aquest quadre de la rectoria de Santa Eugènia que ara centra el nostre interès, originalment estaria a la parròquia de Santa Maria del Camí i, després de la prohibició fou reconvertit en l'advocació de la titular. El fet, d'esborrar l'escena de l'home i la boca del monstre o d'implantar altres atributs, es repetí molt sovint, fins i tot, la nostra investigació ens ha portat a conèixer el cas d'un quadre que ara representa a Sant Josep. Cal apuntar que en el cas del nostre llenç el pintor que adaptà la nova advocació no era de pinzellada molt primmirada, ja que amb certa atenció si poden entreveure les figures primitives.

Així fou traslladat a l'església de Santa Eugènia. Una comparativa amb una estampa que conserva els trets originals, ens fa veure que en el nostre quadre fou repintada tota la zona de l'home condemnat i en la ma de la Verge Maria, que abans subjectava el braç d'aquell, ara hi compareix un raïm. L'àngel agenollat que veiem en un costat, ofereix una canastra plena de flors i rosaris, com a ofrena agradable a la Mare de Déu. Aquest contingut ara substitueix un caramull de cors, que representaven als de les ànimes que es volien posar sota la intercessió de Nostra Senyora de la Llum. El Nin Jesús, que en cada una de les seves mans sostindria uns d'aquells cors humans, aguanta en la nova versió, l'esfera del món i la sarment d'un cep florida amb un bon raïm. Si ambdues interpretacions mantenen els dos angelets que coronen a la Madona, ara als seus peus s'hi veu una bona cartel·la amb el títol de *"La Mare de Déu del Camí"*.

Jordi Llabrés i Sans.

NOTES:

1. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980) *La Vila de Santa Maria del Camí.* Vol I, de la prehistòria al segle XVI. Pags. 68-70.2. ARM, V-10
2. *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.* Tom XXIII, 1931. Pàg. 406.
3. *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears.* Volum 3. Palma, 1996. Entrada: MASSANA, Joan. Pàg. 102.
4. BESTARD MAS, ANDREU (1961), "Iconografia de Nostra Dona Santa Maria del Camí", dins *Santa Maria del Camí. Corona Poètica*. Pàg. 7.
5. LLOMPART GABRIEL, C.R. (1977), *La Pintura Medieval Mallorquina.* Volum 1. Pàg. 62.
6. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 1, de la prehistòria al segle XVI. Pàgs. 130-131.
7. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic.* Santa Maria del Camí, 1998. Pàgs. 35-37.
8. BESTARD MAS, ANDREU (1961), "Iconografia de Nostra Dona Santa Maria del Camí", dins *Santa Maria del Camí. Corona Poètica.* Pàgs. 6-7.
9. MARTÍNEZ OLIVER, BARTOMEU, (2006) *Joan Daurer i la taula gótica de Santa Maria d'Inca.* Pàg. 56.
10. JOANA MARIA PALOU, (1988), "Nostra Dona del Puig de Maria i l'escultura mariana medieval a Pollença", dins *El Puig de Pollença. Espiritualitat Història-Art.* . Pàg. 18.
11. MOREY BALTASAR (2003), *Parroquia de San Nicolás de Bari. 700 años de andadura.* 1302-2002. Pàg. 52.
12. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 1, de la prehistòria al segle XVI. Pàg. 174.
13. SABATER TINA (2002), *La Pintura Mallorquina del segle XV.* Pàg. 133.
14. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 1, de la prehistòria al segle XVI. Pàg. 223.
15. BESTARD MAS, ANDREU (1961), "Iconografia de Nostra Dona Santa Maria del Camí", dins *Santa Maria del Camí. Corona Poètica.* Pàg. 7.
16. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 1, de la prehistòria al segle XVI. Pàg. 224.
17. Segons Andreu Bestard i Mas seria una imatge de la titular de Santa Maria del Camí, però ara es pot demostrar que es tracta de la Mare de Déu d'Agost que presideix el seu llit monumental.
18. *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears.* Volum 2. Palma, 1996. Entrada: GENER, Joan. Pàgs. 258-259.
19. CAPÓ, JOSEP C.O., (1980), *La Vila de Santa Maria del Camí. Volum 1*, de la prehistòria al segle XVI.. Pàg. 224.
20. CAPÓ, JOSEP C.O., (1985), *La Vila de Santa Maria del Camí. Volum 2,* del segle XVII al XX. Pàg. 31.
21. MUNAR, FELIP (2015), Vi i cultura popular. *Veremar a Mallorca.* Pàg. 24.
22. *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears.* Volum 3. Palma, 1996. Entrada: MASSANA, Joan. Pàg. 380.
23. Antonio Furió en el seu *Diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, destaca elogiosament aquest mestre: "Fue de los mejores escultores que ha tenido la isla".
24. CAPÓ, JOSEP C.O (1975), "Patrimoni artístic de les esglésies de Santa Maria del Camí". Separata del *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.* Pàg. 470.

25. BESTARD MAS, ANDREU (1961), "Iconografia de Nostra Dona Santa Maria del Camí", dins *Santa Maria del Camí. Corona Poètica*. Pàgs. 7-8.
26. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*. Santa Maria del Camí, 1998. Pàgs. 74-75.
27. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*. Santa Maria del Camí, 1998. Pàgs. 48-49.
28. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*. Santa Maria del Camí, 1998. Pàg. 61.
29. CAPÓ, JOSEP C.O., (1985), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 2, del segle XVII al XX. Pàg. 140.
30. CAPÓ, JOSEP C.O., (1985), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 2, del segle XVII al XX. Pàgs. 141-142.
31. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*. Santa Maria del Camí, 1998. Pàg. 63.
32. CAPÓ, JOSEP C.O., (1985), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 2, del segle XVII al XX. Pàg. 141.
33. Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic*. Santa Maria del Camí, 1998. Pàgs. 63-64.

BIBLIOGRAFIA:

- BESTARD MAS, ANDREU (1961), "Iconografia de Nostra Dona Santa Maria del Camí", dins *Santa Maria del Camí.* Corona *Poètica*.
- *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana.* Tom XXIII, 1931.
- CAPÓ, JOSEP C.O., (1980) *La Vila de Santa Maria del Camí.* Vol I, de la prehistòria al segle XVI.
- CAPÓ, JOSEP C.O., (1985), *La Vila de Santa Maria del Camí.* Volum 2, del segle XVII al XX.
- CAPÓ, JOSEP C.O (1975), "Patrimoni artístic de les esglésies de Santa Maria del Camí". Separata del *ButlletíSocietatArqueològica Lul·liana.*
- Diversos autors, *La Parròquia de Santa Maria del Camí i el seu patrimoni històric i artístic.* Santa Maria del Camí, 1998.
- *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*. Volums 1-3.
- LLOMPART GABRIEL, C.R. (1977), *La Pintura Medieval Mallorquina.* Volum 1.
- MARTÍNEZ OLIVER, BARTOMEU, (2006) *Joan Daurer i la taula gótica de Santa Maria d'Inca.*
- MOREY BALTASAR (2003), *Parroquia de San Nicolás de Bari. 700 años de andadura.* 1302-2002.
- MUNAR, FELIP (2015), Vi i cultura popular. *Veremar a Mallorca.*
- PALOU, JOANA MARIA (1988), "Nostra Dona del Puig de Maria i l'escultura mariana medieval a Pollença", dins *El Puig de Pollença. Espiritualitat Història-Art.*
- SABATER TINA (2002), *La Pintura Mallorquina del segle XV.*

ELS NOSTRES VINATERS (1981)
UNA MIRADA QUARANTA ANYS DESPRÉS

Bernat Calafat i Vich
Celler Jaume de Puntiró
Plaça Nova, 23 - Santa Maria del Camí
calafatcanyelles@hotmail.com

En record i homenatge dels vinaters que ja no hi són i que estimaren el vinyet i el vi:

Joan Vich i Tomàs Vich "Ca sa Consellera",

Josep Canyelles "Es Torrent Fals", Antoni Mesquida "Can Cerdó",

Sebastia Pastor (pare i fill) de "Can Vinagre,

Jordi Fiol "Es Cabàs", Jaume Calafat "Puntiró",

Rafel Canyelles "Devertit" Joan Batle " Can Julià",

Joan Vich "Can Garreta" i Bartomeu Canyelles "Soberano".

Tambe en homenatge de Bartomeu Rubi "Can Marranxa.

RESUM

El novembre de 1981 es publicà a la revista *Coanegra* un reportatge que era una radiografia dels cellers i del conreu de la vinya al poble. El 1981 hi havia dotze cellers elaboradors de vi de barral, actualment hi ha set cellers elaboradors de vi embotellat de qualitat i un comerciant de vins.

Es fa «una mirada quaranta anys després»: una comparativa de com era Santa Maria del Camí l'any 1981 i com es a l'actualitat, una caracterització de com eren els cellers i com son a l'actualitat, com han evolucionat i si continuen relacionats en l'elaboració de vi i/o conreu dels vinyets. Finalment es fan unes conclusions de l'evolució del vi i del vinyet entre 1981 i 2021.

PARAULES CLAU:

• vi, celler, • vinyet, • agricultura i economia.

RESUMEN

En noviembre de 1981 se publicó en la revista Coanegra un reportaje que realizaba una radiografía de las bodegas y del cultivo de la viña del pueblo. En 1981 existían doce bodegas elaboradoras de vino a granel, actualmente existen siete bodegas elaboradoras de vino embotellado de calidad y un comerciante de vinos.

Se realiza «una mirada cuarenta años después»: una comparativa de cómo era Santa María del Camí en 1981 y cómo es en la actualidad, una caracterización de cómo eran las bodegas y cómo son en la actualidad, cómo han evolucionado y si siguen relacionada con la elaboración de vino y/o cultivo de los viñedos. Finalmente se realizan unas conclusiones de la evolución del vino y del viñedo entre 1981 y 2021.

PALABRAS CLAVE:

• *vino,* • *bodega,* • *viñedo,* • *agricultura y economia.*

ABSTRACT

In November 1981, an article was published in the Coanegra magazine that provided an overview of the wine cellars and vine cultivation in the town. In 1981, there were twelve wineries producing barrel-aged wine. Currently, there are seven wineries producing bottled quality wine and one wine merchant. "A forty-year retrospective" is conducted, comparing how Santa Maria del Camí was in 1981 to its current state. It characterizes the past and present conditions of the wineries, their evolution, and whether they are still involved in wine production and/or vine cultivation. Finally, conclusions are drawn regarding the evolution of wine and vineyards between 1981 and 2021.

KEYWORDS:

• *wine,* • *wineri,* • *wineyard,* • *agriculture and economy.*

LLOANÇA I RECORDANÇA INICIAL

La present comunicació es va iniciar amb el següent glosat com a record i homenatge als dotze pagesos vinaters que l'any 1981 conraven vinyets i feien vi negre per vendre a la menuda a ca seva i a peu de bóta. Aleshores Santa Maria del Camí era la Vila de Mallorca amb més cellers.

Recordam un reportatge
dels pagesos vinaters,
vinyòvols i cellerers,
del raïm feien cupatge
n'era tot un homenatge.
Quaranta anys mos han passat
sempre els hem recordat,
son part de la nostra història
cal mantenir la memòria
del vi que han elaborat.

Recordam homos valents
que estimaren el vinyet
perquè eren ben pacients
per criar un vi ben condret
que alegra a totes les gents,
el celler es un bell indret
on el vi hi està content
el seu record es tot un dret
i n'hem de ser conscients:
vaja homos intel·ligents!

INTRODUCCIÓ

El novembre de 1981 es publicà al número 2 de la revista «Coanegra» de Santa Maria del Camí un reportatge que era una radiografia i anàlisi de la situació de l'elaboració del vi i del conreu de la vinya. El 1981 hi havia al poble dotze cellers elaboradors de vi de barral, actualment hi ha set cellers elaboradors de vi embotellat de qualitat i un comerciant de vins.

La revista coanegra era fotocopiada i grapada. L"article es reprodueix com annex de la present comunicació. La seva extensió es de set pàgines, inclou fotografies de premses i botes congrenyades, una taula amb preus i dues figures, una fitxa resum amb fotografia de cada un dels vinaters. La part de text es un resum de la història vinícola del poble, inclou el resultats de l'enquesta i treball de camp fet a cada un dels dotze vinaters.

La introducció de l'article era tota una visió i missió en relació al vinyet: *"Iniciam una plana que mai hauria de mancar dins aquesta publicació; una plana que ha de fer referència al món del camp, de la feina i al món quotidià de Santa Maria. Plana que ens acosti als homes que treballant dia a dia fan poble i història, per saber què fan i com ho fan, per conèixer els seus maldecaps i les seves esperances. Per això quan les botes estan a punt de ratjar el vi novell i a l'umbral dels cellers onetja la branca de pi verd anunciant-nos que s'inicia la venda, volem retre homenatge a aquests homes que han fet que Santa Maria del Camí tengui una veu ben forta dins Mallorca: "El VI"*

Ja han passat molts de dies de l'aparició del primer número el setembre de 1981, el poble encara feia olor de most, hi havia el tragí dels tractors plens de portadores -de fusta o de goma- o plens de sacs de plàstic a vessar de raïms. a la vila hi havia dotze cellers elaboradors de vi de barral i molts de particulars que tenien petits cups per elaborar vi per al consum familiar, per aquest motiu el poble feia una olor intensa i profunda de vi. una olor que avui ja no es sent, es l'evolució, els canvis, la història, la vida en dinamisme

Es fa «una mirada quaranta anys després», que inclou: una comparativa de com era Santa Maria del Camí l'any 1981 i com es ara a l'actualitat, una caracterització de com eren els cellers i com son a l'actualitat, una comparativa de com era cada un dels cellers i com son ara a l'actualitat (si continuen relacionats en l'elaboració de vi i/o conreu dels vinyets. Finalment es fan unes conclusions de l'evolució de l'elaboració de vi i del conreu del vinyet entre 1981 i 2021.

COM ERA EL POBLE EL 1981 I COM ES EL 2021

El següent quadre és un resum de les principals característiques sociodemogràfiques, econòmiques i socioculturals. Permet fer una síntesi del canvi que ha tengut el poble.

Santa Maria del Camí

1981	2021
3802 habitants	7507 habitants
238 ha de vinyet	206,3 ha vinyet
3.555 ha vinyet a Mallorca	2.392.6 ha vinyet a Mallorca
12 cellers	7 celles embotelladors
(1 es comerciant de vins)	1 distribuïdor de vins
4 cellers embotelladors a Mallorca	96 bodegues embotelladores
Inexistència denominacions	2 DO i 2/3 mencions de vins
El mercat sol ocupa el passeig	El mercat ocupa tota la plaça Nova
No hi ha autopista	Autopista i polígon
La carretera te un trànsit continuu.	La carretera té un trànsit menor.
El tren de Palma a Inca te poques freqüències i	El tren està electrificat i disposa de més freqüències
s'espenya sovint.	No hi ha aturades d'autocars de línia
Hi ha aturades d'autocars de línia a la carretera.	–
2 centres educatius	2 centres educatius, IES,
una escoleta	tres escoletes
–	escola municipal de música
Metges visiten a ca seva	Centre de Salut i PAC
No hi ha moviment associatiu,2 AMIPA	Multitud d'associacions 4 AMIPA,
–	Esplai, Escoltes, tercera edat, Factoria, Geganters
1 club de futbol, 1 de bàsquet	Club de Futbol, Club de Bàsquet, Tennis.
i 1 d'atletisme	Esport base consolidat.
Camp de futbol, pista d'atletisme, pista de basquet	Poliesportiu municipal i piscina
L'Ajuntament disposa de la Casa de la Vila i	L'Ajuntament disposa de Casa de la Vila, Cas Megte
de l'antic escorxador com a magatzem.	Rei, Ca s'Apotecari, Son Llaüt, Son Credo, Can Rafel,
–	dos magatzems de materials, Cases de Son Llaüt
8 Botigues,	5 botigues de queviures
4 forns de llenya,	3 forns de venda de pa
tres súpers petits,	4 súpers de cadenes
4 carnisseries	1 carnisseria
4 fusteries al poble	2 fusteries a polígons

CARACTERÍSTIQUES DELS DOTZE CELLERS DEL 1981

Els cellers que hi havia a la Vila de Santa Maria del Camí la majoria eren pagesos que directament conreaven les seves vinyes i elaboraven el vi a les dependències de la casa familiar on vivien (en aquest cas eren deu pagesos). Una altre situació era que el propietari elaborava el vi amb un pagès llogat i una darrera situació era un comerciant de vins que elaborava vi però majoritàriament distribuïa vi de procedència peninsular.

Podem caracteritzar els cellers pagesos de Santa Maria del Camí com:

- Majoritàriament els pagesos conren directament les vinyes i en alguns casos ho encarreguen a altres pagesos.
- Les vinyes son empolitxonades i extensions petites, majoritàriament una o dues quarterades.
- El raïm per vinificar es bàsicament *manto negre,* en menor proporció hi ha callet, mandó, fogoneu i bastista
- Hi ha escassa presència de premsal blanc, sols ho conren dos vinaters.
- La majòria de vinyes a la part central disposen d'un redol on hi ha vi de balança per a menjar (calop, moscatell, pepita blanca, cadernal, magdalena entre altres)
- Alguns dels vinaters venen part de la collita de raïm a Pep Perico Ferrer de Franja Roja de Binissalem.
- Disposen d'estrucadora mecànica i premsa manual
- Cups de pedra viva o nous de ciment armat i dipòsits cilíndrics o quadrats de ciment armat, algunes botes congrenyades,
- La vermada es fa bàsicament amb trinxets i paneres, el tall de vermadors es bàsicament d'atlots joves per tallar el raïm i homes per traginar les paneres. Les paneres comencen a ser substituïdes per poals grossos -es solen reutilitzar poals de pintura-. Els cellers mes petits vermen un parell de dies amb familiars

i coneguts, el mes grans lloguen joves,

- S'empren portadores de fusta, però estan molt introduides portadores de goma negra i sacs de plàstic.
- El raïm es tragina en tractors amb remolc.
- Els cups són majoritàriament de ciment armat sulfatat i alguns antics cups de pedra viva.
- L'emmagatzemament de vi es fa en dipòsits cilíndrics o quadrangulars, majoritàriament de ciment armat sulfatat i alguns enrajolats. Sols alguns cellers encara mantenen alguna bota congrenyada, però ja bàsicament testimonial.
- Elaboren bàsicament vi negre d'anyada i part de vi rosat
- Venda directe al celler en barrals de 4, de 8 i de 16 litres
- Alguns elaboren vins dolços (mistela i vi bullit/de missa)
- Elaboren vi per a particulars, a partir de verema entregada donen una part de vi.
- El consum de vi de barral està arrelat i el mercat de Santa Maria del Camí està en expansió. Acudeixen a Santa Maria del Camí persones d'altres pobles de Mallorca a proveir-se de vi.
- Hi ha famílies que fan vi a petits cups familiars o que bescanvien verema per vi.
- Elaboren vi per a particulars, a partir de verema entregada donen una part de vi.

EVOLUCIÓ DELS DOTZE VINATERS

Dels dotze vinaters del 1981, tots ja son difunts, sols continua viu en Bartomeu Rubí Cabot de Can Marranxa -actualment vins Rubí-.

Continuen amb l'activitat vinatera i formant part de la DO Binissalem-Mallorca dos dels cellers: els nets de Sebastià Pastor (Sebastià i Maria Antònia, que ja en son la quarta generació), elaborant vins de qualitat embotellats amb el nom de Sebastià Pastor, vinyes i celler; els fills de Jaume Calafat (Pere i Bernat, que ja en són la segona generació), elaborant vins de qualitat amb el nom de Jaume de Puntiró, vinyes i vins. També continua l'activitat el fill de Tomàs Vich de Ca sa Con-

sellera, en Miquel fa vi negre per vendre a barral, que ja n´es la quarta generació.

Els fills de Bartomeu Rubí de Can Marranxa (son la quarta generació), no elaboren directament vins, però embotellen i comercialitzen vins d'altres cellers de Mallorca i de vi procedent de la península, també mantenen la distribució de vins comuns de la península en botelles de plàstic d'1,5 litres i de 3 litres. Disposen d'una botiga a la plaça Nova i d'una nau embotelladora i magatzem al Polígon de Son Llaüt.

Mantenen el conreu del vinyet ja sia directament o a través de terceres persones (amitgers o pagesos que se'n cuiden) set dels cellers del 1981.

Jaume fill de Joan Vich de Ca sa Consellera, en Jaume conra les vinyes i fa vi per consum familiar i d'amics (es la quarta generació).

Margalida, néta de Jordi Fiol (es cabàs del carrer Llarg) continua conrant les vinyes, primer elabora vi el seu pare Joan i en la mort sobtada d'aquest, ella amb la seva mare elaboraren uns anys vi,

Els fills de Bartomeu Canyelles de Can Soberano continuen el conreu del vinyet, sobretot en Bartomeu que té maquinària per vermar les vinyes seves i d'altres pagesos, configurarien la sisena generació.

Pedro Canyelles el fill de Josep Canyelles del Torrent Fals manté el conreu del vinyet i ha reconvertit les cases en un agroturisme; es la quarta generació.

Els descendents de Joan Batle de Can Julià mantenen el conreu dels vinyets a través de pagesos que els conren, venes la verema a Macià Batle i a Sebastià Pastor, conformarien la tercera generació,

Els fills d'Antoni Mesquida de Can Cerdó, mantenen una petita part del vinyet conrada per un pagès, però amb una gran disminució en relació al 1981.

Els descendent de Rafel Canyelles de Can Devertit, han abandonat completament el conreu del vinyet.

Podem concloure que hi ha una continuïtat de l'activitat de conreu de les vinyes, ja que dels dotze continuen 9 amb activitat, 1 en cultiu testimonial i 2 que ho han abandonat.

En relació a l'activitat d'elaborar vi, dels dotze sols continuen 2 amb expansió de l'activitat inicial i elaborant vins embotellats, 1 amb una disminució important i elaborant vi a granel, i 1 que s'ha transformat en comerciant de vins. Per tant en aquest sentit hi ha una clara disminució en relació al 1981, que canvia la consideració, quan tenim en compte els nous cellers que hi ha al poble.

ELS NOUS CELLERS

Les noves indústries agroalimentàries del vi son cinc: Macià Batle, Ramanyà, Angel, 7103 i microceller Son Crespi. De tal manera que actualment hi ha 7 cellers elaboradors de vi, 1 celler petit a granel i 1 comerciant de vins. En total son 9 activitats lligades al vi.

Macià Batle es creà el 1997 amb una iniciativa d'aglutinar als descendents Batle en aquest projecte vinater d'envergadura, que anys després (l'any 2003) va ser adquirit per l'hoteler Sebastià Rubi. Els cosins Batle venien majoritàriament de famílies pageses que conraven el vinyet a Biniali i Santa Maria del Camí.

Ramanyà es una bodega que va ser fundada l'any 2004 per Jaume Vallés i Magdalena Mates a la seva casa i finca des *coscois*, vora la pota del Rei en Jaume, actualment ho continua el seu fill Antoni, que des de petit viu, conviu i treballa per a la família. Jaume que portava el Cafè Can Menut, durant anys conrava terra i plantà vinyets.

Angel bodegues va ser fundada l'any 2006 per Àngel Gelabert a la zona de sa Basseta, amb la construcció d'una nova bodega al mig del vinyet a la carretera de Sencelles. Recuperant i replantat les vinyes que hi havia a la contrada,

7103 petit celler va ser fundat l'any 2013 per Sebastià Ordines i Pep Cànaves, inicialment tenien el celler a la portassa del padrí de Sebastià al carrer Alfred Borguny, i anys després construïren un nou celler a la zona des campet. Sebastià continua la tradició de conrar vinyes del seu padrí Macià Capo "Cordet",

Son Crespí microceller va ser refundant per Pere Crespi i Neus Beltran començant a vinificar vins de qualitat embotellats el 2007. En Pere Crespí Calafat (pare de Pere) recuperà el 2000 el conreu del vinyet a la possessió de Son Crespí, lligada a la seva família des del 1528, i comença a vinificar amb Angel Contreras -pagès que li conrava el vinyet-.

Per tant durant les dues primeres dècades del segle XXI hi ha una clara recuperació, creació i consolidació d'un important sector vitivinícola, atesa la creació de cinc noves bodegues. Que amb les dues que continuen des del 1981 fan un total de set. Totes segueixen mantenint, millorant i modernitzat la tradició santamariera d'elaborar vi.

Per saber més dels set cellers embotelladors podeu consultar les seves webs:

Sebastià Pastor: https://www.sebastiapastor.com
Jaume de Puntiró: https://www.vinsjaumedepuntiro.com/
Macià Batle: https://www.maciabatle.com/
Ramayà: https://www.bodegaramanya.com/
Angel: https://www.bodegasangel.com/
Son Crespi: https://microcellersoncrespi.com/
7103: https://www.7103-petitceller.com/
Les webs dels cellers estan en varis idiomes, totes estan en català excepte la bodega Àngel.

COMPARATIVA D'ELS NOSTRES VINATERS (1981-2021)

La comparació o mirada a Els nostres vinaters, després de quaranta anys ens permet afirmar i constatar el següent:

- Dels 12 cellers del 1981 continuen: 2 cellers embotelladors, 1 celler familiar, 1 distribuïdor de vins i 6 famílies que mantenen el conreu del vinyet amb me nor extensió, sols 2 ho ha abandonat.
- Dels cellers posteriors al 1981, n´hi ha 5 de nous, 4 provenen de famílies que ja conraven vinyet i 1 de nova creació adquirint i replantant vinyets existents.
- El 1981 elaboraven sols vi de barral, actualment els cellers tots fan vi embotellat (amb més de 70 referències) i dos mantenen la tradició del vi de barral, un celler sols fa vi de barral.
- El 1981 la majoria de verema es venia a Binissalem, actualment els cellers compren verema a altres pobles.
- El 1981 s'elaboraven uns 250-350 Hl i el 2021 uns 1500-2.000 Hl
- Continuen alguns particulars fent vi per al consum familiar, però ja de forma molt testimonial.
- Els vinaters mantenen la tradició del brot de pi al celler, única a Mallorca i a la mediterrània.

També hem de remarcar dues fites importants al mon vinícola santamarier: la primera que s'ha consolidat la festa del vi novell i els reconeixements «brots de pi», des de l'any 2003.; la segona la creació el 2017 de l´Associació de cellers de Santa Maria del Camí que aglutina les iniciatives i projectes dels 7 cellerers de Santa Maria del Camí

CONCLUSIÓ FINAL

La mirada retrospectiva i comparativa del 1981 i 2021 ens permet constatar la importància del sector vitivinícola a la Vila de Santa Maria del Camí i en relació a Mallorca. Es sens dubte que era i continua essent el poble de Mallorca amb el número més elevant de cellers; no n'hi ha d'altre que tengui set cellers elaboradors de vi embotellat.

Hem de remarcar el canvi que s'ha realitzat al sector en quan a elaborar clarament vins de qualitat alta embotellats i per altre l'increment de la producció total d'hectolitres de vi, que s'ha incrementat en un 400-500%.

També es reprodueix una de les principals conclusions del reportatge del 1981, ben actual encara: *"Malgrat tot no manquen les esperances en els vinaters, esperem que prest trobem una solució per fer de la zona alta una comarca de prestigi vitivinícola»*, podem donar fer que així ha estat i es de moment.

BIBLIOGRAFIA

- CAPÓ JUAN, Josep, *La Vila de Santa Maria del Camí: del segle XVII al XX*, Edició de l'autor, Santa Maria del Camí, 1985
- CALAFAT VICH, Bernat, "Els nostres vinaters", *Coanegra, núm. 2* (1981), pp. 3-9.
- CALAFAT VICH, Bernat, "Aproximació a l'evolució de la vinya i el vins a a la Vila de Santa Maria del Camí (segles XII-XX)", *I Jornades d'estudis locals*, Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1998, pp. 341-354.
- CALAFAT VICH, Bernat, "Crònica de dos cellers pagesos del 1981: Can Cerdó i Jaume de Puntiró", *IX Jornades d'estudis locals,* Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2021, pp. 96-117.
- GRIMALT, Francesc, *El vi a Mallorca*, Documenta Balear, Palma,1997.
- MÀRQUEZ, Llúcia i PASTOR, Maria Antònia, "Notes del passat vinater de Santa Maria del Camí", *VII Jornades d'estudis locals,* Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, pp. 387-402
- MORRO MARCÉ, Mateu, *Aferrats a la terra: història d'una societat pagesa,* Lleonard Muntaner editor, Palma, 2017, pp. 196-22

ANNEX

Reproducció facsímil

de l'article publicat al 1981

ELS NOSTRES VINATERS

Iniciam una plana que mai hauria de mancar dins aquesta publicació; una plana que ha de fer referència al món del camp, de la feina i al món quotidia de Sta. Maria. Plana= que ens acosti als homes que treballant dia a dia fan poble i història, per sebre què fan i com ho fan, per co-- nèixer els seus maldecaps i les seves esperances.

Per això quan les botes estan a punt de ratjar el vi = novell i als umbrals dels cellers onetja la branca de pi= verd anunciant-nos que s'inicia la venda, volem retre homenatge a aquests homes que han fet que Santa Maria del Camí tengui una veu ben forta dins Mallorca: EL VI.

El vi des d'antic ha acompanyat a l'ho me en les penes i esperances. Sabem que al foner mallorquí li agradava molt,però encara no hi havia vinyes a Mallorca. Foren els romans qui introduïren el cultiu de la vinya i el vi a les illes Balears, a més hi ha escriptors romans que elogien els vins de la "Balearica Major",així que possiblement ja hi hagués vinya al == terme de Sta. Maria. Tradició que sens = dubte continuaren els moros. Emperò els documents certs ja provenen de la conquesta catalana del segle XIII, trobam a la "Història de Sta. Maria" de Josep Capó = que a Son Oliver hi ha les restes del Celler Reial, i a més a partir de 1.300 hi ha referències de pagaments de delmes del vi.

Sense deslligar mai el vi i la vinya de la història de Sta. Maria arribam al segle XIX, que fou molt esplendoros econòmicament. Segons un cens agrícola de l'any 1860, al poble hi havia 642 ha (hectàries)era el cultiu més estès seguit de l'olivera i el conreu de cereals, suposava un 16,53% de la terra conrada. A Ma-- llorca existien 15.543 ha. que suposava un 4,30 del total conrat, i Sta. Maria tenia un 4,13% de totes les vinyes. Com veiem el cultiu de la vinya era molt important.

Poc després, devers l'any 1872, la = fil.loxera havia destruït les vinyes de França, aquest país, gran consumidor de vins, es va veure obligat a importar-los. Les vinyes mallorquines renovades amb == sarments nous i escollits es trobaven en ple rendiment, aquest fet unit a les baixes tarifes aranzelàries i al bon preu = pagat, va fer augmentar la plantació de vinyes i la producció de vins. A Sta. = Maria es conegué una època de prosperitat. L'any 1890 existien a Mallorca 30.000 ha. de vinya, quasi bé el doble, podem suposar que Sta. Maria en devia tenir unes 1.200. El port de Palma i Porto Colom= (Felanitx) iniciaren unes comunicacions continues amb els ports francesos de = Seté i Marsella, el 1890 s'exportaren= 75.000.000 litres de vi. Sta. Maria i

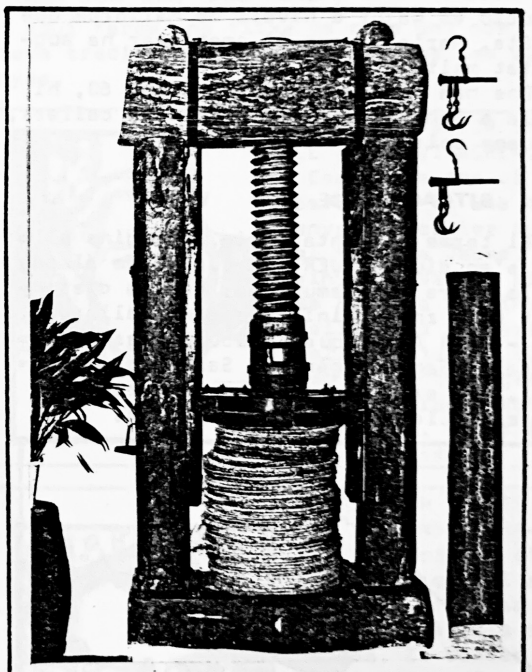

SA PREMSA DES TORRENT FALS.-

Mallorca devien parèixer una vanova de pàmpol.

Però, devers l'any 1891, França ja= s'havia recuperat i produïa abastament per al seu consum, així que pujà molt= les tarifes aranzelàries i el vi mallorquí es quedà sense demanda. A més a més la fil.loxera atacà les vinyes esvaint= en poc temps totes les plantacions.

Santa Maria quedà arruïnada i plena de misèria. Així veim que l'any 1899 a Mallorca sols queden 14.328 Ha., i al 1904 baixà a 4.500 Ha., cosa similar degué succeir a la nostra vila. Sols a poc a poc hem sortírem de la crisi, augmentant l'ametlerar, que serà el primer producte de l'illa. Devers l'any 1930 ens recuperarem totalment de la crisi, agreujada a finals del segle XIX per la pèrdua del mercat de l'Havana i les Antilles.

Emperò la vinya i el vi encara seran una de les principals activitats de la Vila; la festa diària durant la verema de voltar pel poble cantant cançons populars i de picat ens ho recorda, a més el darrer dia cada tall engalanava el carro i feia trui i sarau per llarg. El fet d'introduïr els tractors, i que en lloc de dones vagin els al.lots a vermar ha romput aquesta benvolguda tradició, ara fa uns 20 anys.

L'any 1980, hi ha 238 Ha. de vinya a Santa Maria (8,9 % del total), l'ametlerar un 38,7 % del conreu. Mallorca té 3.555 Ha. de vinya, que suposen un 1,3 % del total de la terra, de les que la nostra vila en té un 6,7 %. Com veim la disminució és major a nivell de Mallorca que de Sta. Maria, i que l' ametlerar ha augmentat molt.

Ens han dit que abans de l'any 60, hi havia a Santa Maria entre 20 i 25 cellers, enguany sols n'hi ha 12.

SITUACIÓ DE LA VINYA

El terme de Santa Maria està dins el que s'en diu RAIGUER, ja que estam al peu de la Serra de Tramuntana. Hem de distinguir dues zones vinícoles dins Mallorca:

- ZONA ALTA, que inclou Binissalem, Consell, Santa Eugènia i Santa Maria del Camí. Poc extensa, però on la terra dóna una excel.lent graduació als vins.

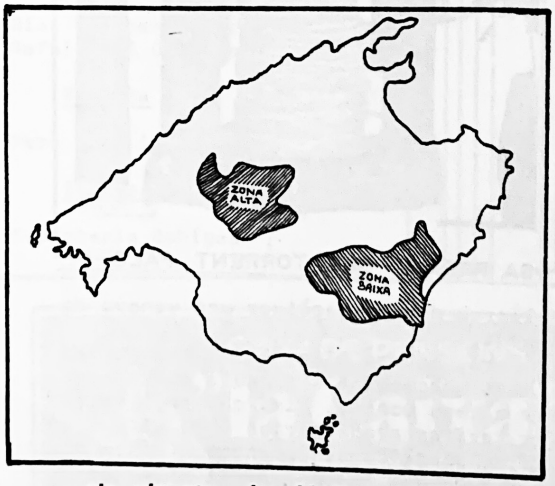

els vinyets de Mallorca.-

- ZONA BAIXA, que inclou Manacor, Porreres, Llucmajor i Felanitx (que en té més del 60 %). Les vinyes son més productives però de manco graduació, és una zona molt extensa.

Tambe hi ha vinya a Montuiri, Sant Joan, Villafranca, etc... quasi per tot el plà, però són de poca importància.

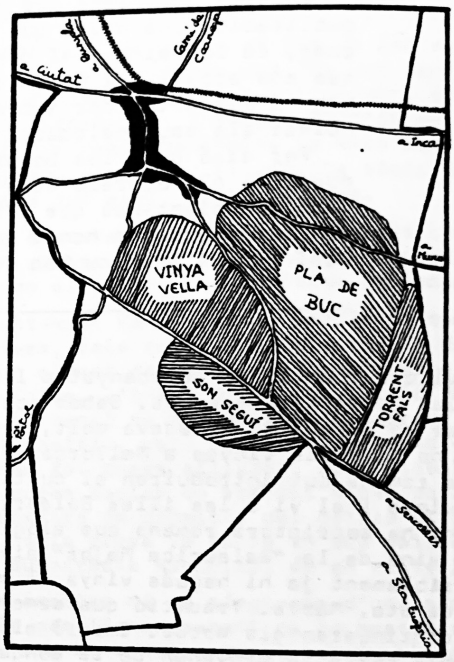

zones de vinya a Sta Maria

La situació de les vinyes dins el terme, la podem reduir a quatre grups:

- Pla de Buc, que abarca del camí de Molinets fins al Torrent Fals, inclou el Bassol i les vinyes del camí de Muro.
- El Torrent Fals, que abarca la sínia d'en Sastre i arriba fins a la Camada del Terme.
- Sa Vinya Vella, que inclou Ca'n Far, i que és el triangle format pel camí de Molinets i la carretera de Sencelles.
- Son Seguí, que inclou Son Crespí i les vinyes que de la carretera de Sencelles estan cap a Santa Eugènia.

Hi ha altres vinyes a altres indrets, però el 90 % es concentra en aquestes zones, i a més a més estan molt disperses.

EVOLUCIÓ ECONÒMICA

En el quadre veurem l'evolució del preu: del rém, del vi i dels jornals, des de l'any 1955 a l'any 1980, així observarem el gran canvi que ha succeït sols en vint i cinc anys.

Cal dir que les xifres son aproximades i en cas de contradicció de dades n'hem tret la mitja. Expressam l'agraïment a tots els vinaters que ens han facilitat desinteressadament les xifres.

S'ha de puntualitzar que no és fins l'any 1970 que el Qg. de rém es paga segons el grau. Els preus de l'any 75 i 80 són aproximadament del rém que fa 12 graus. El preu oscil.la amb el grau, així enguany el rém que feia 10 º es pagava a 9 Pts, i augmentava 2,5 Pts cada mig grau, i el de 12º era a 19 Pts/kg.(segons Pep Perico, Binissalem). Els jornals s'han pagat a 1.200 Pts les dones i al.lots, i 2.400 Pts els homes, el preu del litre de vi serà de 45 Pts.

Com a anècdota, abans de l'any 30 el litre de vi costava 30 cèntims i un home guanyava un jornal de 3 a 4 Pts. En temps de la guerra el vi pujà a 50 cèntims i se'n va xerrar un bon grapat de dies, dient que era molt car.

EVOLUCIÓ DELS PREUS (pts)

any	preu litre vi	preu quilogram rém	jornal dona	jornal home
1955	3,25	1,30	25	50
1960	5,50	2	50	120
1965	7	3,5	150	300
1970	10	4	250	500
1975	10	6	500	1.000
1980	45	15	1.000	2.000

Podem veure que de l'any 55 al 80, el preu del rém ha augmentat un 1.154 %, el litre de vi un 1.384 %, mentres que els jornals han augmentat un 4.000 %, així veim que el rém i el vi sols han evolucionat una quarta part respecte als jornals. Clarament és veu que amb el jornal d'un home l'any 55 compravem 15 litres de vi, i el 80 en compram 44, se'ns mostra una gran desproporció entre els preus dels productes i els jornals molt grossa.

El jornal ha augmentat un 100 % cada 5 anys, mentrestant el preu del rém mai augmentà més d'un 100 %, sols de l'any 75 al 80 arriba a un 250 %. L' augment cada 5 anys del litre de vi no arriba al 100 %, (fins i tot de l'any 68 al 70, no arriba a un 50 %), sols serà del 75 al 80 que augmentarà un 237 %. Emperà aquest canvi es farà en dos anys, així l'any 77 el vi anava a 23 Pts i el 79 ja anà a 40, es degut a que el 77 i el 78 hi va haver molt poc vi a tota Espanya, per això l'any 78 va fer la gran pujada.

El consum de vi ha disminuït molt, segons la Federació Nacional de Vinaters cada any el consum minva en un 15 %, i segons els vinaters ha minvat un 30 % en aquest vint i cinc anys. Això es pot explicar degut a l'introducció de begudes refrescants i cerveses, i sobre tot per la propaganda a la TVE: si ens aturam a pensar no se fa propaganda de vi.

L' augment desproporcionat dels preus dels productes front als jornals ha afectat a tot el camp, tambe és molt important l'augment dels adobs, de la maquinària, dels productes químics i dels imposts. Tot això sumat a la crisi econòmica mundial i al desinteressament de l'administració pel problema agrícola mallorquí -sols veuen els turisme- han causat l'actual desgavell del camp.

Ens trobam amb una situació greu, i a més a més sense joves, és a dir, sense futur.

Vist això, ara és necessari conèixer els vineters i el que pensen. Actualment n'hi ha 12, dos dels quals han començat enguany, però hem considerat que era just incloure'ls.

QUI SÓN ELS VINATERS?

Aquí farem una fitxa de cada un: nom, la seva tradició i on tenen situades les vinyes.

SEBASTIÀ PASTOR BATLE -CA'N VINAGRE-.

Comença a fer vi son pare, ara fa uns 45 anys. El celler està al Paborde Jaume. Les vinyes estan al plade Buc i a sa vinyavella, les vinyes són velles i joves. El rém és manto negre i prensal blanc, tot ho fan vi. El vi és negre i rosat.

TOMÀS VICH PARETS -CA SA CONSELLERA-

La tradició ve d'antic, l'inicià el seu repadrí, i fa uns 18 anys que el fa a onhabita. El celler està al carrer Joan Vich. Té les vinyes al pla de Buc, i són una mescla de velles i joves. El rém es manto negre i un poc de callet, tot és per vi. El vi és negre.

* * *

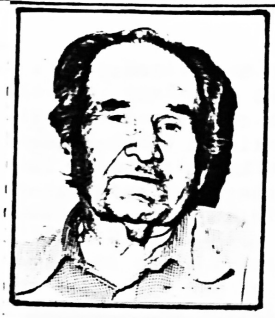

RAFEL CANYELLES RAMIS
-CA'N DEVERTIT-
La tradició la comença ell, ara fa uns 30 anys. Les vinyes les=té al pla de Buc i == són tirant a velles. El rém és manto negre i tot el fa vi. El vi és negre. El celler està al carrer llarg.

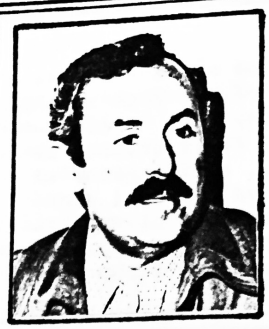

JOSEP CANYELLES VALERO -ES TORRENT FALS-
La tradició l'inicià el seu padri, però el cup és de l'antiguetat de la possessió. Les vinyes estan al = torrent fals i són una mescla de velles i joves. El rém es manto negre i prensal == Blanc. El vi es negre i rosat.

JOAN VICH PARETS
-CA SA CONSELLERA-
La tradició la comença el seu repadri, fa al vi al celler on ho feia son pare, fa uns 20 anys qui s'hi dedica. El celler està a la Vileta. Les vinyes estan al pla de Buc i són tirant a velles. El rém és manto negre i callet, tot ho fan= vi. El vi és negre.

JOAN BATLE BUSQUETS
-CA'N JULIÀ-
La tradició l'inicià son pare ara fa uns== 70 anys. Les vinyes = estan situades al pla de Buc i al torrent = fals, son velles i joves. El rém es manto= negre i en menor proporcio fogoneu i mando, tot ho fa vi.El = vi és negre, el celler està al paborde Jaume

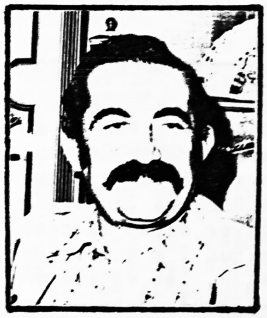

BARTOMEU RUBI CABOTde VINS RUBI
-CA'N MARRANXA-
La tradició ve del = padrí, fins l'any 70 eren autoproductors. Any que inicien la reforma i traslladaren el celler al carrer = Bmeu. Simonet, canviant la seva activitat a = comerciant i distribuidor de vi. Vins Rubí fa vi negre i compra rém -generalment manto negre- a una bona partida de Santamaders Tambe venen vi blanc.

BARTOMEU CANYELLES FIOL
-CA'N SOBERANO-
La tradició ve d'antic, té un testament= del padrí del seu padrí de 1845 que ja en xerra, sens dubte és= el celler més antic. El celler el té al camí de Molinets. Les vinyes estan al pla de= Buc, son blaüt i a sa vinya vella, són una= mescla de velles i joves. El rém és manto negre i en menor proporció batista i callet, venen el rém quan el cup és ple. El vi és negre, dins bóta congrenyada.

JOAN VICH MESQUIDA
-CA'N GARRETA-
La tradició l'inicià el seu padri i té el celler devora l'estació. Les vinyes estan al pla de Buc i són = velles. El rém es manto negre i un poc de= callet, el fa tot vi dins botes congrenyades. El vi és negre.

JORDI FIOL NICOLAU
-ES CABAS- C/ Llarg
La tradició la comença ell, ara fa una == vintena d'anys. Les = vinyes les té a la vinya vella i al torrent fals, són joves. El = rém és manto negre, = tot ho fa vi. El vi == és negre, El celler = està al carrer llarg.

COMERCIANTS i BOTIGUERS: *anunciau-vos a Coanegra*

JAUME CALAFAT NADAL
-PUNTIRO-

Ha començat enguany, emperò ja fa una sè-- rie d'anys que en fa= per ell. Té les vinyes al pla de Buc i a sa vinya vella, són jo-- ves. El rém és manto= negre, tot ho fa vi. El vi és negre. Té el celler a la Plaça No- va.

ANTONI MESQUIDA DAVIU
-CA'N CERDO-

Es el primer any que en fa, però fa una sè rie d'anys que en fa per ell. El vinyet es tà a Ca'n Cerdó i a = Son Llaüt, són joves. El rém és manto negre i tot ho fa vi. El vi és negre. El celler = està a Ca'n Cerdó.

QUÉ PENSEN ELS VINATERS?

Després de tot el que hem vist, ja po-- dem entendre els problemes i il.lusions -- dels nostres vinaters. Que entre tots fan aproximadament 300.000 litres de vi sobre unes 95 Ha., i el grau mitg es de 12'5 . Per això els hi férem les següents pregun tes:

* On té les vinyes? Són joves o velles? Quin rém empra? i Quin vi fa?

La situació de les vinyes és a la major part al pla de Buc, al torrent fals i en== menor part a sa vinya vella i son Llaüt.

La major part del vinyet és jove, o mes clat amb vell, vell tot sol quasi no n'hi= ha.

Respecte al rém, el més utilitzat és el manto negre, seguit en molta diferència == pel callet i el prensal blanc. S'ha de dir que el manto negre és el que dona més grau.

L'immensa majoria sols fa vi negre, n'hi ha un parell que tambe en fan de rosat.

* Ha mantengut, augmentat o disminuït el cultiu?

La majoria ha mantengut l'extensió, == en segon lloc hi ha hagut una certa dismi nució, i és pot parlar d'un nul augment. Hem de tenir en compte que hi ha casos de plantació de vinya que s'anul.len amb les= velles arrabassades. La tendència a nivell de Sta. Maria és de disminuïr.

*¿L'evolució tècnica (tractors, adobs, productes químics, etc) ha suposat u- na millorança del vi?

La majoria pensa que no ha influit, ai xí tot el vi d'abans era millor en quan== a graduació, però la qualitat i el bon be- vent no ha variat molt. Tambe n'hi ha que diven que no ha variat, i d'altres que no contesten. Tots estan d'acord que ha supo sat un gran augment de la productivitat. N'hi ha que diven que el vi és més fi i su au i no tan gratallós al paladar.

* ¿Com ha evolucionat la rendabilitat?

La majoria pensa en una clara disminu- ció. i uns altres en que no ha variat molt Tots estan d'acord que suposa molta feina pel benefici que es treu, dient que si no feien el vi farien osques.

* ¿Quina ha estat l'influència del vi de fora?

Tots estan d'acord en que minva els preus si no en duguessen el d'aquí aniria més car. Emperò el vi de Mallorca no es suficient = pel consum, i a més a més l'administració = fixa uns límits de preus i no s'ha arribat= mai al superior.

N'hi ha que pensen que no ha afectat i = d'altres que té manco qualitat però més === grau. Bastants diven que és un vi diferent= i que no és pot fer una comparació, a més a més ens duen el més xerec, i el bo ho embo- tellen com vi de marca. Tambe n'hi ha que== diven que suposa una gran rendabilitat als grans comerciants i que per això en duen == tant. D'altres no contesten per desconeixen ça o per no saber-ho bé.

* ¿El celler que ha montat Pep Perico a= Binissalem que ha suposat?

Tots estan d'acord en que ha fet bé als pagesos de Sta. Maria, si no fos per ell el rém s'hauria de tirar. Això sí, paga bé si= el rém és sà i de bona qualitat. Tambe diven que no ha influit en fer tancar cellers de= la vila, afirmen que els que han tancat és= que ho han anat deixant o els seus fills no ho han continuat. A nivell comarcal n'hi ha que pensen que amb una política de control= de preus es va fer seu el mercat, arracon-- nant els petits comerciants.

Veuen bé que faci un vi de qualitat de = la zona alta de Mallorca, competent a nivell estatal.

* ¿Es favorable a l'idea de fer una coo- perativa? ¿Quines ventatges i inconve- nients hi troba?

Estan d'acord en veure-ho amb ulls favo- rables, gairebé com una necessitat que po-- dria consolidar-se.

Les avantatges que hi veuen són:

- Un rendiment econòmic millor a llarg = plaç.
- Una millorança de la situació: un vi = de qualitat i un prestigi per la zona= vitivinícola.

N'hi ha que no n'hi veuen cap.

Els inconvenients assenyalats són:

- Un fort inconvenient econòmic, una dificultat de montar-la, ja que exigeix un gran capital (milions), També que seria difícil mantenir-la, la productivitat de tota la zona no cobriria les despeses; administrador, enòleg, tècnics, una xerxa de distribució, etc. En paraules d'un vinater "S'ho menjaria tot".
- Un inconvenient referit al caràcter santamarier, que com tot pagès no és cooperativista, a més la manca d'unió patent en el parell d'intens de montar-la ho acrediten. També han parlat de la manca d'un enteniment com a causa de que no anás bé. És important dir que no hi ha pagesos joves, en ells hi hauria el ferment d'un cooperativisme.

N'hi ha que pensen que no resol el problema greu del camp, o que en veuen d'ella un futur negre. N'hi ha que diven que el rém és insuficient per montar-la, però no per mantenir-la.

El fet d'haver-hi un enòleg i tècnics es possibilitaria un bon vi a partir d'un bon rém, i evitaria riscs.

✱ Suposant que funcionàs una cooperativa: ¿Creu que es podria fer un vi de qualitat i de competència a nivell estatal?

Tots estan d'acord en que es podria fer un vi qualitat, basabt-se en que la zona alta té una bona terra que produeix un vi d'alta graduació i bon bevent. Això sí, sempre que hi hagi una efectiva selecció dels réms i un control tècnic del vi. La denominació d'origen n'es per ells una possibilitat de prestigi viticultor per la zona.

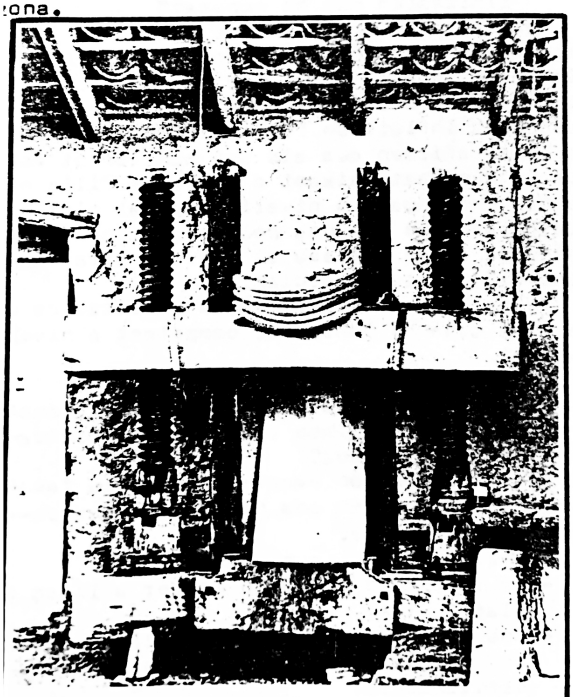

SA PREMSA DE CA'N JULIÀ

✱ Resumint: ¿Quins són els problemes de la vinya i el vi? ¿Quines solucions hi veu?

La majoria senyala que la vinya és tro ba com tot el camp, molt minvat i mal tractat, i que el problema és vist des de l'administració central com a inexistent i per tant no intenta ajudar-lo.

També que existeix una falla d'estructures ja que la gent s'en va, i que el futur

BOTES DE CA'N SOBERANO

és negre ja que no hi ha joves pagesos. Senyalen una manca d'ajuda i de protecció davant els augments dels adobs, maquinària i jornals, es a dir, maca de subvencions.

N'hi ha que diven que el probleme és de risc del vi i la seva elaboració, també que ha disminuit molt el consum. D'altres apunten que no hi veuen cap problema.

En el que fa referència a les solucions, la majoria propugna una investigació i assessorament com en el de les finques de vinyet experimental de Consell i Porreres de L'Obra Agrària de "la caixa", per així aconseguir una millorança en la graduació i qualitat del vi. També la presèmcia d'un enòleg (tècnic del vi).

Apunten cap a una mena d'associacionisme, intentat fer tot el vi del poble. Intentant fer unes finques més racionals, no tant petites.

N'hi ha que propugnen un aument proporcional dels preus. D'altres no n'hi veuen. Un altra grup que veu en el Consell de Mallorca una major atenció i apropament al món del camp.

Un gran grup s'ha remès a la pregunta 9, és a dir, a la cooperativa, intentat crear un vi de marca i mantenir-ho.

CONCLUSIONS

De tot el que ens han dit podem concloure:

a) La vinya com tot el camp està en una situació greu i el vi també. Hi ha una forta manca d'ajuda per part de l'administració.

b) El seu futur és negre, l'edat mitja del pagès santamarier és d'uns 50 anys, no mancan joves plens d'idees i coratge.

c) Crear una finca experimental com la de Consell o la de Porreres amb el suport de qualque entitat, per millorar el rém i el vi. També la presència d'un enòleg per assessorament.

d) La cooperativa per esser una solució es necessiten una producció de 2 milions de litres anuals com a mínim. Posem que per cada Ha es produesqui uns 4.000 litres (uns 6.000 Kg.), per 238 Ha. que téel terme són uns 952.000 litres, com veim a nivell de poble és impossible. Incluint tota la zona alta, unes 644 ha, és produirien uns 2.576.000 litres, sols en aquest cas seria possible.

Hem d'afegir que la politica de l'Estat és reduir les vinyes, ja que per entrar al Mercat Comú: França i Italia demanen aquestes reduccións.

e) Malgrat tot no manquen les esperances en els vinaters, esperem que prest trobem una solució per fer de la zona alta una comarca de prestigi vitivinícola.

Bernat Calafat i Vich

RELACIÓ DELS GERMANS FORTEZA PINYA I LA SEVA MARE AMB SANTA MARIA

Francesc Lladó i Rotger
Doctor en Filosofía per la UIB
Carreró de'n Figa,7, Bloc A, 1er, 07100 Sóller.
fllado@hotmail.com
T. 627 222 995 i 971 63 48 46

RESUM

Aina Pinya visqué a Santa Maria des dels 8 anys fins als vint i quatre. Es casà a Palma el 1887 amb Bartomeu Forteza Aguiló (1854) i tengueren tres fills Miquel, Guillem i Bartomeu Forteza Pinya. Com que tenien la casa a Santa Maria, els germans i la mare hi passaven part dels estius com feien altres famílies de Ciutat, l'hi passaren durant molts anys. A causa d'això, els germans Forteza, sobretot Miquel (1888-1969), tengueren una relació especial amb Santa Maria.

Amb la comunicació pretenem parlar tant de la mare com dels germans, especialment Miquel que és el que fa més referència a Santa Maria en la seva obra. En parla a les seves memòries, a alguns poemes i contes. Pel que fa als altres germans, Guillem (1892-1943) té un carrer dedicat i planificà algunes obres i, finalment, Bartomeu (1894-1957), parla de Santa Maria a la seva novel·la autobiogràfica *L'infermera*.

PARAULES CLAU:

• Miquel, • Guillem i Bartomeu Forteza Pinya, • rector Caldentey, • memòries, • llegendes, • poemes.

ABSTRAT

Aina Pinya lived in Santa Maria from the age of 8 until she was twenty-four. She married Bartomeu Forteza Aguiló (1854) in Palma in 1887 and they had three children, Miquel, Guillem and Bartomeu Forteza Pinya. Because they had a house in Santa Maria, the siblings and their mother spent part of the summers there as other families in the city did, so they spent many years there. Because of this, the Forteza brothers, especially Miquel, had a special relationship with Santa Maria.

With the communication we intend to talk about both the mother and the siblings, especially Miquel who is the one who makes the most reference to Santa Maria in his work. He talks about it in his memoirs, in some poems and stories. As for the other brothers, Guillem (1892-1943) has a dedicated street and plans some works and, finally, Bartomeu (1894-1957) talks about Santa Maria in his autobiographical novel "L'infermera".

KEYWORDS:

• Miquel, Guillem and Bartomeu Forteza Pinya, •rector Caldentey, •memoirs, •legends, •poems.

RESUMEN

Aina Pinya vivió en Santa Maria desde los 8 años hasta los veinte y cuatro. Se casó en Palma en 1887 con Bartomeu Forteza Aguiló (1854) y tuvieron tres hijos Miquel, Guillem y Bartomeu Forteza Pinya. Como tenían la casa en Santa Maria, los hermanos y la madre pasaban parte de los veranos como hacían otras familias de Ciutat, se lo pasaron durante muchos años. Debido a esto, los hermanos Forteza, sobre todo Miquel (1888-1969), tuvieron una relación especial con Santa Maria.

Con la comunicación pretendemos hablar tanto de la madre como de los hermanos, especialmente Miquel que es el que más referencias a Santa María tiene en su obra. Habla de ello en sus memorias, en algunos poemas y cuentos. En cuanto a otros hermanos, Guillem (1892-1943) tiene una calle dedicada y planificó algunas obras y, finalmente, Bartomeu (1894-1957), habla de Santa María en su novela autobiográfica "L'infermera".

PALABRAS CLAVE:

• Miquel, Guillem y Bartomeu Forteza Pinya, • párroco Caldentey, • memorias, • leyendas, • poemas.

RELACIÓ DELS GERMANS FORTEZA PINYA I LA SEVA MARE AMB SANTA MARIA

Amb aquesta comunicació ens plantejam explicar la relació que tengueren els germans Miquel, Guillem i Bartomeu Forteza Pinya i la seva mare Aina Pinya Cortès amb Santa Maria i també fer una petita semblança de qui era cada un d'ells, la importància que tengué en el discórrer del poble i la seva contribució a la societat mallorquina, a la llengua i a la cultura[1].

La figura central de la comunicació és Miquel Forteza qui va tenir una relació molt especial amb Santa Maria durant tota la seva vida i és aquell que ens ha proporcionat més informació a l'hora de fer aquesta comunicació.

Gràcies a les seves memòries coneixem la major part de la relació que tengué ell mateix, els seus pares, especialment la seva mare i els seus germans amb Santa Maria.

Malgrat que sigui ell la figura central, la qui sembla que ho va començar tot va ser una dona santamariera, Margalida Salom, de malnom Xipota; Miquel Forteza explica que els germans d'aquesta eren els Calanxos i les germanes eren Xipotes perquè a Santa Maria les dones prenien el malnom de la mare i els homos el del pare. Però tot això ho veurem més endavant.

Ara ens dedicarem a parlar de qui eren els germans Forteza i la seva evolució i repercussió a la societat mallorquina del moment.

Els tres germans Forteza tengueren relació, ja des de molt joves, amb la defensa de la llengua i la cultura dels Països Catalans. Els tres foren escriptors, Miquel i Bartomeu es dedicaren a la poesia i a la traducció. Els escrits de Guillem son més de caire assagístic i polític. Possiblement els tres es veren influenciats per al campanya a favor de la nostra llengua i cultura adreçada als joves que va fer Miquel Ferrà amb el pseudònim d'Alanís de la lluna a la pàgina en català "De l'agre de la terra" del setmanari *Sóller*. En aquesta pàgina, l'any 1910, el poeta, activista i bibliotecari Miquel Ferrà havia encetat una campanya a favor de la llengua, la cultura, l'art, el paisatge natural i urbà i el país que pretenia influenciar gent jove i posar-la a favor de la causa. Poc temps després, el seguiren els germans Forteza, especialment els dos més joves. Uns col·laborant al mateix setmanari com Miquel i Bartomeu i l'altre, Guillem, seguint les seves idees, apuntant-se a la seva campanya de defensa de la llengua i la cultura i

fundant i presidint el 1917 Nostra Parla. No és estrany que Bartomeu amb el pseudònim El Sen Tòfol de sa Rota, dedicàs el poema "A un soci de La Veda que jo sé" a Alanís. Els tres germans participaren també al Centre Regionalista i a la seva revista *La Veu de Mallorca*.

Més endavant, veurem les importants trajectòries dels tres en el seu desenvolupament personal i en la vida artística, cultural, industrial, urbanística i vial de Mallorca. Anant cap enrere, vegem ara la trajectòria de la seva mare i la seva relació amb Santa Maria.

AINA PINYA CORTÈS

Margalida Salom, la criada de la qual hem parlat abans, havia nascut a la vila i l'any 1866 va anar a fer de criada a Palma a la casa del matrimoni de Guillem Pinya Forteza nascut el 1814 i Maria Lluïsa Cortès Aguiló nascuda el 1862, els avis materns dels germans Forteza[2]. Quan es casaren ell tenia quaranta cinc anys i la dona trenta-tres. L'any 1862 tengueren una filla, Aina Pinya Cortès, mare dels germans Forteza. La mare de la nina va morir als 41 anys segurament que a causa de la febre groga. La mort de la mare va dur com a conseqüència que pare i filla, que només tenia vuit anys, passassin de viure a Palma a fer-ho a Santa Maria i hi visqueren fins al 1886 quan va morir Aina Aguiló, l'àvia materna dels Forteza, i tornaren a Palma. Per tant, Aina Pinya visqué a Santa Maria dels vuit anys als vint-i-quatre, anys decisius en la formació i en la vida de la nina i la joveneta. Miquel Forteza diu que vengueren a viure a Santa Maria segurament que perquè la criada ho era. També conta que la mort de la seva àvia materna fou per la seva mare «una vertadera catàstrofe que va canviar completament el rumb de la seva vida». Comenta així mateix que Aina Pinya «tengué sempre per la seva mare una tendresa i un record extraordinaris», l'anomenà quasi tots els dies de la seva vida, cosa que aparentment no feu amb el seu pare que va morir quan ella tenia 25 anys.

A Santa Maria, Guillem Pinya, primer hi va fer una visita d'inspecció i després hi va llogar una casa a Terrades mentre en cercava una altra per comprar. Finalment, adquirí la casa de can Toiet al carrer de Bolteu (actualment Guillem Forteza) que era un cul de sac i que tenia devora mitja quarterada de terra en

el lloc on ara hi ha la plaça Nova. Va fer un poc d'obra a l'edifici i hi dugué els mobles de la casa de Palma, un piano i una guiterra, com conta Miquel Forteza. Els primers anys, la nina va anar a costura a ca la mestra. La criada anava cada dia a missa primera amb don Guillem, els vespres anaven a les funcions que hi havia a la parròquia i els diumenges passaven quasi tot el dia a l'església. Era el temps del rector Caldentey que havia fundat el convent de monges de Sant Vicenç de Paül a Santa Maria. La monja més important era sor Victòria de Moscari que tenia el títol de mestra. Miquel Forteza ho conta així:

> «L'ensenyança era de fer calça, de cosir i de brodar en quant a labors, i, en quant a cultura, llegir i escriure, història sagrada i un poc d'aritmètica o comptes, que en deien llavors. Aquestes es reduïen a les quatre operacions, sense arribar als decimals que per ma mare sempre varen esser un gran problema [...]. Una de les coses que ensenyava millor a la costura sor Victòria era l'ortografia. Per això, en les cartes de ma mare sempre hi havia molt poques faltes, cosa que feien moltes al·lotes més il·lustrades que ella. En Tomeu nostro (a.c.s.) llegint les cartes, li deia "molta ortografia i poca sintaxi!" El castellà que emprava, naturalment era una traducció literal del mallorquí. D'escriure en mallorquí no en va saber mai encara que el seu pare sempre hi escrivia [...]»[3]

I, més endavant, referint-se a sor Victòria, que ell va conèixer quan era petit diu:

> «Jo no sé ben bé que els devia dir a les col·legiales, però pels resultats que va donar la seva ensenyança a les de temperament impressionable, com la meva mare, na Tonina Maria i na Maria de Son Bieló puc col·legir que va ser d'un resultat funestíssim. Les que no eren de temperament impressionable, com dona Margalida de cal Metge i na Maria de Puntiró, per exemple, varen sortir indemnes. Jo sempre he cregut que, potser sense saber que havia existit el jansenisme, i per contagi d'algun professor seu, sor Victòria era jansenista com les monges de Port Royal des Champs».[4]

Aquí Forteza segueix parlant del rector, que diu que no ho era gens jansenista, i també de gent de Santa Maria. Hem de comentar que Miquel Forteza coneixia bé el món santamarier de la seva infantesa. Hi degué passar molt de temps.

El pare Batllori diu d'Aina Pinya:

«Anna Pinya i Cortès, traspassada, ja centenària, el 1963, era un arxiu vivent de recordances sobre la vida i els personatges de Mallorca. Agermanava les tradicions de la ciutat amb les de la pagesia: de Santa Maria del Camí —on visqué de petita i on conegué el rector Caldentey, mort en fama de santedat—, de Sineu i Lloret de Vistalegre, on tenia possessions rurals sàviament administrades. Els anys no li esmortien ni la vivacitat ni la memòria, l'una i l'altre verament prodigioses. En tenia sis, l'any del destronament d'Isabel II, i encara recordava els aldarulls populars i l'enderrocament del seu monument al capdavall del Born»[5].

El P. Batllori completa la informació a la necrològica de Miquel Forteza:

«Llur mare, romasa vidua molt jove, tingué el goig de fer pujar els seus tres fills fins a veure'ls tres homes de cap de brot tots ells dedicats alhora a carreres tècniques i al conreu de les nostres lletres»[6].

En efecte Miquel va ser enginyer de camins, Guillem fou arquitecte i Bartomeu enginyer agrònom. Estudiaren a Barcelona i a Madrid.

Per la seva part el seu net, Bartomeu Forteza Pujol, fill de Bartomeu Forteza Pinya deia:

«En Bartomeu havia nascut al número 17 del carrer de Sant Bartomeu, a Palma [...] i era el tercer fill, després de Miquel i Guillem, de l'administratiu Bartomeu Forteza Aguiló i d'Aina Pinya Cortès; si bé no tenia quasi cap record del seu pare, que morí jove, sí rebé una imprompta fortíssima de la seva mare, que morí després d'ell amb cent anys complits; era una dona molt desperta, d'una gran energia, educada a Santa Maria pel rector Caldentey i sor Victorieta segons els principis d'un catolicisme de caire paranoic i purità. Contava el meu pare que els diumenges, després que els fills l'acompanyessin a l'ofici de Santa Eulàlia, els obligava a oir una altra missa per si s'havien distret abans. [...] En qualsevol cas, guardà tota la vida cap a la seva mare un respecte enorme, encara que de vegades alguna expressió deixés entreveure un retret amagat, una tristesa»[7].

La seva neta Felisa diu quan parla del seu conco Guillem:

«La mare, Aina era una pobil·la rica. Va heretar el patrimoni d'una sèrie de ties fadrines. Poseïa, entre d'altres coses, l'Hort de Sant Llatzer, avui part alta del carrer Aragó, Faust Morell i el mateix carrer de Sant Llàtzer. Part també de l'Hort és l'actual Plaça de les columnes o Plaça Rodona dissenyada per En Guillem. Tenia una personalitat molt definida. Era de Ciutat però es va criar al poble de Santa Maria i va anar a costura a l'escola del poble, on va rebre tan sols una educació primària. *"Per no haver passat de les quatre operacions, escriu el meu pare, no va poder comprendre mai què podíem estudiar nosaltres més de matemàtiques al batxiller i, sobretot, a les nostres carreres"*. Però, vídua de molt jove, va tenir l'empenta d'estimular els fills cap als estudis superiors i, probablement, crear un cert ambient de curiositat cultural a ca seva. No ho sé, però el cert és que els fills l'admiraven profundament i la respectaven d'una manera gairebé exagerada. En una ocasió, qualcú li va dir que els Rotaris, als quals pertanyia En Guillem, tenien connotacions maçòniques. Va agafar el fill i li va dir: *"Ara mateix te'n vas a esborrar de Rotary i no tornis a ca nostra fins que ho hagis fet"*. En Guillem va complir totd'una les ordres de la mare»[8].

També pot ser significatiu de la seva influència sobre els fills el fet que Miquel Forteza esperàs que fos morta per publicar el seu polèmic llibre *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca: Quatre mots sobre la veritat* perquè sabia que a ella no li hagués agradat.

També parla d'ella el seu fill Bartomeu en l'obra de ficció *L'Infermera,* el protagonista de la qual és Ramon que és la personificació literària de Bartomeu Forteza. L'escena és al port de Palma on la mare espera Ramon que ve en vaixell de Barcelona on estava amb la seva estimada i ell comenta:

«Pensà que (tant o més que la nova amor,) ella havia estat forta davant els sotracs i amargures de la vida. Una mena de penediment de no haver correspost als seus sacrificis de tots els ordres, l'invadia. Hauria calgut més comprensió per part de tots dos. Però és tan difícil veure les coses i judicar de semblant manera els qui per l'edat i formació tan divergeixen! Afany de domini, contenció de la tendresa maternal per part d'ella, que potser en forma inconscient volia a l'ensemps exercir funcions de mare i suplir les del pare, cosa inassolible. Ella havia viscut llargs anys a una vila petita i havia escoltat i seguit les màximes d'un rector auster que morí

en olor de santedat, i que es complaïa en repetir la frase bíblica: «qui plany el castig al seu fill, l'avorreix» com també: «Un arbre de jove es pot redreçar amb un politxó, però de vell ja no»[9].

Finalment tenim el testimoni de la seva neta Aina Forteza Pujol que parla de la relació de Bartomeu amb la mare:

> «La relació amb la mare era d'un gran afecte, però contingut. Havien xocat contínuament amb la rigidesa i un cert maniqueisme de la formació de la *senyora àvia*. Ella havia fet grans sacrificis perquè ells tinguessin una educació, una professió que triessin; ella es va vendre les joies, les seves propietats perquè ells poguessin tenir-la i ells tenien aquest gran agraïment a la mare però, pel que fa a la relació personal, era bastant conflictiva... Hi havia una convivència mancada de tendresa i de contacte amorós, tot i que jo la recordo, amb mi, tendra, afectuosa, graciosa, femenina...». [10]

Quan tenia 17 anys, va anar a Lorda amb una peregrinació que va fer la gent de Santa Maria, presidida pel rector Caldentey. Hi anaren Aina, el seu pare i la tia Dolores germana de la mare d'Aina. Miquel Forteza conta que hi havia molta gent i que el pare d'Aina va anar a comprar costelles i es va perdre, Aina i la tia estaven preocupades i quasi tots els santamariers es posaren a cercar-lo i el trobaren a la matinada adormit a una escaleta.[11]

Miquel també parla de la tia Dolores i conta una desgràcia ocorreguda a la seva mare a Santa Maria:

> «Una altra vegada a Santa Maria, se n'anaven a la parròquia amb ma mare i venia, tot sol, un cavall desbocat. La tia Dolores s'hi tirava, sense voler, a damunt, i ma mare per defensar-la va ser tomada pel cavall que la potejà a la cara. Caigué de cap, sense sentit, amb una greu lesió a l'occipital. La tia Dolores quedà tota espantada».[12]

Aina Pinya es casà el 1887 amb Bartomeu Forteza Aguiló (1854) i tengueren tres fills Miquel, Guillem i Bartomeu Forteza Pinya. Habitaven a Palma però venien a la casa de Santa Maria els estius, com feien altres

famílies de Ciutat. A causa d'això els germans Forteza, especialment Miquel, tengueren una relació especial amb el poble. El pare havia estudiat de notari però no va exercir mai, treballà tota la vida al Crèdit Balear primer d'administratiu i després de tenidor de llibres. Morí jove, als 47 anys, quan els fills tenien 13, 9 i 7 anys per la qual cosa la mare va haver de prendre la responsabilitat de l'educació i manutenció dels seus fills i, per això, va tenir tanta importància per a ells.

El germà que tengué més relació amb Santa Maria fou Miquel, el major. Segons Josep Capó, a un article escrit amb motiu de la seva mort[13] la família formà part dels molts ciutadans que passaven els estius a Santa Maria i ho feren fins a devers 1950. Miquel Forteza li conta que hi va anar part dels estius des que nasqué fins a 1910. Els germans, més joves que ell, també hi degueren passar part dels estius fins que se n'anaren a estudiar fora i, posteriorment, hi devien anar a veure la mare que hi estiuejava.

Felisa Forteza diu que:

> «La família repartia els estius entre la finca del Rafal, situada a l'actual Vivero i la casa de Santa Maria. Sempre varen sentir una estimació especial vers aquest poble ple de records, i, avui, el carrer duu el nom de Guillem Forteza Arquitecte».

MIQUEL FORTEZA

Segurament que fou el germà que més vinculació tengué amb Santa Maria, tal volta perquè era el major i hi va venir més estius o tal volta perquè el poble li agradava més que als altres.

Aquesta vinculació ja es veu reflectida de molt jove, quan només tenia 18 anys i va publicar el poema "A les campanes de la parròquia de Santa Maria" signat per "Un congregant". Més endavant dedicà dos capítols de les seves memòries *Del meu temps* a Santa Maria:[14] "En Tià Leno i en Pep Serna"[15] i "El sant dels Coscois"[16]. Així mateix dedica part del capítol "En el centenari de ma mare",[17] a parlar de l'estada del seu avi i de la seva mare a Santa Maria i també a "El centenari del naixement de la tia Dolores" apareixen referències a Santa Maria.[18]

Josep Capó, en l'article amb motiu de la mort de Miquel Forteza deia que ell li havia contat moltes vegades que:

> «[...] passà part dels estius a Santa Maria des que nasqué fins l'any 1910 i és on precisament sentí la inspiració dels seus primers versos, un sonet titulat *A les campanes de la parròquia de Santa Maria* publicat a *Cronica Mariana*, revista de la Congregació Mariana de Palma, el setembre de 1906. Poema santamarier es també *La Queda*, que recorda l'ambient de les vetlades d'estiu de principi de segle, publicat a *L'íntim recer* l'any 1936. Li agradava tant sentir el toc reposat de la queda, que quan el poeta ja no estiuejava a Santa Maria hi solia anar aixi mateix una tarda cada any per sopar amb la seva mare, el temps que aquesta hi era, i no emprenia el retorn a Palma fins haver sentit la campana major de la parròquia que invitava al recés».

Conta també que després de la guerra tornaren a tocar les campanes que havien callat durant el conflicte, però la queda fou suprimida car tothom tenia rellotge i anaven a casa quan volien. Però Miquel va sol·licitar a les autoritats locals que es restablís la queda que subsistí fins a 1965. També comenta que l'any 1952 Miquel Forteza llegí "El campanar blau" referent al campanar de la parròquia. Finalment a la Corona poètica que el 1960 els poetes mallorquins dedicaren a la Patrona del poble, Forteza hi col·laborà amb "Nova plegària a

Santa Maria del Camí". Capó diu que hi belluguen les inquietuds de l'enginyer. Seguidament diu que "Miquel Forteza recordava amb plaer coses i anècdotes de l'estiueig de la seva infantesa i joventut per Santa Maria" i cita les que surten a les seves memòries que, en aquells moments, encara eren inèdites i que, afortunadament, ara estan publicades. Diu també que havia conegut i tractat tant el rector Oleza com la fundadora del convent de les monges, el poeta Mn. Josep Calafat —llavors seminarista— i els homes honorables o populars d'aquell temps. El seu tema principal, però, era el del rector Rafel Caldentey de qui en coneixia la vida amb molts detalls, que havia sentit contar a la seva mare. També comenta que treballà molt per introduir el procés de beatificació, en va parlar a les autoritats eclesiàstiques i que participà en els actes del centenari el 1953 i n'escrigué un article al diari "*El párroco catequista*". També conta que participà a diversos actes a la vila quan el convidaven i, a partir de 1960, assistia a la festa patronal fins que l'hi va permetre la salut. Participà, el 1968, en la commemoració del 250è aniversari de l'església parroquial amb el poema "La Queda" que ell anomenava «*versos inspirats en la Queda Santamariera*» que fou llegit per Guillem Colom a causa de la seva delicada salut. Malgrat això, en una carta a Josep Capó el 2 de setembre de 1968 deia:

> «Tota la meva família ha estimat sempre la vila de Santa Maria del Camí que tant estimava sobretot la meva mare (a. c. s.). Allà va viure amb el seu pare des dels 8 anys fins al 24. Ella solia passar cada any alguns dies d'estiu a Ciutat a casa de la seva àvia i de les seves ties, però el seu pare durant 16 anys no va voler dormir ni un sol dia a Ciutat. Un capvespre que no arribaren a temps a la diligència (llavors no hi havia encara tren) va partir a peu amb la seva filla cap a Santa Maria. [...] Nosaltres (ma mare, els meus germans i jo) solíem anar-hi una mesada cada estiu. Els primers dies no podíem dormir fins després de mitjanit»

Aquell rellotge tocava els quarts i repetia les hores amb la campana mitjancera. A les 12 tocava 28 campanades. La seva mare contava que el rector Caldentey ho havia posat així perquè els foravilers poguessin saber quina hora era ja que molta gent no tenia rellotge. La seva mare també deia que quan va viure a Santa Maria varen estar a punt de destruir el retaule de l'Altar Major

de la parròquia per substituir-lo per un altre del gust d'aquell temps, això indignava el seu germà Guillem. La manca de doblers per fer un retaule nou va impedir la destrucció «d'una de les millors joies del Barroc!».[20]

Més endavant diu que Miquel Forteza a principi dels anys trenta va fer un estudi per llevar les columnes que apuntalen els arcs de l'església de l'ex-convent dels Mínims. El novembre de 1961 «envià l'esmentat estudi pèrquè es guardàs a l'arxiu del mateix convent». Diu que el projecte tornà interessar i que ell es va posar gratuïtament a disposició per tirar-lo endavant.[21] Desgraciadament el projecte no es dugué a terme ja que les columnes varen romandre inalterades i actualment encara hi són.[22] L'any 1961 pretenien fer una millora estètica, avui el problema és més greu perquè per l'edifici han passat els anys i ara el bigam i la coberta estan deteriorats i amenacen ruïna. Esperem que tant els poders públics com la propietat privada trobin una solució per salvar, no sols l'estètica, sinó la integritat física del mateix edifici.

Però més enllà de Santa Maria, Miquel Forteza, tengué un paper importantíssim en la vida cultural mallorquina.[23] Fou enginyer i, com a tal, deixà la seva petja tant a Barcelona com a Mallorca. Entre 1905 i 1907 va estudiar Filosofia i Lletres a Barcelona, entre 1907 i 1911 passà a la Facultat de Ciències a Barcelona mateix i després estudià enginyeria civil a l'Escola d'Enginers de Madrid on es graduà el 1916. Treballà com enginyer de ferrocarrils a Madrid i a Barcelona entre 1917 i 1929. Una de les seves màximes realitzacions d'enginyeria d'aquests anys és l'estructura de ferro de l'estació de França de Barcelona. Després passà a fer d'enginyer d'obres públiques a les Balears. Posteriorment, fou nomenat Cap d'Obres Públiques també de les Balears i, finalment, fou destinat a Madrid com a Conseller Inspector del Cos d'Enginers de camins, canals i ports. Va contribuir de manera significativa al traçat de la xarxa viària de les Balears sobre la qual publicà alguns llibres. El 1961 obtingué el grau de doctor.

El fet de la seva professió tècnica no li impedí la seva dedicació a l'escriptura. De jove participà, com els seus germans, en algunes revistes literàries de Barcelona (*Ofrena, La Revista*) i també al *Sóller* i *La Veu de Mallorca*. Posteriorment, participà també al *Correu de les Lletres, Almanac de les Lletres, La*

Nostra Terra, Correo de Mallorca i *Diario de Mallorca*. Practicà diversos gèneres literaris (poesia, assaig, periodisme, teatre). Però destacà com a poeta de l'Escola Mallorquina amb els llibres *L'íntim recer* (1936) i *Ressons* (1955). Dins l'Escola Mallorquina introdueix nous temes relacionats especialment amb la seva professió d'enginyer.

Forteza també destaca com a traductor i incorpora a la llengua catalana versions de totes les èpoques i de molts idiomes com el francès, l'italià, l'anglès, l'espanyol i l'alemany. També tradueix Tagore. Les seves traduccions més famoses són la *Balada de la presó de Reading* d'Oscar Wilde i *El corb* d'Edgar Alan Poe. Moltes de les seves traduccions són al llibre *Rosa dels vents* (1960).

La seva gran afecció a la música feu que fundàs, amb Antoni Parietti, l'Orquestra Simfònica de Mallorca (1946). Per altra part escrigué, en vers, tres llibrets per a òpera: *Nuredduna* (1947), basat en el poema de Miquel Costa i Llobera, La deixa del geni grec, musicat per Antoni Massana, *El castell d'iràs i no tornaràs* (1955), i *Santah* (1955), versió adaptada d'un clàssic oriental inspirat en el *Mahabharata*.

Col·laborà en entitats com Nostra Parla, Centre Regionalista i Associació per la Cultura de Mallorca. Signà la resposta al *Manifest del catalans*. Després de la guerra, donà suport a Francesc de Borja Moll en l'obra del *Diccionari català, valencià, balear* i fou membre fundador i primer president de l'Obra Cultural Balear des del 1962 fins a la seva mort el 1969. Finalment, escrigué l'any 1966 l'assaig *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca: Quatre mots* sobre la veritat que produí una gran debat sobre els xuetes en la societat mallorquina del seu temps. Havia escrit les seves memòries *Del meu temps* que foren publicades pòstumament el 1998.

GUILLEM FORTEZA

A Santa Maria hi ha el carrer Arquitecte Guillem Forteza on es troba la casa on habità Aina Forteza, el seu pare i la criada i, posteriorment la mare i els germans Forteza en els seus estiuejos. La raó per la qual posaren aquest nom al carrer la conta una altra vegada Miquel Forteza. Diu:

> «*En tomar la illeta de Santa Maria, anomenada de can Mig, que obstruïa gairebé del tot la carretera de Palma al port d'Alcúdia, un poc abans d'arribar al carrer Llarg, em va costar devers quinze anys per aconseguir l'enderrocament, tantes eren les dificultats que hi havia per treure els llogaters que, a més de l'hostal de can Mig, hi havia*».

A la fi ho va aconseguir i poc temps després el batle li va comunicar que, des de feia molts anys, existia l'acord de l'Ajuntament de dedicar el nom d'un carrer de la vila a qui aconseguís que tomassin la illeta. Li va dir que pensaven dedicar-li el carrer de Bolteu on hi havia la seva casa. Forteza li respongué que li sabia molt de greu que per culpa seva quedàs sense complir l'acord de l'Ajuntament però que no permetria que li posassin el seu nom perquè no volia que, quan anàs al poble, la gent el miràs com un superhome i no li interessava veure que un altre ajuntament acordàs treure-li el nom. Proposà al batle que el donàssin al seu germà Guillem que ho mereixia, deia, més que ell, malgrat que no hagués llevat la illeta i que qualsevol ajuntament respectaria perquè ja era mort. I així ho feren. Conta que, malgrat això, l'Ajuntament li va dedicar un plegamí que tenia penjat al seu despatx.[24]

Guillem, per la seva part, també deixà algunes realitzacions arquitectòniques al poble:

L'edifici del desaparegut *Cinema Ideal*, al carrer Marquès de la Fontsanta era un projecte seu i comptava amb unes 200 localitats a la planta baixa i un petit primer pis amb 48 seients. Fou inaugurat el 1923 i actualment es conserva la façana amb els dos arcs originals (Apotecaria Feliu).[25]

L'any 1925 realitzà els plànols del parvulari de s'Escoleta a un trast de Can

Cordet a la barriada dels Hostals que s'inaugurà el 1926 quan era batle Bartomeu Simonet. El va pagar l'Ajuntament i el varen regentar les germanes de la Caritat. El parvulari tenia dues aules, pati i jardí. Sota el mandat del mateix batle el consistori decidí aixecar una escola graduada i va comprar la casa de Can Capó, prop de l'església. Guillem Forteza realitza un projecte i al principi les obres comencen seguint aquest projecte, però, finalment, a mig fer, queden interrompudes.[26]

El mateix 1926, «l'antic edifici de la Casa de la Vila es trobava en una situació precària. Bartomeu Simonet, aconsellat per Guillem Forteza, va considerar que s'havia de salvar l'estructura de l'edifici del segle XVII». Guillem Forteza realitzà els plànols de la restauració que s'inaugurà el 24 d'octubre de 1926 al mateix temps que el parvulari del carrer Mestre Miralles (s'Escoleta). La reforma va fer l'antic edifici més practicable (porta d'accés, escala i adequació de la planta del primer pis).[27]

Per altra part entre 1923 i 1928 fa un projecte per les cases dels senyors de la possessió de Son Verdera. És una construcció qualificada dins l'estil eclèctic de principis de segle XX. Hi va treballar el delineant Miquel Fullana, que venia en tren a Santa Maria i es desplaçava a peu a Son Verdera.[28] «És un edifici de tres plantes, bastit sobre un gran sòcol que actua de miranda. A l'angle de llebeig s'hi adossa una torrassa, coberta amb una teulada a quatre vessants. La distribució dels vans al llarg del parament és regular, harmònica, amb concreció convexa als angles de la llinda, el que li atorga singularitat així com senzilla bellesa. Al primer pis de la façana de xaloc es troba una balconada, amb barana de ferro forjat, mentre que la torre en té una altra que gira fins a la façana del jardí».[29]

L'any 1928 projecta una làpida a la base del campanar de l'església parroquial, en homenatge al rector Caldentey. La làpida és de pedra de marbre blanc, amb una vasa vermellosa que fou realitzada per l'escultor Miquel Sacanell que du l'inscripció: «Per bona memòria del rector Caldentey, pare del poble qui regí esta parròquia de MDCCCLIII a MDCCCLXXXVII.[30]

Guillem Forteza[31] havia nascut el 1892, també col·laborà de molt jove en les activitats del regionalisme mallorquí. L'any 1916 presidí Nostra Parla i entre 1917

i 1919 el Centre Regionalista de Mallorca. Fou un dels principals redactors de *La Veu de Mallorca* entre 1917 i 1919. S'afilià al Partit Liberal de Joan March i el 1923 fou, per poc temps, batle de Palma. Escrigué el llibre *Pel ressorgiment polític de Mallorca*.

Estudià arquitectura a Barcelona, es titulà el 1916 i fou un arquitecte i urbanista important a la primera meitat del segle XX. A Mallorca fou arquitecte diocesà (1919), director de construccions escolars des de 1921, professor de l'Escola d'Arts i Oficis entre 1925 i 1930, delegat de Belles Arts a les Balears el 1931 i arquitecte municipal de Palma des de 1933.

També publicà estudis i reflexions a la premsa sobre història de l'arquitectura, lingüística, política i urbanisme. El seu estil arquitectònic el podríem qualificar de regionalista, adopta la modernitat sense deixar el seu coneixement profund de la tradició constructiva mallorquina.

Fou membre de l'Associació per la Cultura de Mallorca i, com a tal, participà en la redacció de l'Avant-projecte d'Estatut de les Illes Balears (juny de 1931). També formà part de la comissió redactora del projecte d'Estatut de Mallorca i Eivissa (juliol del 1931). Com els seus germans, va signar la resposta al *Manifest dels Catalans*.

Són obres seves: El Celler Cooperatiu Es Sindicat de Felanitx (1921), el convent de les Saleses i Can Alzamora, desapareguts, el Palau de Marivent (1924); l'església del Molinar, Grup Escolar de Llucmajor, (1932); Grup Escolar Jaume I a Palma (1935), Grup Escolar de Montuiri (1935), Plaça de ses Columnes i monument a Joan Alcover a Palma.

Va morir el 1943.

BARTOMEU FORTEZA

Bartomeu va néixer el 1894.[32] Va escriure el poema *Al campanar de Santa Maria del Camí* dedicat al seu amic el poeta Miquel Dolç. També parla de Santa Maria a un capítol de la seva novel·la *L'infermera* del qual ja hem parlat. Finalment veim que a la narració "El sant dels Coscois" de Miquel Forteza aquest conta que un capvespre en Tomeu i ell feren una xerrada amb el sant.[33]

Per altra part, Bartomeu Forteza també té una part important en la vida i la cultura de Mallorca. Com els seus germans també combina la seva carrera i activitat tècnica amb l'escriptura. Estudià la carrera a l'Escola d'Enginers Agrònoms de Madrid entre 1913 i 1924. Va ser director del Laboratori Enològic Provincial de Felanitx. El 1944 publicà *Vitivinicultura mallorquina*. Des de molt jove, als 19 anys, ja comença a publicar al *Sóller,* amb el pseudònim de El Sen Tòfol de Sa Rota, escrits que després ajuntarà en el volum de *Satíriques*. Col·laborà també i fou redactor de *La Veu de Mallorca* entre 1917 i 1919 on escrigué articles polítics, poemes i traduccions. També fou membre del Centre Regionalista, col·laborà, com els seus germans, a *Ofrena, Almanac de les Lletres* i *La Nostra Terra*. També signà la resposta al *Manifest dels Catalans*. Després de la guerra, el 1948, traduí al castellà *La Ciutat de Mallorca* de Miquel dels Sants Oliver. El 1953 publicà el llibre de traduccions del francès *Roses de França*. També és autor d'un assaig sobre la poesia de Joan Alcover recollit en el volum *Espectroscopio: ensayos de crítica y motivos literarios* (1954). El 1955 publica el llibre de poemes *Dansa de les hores*. Deixà inèdites dues obres en prosa *La infermera. Biografia novel·lada de Ramon Santiscle* autobiogràfica i la narració *La mestressa del forn* que foren editades el 2011, juntament amb altres textos narratius sota el títol *Obra assagística i narrativa*. La seva obra poètica completa s'edità el 2009 a cura de la seva neta Ana Lahera Forteza sota el títol de *Les veus estèrils*. Va morir el 1957.

CONCLUSIONS

La relació dels germans Forteza i de la seva mare amb Santa Maria, especialment la mare i Miquel fou fonda i estreta.

Hem aclarit d'on ve aquesta relació i la importància que va tenir en les seves vides la rígida i esquifida educació que va rebre la mare a Santa Maria.

La santamariera Margalida Salom, una persona humil que treballava a Palma va tenir un paper important en el fet que el pare d'Aina Pinya i la seva filla passassin setze anys a Santamaria.

Aina Pinya va ser una dona que, malgrat quedar viuda molt jove amb els tres fills menors d'edat a la seva responsabilitat, va saber tirar endavant i donar educació, manteniment i carrera als seus fills.

També hem fet palesa l'estreta relació que tengué amb el poble Miquel Forteza i les múltiples realitzacions que li deu Santa Maria

Hem mostrat la importància que tengueren els tres germans en el desenvolupament de la tècnica, la literatura, les arts i la cultura mallorquina en general.

Finalment hem sabut el per què de la dedicació d'un carrer de Santa Maria a Guillem Forteza, precisament el carrer on tenien la casa la família Pinya.

En fi, una història ben curiosa que ens fa conèixer millor Santamaria i la gent que hi va viure i hi va actuar fa molts anys. A partir d'aquesta història podem conèixer una mica millor el nostre poble, la gent que hi va habitar i les coses importants que va fer quan en va partir.

NOTES:

1. Vull agrair a Mateu Morro i Miquel Frontera les informacions que m'han facilitat en la confecció d'aquest treball.
2. La informació que ve a continuació en la primera part d'aquest capítol l'agafam de les memòries de Miquel Forteza *Del meu temps* Volum I i II, Barcelona, 1998. Especialment el capítol "El centenari de ma mare" Vol. II pp.123-145. Aquí ho hem resumit, hi ha molts detalls que hem obviat però que són prou interessants tant per conèixer Aina Pinya com el seu pare o la criada.
3. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps* Volum II, Barcelona, 1998, pp. 130-131.
4. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps* Volum II, Barcelona, 1998, p. 131.
5. BATLLORI, Miquel. *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens Vives*, Barcelona, 1975, p. 176.
6. BATLLORI, Miquel. *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens Vives, Barcelona*, 1975, p. 176.
7. FORTEZA PUJOL, Bartomeu. "Bartomeu Forteza Pinya: Reflexos, *El mirall*, nº 70, p. 17.
8. FORTEZA STEEGMANN, Felisa. "Aspectes biogràfics i familiars", *El mirall*, nº 61, pp. 31-32.
9. FORTEZA PINYA, Bartomeu, "La infermera" dins *Obra assagística i narrativa*, Barcelona, 2011. p. 267.
10. LAHERA FORTEZA, Ana dins Les veus estèrils 2009, p. 17.
11. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I, Barcelona, 1998, p. 177.
12. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*,, Vol I, Barcelona, 1998, p.186.
13. CAPÓ, Josep. "Miquel Forteza a Santa Maria del Camí" *Lluc*, febrer 1972, pp. 13-15.
14. FORTEZA PINYA, Miquel. *Poemes i traduccions*, edició a cura de ROSSELLÓ BOVER, Pere, Barcelona, 1997, p. 187.
15. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I, Barcelona, 1998, pp. 73-75.
16. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I, Barcelona, 1998 pp. 149-152.
17. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol II, Barcelona, 1998, pp. 123-145
18. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I, Barcelona, 1998. pp. 171-188. Les referències són concretament a la pp. 177, 181, 186.
19. CAPÓ, Josep. "Miquel Forteza a Santa Maria del Camí", *Lluc*, febrer 1972, pp. 13-15.
20. CAPÓ, Josep. "Miquel Forteza a Santa Maria del Camí", *Lluc*, febrer 1972, p. 14.
21. CAPÓ, Josep. "Miquel Forteza a Santa Maria del Camí", *Lluc*, febrer 1972, p. 14.
22. Informació facilitada per Mateu Morro.
23. Les dades que venen a continuació procedeixen de GRAÑA, Isabel, "Miquel Forteza", *Lletra* https://lletra.uoc.edu/ca/autor/miquel-forteza/detall, [20 juny 2022].
24. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol II, Barcelona, 1998, pp.127-128.
25. CAPÓ, Josep. *La vila de Santa Maria del Camí*, Vol 2, 1980/1985, p. 276.
26. MAYOL AMENGUAL, Jaume, *L'Arquitectura escolar de Guillem Forteza 1917-1943*, Tesi doctoral UPC 2010, pp. 95-97.
27. MORRO, Mateu. *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890–1936)*. Palma, 2017.
28. Informació facilitada per Mateu Morro.
29. VIBOT, Tomàs; ORDINAS, Gabriel i MORRO, Mateu. *Les possessions de Santa Maria del Camí*, p. 210.
30. CAPO, Josep. El rector Caldentey, Palma, 1990, pp. 19-180.
31. La informació sobre Guillem Forteza està extreta de Gran Enciclopèdia de Mallorca vol. 6 pàgs. 27/29.

32. La informació sobre Bartomeu Forteza està extreta de LAHERA FORTEZA, Ana, "Un ensayo inédito de Bartomeu Forteza: La poesia d'En Joan Alcover" *Revista de Filología Románica* 25, Abril 2009, https://www. researchgate.net/publication/277827454_Un_ensayo_inedito_de_Bartomeu_Forteza_La_poesia_d%27En_Joan_Alcover, *researchgate.net* [4 juliol 2022] i FORTEZA PINYA, Bartomeu. *Les veues estèrils,* edició i anàlisi a cura de Ana Lahera Forteza, Mallorca, 2009 i de FORTEZA PUJOL, Bartomeu. "Bartomeu Forteza Pinya: Reflexos", *El mirall*, nº 70, pp. 13-19.
33. FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I, Barcelona, 1998, p. 149.

BIBLIOGRAFIA

- BATLLORI, Miquel. *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens Vives*, Barcelona, 1975.
- CAPÓ, Josep. "Miquel Forteza a Santa Maria del Camí" *Lluc* febrer 1972, pp. 13-15.
- CAPÓ, Josep. La vila de Santa Maria del Camí., 1880/1885 Vol 2.
- CAPO, Josep. *El rector Caldentey,* Palma, 1990.
- FORTEZA PINYA, Bartomeu, "La infermera" dins *Obra assagística i narrativa*, Barcelona 2011. p. 267.
- FORTEZA PINYA, Bartomeu. *Roses de França. XII poemes*. Palma, Mossèn Alcover, 1953.
- FORTEZA PINYA, Bartomeu. *Les veues estèrils*, edició i anàlisi a cura de Ana Lahera Forteza, Mallorca, 2009.
- FORTEZA PINYA, Miquel. *Poemes i traduccions*, edició a cura de Per Rosselló Bover, Barcelona, 1997.
- FORTEZA PINYA, Miquel. *Del meu temps*, Vol I i II, Barcelona, 1998.
- FORTEZA PUJOL, Bartomeu. "Bartomeu Forteza Pinya: Reflexos, *El mirall*, nº 70, pp. 13-19.
- FORTEZA STEEGMANN, Felisa. "Aspectes biogràfics i familiars", *El mirall,* nº 61, pp. 31-32.
- GRAÑA, Isabel, "Miquel Forteza", Lletra https://lletra.uoc.edu/ca/autor/miquel-forteza/detall, 20 juny 2022.
- MAYOL AMENGUAL, Jaume*, L'Arquitectura escolar de Guillem Forteza 1917-1943,* Tesi doctoral UPC 2010, pp. 95-97.
- MORRO, Mateu. Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa *(Santa Maria del Camí,1890–1936).* Palma, 2017.PONS I PONS, Damià "Aproximació a l'obra de Bartomeu Forteza",Lluc, nº 785 (març-abril 1995), pp. 15-22.
- PORCEL, Baltasar, "Miquel Forteza y sus dias de ayer" dins *Totes les Balears*, 1991, pp. 212-220.
- VIBOT, Tomàs; ORDINAS, Gabriel i MORRO, Mateu. *Les possessions de Santa Maria del Camí,* p. 210.

Del gra al pa: història i tradició a Mallorca

Tomàs Vibot
Pol. 1, parc, 5
07191, Banyalbufar
T. 658 493 381

–¿Quin és es menjar de tots es menjars? /–¿Quin?, diu s'al·lotó. Es Pa!/– Què vol dir, es pa?, diu es comte – Vol dir, diu s'al·lotó, que Vossa mercè menja pa per berenar, per dinar i per sopar, i en menja des que el desmamaren, i encara no n'està cansat. ¿Com no és una prova de que es pa és més bo que tots ets altres menjars? Perquè no cansa mai (Alcover, IX: "Es missatget petit")

RESUM:

En aquest article proposam una reflexió global sobre la singular, complexa i alhora preocupant situació que viu el pa tradicional que feim i consumim a l'illa. Una terra com la nostra, essencialment bladera des dels inicis del temps, viu actualment una conjuntura fora lògica: perdem el cap davant un producte que es ven com a succedani i en llocs no especialitzats i bandejam cada cop més el pa del dia fet a l'obrador. Així mateix incidim en la importància del patrimoni immaterial relacionat amb el pa (fraseologia, simbologia, rituals, etc.), usos i coneixements que cada cop deixam de banda per fórmules globalitzades i fora arrelament.

PARAULES CLAU:

• Pa, • blat, • obrador, • pa moreno, • llonguet, • possessions, • gra.

RESUMEN:

En este artículo proponemos una reflexión global sobre la singular, compleja y preocupante situación que vive el pan tradicional que hacemos y consumimos en la isla. Una tierra como la nuestra, esencialmente triguera desde los inicios del tiempo, vive actualmente una coyuntura fuera lógica: perdemos la cabeza ante un producto que se vende como sucedáneo y en lugares no especializados y desterramos cada vez más el pan del día hecho al obrador. Asimismo incidimos en la importancia del patrimonio inmaterial relacionado con el pan (fraseología, simbología, rituales, etc.), usos y conocimientos que cada vez dejamos de lado por fórmulas globalizadas y fuera de arraigo.

PALABRAS CLAVES:

• *Pan,* • *Trigo,* • *Obrador,* • *Pan moreno,* • *"Llonguet",* • *Caserio,* • *Grano.*

ABSTRACT

In this article we propose a global reflection on the unique, complex and at the same time worrying situation experienced by the traditional bread that we make and consume on the island. A land like ours, which has essentially been a farmer since the beginning of time, is currently experiencing an illogical situation: we are losing our minds to a product that is sold as a substitute and in non-specialized places, and we are increasingly abandoning daily bread made in the workshop We also focus on the importance of the intangible heritage related to bread (phraseology, symbology, rituals, etc.), uses and knowledge that we are increasingly leaving aside for globalized and out-of-roots formulas.

KEYWORDS:

• *Bread,* • *Blat,* • *Workshop,* • *Brown bread,* • *"Llonguet",* • *Manor house* • *Grain.*

1.- INTRODUCCIÓ

Després reflexionar sobre la història del pa a Mallorca i especialment sobre el moment en què es troba aquest producte a la nostra illa no fan més que voleiar-nos conclusions amb esperances primes. Vivim en el terbolí de la immediatesa, de la novetat, de l'experiència urgent i a ser possible viral... I això es manifesta en tots els àmbits... i en el gastronòmic també. Basta que a la capital s'obri una botiga nova de pans exòtics perquè s'hi formi una coa impossible de suportar ni amb les més fermes paciències. Però realment ens hem demanat d'on ve aquell pa estufat i ple de fruits secs que ens reclama des de la vitrina? I el més important, qui l'ha fet i com està fet?

És clar que, amb les dades a la mà, bandejam de cada vegada més el pa nostre tradicional per productes aliens, la majoria dels quals no han estat pastats ni tovats en forns, sinó en panificadores industrials a ritmes i procediments vertiginosos. Això, a més repercussions econòmico-socials, en té també de culturalsi de consciència gastronòmica (avançam rapidíssimament en el desarrelament total del paladar). Fins i tot alguns professionals assenyalen també de salut, que tampoc no és un tema menor.

El que va camí de l'oblit és que Mallorca és un indret amb tradició cerealística ancestral i on s'ha fet un pa d'excel·lent qualitat des de l'arrencada dels temps (la fraseologia tradicional no engana: *ser més vell que el pastar*), a més d'extraodinàriament saludable. Quàntes passades de gust hem fet amb una bona llesca de pa moreno amb oli verge? I amb un llonguet amb sobrassada o formatge (o pecaminosament *ensemble*)? I de petits, amb aquella viena amb xocolata?

El pa, a més d'aliment, és un tret d'identitat essencial i potentíssim: identifica una cultura, un sistema de valors, un paisatge, un calendari agrícola, un folklore, etc. Les estratègies comercials encara se'n serveixen de la procedència perquè en compram amb els ulls clucs: en sentir la paraula *xapata* volam a Itàlia; amb els *kouloris* trescam per Grècia; els *bagels* i Polònia són tot u; la *baguette* ens transporta a la voluptuosa França... Tots aquests tipus de pans, amb orígens i tradicions ben

diferents, són ja part de la cultura globalitzada i, com a tal, els podem consumir a casa nostra amb facilitat, amb summa facilitat... Però no com a producte genuí, sinó com a succedani, com a aproximació, com a clon... I això la població en general ho desconeix i a més ja ha normalitzat una situació que atempta contra la història i les tradicions pròpies. I encara més: no resulta paradoxal que aquestes *baguettes* siguin les reines dels aparadors de les benzineres? No en fa falta contesta...

En aquesta situació summament complexa –per no dir surrealista a voltes– ens trobam a Mallorca: perdem el capdavant els productes forans (que de més a més ens arriben com a succedanis) i bandejam les nostres joies, i cada cop més. És cert que aquesta afirmació pot esmussar dins la part forana, atès que encara aquí prima el producte tradicional, especialment en determinades comarques; però si la població no reprèn la consciència, la barra despersonalitzada de súper arribarà a substituir el pa de tota la vida. De fet, les barres clòniques, emplasticades i calentes (i per tant sense gust!) comencen a tenir un perillós pes dins viles bladeres com les del migjorn mallorquí. Basta col·locar-se davant la porta d'un supermercat (de Campos, per exemple) i fer un recompte de les barres embolcallades i humitejades que en surten. Es veu que també hem oblidat el *refrany pa calent fa mala panxa,* encara que en castellà n'és encara més contundent: *agua fría y pan caliente, mata la gente.* Quedi dit.

Que avui dia encara estigui en boca de tots que una cosa és *més llarga que un dia sense pa* no deixa ser indicatiu que el pa suposà un aliment nuclear en la nostra dieta, i especialment un element clau en la supervivència. En aquest llibre en trobareu força exemples. Però no cal remuntar-se segles i segles enrere per trobar casos d'això que acabam de dir. El meu padrí, just després de la Guerra Civil –els anys de més magror–, creuava mitja illa amb la una vella bicicleta i amb un sac de farina carregat de 50 quilos a rere per poder pastar a casa. Aquesta imatge, en la nostra societat assaciada, és mala d'assumir.

El pa té tant de recorregut en la nostra idiosincràsia que no sols posseeix un fort sentit simbòlic (hi trobareu un apartat aposta) sinó també ha servit per anomenar altres conceptes que hi tenen un cert record: pa de mel, pa de figa, pa de ciment, pa de terra, pa de cera, pa de sucre, pa d'or, etc. Però també servia per

desqualificar la gent: que t'envergassin un *quin tros de pamboli que estàs fet!* o *ets com un pa de munició* era una manera suau de dir-te beneitarro. O també per destacar la bonesa infinita d'una persona: *ets un sac de pa*! Quina creativitat i finor tenia la llengua un temps!

El pa era aliment, ja no sols de supervivència, sinó que tot hi voltava. I no sols perquè era un producte de fàcil preparació i amb la matèria primera a mà, sinó perquè era un aliment amb prou contundència gustativa com per poder-se pair tot sol. Tot plegat feia que el pa fos un producte respectat. Però aquesta essencialitat també ha passat a millor vida. Encara que pugui sorprendre, segons els darrers informes elaborats pel Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi Ambient, el consum de pa descendeix de manera dràstica a tot l'Estat (i també als països mediterranis però no als nòrdics): si en 1964 cada espanyol consumia a l'any 134 quilos de pa, en 2015 aquesta xifra només se'n trobava al voltant dels 35. I ja el que resulta del tot sorprenent és que les Illes Balears, Madrid i les Canàries són les comunitats on es consumeix avui dia menys pa de tot l'Estat espanyol. Evidentment això té a veure amb els canvis d'alimentació viscuts en els darrers anys (a cada instant hi apareixen *dietes* que tothom ha de seguir), però també amb el fals mite que el *pa engreixa*. No en farem cinc cèntims d'això ara aquí, perquè no en som experts i perquè hi ha informació solvent abastament. Només volem recordar quina presència tenia el pa en el dia a dia mallorquí quan l'Arxiduc visqué a l'illa: «En tots els tres àpats els treballadors mengen molt de pa i olives, que constitueixen dos components importants de cada menjada» (II: 503).

Aquesta minva respon en bona part a una situació clara i al temps força cruel: el pa és avui dia un producte banalitzat, l'acompanyant pobre de qualsevol menjada i sense entitat ni identitat. D'un bé durador i nuclear a un objecte alienat. Cert que no tothom el viu així, però de tòtem insubstituïble ha passat a ser un trist convidat prescindible. És més, a Occident llençam tones i tones de pa als fems: fa cinquanta anys, fèiem coa per cent grams de farina, durant el racioament.

Un altre contrapunt amb el passat més immediat: el pa sempre era aprofitable, fins i tot quan era mal d'empassar: els rosegons es llançaven al

captaire (aquell que no *tenia pa que menjar*), als cans, també a les gallines i com no als porcs. Servien també d'esquer per la pesca roquera. I, fins i tot, per passar bé un tràngol: *penes amb pa, són bones de passar*.

El pa tradicional no era sols el clàssic *pa moreno* o, a tot estirar, l'estilós *llonguet* ciutadà. Formes, mides, composicions i denominacions n'han fet encara més rica, si cal, la nostra cultura. De la varietat n'hem d'estar més que orgullosos. Però també cal recordar que un temps, els tipus de pans eren indicadors de la procedència o bé la casta social. Recordem, sinó, un passatge de la magnífica pel·lícula *Pa Negre*, d'Agustí Villaronga, quan Andreu, el nin protagonista, fill d'un republicà perdedor, intenta agafar un tros de pa blanc i una serventa li adverteix que per a ell només hi havia pa negre.

El pa, ben acompanyat, és doblement plaenter i gustós. Això ho sabem els mallorquins des de ben antic. Tornem, sinó, a l'Arxiduc (II: 509): «Les guàtleres [...] sovint les fregeixen i després les fiquen dins un panet, proveït de penca torrada, espècies i suc de llimona i després igualment fregit lleugerament». Combinació a dia d'avui sorprenent, però segur ben gustosa. Si l'exemple ens sembla allunyat —i fins i tot barroc—, aquí un altre de més proper en boca d'Andreu Manresa (2007: 57), qui no falla mai:

> Amb un cop de calentor, desborda entre el pa, un botifarró, un tall de camaiot, el pa i talec torrat, la fresca llangonissa. Avui regna la flauta, la francesa baguette; però, davant el dubte: llonguet o pa moreno.

I tant que el llonguet o el pa moreno! Respecte d'aquest darrer, a voltes ens oblidam que un elevadíssim tant per cent de la seva farina és integral, sense sal i amb amb un pòsit cultural ancestral (per tant, amb uns valors diferencials contundents). Com que molts de cops això no ho tenim present, anam a qualsevol gran superfície a comprar un pa congelat amb les mateixes característiques (integral i sense sal) —a excepció de l'ancestralitat, és clar— i ens plantam a casa satisfets d'haver fet una compra immillorable. En les nostres mans està que la base de la nostra cultura culinària, la trilogia mediterrània, no se'n vagi en orris. I si se'n va és perquè el pilar que suporta el pa serà el que

caigui primer atesa l'actual bona salut del vins i olis mallorquins.

Cal també reflexionar en tot allò que ve abans del pa: dels cereals fins a la pastera, passant pels molins i les farines. Si en el pa, com acabam de dir, hem perdut l'*oremus* (o bona part), en els cereals nostrats (especialment blats) també. Gràcies a uns petits sectors conscienciats, en els darrers temps s'han recuperat algunes varietats dels blats antics que cobrien els nostres sementers, en general molt més saludables i sense al·lergènics que no els híbrids-forans amb què es fan la majoria de pans. Novament trobam a banda i banda en alguns camins i carreteres camps de xeixa, de blat mort, blat mollar... No creieu que aquests noms fan millor cantet que no els R-1 o R-2 NT dels blats híbrids actuals? Llàstima de totes aquelles varietats perdudes, perquè els que les conegueren en diuen meravelles. Per exemple, del blat coll de rossí (nom ben prometedor), Alcover en parla a «Ses matances i ses festes de Nadal»: «...menjaràs pa recolat / d'aquella casta de blat / que se diu coll de rossí: / tampoc no et mancarà vi». L'arxiduc el titla d'«excel·lent», mentre que Pierre Rokset, en 1923, afirma era el blat mallorquí més fi, de qualitats superiors i el millor per fer pa.

No bandegem els nostres productes perquè formen part necessària de la nostra identitat com a terra antiga i de llecor que som. Ens forans que ens visiten fa segles que ens ho diuen i ens ho deixen per escrit, per tant no hi ha excusa. Des de la bellesa insuportable dels nostres sementers pentinats de blat (Margaret d'Este en 1909 en digué: «Devers febrer, una gran extensió de blat jove ha vestit la terra del color verd pre-rafelita més cru, d'una intensitat gairebé sorprenent quan es contrasta amb la mar o el cel») fins a aquella menjívola llesca de pa amb mel que Gordon West veié en una nineta de Ciutat en 1929, i a qui dedicà meravelloses paraules.

Si bé hem començat amb una meravellosa cita de la rondalla «Es missatget petit», amb una altra del mateix text alcoverià volem posar fi a aquesta introducció: «No hi ha menja com es pa: en menjam tota la vida i no mos ne cansam mai. Si fèiem lo mateix amb qualsevol altre menjar, aviat l'hauríem avorrit, per bo que fos». Les rondalles, el folklore, no és la part més banal de la cultura tal com alguns repentinats n'afirmen: és la constatació més directa de

la salut d'una cultura. Valgui, doncs,la cita d'en Jordi des Recó que acabam de reproduir com a màxima que cal recordar.

Permeteu-nos una sentència de la qual fa temps feim bandera: el nostre país no es defensa sols amb el que surt de la nostra boca (la llengua), sinó també amb allò que hi entra. Pensau-hi.

2.- CEREALS, FARINES I PA AVUI

Avui dia, tot i la baixada dràstica en el consum del pa a la Mediterrània i més concretament a la península ibèrica, el pa continua essent un objecte quotidià per a una part de la població illenca, com també l'entrepà per a berenar a mitjan matí o mitjan horabaixa. També no ha deixat de fer-ho el pa amb oli –fet amb pa pagès–, que s'ofereix no sols a bars sinó també en restaurants, fins i tot en alguns de renom i carta suculenta. Però, en els darrers temps, aquest panet, llonguet o pa pagès està essent desplaçat per castes nouvingudes: pites, tacos, paninnis, kebaps, sandvitxos, etc.

Si bé aquest fet forma part de la nostra societat globalitzada –que permanentment muda a cop de moda–, els canvis es perceben preocupants sobretot en un sector: des de fa anys el pa de forn tradicional està essent substituït de manera implacable pels de factura industrial. I allà on és summament preocupant aquesta substitució és en edat escolar, ja que a moltes llars (sempre hi ha excepcions) s'aposta per la rebosteria industrial i embolcallada en plàstic (doblement, fins i tot triplement), bandejant així l'entrepà de tota la vida.

Però no sols hi ha aquesta contrarietat quant al consum: els pans artesans també han de lluitar contra els industrials congelats i els de llarga durada –venuts en grans superfícies, benzineres o servits en restaurants–. És a dir, ens trobam en una gran dicotomia: el producte tradicional *versus* el producte industrial (un mestall de farines, conservants, additius, olis poc saludables i d'altres), venut a baix cost i amb molts de casos amb l'eslògan «recent fet» sobre l'envoltori. Si hem d'atendre a les estadístiques més recents, el pa de panificadora ha apujat en un 40% les seves vendes en la darrera dècada.

Però la qüestió de tot plegat no sols es troba en el producte final, el pa, sinó també en els components bàsics, i entre aquests n'hi ha un de fonamental: la farina. Avui, en la nostra època globalitzada, es poden aconseguir farines de tota casta i procedència, a preus summament assequibles (als forns illencs predominen sobretot la que distribueix Harinas de Mallorca, la procedència la qual és feta a partir d'una barreja de farines de procedència diversa, fins i tot de diversos continents). Aquest fet, però, no és exclusiu del nostre temps sinó que, com hem vist, des de l'inici de l'era cristiana a l'illa s'hi han hagut d'importar grans forans, especialment en èpoques d'escassetat. Així mateix, aquesta farina que els forns tradicionals fan servir de manera generalitzada és completament saludable i amb elles es preparen productes de qualitat.

Però, paral·lelament, en els darrers temps han sortit diverses iniciatives independents que aposten per un producte encara més centrat quant a la tradició, procedència i saludabilitat, com és el cas dels que opten per les farines autòctones –especialment les de varietats antigues– i també pel producte ecològic i integral. Com hom pot suposar, aquestes farines locals, a més de ser grans deficitàries, també resulten cares per a la butxaca mitjana, el que evidentment juga en contra de les possibilitats d'expansió ràpida i efectiva.

Dins aquesta conjuntura local, cal també tenir molt present la publicació recentment del Reial Decret 308/2019 (conegut popularment com la *llei del pa*) la qual ha entrat en vigor el dia primer de juliol de 2019. Fins ara, l'única normativa referida al pa era la *Reglamentación técnico-sanitaria del pan y panes especiales* del 1984. El nou text canvia la definició legal del pa, les seves varietats i també els gravàmens.

En primer lloc, defineix el *pa* i ho fa amb aquestes paraules: «es el producto resultante de la cocción de una masa obtenida por la mezcla de harina de trigo u otro cereal, solas o en combinación, y de agua, con o sin adición de sal, fermentada con la ayuda de levadura de panificación o masa madre». Per a la llei, el *pa comú* és el «pan de consumo habitual en las veinticuatro horas siguientes a su cocción, elaborado con harina de trigo y al que solo se le puede añadir los aditivos y coadyuvantes tecnológicos autorizados para

este tipo de pan». Dins el pa comú estableix dues categories, definides amb moltes denominacions, però que podem resumir en *pa de mica blana* i *pa de mica dura*. La resta és qualificat com a *pans especials*.

Una de les grans novetats del nou text és que fins ara es podia etiquetar com a *pa integral* qualsevol producte que tengués farina integral, però no se n'exigia un tant per cent mínim. És per aquí on la picaresca actuava més impunement. A partir d'ara la denominació de *pa integral* només es pot usar quan el pa estigui fet sols de farina integral, amb el nom del cereal, cereals o llavors. Tots aquells que no estiguin elaborats amb aquestes farines, han d'indicar el percentatge de cada una a l'etiqueta.

La nova norma estableix els continguts mínims de farina per etiquetar pans fets amb altres cereals, com ara espelta o sègol. Per altra costat, el denominat *pa multicereal* es considera a aquell que és fet amb tres o més farines diferents (sempre que, pel cap baix, dues procedeixin de cereals).

El nou text també defineix un dels punts més controvertits fins ara: la massa mare. Segons la nova norma és

> la masa compuesta por harina de trigo u otro cereal, o mezclas de ellas, y agua, con o sin adición de sal, sometida a una fermentación espontánea acidificante cuya función es asegurar la fermentación de la masa de pan. La masa madre contiene una microflora acidificante constituida esencialmente por bacterias lácticas y levadura. Puede ser objeto de una siembra con microorganismos autorizados.

El Decret també entra a regular el concepte *d'artesanal*, que és un terme que sempre han portat gran confusió al consumidor. Ara només podrà ser *artesanal* un pa en l'elaboració del qual sigui prioritari el factor humà sobre el mecànic, procedeixi d'una fermentació en bloc de la massa, que no es produeixi en grans sèries i s'elabori sota la direcció d'un forner amb experiència demostrable. Una altre terme que s'ha regulat és el concepte *de llenya*, ja que

fins ara alguns pans (fins i tot congelats) posaven a l'etiqueta *fet amb forn de llenya*. Finalment, també la norma controla la quantitat de sal.

Una de les moltes crítiques que es pot fer aquesta llei és la no concreció quant a la comercialització del pa, especialment pel que fa al pa industrial (que es pot vendre en establiments que res té a veure amb l'activitat fornera, com ara benzineres o altres). Així mateix, tampoc no entra en temes com els eslògans que alguns comerços fan acompanyar els pans: «pa recent fet», «pa acabat de sortir del forn»...

Tornat a Mallorca, la situació actual es troba composta per tres sectors: el pa industrial (venut a grans superfícies, benzineres, botigues de pa, etc.); el pa de forn tradicional (que a voltes també anomenarem *artesà*); el pa de varietats antigues mallorquines (elaborat per productors i alguna petita empresa). Començarem per aquesta darrera.

3.- DE VARIETATS ANTIGUES I PA ECOLÒGIC

D'ençà uns anys, petits sectors de la nostra societat –que van des d'associacions, moviments i organitzacions d'*slow food*, d'agricultura ecològica (APAEMA, Associació de Varietats Locals, etc.) fins a particulars (el cas, per exemple, de Damià Perelló de Llubí)– han fet una mirada cap a enrere i han apostat per la recuperació dels cereals autòctons illencs per tal d'elaborar un pa de qualitat. Tal com afirma Vilà (2010):

> Fins al segle XX, els agricultors recol·lectaven i milloraven les espigues més apropiades per selecció manual. Els cereals es duien de tant en tant a llocs diferents per renovar la varietat. Amb aquest treball s'anaren creant noves varietats, segons el poble o finca, el lloc, el clima, la terra i la forma de treballar. Tingué lloc una coevolució acreixentada amb hibridacions espontànies que donà a lloc a les anomenades varietats locals o autòctones de cereals.

Durant el segle XX, amb la modernització de l'agricultura, algunes varietats s'extingiren mentre que altres quasi estigueren a punt de fer-ho a causa de l'arribada de les noves llavors millorades, sempre sota l'excusa de la rendibilitat. Un dels sistemes fou la barreja o hibridació entre els cereals locals i els forans, amb la finalitat d'aconseguir un gra de gran productivitat panificadora i baixa producció de palla. Amb aquesta actuació, per tant, es va trencar la biodiversitat natural.

Les varietats locals de cereals que aporta Aina Socies Fiol és aquesta:

Nom popular	**Nom científic**
Blat xeixa	*Triticum aestivum*
Blat xeixa candeal	*Triticum aestivum*
Blat xeixa garonsona	*Triticum aestivum*
Blat barba	*Triticum turgidum*
Blat mort	*Triticum turgidum*
Blat argelí	*Triticum turgidum*
Blat barba blanc	*Triticum turgidum*
Blat alemany blanc	*Triticum turgidum*
Blat alemany vellós	*Triticum turgidum*
Blat mamento	*Triticum turgidum*
Blat valencià de canya buida	*Triticum turgidum*
Blat valencià blanc	*Triticum turgidum*
Blat valencià de gra vermell	*Triticum turgidum*
Blat grieco	*Triticum turgidum*
Blat mollar	*Triticum turgidum*
Civada rossa	*Avena bysantina k koch*
Civada negre	*Avena sativa*
Ordi mallorquí	*Hordeum vulgare*

Evidentment, no hi són tots els cereals que han ocupat els sementers mallorquins, sinó que l'inventari és molt més llarg. A més dels abans esmentats, pel que fa a blats, n'hi ha també un copiós inventari recollit pel web cerealsdemallorca.org fet a partir d'investigacions pròpies juntament amb el magnífic treball de Pierre Rokseth *Terminologie de la culture des Céréales à Majorque* (1923):

Alemany de gra roig
Blanc
Blancal
Blanquillo velloso
Cabot
Campaneret
Barabassot
Carretó
Coll de rossí
Del miracle
De la carabasseta
De les argiles
De les pastores o pastora
De s'eriçó
Escandial
Pula
Retent
Roig
Rovelló
Somerí
Tabaquer
Trobat
Escanya
Esparrall
Fideuer
Florenci aurora
Mamento argelí
Mollar
Mollar de gra blanc
Mollar de gra vermell
Moreno o menut
Moro
Mort blanc
Pelut
Pillo
Pintat
Porrerí
Valencià gros
Valencià petit
Xeixa escoada o escolada
Xeixa mallorquina
Xeixa roja
Xeixa tosa

Així mateix, a la documentació històrica, especialment els contractes d'arrendament de les possessions i rafals, anomenen també altres varietats totalment perdudes avui com ara l'*erer negre*, l'*erer blanc*, de *rota* (o *de la rota*), el *ros*, el *ros menut*, etc.

Segons Gemma Vilà, la situació actual del cultiu dels cereals autòctons a Mallorca es troba en un moment força delicat i «l'agrobiodiversitat cerealística està en regressió», ja que en el 2013 «de les 17 varietats de cereals que es cultivaven a Mallorca fa només mig segle, ara tan sols en podem trobar mitja dotzena i cultivades d'una manera molt residual en els camps mallorquins» (Socies 2013: 29).

Les varietats híbrides han guanyat força i pel que fa a les varietats locals s'enfronten a una «manca de logística, així com de maquinària per a poder mantenir aquest tipus de cultiu» (íd.).

Com acabam de dir, el caire positiu, però, es troba en la iniciativa de diverses persones i/o col·lectius que han pres consciència sobre la importància d'aquesta línea de productes locals. Això «està donant sortida a les farines panificables d'algunes d'aquestes varietats, com el blat xeixa» (íd.).

És així: una de les grans apostes en la recuperació es troba actualment en el pa fet de blat xeixa, tant blanc com integral. Tal com es pot comprovar a l'apartat de cultura popular, la xeixa és el tipus més esmentat en el folklore. Això no fa més que demostrar l'important paper que ha tingut en la història mallorquina. També la xeixa, tal com apareix a la documentació (especialment en els contractes d'arrendament de les possessions), era considerat un blat inferior a la resta, en molts de casos destinat bàsicament a les rotes i als sementers menors.

Actualment, però, el blat xeixa s'ha convertit en un dels cereals en ple procés de recuperació i potenciació per part d'alguns col·lectius sensibilitzats, no sols amb les varietats locals, sinó també amb el producte tradicional, saludable i de qualitat.

Aquest gra va viure a partir de la Postguerra una regressió davant de les varietats usades en la indústria. Avui el cultiu continua essent-ne molt reduït, encara que alguns agricultors que practiquen l'agricultura ecològica l'estan sembrant de nou, ajudant així a difondre aquest patrimoni genètic.

Considerada una varietat de blat antic, presenta diferències respecte d'altres varietats més modernes que han estat manipulades, ja que, una vegada panificat, té unes característiques digestives notables, un sabor més intens i un índex al·lergènic pràcticament inexistent. Pertany a la família dels blats tous panificables i a les Illes Balears es troben altres subvarietats com la xeixa roja i la garonzona.

Pel que fa al cereal, una de les característiques és que s'adapta molt bé a qualsevol terreny i arriba a tenir un índex panificable major, és a dir, amb més vigor quan prové de terres de difícil cultiu, circumstància que defineix en el territori mallorquí.

Però també s'hi han fet apostes per la sembra i recol·lecció dins Mallorca d'altres tipus de blats antics, els quals els darrers anys estan entrant en el mercat (dins un petit sector encara). Un dels més destacats és el *blat mollar*, el pa resultant és molt digestiu gràcies a la beta amilasa, un enzim que actua durant la fermentació del qual l'arxiduc en fa una interessant ressenya (2002: 503):

> Dóna una collita més abundosa que les altres classes de blat conegudes al país, ja que sovint se n'obté setze i fins i tot vint vegades més per sembrada; també resisteix millor l'aridesa i creix molt bé en els terrenys més dolents. S'assembla molt al blat moro i pateix els mateixos inconvenients quant al pa i a les propietats de la palla, però li guanya en blancor. A Mallorca només se'l coneix des de 1848. Un gra de procedència desconeguda, en germinar per casualitat a un marge de l'atenció d'un pagès de Calvià, que vivia a Galilea (municipi de Puigpunyent), anomenat Don Pere Joan Vicens, Mollar de renom, i aquest les va fer servir per reproduir-les. El resultat obtingut fou tan esplèndid que la nova varietat, a la qual es va posar el nom del descobridor, d'aquí ve blat d'en Mollar, o abreujat blat Mollar, es va estendre tan ràpidament per tota l'illa, que en nou anys se'n va aconseguir una anyada de més de 50.000 quarteres (3.517.000 litres). L'any 1857, a l'exposició agrícola de Madrid, fou molt lloat i un dels seus expositors (Don Jaume d'Olesa) va guanyar la medalla d'or. Durant alguns anys s'estengué de cada vegada més, actualment no se'l té en tan alta estima, probablement perquè s'ha degenerat una mica

També s'està recuperant el *blat mort*, dit així perquè l'espiga era corbada i blanca, i per això semblava que era *morta*. Així mateix, el blat barba, que Rokseth (1923) identifica a Manacor, Llucmajor, Porreres, Montuïri i Sant Joan, de gran

rendiment i amb què antigament es feien fideus; el *blat florenci aurora* –que no és una varietat local *stricto sensu*–, ja que va ser el primer blat millorat arribat a Mallorca des de Mèxic a la dècada dels cinquanta del segle passat, amb una excel·lent capacitat panificadora. També s'està fent una forta aposta per l'*espelta*, un tipus de blat que no ha estat modificat durant milers d'anys (alguns n'apunten que fa més de set mil·lennis). Així mateix, el *blat valencià*, molt consumit al centre mallorquí. D'ell en parla la cuinera santjoanera Antònia Bauçà Gayà, qui en diu: «a ca nostra es feia el pa amb farina de blat valencià perquè tenia més. És una varietat de color més moreno i fa més quilos per quartó» (2008: 104). Darrerament, també es cultiva amb molt d'èxit el *blat khorasan-kamut*, que també és una varietat de les més antigues que es coneixen.

A diferència dels pans industrials, els petits productors que han apostat pels blats antics defensen que en general són un grans molt més saludables, amb un tipus diferent de gluten (i manco al·lergènics) i contenen més minerals i proteïnes, dels quals surt un producte de fermentació llarga. Aquesta fermentació proporciona un gust molt més intens i de més durada. La farina es mol en molins de pedra —element essencial— i això repercuteix en la conservació del sabor i les propietats del blat.

Un dels productors més destacables i conscienciats de blats antics és Guillem Llull de Manacor, qui a més fa la farina en els seus dos molins de pedra. Dins aquesta línia també cal posar de relleu la feina que produeix Josep Salvà, qui conra de blat xeixa ecològic la possessió del Rafal Genàs (ses Salines) i on també fa la farina.

Cal dir, de més a més, que la producció d'aquest pa per a la comercialització es realitza tan sols amb blat de certificació ecològica, reconegut per l'organisme competent, el Consell Balear de la Producció Agrària Ecològica (CBPAE).

Una de les apostes més interessants i genuïnes en aquest sentit és la que du a terme Tomeu Morro, impulsor de la iniciativa *Antic Mallorquí. Pa amb personalitat, ecològic i complet*. Aquest *pagès forner* (tal com s'autoqualifica) intenta tornar als orígens i recuperar l'elaboració del pa artesanal a partir dels

blats antics locals, el llevat mare fresc i la cocció en forn de llenya, tal com es feia d'antic. Els resultats en són extraordinaris.

Pel que fa als cereals, aposta pels blats antics, tants els turgents com la xeixa, amb la qual cosa contribueix a la preservació del patrimoni genètic i gastronòmic. Així mateix, la mòlta la fa en molí de pedra, el que incideix directament en el respecte dels nutrients que conté la llavor del blat. Així mateix, només utilitza llevat mare fresc (sense afegiment de cap tipus de llevat comercial). Això fa que l'índex glicèmic del pa sigui molt més reduït, el que incideix directament en la digestió. Finalment, la cocció només es fa en forn de llenya, per la qual cosa se'n potencia el color, la textura, l'aroma i el gust del pa (a més de ser una energia renovable).

Dins aquesta línia, també cal posar de relleu la feina que fa Peio Zalba, de l'empresa Pane Nostro, qui impulsà la primera panaderia ecològica certificada de Palma. Parteix del principi d'usar fonamentalment farines locals, com ara xeixa, blat mollar, blat mort o blat barba, entre d'altres. A més, ha ampliat l'oferta amb pans ecològics sense gluten, fets a partir de cereals com sarraí (un blat que no té gluten, molt ric en lisina i també indicat per a regular el colesterol dolent), *teff* (un pseudocereal originari d'Àfrica que no conté gluten, considerat actualment com un superaliment), etc.

Així mateix, alguns forns tradicionals han començat a apostar per fer feina amb gra antic local. Un establiment que ha entrat en aquesta línia el Forn des Molí (Sant Llorenç des Cardassar), que utilitza farines pròpies, mòltes en el seu molí, així com l'ús del forn de llenya. Altres casos a destacar són, per exemple, el Forn Nou de sa Vileta, que també opta pel pa fet amb farines locals; la Finca Sa Teulera (Petra), la qual té botiga on ven productes propis, entre els quals hi ha pa procedent de varietats locals; el Fornet de la Soca (Palma), que així mateix ha optat per una línia panificadora de blats locals amb resultats molt interessants i atractius; el Forn i pastisseria Barón (Porreres) proveeix de pans la cadena Agromart i utilitza farina de xeixa ecològica produïda al Rafal Genàs; finalment també són de destacar dos forns que usen farines locals i ecològiques: La Real (Palma) i el Forn i pastisseria Gelabert (Llubí).

Que tots aquests forns (i d'altres) hagin optat per també oferir un producte basat en les farines locals i ecològiques no fa més que ajudar difondre aquesta línia, sempre més respectuosa amb la història i la cultura mallorquina, i també per un mercat més sostenible.

Cal tenir també molt present la tasca que estan duent a terme diversos investigadors independents damunt el gra, les varietats locals i el producte ecològic. Uns dels més actius és Stephan Carayon (amb la iniciativa «El secreto del grano»), qui porten a terme investigacions sobre els cereals durs i els pans resultants.

Aquest sector, a més d'emprar matèria primera local i de primera qualitat, també aposta per l'elaboració tradicional, vigilant no sols l'excel·lència de la massa mare sinó respectant els llargs temps de la fermentació, compost per tres fases que se superposen: la fermentació gasística (que esponja el pa), una altra de làctica (que predigereix el gluten) i una final d'acètica (que el prolonga i incedeix en la saludabilitat).

Des de dins aquest sector, però, ja han sorgit veus crítiques damunt del Decret 308/2019, coneguda popularment com la *llei del pa*. Per a alguns, es posa en risc l'activitat econòmica del sector ecològic. Però el blanc de la diana es fixa especialment en la massa mare i, concretament, en els components que la llei permet que s'hi poden afegir, tot pervertint la puresa d'aquest component essencial.

4.- EL PA DE FORN TRADICIONAL

Els forns (i pastisseries) tradicionals –aquells que a Mallorca anomenam *de tota la vida*– viuen en un moment força complex atesa la gran competència que exerceixen sobre ells les grans superfícies, benzineres, cadenes de restauració, etc. La seva influència és desigual i va dirigida en diverses direccions, encara que es pot afirmar de manera genèrica que oposició és i ha estat tan forta que fins i tot ha provocat la baixada de barrera de molts establiments amb llarga tradició històrica. Aquesta oposició, a més de directa (com per exemple obrir un supermercat vora un forn) pot ser també indirecta: no voler fer de forner a causa del gran sacrifici que suposa aquesta professió, tal com passà, per exemple, al Forn des Paners de Palma, un dels establiments més populars del centre de la capital.

A més a més, ens trobam davant la preocupant conjuntura que des del 2017, la tendència del consum de pa a Mallorca s'ha capgirat: segon les dades incloses en l'Informe del consumo de alimentación en España realitzat pel Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación la venda de pa de forn tradicional ha estat substituït pel pa industrial venut en establiment no especialitzat —benzineres, grans superfícies, etc.—.

La competició entre el producte artesà (temps i sacrifici personal elevats) i industrial (manco mà d'obra, producció massiva i baix preu) és totalment desigual. Com a exemple de tot això, en els darrers anys s'ha donat la conjuntura que alguns pobles de Mallorca han deixat de tenir forn propi, fet impensable fa ara tot just uns decennis.

L'existència de tants pans com gustos i tendències, i una indústria que ha millorat el producte, han propiciat que els forners tradicionals es posin les piles per oferir un pa de qualitat, en molts casos gairebé un producte gurmet que representa una alternativa gustosa a la barra més industrial.

Però, en altres casos, hi ha forns que per la seva trajectòria i la seva antigor mantenen una clientela fidel. Per exemple, en el cas de Palma, el Forn de la Glòria (documentat ja de ben antic), ofereix una varietat de pans tradicionals (i també

productes de pastisseria i rebosteria) fets amb forn de llenya, el que evidentment incideix directament en el producte final.

L'ús de la llenya per a la cocció és vist actualment per molts de consumidors com un incentiu però fa sols uns anys, contràriament, fou contemplat com un problema, especialment pels mateixos forners. Durant la dècada dels noranta del segle passat, diversos forns el llevaren (fins i tot n'hi ha que el tomaren) i el substituïren pels forns elèctrics de pisos. Aquests forns resulten altament pràctics ja que presenten una solera fixa refractària que s'encalenteix mitjançant resistències elèctriques blindades, totalment regulables, el que permet treballar dins cada càmera de manera independent. A més d'això, i a diferència del forn de llenya, en tot moment es pot controlar de manera puntual i efectiva la temperatura. També alguns forns fan ús de carregadors de forns de pisos, que permet tant entrar com treure fileres de pans amb rapidesa i eficàcia. En canvi, en els de llenya els pans han de ser carregats i trets amb pala, d'un en un o de dos en dos (màxim). Alguns dels avenços que es poden veure en els de llenya és el sòl rotatori; en canvi d'altres, encara mantenen el sòl fix.

En l'àmbit de la part forana, i especialment en aquells pobles que tenen gran tradició bladera (Campos, Santanyí, Llucmajor, etc.), el pa de forn continua tenint un paper molt destacat entre els consumidors locals, tot i la clara oposició que en fan els que oferten les grans superfícies. Fins i tot, encara n'hi ha que mantenen els forns de llenya tradicionals (Can Pere i Can Nadal, a Campos; Can Terrasa a s'Alqueria Blanca; etc.), el que fa que el producte sigui excepcional.

Però, per altra banda, també es dona el cas a Mallorca, i més concretament a la capital, d'uns establiments que no en produeixen, sinó que compren el pa d'altres forns i només treballen la pastisseria. Així mateix hi ha forns tradicionals que venen els seus productes a les mateixes grans superfícies, especialment el pa moreno.

Davant la cada vegada més conscienciació per part d'una part de la població, els forns tradicionals han hagut d'anar incorporant pans de cereals tradicionals, ecològics i integrals. Així, per exemple, ja és fàcil trobar a molts d'establiments el pa de xeixa. Segons és tradició en el sector, un dels primers en apostar per aquesta farina mallorquina fou el de Can Pomar (Campos).

4.1.- INICIATIVES PER A LA PROMOCIÓ: «PA D'AQUÍ, FORN I TRADICIÓ»

Tot i que en els darrers anys s'ha notat un cert impuls de dos tipus de pans tradicionals -el pa de xeixa i el llonguet-, la normalització de pa tradicional dista molt de ser una realitat ja que la irrupció dels pans industrials precuinats en el mercat ha suposat un dur cop en la figura del forn tradicional. L'arribada de la tecnologia del fred ha comportat alguns avantatges, però també ha impulsat la venda d'un pa que competeix de manera desigual amb el producte tradicional.

Andreu Manresa, a l'article «Els entrepans i els seus arguments» s'expressa en aquest sentit:

> El pa congelat i els oligopolis de la panificació, els supermercats i les normatives municipals, dictaminaren l'extinció dels forns i va desaparèixer l'elaboració artesanal dels panets per a berenar, el pa pastat, acabat de fer. A més de llonguets, van quedar en minoria panets d'oli, magranetes, vienes, barros, barreters, i altres manufactures locals que remetien a les primeres mossegades de la infància al menjador, als seus sabors usuals i paisatges en descoberta (2016).

Per tot això, el mes de novembre de 2016, la Conselleria de Treball, Comerç i Indústria del Govern de les Illes Balears, a través de l'Institut d'Innovació Empresarial (IDI) i l'Associació de Forners i Pastissers de les Illes Balears va posar en marxa el llançament de la marca de qualitat «Pa d'aquí», amb la finalitat de posar en valor el pa tradicional davant els productes industrials precuinats que a poc a poc està envaint el nostre mercat. És, per tant, una aposta per la qualitat i la genuïnitat que ofereixen els forns tradicionals, que basen el seu producte no sols amb unes matèries primeres de qualitat sinó especialment amb una fermentació llarga, davant el producte basat en una fermentació forçada.

Un dels objectius d'aquesta iniciativa és identificar tots aquells forns on es fa pa d'obrador propi, tot amb la finalitat de vetlar per un producte genuí i de total garantia per al consumidor.

La marca «Pa d'aquí, forn i tradició», per tant, té la finalitat de posar en valor els forns amb obrador amb un 70% de productes d'elaboració pròpia de la resta d'establiments que també ofereixen pa. A més, els forns acollits a aqueixa iniciativa, han d'oferir al públic dues varietats de pans considerats típics de les illes Balears.

És, per tant, una marca que vetla per la qualitat, proximitat i sobretot per l'oferta d'un producte absolutament saludable.

Els objectius de la marca «Pa d'aquí, forn i tradició» es poden resumir en:

- Identificar els forns on s'elabora el pa d'obrador.
- Posar en relleu la qualitat del pa i el respecte al producte, a més de donar a conèixer el món que l'envolta.
- Distingir el sector davant de la forta competència d'establiments que venen pa.
- Potenciar la formació i el relleu generacional perquè és absolutament necessari per garantir el futur del sector.
- Donar a conèixer el disseny com a eina per posar en valor els productes tradicionals i culinaris.

En el 2018, a les Illes existien 282 forns tradicionals adherits a «Pa d'Aquí». Un total de 217 es troben a Mallorca, 52 són a Menorca, mentre que a Eivissa n'hi ha 10 i 3 són a Formentera. És l'Associació de forners i pastissers la que en signa l'autorització d'ingrés i els forns han de vendre el pa dins els seus propis establiments o punts de venda (en punts de venda d'altri no s'és permès).

5.- EL PA INDUSTRIAL

Tal com hem vist, l'oli, el vi i el pa són les tres potes de la tríada mediterrània des de fa milers d'anys. El pa ha romàs en la història entre aliment independent o acompanyant privilegiat; però en els darrers temps ha passat a ser un producte menystingut i amb una minva dràstica en el seu consum al nostre país, tal com s'ha dit més amunt.

A tot això, a més s'hi ha d'afegir que el pa tradicional (fet a casa o en un forn de fleca) ha trobat un duríssim competidor, no en qualitat sinó en preu; no en saludabilitat sinó en comoditat: és el pa industrial. A més a més, aquest tipus de producte no sols resulta un implacable competidor per al pa artesà sinó que també ha incidit en el paladar en general: el gust del pa de tota la vida ha estat substituït pel del pa congelat. De fet, el gust del pa es pot dir que en bona part ha canviat, i ja una part de la població creu que el producte industrial és el bo, saludable i genuí. Tal com afirma el forner barceloní Emili Feliu a la periodista Virtudes Pérez a *El Punt Avui* (15/05/2016): «és fàcil aprofitar-se d'aquest desconeixement per intentar vendre pa de pitjor qualitat com si fos bo». Ens trobam avui dia en una situació summament complexa i paradoxal alhora.

Segons declaracions al diari *Última Hora* (27/02/2018) d'Amparo Ensenyat, qui regenta amb el seu marit el Forn de la Pau (documentat ja en 1729) «el pan congelado ha hecho mucho daño a los hornos tradicionales». Efectivament: deixant de banda els pans de llarga durada, el pa congelat és la causa directa de la minva de vendes de pa tradicional. La seva estratègia de mercat és doble: el preu, que és molt per davall de la de forn (són bones de trobar barres a 45 cèntims) i oferir *pa calent* diversos cops al dia ja que es fan generalment diverses fornades.

Malgrat algunes veus defensores (també n'hi ha distints rangs de qualitat), el pa industrial té molts d'emperons directes. El primer és la durada: mentre que un pa tradicional té una vida que supera diverses jornades (fins i tot una setmana), el pa congelat només ho fa unes hores, tot a causa de l'excés d'humitat. A partir d'ençà resulta difícil de menjar, pel que en molts de casos acaba en els fems.

Per altra banda, les alteracions en la fermentació normal: el pa industrial, un cop pastat i dividit per les màquines, és sotmès a una fermentació parcial abans de ser ultracongelat.

D'aquí passa als establiments on es ven (supermercats, benzineres, etc.) o bé on se serveix (restaurants, bars, etc.). El fet és que mentre és calent i durant el temps immediat a la consumició, el pa continua fermentant-se. De més a més, segons l'article d'Isidre Estévez «El pa engreixa?» (Ara.cat, 20/07/2016), el pa calent allibera diòxid de carboni, molt indigest perquè provoca desajustos intestinals sobre la flora bacteriana.

I en tercer lloc, la qüestió nutricional: el pa congelat té menys vitamines i minerals, i més greixos i sucres que el segon. El pa tradicional és una aliment molt recomanable miri per on es miri: conté midó, fibra, proteïnes d'origen vegetal, vitamines del grup B i minerals com ferro, magnesi, potassi, iode, zinc i calci. Assacia gràcies als hidrats de carboni, però d'absorció lenta. Aquests extrems, no hi són en plenitud en el producte congelat. A més, durant la fabricació s'hi afegeixen molts additius i per fer-lo créixer es fa servir un llevat ràpid que no permet que la farina fermenti completament, per tant és de difícil digestió. A part, aquest tipus de llevat tampoc no permet que s'assimilin minerals com el ferro i el zinc.

I finalment, es troba la qüestió del gust: el pa industrial és poc pesant, no és cruixent, només és tendre acabat de fer i tot just després torna gomós i en pocs minuts dur. És insípid, sec, i sense matisos: només ha triomfat en la versió calenta. L'artesà, en canvi, té consistència, cruix per fora però és humit per dins. I a més, té aroma. El mateix Isidre Estévez sentencia: «Acostumats al pa industrial, el que es troba als supermercats i a la majoria de forns moderns de franquícia, a molta gent els costa menjar pa artesà, entre altres coses perquè és més àcid, el resultat lògic d'una fermentació lenta».

Resumint el procediment: el pa precuit es congela tot just després de la primera fermentació. Necessita, de més a més, més aigua del que és normal per a pastar-lo, perquè la massa en tendrà realment dues, de coccions. Per altra banda, la farina sol ser més forta que la del pa artesà i no usa massa mare. També, en molts de casos, el pa industrial n'és ple d'additius, com ara l'àcid ascòrbic, necessari per a què el pa aguanti la congelació; blanquejants per a la farina, oxidants, emulgents, antifúngics, antienduridors... A més, s'ha notat que en els darrers anys s'hi afegien més sal, més sucres i més greixos saturats (aquests, per exemple, dins els pans de motle de llarga durada o pans per a hamburgueses). I molts d'aquests additius són per a molts nutricionistes i metges els causants directes de malalties cròniques.

Però, ja no sols té incidència a nivell nutricional, sinó també aquest tipus de producte és el responsable, com hem dit, del tancament de molts de forns històrics o tradicionals, que no poden competir amb el que es ven, per exemple, en les grans superfícies. Però també és la causa directa de la pèrdua de llocs de treball: si ja no calen directament les mans per pastar fins a enfornar, no cal per tant el lloc de feina.

S'ha de dir que la pressió del pa congelat és tan forta que alguns forns tradicionals només elaboren productes de pastisseria, mentre que el pa que ofereixen és de base congelada. Ara bé, aquí cal dir que la fermentació s'acaba de fer segons el procés natural i no accelerada, ja que els temps són diferents.

La gran estratègia de mercat, com hem dit, se centra sobretot en el preu de venda, que no arriba per regla general a la meitat del que costa en un forn tradicional. Aquest fet fa que tengui un sector social de consum assegurat (classes mitjanes-baixes o bé poc informada o consciendada, etc.). Ara bé, també és possible trobar pa congelat molt més car que el de forn (com per exemple en una estació de servei). En aquest cas es juga amb la necessitat del moment de tenir pa a mà i calent, i per tant el preu s'infla. La conclusió sobre aquest tipus de producte és del tot curiós: un bé que defineix la nostra història i dieta, venut amb eficàcia per damunt del que és artesà (i del tot saludable), i produït per procediments no naturals. Capricis i paradoxes fora lògica del segle XXI.

Per altra banda, les empreses de pa congelat (o precuinat) no sols guanyen clients per tot el que hem dit, sinó també perquè poden oferir un gran ventall de productes, que van del tipus de cereals (des dels coneguts fins als més allunyats de la nostres geografies) com d'acompanyament (amb llavors, fruits secs, etc.), tot a un preu summament atractiu per al consumidor. Però el forner Javier Marca en una entrevista a Mikel López Iturriaga n'és contundent: «Eso suele hacerse para enmascarar y disimular panes mediocres, masas reguleras [...]. El consumidor se embriaga con que un pan tenga nueces. Yo les diría que se compraran un paquete de nueces, que sería más rentable» (El País 28/03/2012).

Una de les paradoxes d'aquests darrers anys és l'aparició de diverses botigues de pa gourmet, on s'ofereixen tipus, formes i composicions tan variades com innovadores (i d'aquí el seu èxit). Andrés Bonilla, de la botiga de productes per a forns i pastisseria El Amasadero, n'afirma:«Pero no conseguimos comer un buen pan de trigo en ningún sitio. En cambio

demandamos panes de semillas, sabores, olores y aspectos diferentes y mágicos. Cosas fenomenales para pasar por alto el verdadero sabor a pan» (2017).

Davant la gran dispersió de productes, qualitats i etiquetatges, el Reial Decret 308/2019, popularment conegut com la *llei del pa*, amb entrada en vigor el dia 1 de juliol de 2019, ha intentat posar un poc de llum damunt tot això. Aquesta nova norma, a grans trets, acota definicions i tipologies de pa, especialment té la intenció de posar un poc d'ordre per tal d'evitar la confusió dels consumidors.

Sobretot allà on fa una forta incidència és en el pa integral: fins a dia d'avui es podia vendre com a tal allò que realment no ho era, o bé en tenia molt poc. És a dir, per tal que ho semblàs, s'hi afegien maltes i altres ingredients perquè li donassin una tonalitat fosca al producte. Això es feia així ja que la farina integral és més cara i també més mala de treballar.

Però el *frau* també aquí es trobava en la farina: la majoria de les farines que es venien com a integrals en realitat no ho eren. Simplement a la farina refinada s'hi afegia segó i amb això passava per integral. Una farina considerada integral és aquella que neix del gra complet mòlt, incloent-hi, també el germen del cereal i allà on es troben els nutrients més interessants.

Un altre dels elements capitals on es podia trobar poca concreció és en la popular *massa mare*. Així s'expressa, per exemple, el periodista Ricardo Gamaza en el diario *Público* el 19 de juliol de 2014:

> Harina de trigo, agua y sal. Ningún alimento básico como el pan tiene ingredientes más sencillos. Pero la industrialización de este producto esencial ha creado el monstruo culinario del pan precongelado, que bajo el afán de producir más en menos tiempo y que dure más, ha llevado a eliminar la masa madre de los ingredientes y a sumarle a la receta inicial aditivos que han acabado creando un 'frankenstein de los panes' que tiene cada vez menos de sano, engorda más y hasta se relaciona ya con el desarrollo de enfermedades como el colesterol.

Una altra de les visions més crítiques sobre la *massa mare* quan no ho és l'aporta Víctor de la Serna, en el seu article «El fraude de la masa madre: pan industrial vendido como artesano» (*El Mundo*, 1 de febrer de 2019), tot basant-se en les explicacions del forner Javier Marca:

> Esto es un producto de Puratos, la mayor multinacional de aditivos panarios, y también de otras marcas de aditivos, como Ireks o ABMauri. Está hecha a partir de masa madre, que se deshidrata y se tuesta -y sabe dios qué más- y se incorpora a la masa como si fuera un aditivo más. No tiene poder fermentativo. Sólo aporta textura y sabor. Un pan hecho con esta masa madre necesita, además, llevar levadura. Si no, no fermenta. Los tiempos de fermentación de estos panes son muy cortos -no necesariamente, pero es absurdo usar estos aditivos para después hacer fermentaciones largas- y esto influye directamente en el sabor y en las propiedades nutricionales del pan. Es un mero aditivo.

Com a crítica global, basti les conclusions a què arriba l'Espai Tecnològic de l'Insitut Bellvitge al seu blog:

> El pa que comprem al super és un producte industrial elaborat massivament. Es ven a qualsevol lloc i a qualsevol hora, sempre acabat de sortir de forn [...]. El procés és el mateix però a petita escala: ultraràpid i amb necessitat de millorants artificials per aconseguir un aliment producte més de les ingenieries bioquímica i industrial que de la natura.

A nivell de reflexió: en una illa com Mallorca, amb tradició bladera mil·lenària i amb un ventall de pans bons, saludables, exquisits i de fermentació natural, mengívols fins i tot sense companatge, s'ha imposat des de fa decennis un pa sense tradició, fora gust, de durada ínfima, de saludabilitat qüestionable i que competeix amb un saber ancestral i un ofici que defineix la nostra idiosincràsia. La supervivència del pa fet a Mallorca depèn dels artesans.. però sobretot de la consciència dels consumidors.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. (1976): *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Recó*, XXIV toms, Moll, Palma, 1976.
- *Ses matances i ses festes de Nadal*. Moll, Palma, 1981.
- ALCOVER, Antoni M.; Francesc de B. MOLL: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, X volums, 1930-1962.
- ALZINA, Jaume; et al.): *Història de Mallorca*, volum 1, Moll, Palma, 1989.
- AMADES, Joan: Divinitat del pa. Biblioteca de tradicions populars, 7, El Mèdol, Barcelona, 2001.
- BARCELÓ, Maria; Guillem Rosselló (2006): *La ciudad de Mallorca*. Lleonard Muntaner, Palma, 2006.
- CATEURA, Pablo: «Notas sobre las relaciones entre Mallorca y el Reino de Granada en la década de 1339-1349», dins: *Butlletí dela Societat Arqueològica Lul·liana,* volum XXXVII, Palma, 1980.
- CONTRERAS, Antoni: *Capítols de cuina mallorquina*. Documenta Balear, Palma, 2014.
- D'ESTE, Margaret: *Mallorca amb una càmera.* Jaume Boada (traductor-editor), Palma, 2014 [1907].
- ESTÉVEZ, Isidre: «El pa engreixa?», dins: Ara.cat (20/07), 2016.
- FÀBREGA, Jaume: *La cuina de Mallorca*, El Gall Editor, Pollença, 2006.
- FAJARNÉS, Enrique: «Capítols per los sobreposats dels forners (1437)», dins: *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XXIII, 1930, pp. 81-82.
- FONTANET, Montserrat: *Art de conró*, El Gall Editor, Pollença, 2015.
- FORTEZA, Conxa: «El padrí Pep», dins: *Històries del carrer*, Amics dels Arxius de Mallorca, Palma, 2006.
- GARÍ, Miguel Gabriel: «El gremio de los horneros y el monopolio de la cocción de pan en la Ciutat de Mallorca (1476-1597), dins: *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, LXVIII, Palma, 2012.
- – «Los espacios del pan en la ciudad moderna: el caso de Palma de Mallorca», dins: *Los l ugares de la historia, Salamanca,* 2013.
- GINARD, Rafel: *Sant Joan, la meva terra*. Col·lectiu Cultural Teranyines, Sant Joan, 1999.
- – *De com era infant*. Col·lectiu Cultural Teranyines, Sant Joan, 2003.
- GINARD, Antoni; Andreu RAMIS: *La terra i el temps*, El Gall Editor, Pollença, 2014.
- *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Promomallorca SA, Mallorca.
- HABSBURG I LORENA: *Les balears descrites per la paraula i la imatge*, 8 volums, Govern de les Illes Balears-Sa Nostra-Grup Serra, Palma,1999-2003.

APUNTS SOBRE LA FOTOGRAFIA A SANTA MARIA DEL CAMÍ

Miquel Frontera Serra
C/ Bisbe Perelló, 12
07320 Santa Maria del Camí
mqlfrontera@gmail.com
607279536

RESUM

Després d'haver explorat un nombre considerable d'arxius fotogràfics, públics i privats, hem reunit una col·lecció d'imatges relacionades amb Santa Maria del Camí que tenen interès documental i històric. En aquesta comunicació comentam quins són aquests arxius, seleccionam algunes de les fotografies de finals del segle XIX i principis del segle XX més interessants, aportam informació d'alguns dels fotògrafs professionals o aficionats que les realitzaren i els situam en el context de la història local i de la història de la fotografia.[1]

PARAULES CLAU:

• fotografia, • fotògrafs, • història, • document, • art, • arxius.

RESUMEN

Después de haber explorado un número considerable de archivos fotográficos, públicos y privados, hemos reunido una colección de imágenes relacionadas con Santa Maria del Camí que tiene interés documental e histórico. En esta comunicación comentamos cuáles son estos archivos, seleccionamos algunas de las fotografías de finales del siglo XIX y principios del siglo XX más interesantes, aportamos información de algunos de los fotógrafos profesionales o aficionados que las realizaron y los situamos en el contexto de la historia local y de la historia de la fotografía.

PALABRAS CLAVE:

• *fotografía,* • *fotógrafos,* • *história,* • *documento,* • *arte,* • *archivos.*

SUMMARY

After having explored a considerable number of photographic, public and private archives, we have put together a collection of images related to Santa Maria del Camí that are of documentary and historical interest. In this communication we comment on these archives, we select some of the most interesting photographs from the late 19th and early 20th century, we provide information on some of the professional or amateur photographers who took them and place them in the context of local history and the history of photography

KEYWORDS

• *photography,* • *photographers,* • *history,* • *document,* • *art,* • *archives.*

INTRODUCCIÓ

La fotografia va arribar ben prest a Mallorca. Poc després de la presentació de l'invent a París, l'any 1939, un grup de ciutadans de Palma –que han quedat en l'anonimat- feren una subscripció per comprar un aparell fotogràfic. La primera notícia d'aquest fet la devem a una persona relacionada amb Santa Maria, Jaume Conrado i Berard, que en els seus "Apunts cronològics" ho descriu més o manco així:

"El mes de desembre de 1939 varen dur a aquesta ciutat un aparell Daguerreotip que es va provar i després va ser sortejat entre diversos aficionats. Es va acordar que el beneficiat després el regalaria a Francesc Muntaner, ja que com a professor de pintura i expert en litografia, li seria més útil. Es va establir la condició que en Muntaner hauria de regalar una làmina feta amb l'aparell a cadascun dels sortejats".[2]

Francesc Muntaner (1812-1856), efectivament, ben aviat en va treure profit, del nou invent. Va col·laborar amb Antoni Furió en el llibre *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares*, publicat l'any 1940. Alguns dibuixos d'aquesta publicació es varen fer partint de fotografies i ha estat considerada la primera de l'estat espanyol amb imatges basades en el daguerreotip. Però la fotografia va tardar gairebé vint anys a ser una mica accessible, tant des del punt de vista tècnic com econòmic.

La principal imatge que identifica el nostre poble, en aquests i altres llibres semblants de mitjans del segle XIX, especialment *Recuerdos y bellezas de España, Mallorca* (1942) de Pau Piferrer, és el gravat del mosaic de la basílica de Cas Frares. Posteriorment, entre els anys 1867 i 1891, l'Arxiduc Lluís Salvador elabora el "Die Balearen" amb molts de dibuixos creats a partir de fotografies. De Santa Maria inclou Son Torrella, les cases de Son Pou i l'ermita de Son Seguí. Varen ser aquestes les primeres fotografies del nostre poble?

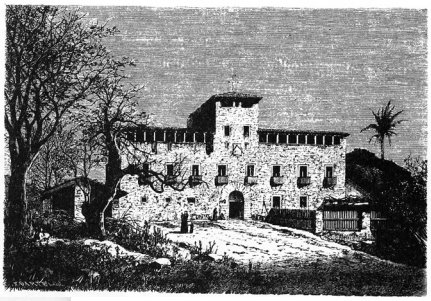

Sa Torrella. ***Die Balearen***

Cas'Apotecari. Francisco Abad Perez 1913. Arxiu Crespí.

ELS GABINETS DE FOTOGRAFIA

Probablement, les fotos més antigues que podem trobar a Santa Maria són els retrats d'estudi. A finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta del segle XIX ja hi havia un bon grapat de professionals que havien obert gabinets de fotografia a Palma. Els santamariers que podien pagar-s'ho, començaren a fer-se retrats. En aquells anys un retrat podia costar el sou que cobrava un jornaler per una setmana de feina.

Jules Virenque[3] va ser un dels primers fotògrafs coneguts i de renom de Palma. Va obrir el seu gabinet a la costa d'en Muntaner a mitjans dels anys cinquanta del segle XIX. Guillem Bauzà, des de 1856, tenia estudi al carrer de Sant Bartomeu, i Romà Ribes al carrer Concepció (i després al carrer Palau), obert al públic des de 1865. Aquests primers fotògrafs amb estudi són alguns dels noms que podem trobar en els retrats més antics del poble, escrits sovint al peu de la foto i també a la banda de darrere. En alguns d'aquests primers retrats d'estudi podem observar encara la indumentària tradicional dels pagesos, que acudeixen a l'estudi vestits a l'ample. Són fotos que podem situar a les dècades de 1870 i 1880. Generalment, són targetes de visita, fotografies de la mida d'una postal, amb upaper fotogràfic molt fi aferrat sobre un cartró que du imprès el nom del fotògraf i una línia que emmarca la imatge. Els més antics solen ser papers albuminats i tenen una tonalitat groguenca molt esvaïda, amb els detalls de les zones més clares pràcticament esborrats.

A mesura que ens acostam al final del segle XIX s'obren nous estudis, com el d'en Josep Truyol en el carrer Conquistador l'any 1885 o el d'en Vicenç Benedito, en el mateix carrer, a principis dels anys noranta, que també són freqüentats pels santamariers. Podem trobar retrats fets per aquests fotògrafs en molts d'arxius familiars del poble.[4]

ELS FOTÒGRAFS AMBULANTS

Aquests primers fotògrafs d'estudi solien limitar-se a fer feina en el seu gabinet i poques vegades s'aventuraven al treball de camp. La feina en el laboratori els ocupava molt de temps i, d'altra banda, sovint no tenien el material necessari (equips lleugers) per fer feina a l'exterior. En canvi, a partir dels anys vuitanta del segle XIX, surten alguns fotògrafs ambulants que van pels pobles a cercar encàrrecs. Un dels primers ambulants coneguts a Mallorca va ser Jules David Cavaz (1848-1923), un fotògraf francès especialitzat en retrats de grups escolars que va realitzar campanyes fotogràfiques per diferents països d'Europa a finals del segle XIX i principis del XX. Des de 1875 va regentar diferents estudis de fotografia prop de París.[5]

David va visitar Mallorca en diferents ocasions. Són conegudes sobretot les seves fotos fetes els anys 1894 i 1895 a Manacor i a Palma,[6] però, en canvi, es coneixen molt poc les que va fer a Santa Maria una dotzena d'anys abans (1881-82) als alumnes del col·legi de Terrades San Luis Gonzaga (Arxiu Francesc Jaume). Es tracta de dues imatges -en coneixem dues, però per ventura n'hi ha més- que mostren dos aspectes del col·legi. La primera foto mostra els professors i els alumnes perfectament vestits amb jaqueta i corbatí en un pati interior. La segona, més informal, mostra els alumnes amb una bata blanca defora de l'escola representant diferents activitats d'aprenentatge com pràctiques d'observació i de lectura a l'aire lliure, i també activitats d'esplai: uns nins juguen a bolles i uns altres salten a piola. Es tracta de fotografies molt pensades i molt ben fetes, amb una gran inversió de temps a darrere. A més de servir de record també tenien una funció publicitària de la qualitat de l'ensenyament que s'impartia a l'escola. D'aquesta visita de Jules David a Mallorca, a principis dels anys vuitanta del segle XIX, també hi ha unes imatges del claustre de professors de l'Institut Provincial de Balears que es conserven a la Biblioteca Lluís Alemany del Consell de Mallorca. A Santa Maria, a més de les fotos de Terrades, hem trobat alumnes santamariers del collegi de Sant Alfons de Palma fotografiats per Jules David en el curs escolar 1909-1910 (Arxiu Crespí).

Un altre fotògraf ambulant que ens va deixar un bon grapat de fotografies del poble va ser Francesc Abad Pérez. Va arribar a Santa Maria un dia de primavera de l'any tretze. Va davallar del tren i va demanar qui li podia

pagar un reportatge. L'enviaren a Can Bestard, al cap del carrer de l'estació. S'hi va presentar i Don Pere Bestard Canyelles, que era propietari d'un negoci d'importació i exportació a Puerto Rico el va contractar amb la condició que a les fotos hi havien de sortir els seus fills, Joan i Andreu, de nou i deu anys respectivament. Joana Maria Bestard ens ha contat l'anècdota i ens ha deixat reproduir les imatges, alguna de les quals ja s'havia publicat encara que no s'havien identificat com a part d'un mateix reportatge.

Foto de Jules David 1881-82 Arxiu Frances Jaume.

Carrer Llarg. Francisco Abad Perez. Arxiu Bestard.

Aquesta sèrie d'imatges es caracteritza perquè a totes les fotos hi surt molta de gent que mira amb una gran expectació. La primera foto és davant Can Ramon, al camí d'Inca, i sembla com si la gent esperàs el pas d'uns ciclistes o d'una competició, però l'únic esdeveniment d'aquell dia era la visita del fotògraf ambulant amb la seva gran càmera situada damunt uns trespeus. Segurament el fotògraf anava cridant els veïnats perquè se situassin dins el camp de la imatge, ja que devien ser potencials clients de les postals que després editava. Però no hi ha dubte que el fet de veure un fotògraf encara era insòlit. A les cinc fotos més conegudes d'aquesta sèrie hi surten una mitjana de trenta persones per foto.

La segona foto mostra l'entrada del poble quan s'arriba des de Palma, amb el campanar del Convent i la illeta de Can Mig al fons i els germans Bestard en primer terme, seguits de prop per una comitiva d'infants que devia seguir el fotògraf. El rellotge de sol del campanar marca les dues, les ombres són curtes i el sol enlluerna les cares dels nins que acluquen els ulls i es protegeixen la vista amb la mà. Hi ha dos carros, un carrega una bóta i l'altre és ple de garbes. Hi ha, almenys, tres fotos més d'aquesta sèrie: al carrer Llarg, al carrer de l'Església i la foto de les barraleres davant l'estació. De Francesc Abad Pérez[7] s'han conservat fotos de Felanitx (1884), Tarragona, Elx (finals del segle XIX i principis del XX) i Santa Maria (1913), entre altres llocs. A Santa Maria també hi ha fotografies seves de la Plaça de la Vila (mirant a Ca s'Apotecari; a l'arxiu de la família Crespí) i de Sa Serradora, que probablement són del mateix dia que el reportatge comentat.

Els fotògrafs ambulants varen fer de pont entre els professionals d'estudi i els primers fotògrafs amateurs. Podem pensar que aquell passeig fotogràfic per Santa Maria que va fer Andreu Bestard quan tenia deu anys amb el fotògraf ambulant degué influir en el seu interès per la fotografia, que va manifestar posteriorment essent un dels primers documentalistes gràfics del nostre poble. Però entre l'any 1881 i el 1913 es feren, a Santa Maria, altres reportatges interessants.

UN REPORTATGE POLÍTIC PRIMERENC

Pere Sansó[8] va ser un dels primers fotògrafs de la part forana. Es va establir a finals del segle XIX a la plaça del Convent de Manacor, però també feia encàrrecs a altres pobles. S'han conservat fotos seves de Manacor, Santa Margalida i les que ara comentarem de Santa Maria, que va presentar a l'Exposició Balear Agrícola Pecuària i Industrial de Manacor el mes de setembre de 1897.[9]

A l'Exposició Balear, els agricultors i els artesans mostraven els seus productes i treballs més innovadors. Les fotos de Santa Maria de Pere Sansó són un document que val la pena conservar i comentar, no només per la relació de persones que hi surten, sinó sobretot per la qualitat de les fotografies i per la significació social i històrica que tenen.

Fotografia de Pere Sansó de l'any 1897. Vegeu informació ampliada dels peus de foto a la pàgina 171.

Aquestes imatges que reproduïm en l'annex fotogràfic ens han arribat descontextualitzades procedents de diversos arxius familiars i varen ser publicades el 2002 per Francesc Jaume en el seu llibre "Notes històriques de la vila de Santa Maria del Camí"[10] amb els noms de les persones que hi surten, identificades per Joan Jaume i Miralles, però no totes indiquen l'autor i la data exacta de realització. Mateu Morro, al seu llibre "Aferrats a la terra" de l'any 2017, també en publica una amb els noms dels retratats. Gràcies al fet que hem trobat les fotos a diferents arxius familiars en diferents estats de conservació hem pogut reconstruir l'origen de les imatges. En alguns arxius s'ha conservat la cartolina que les emmarca amb el nom del fotògraf.

Podem aventurar que les quatre imatges es varen fer en dates pròximes, però probablement no el mateix dia. Dues se situen en el poble: a Can Capó al carrer de l'Església (que després va ser una escola) i a la casa que habitava Montserrat Mascaró, que avui coneixem com cas Metge Verd. Les altres dues es feren davant les cases de Son Torrella. Montserrat Mascaró és un dels personatges que surt a totes les fotos i, a més, se situa gairebé sempre en el centre de la imatge. Això fa pensar que probablement tingué un paper especial en l'organització del reportatge, sigui perquè coneixia el fotògraf o sigui perquè coordinava la trobada.

Sebastià Crespí Calafat recorda haver sentit contar una anècdota relacionada amb aquestes imatges. Un dels carros amb què anaren cap a Son Torrella era del seu padrí (Sebastià Crespí Vallès) i la mula que estirava el carro era cega. També havia sentit dir que es tractava d'una reunió política. En aquest cas, la trobada podria estar relacionada amb les eleccions de 1897.

A la foto que ens mostra el grup davant el brollador de la clastra de Son Torrella, podem veure a l'amo d'aquesta possessió, Llorenç Calafat Canyelles (el tercer de fila central) que des del 5 de maig de 1895 fins al mes de maig de 1897 va ser batle de Santa Maria. Just devora ell hi ha Basili Canyelles Canut *de Cas Sucrer*, que va ser batle pel partit conservador a partir d'aquesta data. A la seva esquerra hi ha el secretari de l'Ajuntament (Sebastià Calafat) i devora ell en Montserrat Mascaró. Damunt el brollador, també en el centre, hi ha el notari republicà Macià Mascaró amb el braç damunt l'espatlla de Sebastià Crespí de Passatemps. A la fila inferior, assegut i amb un gest teatral d'espera per la lentitud de la fotografia, hi ha en Pere Sansó, el fotògraf.

Josep Capó, a "La vila de Santa Maria del Camí", comenta que el 30 de juny de 1896 a l'acta municipal consta que es va acordar, "per evitar disgustos, no permetre que es formin partits polítics que puguin comprometre la pacífica tranquillitat del poble" i també que "passades les eleccions els dirigents dels partits es reunien a caçar i dinar a una possessió dels qui havien guanyat".[11]

Segons la premsa de l'època a les eleccions municipals de dia 9 de maig de 1897, els conservadors, amb Basili Canyelles al capdavant, tragueren tres regidors i els liberals cap (segurament a conseqüència de l'acord citat de 1896).[12]

La fotografia probablement es va fer abans de les eleccions, tal vegada el mes de març de 1897. La gent encara va abrigada. Després de dinar a Son Torrella els comensals surten a la clastra a fer-se una primera fotografia. A continuació se'n fan una altra defora, davant la façana de les cases. El sol ja davalla i la llum esbiaixada toca només la torre de la possessió, el xiprer i la cara d'en Macià Mascaró, que està dret damunt el carro d'en Crespí, al fons de la imatge. Els dos batlles i el secretari, en primer terme, estan junts a les dues fotografies.

SA FIRA A LA PRIMERA REVISTA IL·LUSTRADA

El notari Macià Mascaró –segons la informació que tenim per ara- va ser el primer fotògraf de Santa Maria. A la revista Coanegra núm. 355 del mes de juliol-agost del 2016 férem una nota biogràfica d'aquests interessants i desconegut personatge.[13]

Va ser el notari de Santa Maria des del dia 17 de maig de 1883 fins que va morir el 27 de juliol de 1904, a l'edat de cinquanta anys. Per les referències que tenim es veu que va ser una persona que es va integrar molt bé en el poble i que es va sentir santamarier des del primer dia. Va fer escola en el col·legi Ramon Llull del Convent i va contribuir a dinamitzar l'educació, la cultura i la política local. L'any 1898 va aconseguir que es declaràs el mercat cada diumenge. Va fundar el primer centre obrer conegut a Santa Maria i va organitzar la primera candidatura republicana a les eleccions municipals de 1901. D'altra banda, es va preocupar de promocionar el poble de cara a l'exterior en articles a la premsa i en treballs acadèmics relacionats amb la seva professió de notari. És autor d'almenys un article de l'"Última Hora" sobre l'Avenc de Son Pou (1894) i d'un reportatge a "La Roqueta" dedicat a Santa Maria (1902), il·lustrat amb fotografies seves.

La Roqueta, va ser una publicació en català pionera pel que fa a l'ús de la fotografia. Fundada l'any 1887 per Pere d'Alcàntara Penya i Miquel dels Sants Oliver, és sobretot a partir de l'any 1902 quan incorpora reportatges de fotògrafs amateurs sempre que aportin "fotografies artístiques que al mateix temps reprodueixin qualque cosa nostra digna de ser conservada", com s'especifica en el número 1 del 15 de gener de 1902, que inicia aquesta nova etapa. L'article de Macià Mascaró apareix en el número 8 del 30 d'abril de 1902. Ocupa dues pàgines, una dedicada al poble en general, amb una fotografia feta des de dalt d'un edifici proper a l'estació, amb el campanar de la parròquia al fons, i una pàgina dedicada a la Fira, amb una foto de la plaça de la Vila amb ca s'Apotecari al fons i les parades envelades enmig de la plaça. A la foto podem apreciar, entre altres detalls, que ca s'Apotecari és un edifici d'una planta, encara no té els porxos i la torreta que té actualment.

LES PRIMERES CÀMERES I ELS AMATEURS

A finals del segle XIX i principis del segle XX, algunes famílies benestants del poble compraren els nous aparells que la marca Kodak posava a disposició del públic no professional –amb un lema que es va fer universalment famós: *Vostè apreta el botó i nosaltres feim la resta*-. Això va significar una petita revolució perquè la fotografia va deixar de ser exclusiva dels estudis fotogràfics de Ciutat i va entrar en els nuclis familiars de Santa Maria i d'arreu de l'illa. El retrat d'estudi professional començà a conviure amb els autoretrats, les fotos de grups familiars i els petits reportatges amateurs.

Les provatures i els experiments d'aquells primers aficionats no tenen la qualitat dels retrats d'estudi, però sovint tenen altres virtuts: ens mostren ambients, persones i situacions molt interessants des del punt de vista històric o documental i, a vegades, sorprenents des del punt de vista estètic.

Un reportatge molt complet de principis de segle XX, sense data i d'autor desconegut, se centra altra vegada en el tema del mercat dels diumenges (no podem precisar si és el diumenge de la Fira). Per la temàtica, la factura i el tipus d'imatge, es pot atribuir a un fotògraf amateur. Podria ser ben bé del mateix notari Mascaró, però és poc probable: les fotos semblen posteriors a 1902 (Ca s'Apotecari s'ha reformat i té una planta més) i Mascaró va morir l'any 1904.

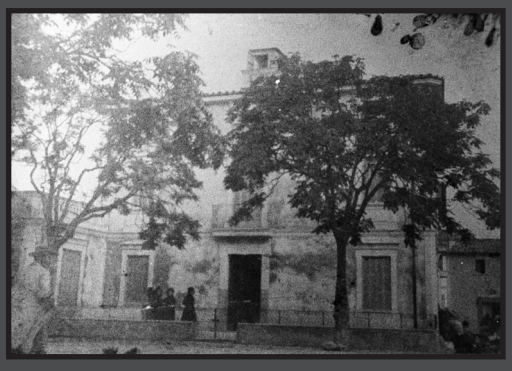

Reportatge d'autor desconegut. Probablement es va fer entre 1902 i 1908.

Algunes d'aquestes imatges podrien provenir de l'arxiu de Son Collet.[14]

L'uniforme de la guàrdia civil que apareix a dues de les fotografies va estar vigent entre 1889 i 1908. Si aquesta dada és certa, les fotos corresponen a la primera dècada del segle XX, entre 1902 i 1908. El conjunt consta almenys de 10 fotografies: cinc fotos de l'estació, una del camí de ses Quarterades i quatre de la plaça de la Vila amb el mercat dels diumenges. (pag.153)

A l'estació veim una locomotora de vapor anglesa Nasmyth Wilson en el moment de l'arribada des d'Inca. Davalla una parella que travessa les vies. Una vista panoràmica mostra l'andana i la gent que se'n va cap a l'estació. Tres guàrdies civils parlen amb dos pagesos, un d'ells va vestit a l'ampla. Dues senyores van vestides a la moda del nou segle, amb falda llarga fins als peus, que tapa fins i tot les sabates i un capell adornat amb flors i plomes. Una va de blanc i l'altra amb un vestit fosc, amb lligadura i vel que li cobreixen mitja cara. Les acompanya un senyor amb barba blanca, capell alt i para-sol. Darrere d'ells, una dona que torna del mercat du la panera plena i la compon. Un nin amb calçons curts i capell s'aferra als calçons amb bufes del pagès.

A la plaça de la Vila, des del terrat de Ca s'Apotecari, veim el mercat ple de gent. Els homes van amb capell i les dones amb mocador i mantó. La gent s'arremolina entorn dels carros inclinats amb els braços recolzats enterra. Davant els carros hi ha senalles, sacs encetats i munts de cols, cebes o patates. Dins la carrera empedrada de Ca s'Apotecari hi ha tres dones amb vestits foscos. Sis homes seuen davant la posada de Son Llaüt.

Fotografia de Masià Mascaró.
La Roqueta núm 8, abril de 1902.

LA FOTOGRAFIA FAMILIAR DE PRINCIPIS DEL SEGLE XX

Les primeres càmeres d'ús domèstic que arribaren a Santa Maria durant la primera dècada del segle XX eren poca cosa més que una caixa de fusta. Els negatius eren de plaques de vidre de 6,5x9 cm de la firma Lumière de Lyon-Monplaisir. En el setmanari Cort de l'any 1972, Alfons Barceló i Barceló, de Son Macià Negre de Marratxí, va publicar uns articles dedicats als seus records d'infantesa, un dels quals -titulat "Madò Francina"- inclou aquest paràgraf sobre la fotografia:

"Na Catalina, que era una bella fadrina, devers l'any 1912 es va casar amb un jove plantós de Santa Maria, terratinent molt aficionat a la fotografia, art que practicava amb una petita càmera de caixó que funcionava amb plaques de vidre de la marca Lumière de molt poca sensibilitat."

I més endavant, en un treball posterior dedicat a la possessió de Son Macià, el mateix Barceló comenta:

Vista del poble des del campanarde la Parròquia.
Bartomeu Simonet, principis del segle XX.

"A les previsions d'en Tomeu Simonet, dec la sort de posseir una partida de fotografies que il·lustren aquesta crònica familiar, perquè l'any 1955 vaig conèixer la seva segona esposa Margalida Salas, que havia quedat viuda feia uns tres o quatre anys; i per la bona fortuna meva, ella conservava les plaques que en Tomeu havia impressionat a Son Macià quan ell festejava a na Catalina Cabrer. Gràcies a la família Simonet-Salas he pogut fer ús dels negatius dels anys 1909 i 1910".

Tenim, per tant, perfectament descrita i situada la imatge d'aquest primer jove de Santa Maria que, a començaments del segle XX, practica l'art de la fotografia, festeja a Son Macià i es dedica a retratar les cases i la família de Na Catalina Cabrer. En altres negatius que la família ha conservat, veim que també retrata les cases de Son Llaüt, on viu, les seves habitacions, els seus conreus i el poble de Santa Maria: puja al campanar de la parròquia i fa la primera vista aèria que coneixem del poble.

A més s'han conservat alguns dels seus autoretrats, un gènere avui conegut i popularitzat amb el nom anglès "Selfie" del qual Simonet en va ser el primer autor local. El pas de la fotografia documental cap al bodegó (la foto escenificada o manipulada) i l'autoretrat –tres etapes que podem apreciar en les imatges de Bartomeu Simonet- no és més que una evolució normal que forma part del procés d'exploració del mitjà fotogràfic entès com una forma de comunicació i d'art. Implica una voluntat d'afirmació com a persona, com a autor i com a protagonista d'una determinada aventura personal. Una personalitat que es veurà reafirmada, en un altre nivell, amb el seu paper com a batle del poble.

La generació de joves santamariers de famílies benestants nascuts a finals dels anys vuitanta del segle XIX, visqueren el naixement de la fotografia domèstica i tingueren l'oportunitat de veure i poder comprar les primeres càmeres per a aficionats que es començaven a comercialitzar a Palma. Podem suposar que aquests joves foren influïts per altres aficionats del poble com el notari Macià Mascaró, que com hem vist va publicar algunes imatges a La Roqueta l'any 1902. Malauradament, s'han conservat pocs negatius d'aquells primers fotògrafs amateurs.

Unes plaques de vidre de Bartomeu Simonet Canyelles i molt poques de Josep Calafat Mesquida, són per ara els negatius més antics de què tenim constància (la primera dècada del segle XX). Ja una mica posteriors, són les plaques de vidre de Pere Crespí, de les quals se'n conserven una major quantitat. Pel que fa

a les primeres càmeres, s'han conservat i hem pogut veure una càmera del metge Verd, i -una mica més modernes- tres càmeres i un reproductor de cinema de Pere Crespí i una de les càmeres d'Andreu Bestard.

Cal dir que la fotografia forma part del patrimoni historicoartístic a protegir segons la llei de patrimoni històric del Govern Balear (Llei 12/98, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears) i es considera un bé cultural de primer ordre. Com diu la professora Maria Josep Mulet: "És una eina de comunicació íntimament lligada al nucli familiar i un instrument privilegiat com a font històrica; és el reflex de l'època i del territori on es desenvolupa, de la història cultural i de la història visual d'una comunitat. I és, sobretot i per damunt de tot, expressió artística; en conseqüència, és ficció malgrat que enregistri el que és evident, allò que va succeir."[15]

Les plaques de vidre atribuïdes al poeta Josep Calafat Mesquida, han fet suposar que durant la seva etapa de seminarista també va practicar la fotografia. A la revista Coanegra núm. 44 de novembre de 1987, Bernat Calafat afirma: "Josep Calafat, com a tot home culte, també tenia afecció per l'art fotogràfic, de moda en aquell temps, disposava d'una càmera amb la qual realitzà instantànies a la família, amics, indrets i paisatges que admirava. N'hem localitzat una col·lecció de negatius en vidre".

Autoretrat de Bartomeu Simonet a la seva habitació a Son Llaüt.

Josep Calafat era un any més jove que Bartomeu Simonet, devien haver anat a escola plegats. Hi havia, a més, altres casos de religiosos que es dedicaven a la fotografia. Els més destacables són el capellà de Manacor Ferran Moragues Manzanos (1856-1931), fill dels propietaris de les coves del Drac, que a més de ser un notable naturalista va impressionar més de 3.000 plaques de vidre, que conserva la seva família, i Tomàs Montserrat

Ginard (1873-1944), prevere i fotògraf de Llucmajor que entre 1900 i 1925 va fotografiar els feligresos de la seva parròquia de Llucmajor i que cada diumenge baixava en bicicleta fins a s'Arenal per dir missa als estiuejants i a la gent que hi vivia tot l'any. S'han conservat unes 150 plaques de vidre d'aquest autor gràcies a la bona feina de Toni Catany.

El llegat de Josep Calafat, que va morir l'any 1918 a causa de l'epidèmia de grip que va delmar la població de Mallorca, es va dispersar i, per ara, no podem saber res més de la seva suposada afició a la fotografia, que tanmateix, si va existir, degué durar poc.

A principis del segle XX veim com també algunes famílies de Santa Maria ja lloguen el servei d'un fotògraf professional ambulant per retratar el grup familiar amb motiu d'alguna celebració especial a casa seva (i no a l'estudi del fotògraf com va ser el més habitual fins ben entrat el segle). Per a aquest tipus de fotografies, especialment de noces i comunions, els nuvis o els pares amb els infants anaven a Palma a fer-se una foto. És poc habitual veure imatges de finals del segle XIX o principis del XX amb celebracions familiars a les cases del poble.

Família d'Amador Calafat Serra i Esperança amb el fill Llorenç i el néts. Arxiu Crespí.

Un exemple ben primerenc d'aquest tipus d'imatges serien les de la família Calafat Canyelles de Son Torrella. Llorenç Calafat Canyelles, amo de Son Torrella i batle de Santa Maria des de 1894 a 1897, es va casar amb Coloma Canyelles Serra i varen tenir tres fills: n'Amador, en Mateu i en Llorenç. El primer va ser l'amo de la possessió de Morell, d'Artà i el segon, en Mateu, que va néixer l'any 1890, es va llicenciar en farmàcia l'any 1911 i va obrir una apotecaria pròpia a la casa pairal de la plaça de la Vila, que va heretar l'any 1916 quan va morir son pare. D'aquesta família podem veure unes imatges realitzades en el terrat de Ca s'Apotecari que podem datar entre 1902 i 1905 aproximadament. Hi surten tres generacions: Amador Calafat Serra i la seva esposa Esperança Canyelles, el seu fill Llorenç Calafat Canyelles amb la seva dona Coloma Canyelles Serra i almenys dos dels fills d'en Llorenç (nets de n'Amador), probablement en Mateu (el futur apotecari) i en Llorenç.

ELS PRIMERS FOTÒGRAFS SANTAMARIERS

Tenim un retrat del metge Verd en la seva primera consulta a Sa Cabaneta, pocs anys després d'acabar la carrera a Barcelona i París, devers l'any 1905. Veiem una sala de cures amb mobles metàl·lics de color blanc: una llitera reclinable, una vitrina amb ribelles de llauna i ampolles de vidre per l'esperit i el iode, una capsa d'alumini per a les gases estèrils i el cotó, una farmaciola, diversos instruments mèdics (el fonendoscopi i el tensiòmetre), un rentamans amb depòsits de vidre plens d'aigua connectats a l'aixeta i amb un poal per desaiguar i, davant de la pica, el metge vestit de blanc que s'eixuga les mans amb una tovallola blanca. Un fet que difícilment pot ser casual en una fotografia de principis del segle XX. És una imatge, per tant, que ens transmet unes idees molt clares de modernitat, ordre, higiene i pulcritud que varen regir la tasca de don Pep Verd durant tota la seva vida professional.

Josep Verd i Sastre (1879-1959) va ser també un dels primers aficionats a la fotografia del nostre poble. Entre les seves imatges més destacables hi ha moltes fotos de família que tenen un aire inconfusible. Els seus pares, la seva dona Catalina Sureda Roig, els seus fills (Antoni, Catalina, Josep i Maria) són retratats -de manera molt austera i professional- a ca seva, en el jardí o en la terrassa, davant el fons llis d'una paret i uniformats amb roba d'estar per casa, que a cas metge

Verd –probablement a causa de la seva professió i pel fet de tenir la consulta a ca seva- eren unes bates fetes a mida, amb el mateix tipus de roba i el mateix color per a cada membre de la família, que tenien també una funció higiènica.

La seva càmera de fotos -així com bona part de la seva biblioteca- ha estat conservada pel seu net Josep Verd Crespí. És una càmera de plaques de 6x9 semblant als models Takyr que es fabricaven a París cap a l'any 1900 i que podria haver adquirit quan estudiava a França. Ben prest, també, va comprar una càmera al seu fill major, Antoni, quan només tenia 15 anys, per fotografiar les excavacions de la basílica de Cas Frares de 1928. Unes fotos que avui constitueixen un testimoni important d'aquella investigació primerenca.

Andreu Bestard Mas (1903-1992), mestre d'escola, investigador de la història i documentalista, des de molt jove va incorporar la fotografia com a document i també com a forma d'expressió artística a la seva feina. La seva afició a la música i al dibuix demostren que tenia una gran sensibilitat per l'art, que va aplicar també en l'ús de la càmera fotogràfica. Com a periodista i corresponsal de Santa Maria va col·laborar a la revista "Cort" (1961-1966), "Diario de Mallorca" (1961-1965) i al diari "Baleares" (1959-1976), en la doble vessant d'articulista i fotògraf. El seu arxiu conté un volum important d'imatges que daten des de principis dels anys vint fins a gairebé el final del segle XX.

La seva primera càmera podria haver estat una Folding Pocket Kodak, un model que es va fabricar entre els anys 1897 fins a 1949, que possiblement va adquirir quan tenia devers vint anys, pel que es pot veure en les imatges més antigues de l'arxiu. La seva filla Joana Maria Bestard i el seu net Andreu Sabater Bestard, fotògraf professional, ens han facilitat l'accés al seu arxiu, així com la informació i les fotografies que publicam.[16]

Pere Crespí Fiol també es va aficionar a la fotografia, que va practicar especialment durant els anys vint i trenta del segle passat. Va néixer el 2 de novembre de 1912 i va morir el 21 de maig de 1984. Va estudiar als Teatins del carrer del Vi a Palma fins al batxiller superior i després a Madrid on va estudiar Peritatge Agrícola, que va haver d'interrompre a causa de la guerra civil. Després va treballar a les oficines de Tabacalera fins que es va fer càrrec de la gestió de les finques rústiques i urbanes de la família. Aficionat a la fotografia i al cinema des de molt jove va tenir càmeres fotogràfiques de plaques de vidre, de rodet i de cinema de 8 mm. Les seves primeres imatges són de finals dels anys vint i contenen retrats,

Càmera de n'Andreu Bestard
Foto: Andreu Sabater Bestard

Càmera del metge Verd
Foto: MF

Camera de n'Andreu Bestard
Foto: Andreu Sabater Bestard

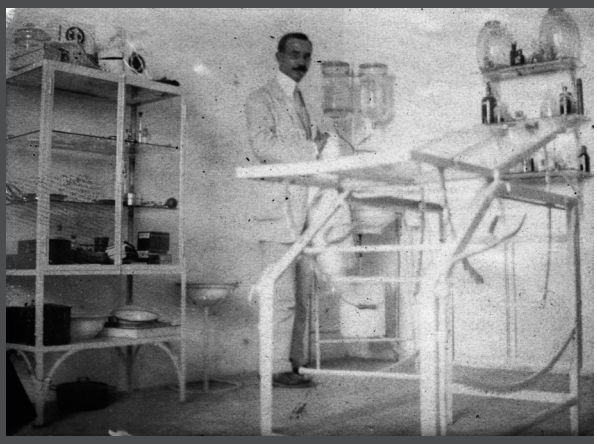

El metge Verd devers l'any 1905

Andreu Bestard i Joan Salom en els anys vint

La família del metge Verd a principis del anys vint. Maria Sureda Roig, Pep Verd Sureda, Maria Verd Sureda, Magdalena Estela, Catalina Verd Sastre, Carme Verd Estela, Antoni Verd Sureda, Catalina Verd Sureda.

Andreu Bestard Mas
(1903-1922), el dia de les seves noces devers l'any 1948

Macià Mascaró Albertí
(1853-1905)
devers l'any 1900

Pere Crespí Fiol
(1912-1984)
Autoretrat dels anys vint.

Pere Crespí Fiol

Gerra trobada
a les excavaciones
de Cas Frares.
Foto de
Pere Crespí Fiol
1928.

fotos familiars, fotos de les festes del poble i fotos documentals com la d'una gerra trobada a les excavacions arqueològiques de la basílica de Cas Frares que és avui l'únic testimoni que ha quedat d'aquella troballa, ja que la ceràmica, que sembla que es va enviar a Madrid, s'ha perdut.

El seu arxiu ha estat conservat pels seus fills i, gràcies a Sebastià i Pere Crespí Calafat hem pogut obtenir algunes de les imatges que hem anat publicant a la revista Coanegra. Algunes d'aquestes fotografies i d'aquests comentaris sobre els primers fotògrafs del nostre poble han format part d'una petita mostra itinerant titulada *Fotos amb història*, organitzada pel diari Última Hora i l'Ajuntament de Santa Maria que ha recorregut diferents sales d'exposició a Santa Maria (posada de Son Llaüt), Inca (claustre de Sant Domingo) i Palma (Hospital Militar).

MATEU CALAFAT CANYELLES I JOSEP CALAFAT MESQUIDA

Una postal de l'arxiu de Bernat Mesquida ens permet aportar noves dades de la història de la fotografia de Santa Maria. Es tracta d'una postal amb una fotografia de Mateu Calafat i Canyelles dirigida al seu amic (i parent, probablement fill de cosí), el sacerdot i poeta Josep Calafat i Mesquida, datada el 5 de maig de 1915.

La postal conté el següent text:

Sr. D. José Calafat
Vicaria Galilea
5-MAY. 15.9M (1915)

"Amigo Pepe: Recibí las tres fotografías que me mandaste, a mi concepto están a la perfección, sobre todo el grupo no notándoles nada que desear más que deseos de imitarlas siéndome imposible. Esta vista es de un puente que hay encima del torrente que pasa por Son Torrella y es la única que puedo mandarte por ser la que mejor me ha salido (y debido a la confianza te la mando). Sin más recibirás mi felicitación más sincera por tus trabajos y con recuerdos del alcalde de nuestro barrio, te saluda tu af. amigo s.s.

M. Calafat

Postal fotogràfica de Mateu Calafat.

A la foto veim un jove assegut en un ressalt del pont que travessa el torrent de Coanegra devora les cases de Son Torrella. Del pont cau un broll d'aigua de la síquia cap al torrent. La foto sembla presa des de dins el torrent mateix i resulta sorprenent tant per la situació del personatge com per la quantitat d'aigua que es perd des de la síquia.

Mateu Calafat i Canyelles va néixer el 22 de desembre de 1890. Va estudiar d'apotecari i va obtenir el títol l'any 1911, als 21 anys. Es va col·legiar en el Col·legi Oficial d'Apotecaris de Palma l'any 1918. Oficialment va començar a regentar l'apotecaria de la plaça de la Vila (Ca s'Apotecari) l'any 1916. Els seus estudis i la seva posició social (son pare, Llorenç Calafat Canyelles era l'amo de Son Torrella i va ser batlle de Santa Maria, com ja s'intueix en el text de la postal) li permeteren aprendre fotografia i comprar una càmera.

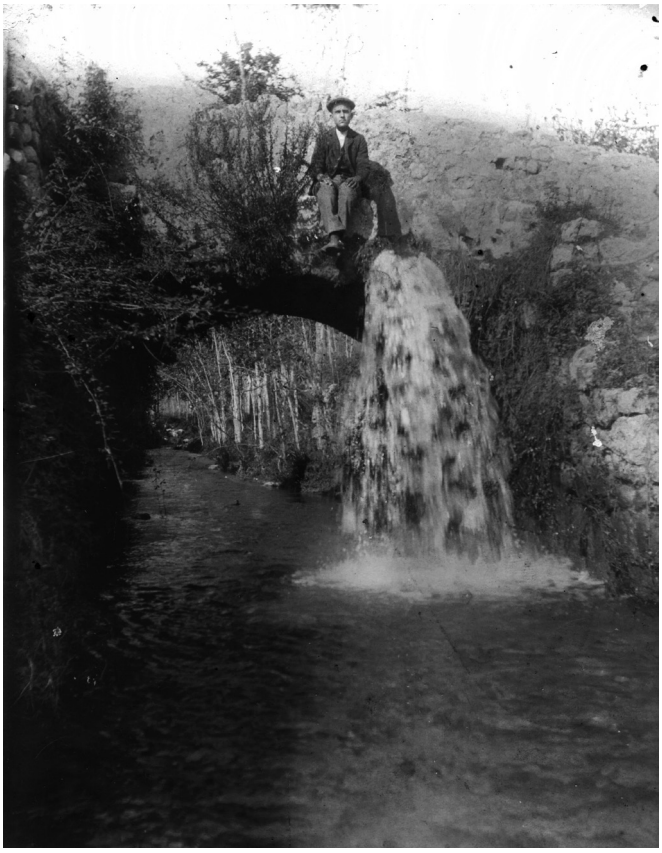

Mateu Calafat i Canyelles.Torrent de Coanegra.

Josep Calafat i Mesquida, nascut a Santa Maria del Camí el 22 de novembre de 1887 era tres anys major que Mateu Calafat i va ser capellà i poeta. Va ser ordenat sacerdot l'any 1913. Des del primer d'agost de 1913 fins al primer de febrer de 1916 Josep Calafat visqué a Galilea. D'aquells tres anys no n'ha quedat gairebé cap rastre. Un poema dedicat a aquell llogaret solitari on tot –en paraules del poeta- "té sabor de poesia" i dos o tres poemes més d'encàrrec.

La postal sembla indicar que mentre va viure a Galilea Josep Calafat continuava fent fotografies. Entre les trenta plaques de vidre de Josep Calafat que s'han conservat n'hi ha algunes situades en ambients de muntanya amb grups d'excursionistes que podrien ser d'aquesta època. També hi ha imatges d'una banda de música, que podria ser la del llogaret de Galilea o de Puigpunyent. Alguns dels personatges de la banda de música també formen part del grup excursionista.

Una de les imatges de Josep Calafat que mereix un comentari és la del grup d'excursionistes instal·lats en el cim d'una muntanya que reproduïm en aquestes pàgines. Es tracta d'una foto de grup que podem datar entre 1913 i 1916, probablement al Puig de Galatzó. Veim a set persones assegudes al recer d'un penyal que componen una escena interpretant diferents papers. En primer terme el cuiner amb un puro a la boca i una paella a les mans, devora hi ha un joc de cartes espanyoles escampades i l'estoig dels binocles que subjecta el capellà que està en el centre de la imatge. Els dos personatges situats més amunt, sembla que tenen un allargavista en les mans.

Els aparells d'observació ens fan pensar en una excursió que té un vessant educatiu i, per l'època en què es va fer la foto, es pot situar en el context dels primers grups excursionistes de Mallorca. El Foment del Turisme de Mallorca, fundat l'any 1905, va promoure l'excursionisme organitzat i les agrupacions excursionistes. L'any 1907 naixia el primer embrió de l'escoltisme dins el Patronat Obrer de Sant Josep, una organització de caràcter social i catòlic. L'any 1913 es fundà la Confederació Esportiva Catòlica Mallorquina, potenciada pel bisbe Pere Joan Campins, que es considera la primera manifestació de l'escoltisme a Mallorca. La fotografia de Josep Calafat s'emmarca dins aquest context i és imatge primerenca d'aquesta creixent afició a l'excursionisme que, en aquells anys, tot just començava. És molt probable que fos el mateix Josep Calafat el promotor de les excursions i de la banda de música, però són suposicions que no podem demostrar. El que sí que sabem és que Josep Calafat era un devot seguidor de Pere Joan Campins i

entre les seves plaques de vidre n'hi ha una que reprodueix un retrat del Bisbe.

La generació de joves santamariers de famílies benestants nascuts a finals dels anys vuitanta del segle XIX, visqueren el naixement de la fotografia domèstica i tingueren l'oportunitat de veure i poder comprar les primeres càmeres per a aficionats que es començaven a comercialitzar a Palma. D'aquesta generació eren Bartomeu Simonet, nascut l'any 1886, Josep Calafat nascut l'any 1887 i Mateu Calafat, nascut l'any 1890. De Bartomeu Simonet i Josep Calafat s'han conservat alguns negatius. De Mateu Calafat, aquesta postal és, de moment, l'única imatge signada que coneixem.

Podem suposar que aquests joves foren influïts per altres aficionats del poble com el notari Macià Mascaró, que com hem vist en números anteriors va publicar algunes imatges a La Roqueta l'any 1902.

L'OBRA DEL CANÇONER A SANTA MARIA. ELS PRIMERS ENREGISTRAMENTS SONORS

Seguint el fil de la petita història de la fotografia local de Santa Maria del Camí, he revisat les fotos que varen fer Baltasar Samper i Ramon Morey al poble en el marc del projecte de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. La missió del Cançoner va durar gairebé vint anys i va recórrer tota la geografia dels països catalans. La tasca consistia en recollir tonades i músiques populars i anotar-les en llibretes i partitures que s'han conservat i estudiat sobretot per Josep Massot i Muntaner. En alguns casos excepcionals es va fer ús de fonògrafs que enregistraven uns cilindres de cera, uns dels primers sistemes d'enregistrament sonor que hi va haver. Els enregistraments no tenien gaire qualitat i els cilindres de cera, amb el pas del temps es deterioraren.[17]

Per la meva banda, jo estava cercant els familiars de les persones retratades a Santa Maria i entrevistant-los per veure si els havia arribat alguna informació d'aquell projecte. Vaig comprovar, com era d'esperar, que en pocs casos s'ha conservat la memòria de l'Obra del Cançoner. Però hi ha excepcions. Una d'elles és el cas de Llorenç Salom, de malnom Calanxo. En Llorenç va quedar impressionat quan un dia, durant la temporada de sega, va passar un fet que va recordar tota la vida. Ell tenia uns 18 anys i feia voltar la mula a l'era mentre cantava les cançons de batre. Com conta molt bé Baltasar Samper i ha recollit amb molt d'encert

Perejaume, les cançons de feina servien també per estimular i compassar el trot dels animals de tir. Quan el pagès s'aturava de cantar, també s'aturava la bístia. Bé, aquell dia, mentre en Llorenç cantava i batia el blat a l'era amb el seu germà i son pare, a una finca de foravila situada prop del camí d'es Raiguer, s'aturà un cotxe negre, davallaren dos senyors i li demanaren si podien apuntar les cançons que cantava. Llavors tragueren un aparell estrany del cotxe que ell no havia vist mai, un fonògraf i li demanaren si podia cantar la seva tonada davant la trompa de l'aparell. Així ho va fer. Es veu que li digueren que tenia molt bona veu i ell va quedar impressionat per tot aquell succés. La qüestió és que, també per casualitat trenta anys després ho va contar al seu fill, Jaume Salom, afeccionat de la música, quan aquest li va demanar per comprar un casset per enregistrar les seves cançons. En Jaume recorda i canta encara les tonades que li va ensenyar son pare.

L'altre cas interessant de Santa Maria és que seguint la pista de les persones retratades, em vaig topar amb en Sebastià Pisà Borràs, que ja ningú del poble recordava. Vaig demanar a gairebé totes les famílies de llinatge Pisà si sabien qui era i la resposta sempre va ser negativa. La seva branca s'havia estroncat. Finalment, vaig poder identificar-lo a través dels registres parroquials i civils i reunir algunes dades biogràfiques.

Per una altra banda, llegint articles sobre la història del projecte del Cançoner em vaig topar amb un text de Margarida Ullate de la Unitat de Sonors i Audiovisuals de la Biblioteca de Catalunya que explica la manera com s'han recuperat el so de dos cilindres de cera enregistrats a Mallorca:

"Rescatada de l'oblit: la veritable història d'una col·lecció de cilindres de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya".

"El febrer de 2002, la Biblioteca de Catalunya va rebre una trucada de Joan Codina, professor de la UPF, oferint un parell de cilindres que s'havia trobat feia anys en una casa abandonada a Mosqueroles, al peu del Montseny. Ens va portar dos dels cilindres perquè els examinéssim. Al seu interior hi havia un paper amb els títols "Tonada de batre" i "Tonada de llaurar", respectivament, i ambdós eren datats a Mallorca el 1932 i 1926. Amb aquesta informació vam poder comprovar que els cilindres pertanyien a la tasca de l'"Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1922-1938), i que la casa de Mosqueroles havia estat de Rafael Patxot i Jubert [mecenes del projecte]. Com que la història d'aquesta recuperació és extraordinària, deixem que l'expliqui el seu protagonista:

"Quan la Guerra Civil Espanyola va començar al 18 juliol del 1936, Rafael Patxot va decidir distribuir el contingut del "Cançoner Català" a diferents llocs per tal de preservar-ne el màxim possible. Una d'aquestes parts es va mantenir a la "Masia Mariona", una casa de camp construïda per Patxot en memòria de la seva filla Maria, morta molt jove. La casa es troba a Mosqueroles, un petit poble que avui és un parc natural, a 60 km de Barcelona. Com ho acostumava a fer a l'estiu, Rafael Patxot s'estava a la masia Mariona amb la seva dona quan les autoritats locals el van anar a detenir. Sortosament, van poder fugir el 3 d'agost cap a Suïssa i mai més no van tornar. La casa, situada al lloc encantador en el qual segueix actualment en peu, va patir molts fets desgraciats durant la guerra, incloent-hi un incendi.

L'estiu de 1979, un grup de 5 nois que solíem passar les vacances a Mosqueroles, vam entrar a la "Masia Mariona", també coneguda amb el nom popular de "la casa cremada". Al primer pis, en una escala de servei, vam trobar sobre una taula els cilindres emmagatzemats. Mai havíem vist res per l'estil, però llegírem els paperets de l'interior i deduírem que hi havia enregistrats sons de cançons i discursos polítics. La majoria dels cilindres van ser destruïts pel temps, però cadascun dels nois vam prendre dos o tres cilindres (els que tenien les caixes més boniques) i ens els enduguérem a casa.

Així fou com l'oblit va arribar de nou als cilindres. Més de 20 anys després d'aquests fets, un dels nois –jo mateix- va retrobar els cilindres en un escriptori i, aquest cop, va pensar que podien ser documents importants. Els va oferir a la Biblioteca de Catalunya amb una sola condició: que els cilindres havien de ser digitalitzats tan aviat com fos possible. No havien de caure en l'oblit mai més. El grup d'amics que entràrem a la Casa Mariona feia tants anys ens reunírem de nou, reunírem els cilindres vam procedir a la seva donació [el 25 de novembre del 2004]."

La Biblioteca digitalitzà i catalogà els cilindres, preservant així part de la memòria de l'*Obra del Cançoner*. També els mostrà públicament a l'exposició "El Cançoner popular català (1841-1936)" entre el novembre de 2005 i el gener de 2006, al Museu d'Història de Catalunya."[18]

Els noms que duen els cilindres són: Pizà Borràs, Sebastià, tonada de batre, 1932. Ribas, Bernat, tonada de llaurar, 1926. Contrastant els noms i les dates dels cilindres i els de les fotografies fetes a Santa Maria del Camí, no hi

ha dubte que la veu d'un dels cilindres enregistrat i miraculosament conservat correspon al cantaire santamarier, i que ha de ser un dels registres de veu més antics de Mallorca. En aquest cas, crec que podem parlar d'una foto que, més que parlar, canta.

PEUS DE LES FOTOGRAFIES: FOTO PERE SANSÓ *(Pag.149)*

Fotografia magistral de Pere Sansó de l'any 1897. A la clastra de Son Torrella amb una llum excel·lent, usa el brollador per situar a denou dirigents de l'economia i la política local [19] de manera que cadascun és perfectament visible i distingible, a més, per la seva posada en escena teatral, perfectament planificada pel fotògraf, que s'autoretrata amb el grup, a baix a la dreta de la imatge (l'únic que no du capell).

Hi ha diferents còpies d'aquesta foto que conserven els hereus de les persones retratades. Aquesta és de l'arxiu familiar de Pere Crespí. Per a la identificació hem seguit les notes de Joan Jaume Miralles, cedides pel seu fill Francesc Jaume [20] , i alguns llinatges i malnoms aportats per Mateu Morro en el llibre *Aferrats a la terra*. [21]

A dalt hi ha un grup de cinc persones amb el notari en el centre. D'esquerra a dreta: Gabriel Mesquida Nadal de *Son Bieló*, Jordi Canyelles Crespí de *cas Notari* Canyelles, (propietari de S'Arbossar), el notari republicà Macià Mascaró Albertí, Sebastià Crespí Vallès de *Can Crespí de Passatemps* i Antoni Capó *de Can Capó*.

A baix, asseguts en tres cadiretes no molt altes, Bartomeu Covas *de Can Covas* (secretari del Jutjat), Jaume Calafat *de Puntiró* i Rafel Far Canyelles *del Colcador*, estan devora el fotògraf Pere Sansó, que s'ha representat amb el puny a la barbeta, en un gest entre reflexiu i somniador, com si ja albiràs el resultat final de la imatge que està produint.

En la fila central hi ha onze persones, encara que dos sobresurten un poc perquè seuen a la gatzoneta damunt el brollador. D'esquerra a dreta, el primer és identificat com a Joan *de Panamà* per Joan Jaume Miralles i com a Pere Bestard *de Panamà*, per Mateu Morro. A continuació hi ha Joan Jaume Ferrer *de Can Ferrer* o *de s'Arbossar* (propietari de Can Moragues), Llorenç Calafat Canyelles *de Son Torrella,* Francesc Jaume Ferrer *de Can Ferrer* o *de s'Arbossar*, Basili Canyelles Canut *de Cas Sucrer*, Sebastià Calafat (secretari de l'Ajuntament), Montserrat Mascaró, Llorenç Calafat (adjunt d'apotecaria), Andreu Bestard Canyelles *de Ca ses Reies* (empresari propietari d'un negoci d'importació i exportació de licors, barrals i conserves i que posteriorment fundà la primera fàbrica d'electricitat de Santa Maria) Joan *d'Alcoraia* de Porreres i Miquel Jaume *de Can Querol* (empresari fundador dels licors La Payesa).

NOTES:

1. Aquest text té el seu origen en uns articles publicats a la revista Coanegra entre els anys 2016 i 2019 que he mantingut amb pocs canvis. Els he completat amb notes a peu de pàgina i amb algunes referències bibliogràfiques. No cal dir que es tracta d'informació sovint provisional que haurà de ser completada i contrastada a mesura que facem noves troballes en aquest immens tresor que són els arxius fotogràfics familiars.
2. Conrado i Berard, Jaume. *Apuntes cronológicos*. Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana. 2ª època, 8:710- 711.
3. Jules Virenque (1824-1876). Va néixer el 6 de febrer de 1824 a Montpeller. Amb onze anys va marxar a París per formar els seus estudis com a pintor. En 1841 torna a Montpeller. El 1855 es traslladà a Mallorca. En 1858 es va casar amb Francesca Simó Cruelles. Junts obriren en els anys cinquanta del segle XIX un dels primers estudis fotogràfics a Palma, en el carrer dels Horts. Més tard es traslladaren a la costa de Can Muntaner. Jules Virenque va morir el 29 de febrer de 1876 a causa de la diabetis. La seva vídua es va fer càrrec de l'estudi i es convertí en la primera donaretratista de Mallorca. Francesca Simó va morir el 1922, essent les seves filles Clotilde i Lluïsa que mantingueren l'empresa familiar fins a 1936. Societat Arqueològica Lul·liana (SAL), conserva un fons format per més de 2.600 plaques de vidre.
4. De Jules Virenque tenim una imatge de Joan Ordines Morei *de Can Millo*, "Don Joan *de Panamà*".
5. Jules David (1848-1923). Establert a França, a partir de 1874 el seu àmbit de feina s'estén cada cop més a l'estranger. Treballa a Bèlgica, Anglaterra, Irlanda, Escandinàvia, Polònia, Rússia, Moràvia, Grècia, Espanya i Portugal, als Països Baixos, als Balcans i al Vaticà. A Bèlgica, va treballar entre 1874 i 1911 per a establiments catòlics (principalment jesuïtes i ursulines), però també va rebre encàrrecs de les empreses tèxtils de Verviers (Simonis & Peltzer i Peltzer & fils). Als Països Baixos, també van ser principalment instituts catòlics els que el van emprar entre 1879 i 1908, però va ser l'Institut de la Royal Netherlands Navy qui el va fer tornar vuit vegades entre 1883 i 1905. A Espanya va treballar entre 1878 i 1908 per nombrosos instituts catòlics i laics per quasi tot el país (entre d'altres: Madrid, Toledo, Santander, Burgos, Barcelona, València, Sevilla, Granada, Còrdova, Màlaga, Cadis i Las Palmas de Gran Canària). L'any 1906 viatjà al Brasil, on treballà al col·legi Notre-Dame-de-Sion de Petrópolis, al Colégio Militar de Rio de Janeiro i a la companyia de ferrocarrils de São Paulo. https://en.wikipedia.org/wiki/Jules_David_(photographer)
6. "J. David, un fotògraf francès que itinerava periòdicament per diferents ciutats espanyoles i que el 1894 roman a Mallorca per enregistrar un grup d'alumnes d'un col·legi de Manacor i captar altres col·lectius per a l'Ajuntament de Palma (macers, guàrdies municipals, bandes de música, etc.); Gómez (1913, Colegio Castellano); Ferrer (Escola d'Arts i Oficis, Palma, 1912); M. Serra(vers 1918-1920), de Llucmajor, etc". Aguiló, Catalina; Mulet, Maria-Josep; Pinya Llinàs, Paula, (2013).
7. Segons Pere Xamena va ser el primer fotògraf de Felanitx. És possible que fos un fotògraf ambulant i que tingués un estudi durant un temps en aquesta localitat. També trobam fotos seves d'Argentina els anys 1901- 1904 i d'Alacant el 1907.
8. Mulet, Maria-Josep (2001).
9. "Va obrir a la plaça del Convent un estudi conegut com a "Fotografía la Manacorense". A més d'oferir retrats familiars o de primera comunió, Sansó trescà els carrers amb la seva càmera per immortalitzar multitud d'esdeveniments socials que tenen, a hores d'ara, un valor incalculable per conèixer la nostra història recent. L'any 1897 muntà una mostra fotogràfica aprofitant l'avinentesa de l'Exposició Balear Agrícola, Pecuària i Industrial que se celebrà a Manacor. L'any 1910 abandonà Manacor i emigrà a l'Argentina. Retornat l'any 1915, publicà un full solt en què informava el públic que aviat obriria un nou estudi al número 32 del carrer Major. Durant l'estada a Amèrica, Sansó amplià els seus coneixements fotogràfics mentre treballava al 'Museo Social Argentino' i al 'National Directory Company Ltd'. Portà materials més moderns i perfeccionats dels que llavors hi havia a Mallorca." https://www.centpercent.cat/pere-sanso-el-primer-fotograf-manacori/
10. JAUME, Francesc, (2002), p. 99, 130, 131 i 147.
11. CAPÓ JUAN, Josep (1985), p 193-194. MORRO MARCÉ, Mateu, (2017), amplia i detalla la informació sobre la situació política (p.327-358).

12. Heraldo de Baleares de 10 de maig de 1897.
13. FRONTERA, Miquel. "Macià Mascaró, més enllà de l'oblit." Revista Coanegra 355. Juliol 2016.
14. Entre 1876 i 1901 Son Collet va ser propietat de notari Guillem Sancho i Mas, que també va ser aficionat a la fotografia. Es conserven plaques de vidre i albúmines amb retrats de la família. A Son Collet també hi havia restes d'un laboratori casolà de revelat (Pep-Maür Serra, comunicació personal).
15. Mulet, Maria-Josep (2001). *Fotografia a Mallorca,* Barcelona/Madrid, Lunwerg Editores.
16. En aquest arxiu descobrírem, el retrat de Macià Mascaró Albertí, després de dedicar-li un article en la revista Coanegra núm. 355 del mes de juliol del 2016, en el qual explicàvem que Mascaró va ser un altre pioner de la fotografia al nostre poble.
17. El material de Santa Maria estava dispers entre la biblioteca March, la biblioteca de Montserrat, a Barcelona i a la Biblioteca de Catalunya. Falta la memòria explicativa, que encara no s'ha trobat o està desapareguda. La part fotogràfica consta de una vintena d'imatges de persones o grups que aporten tonades i cançons tradicionals. Entre els grups destaquen les colles de treballadores que feien feina com a cosidores, brodadores, barraleres. En canvi, els homes aporten principalment tonades de feina del camp, sa tonada des batre, etc. Investigant sobre aquesta feina, hem pogut trobar l'enregistrament sonor més antic del poble.
18. Margarida Ullate i Estanyol, *Rescatada de l'oblit: la veritable història d'una col·lecció de cilindres de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya 02/10/2013 12:06.* Més informació: Codina, Joan; Ullate i Estanyol, Margarida. "Rescued from Oblivion: The True Story of a Cylinder Collection in Catalonia". IASA Journal, núm. 28, Desembre 2006, p. 14-21.
19. Segons el llistat de batles de Josep Capó, el batle de 1894 va ser Llorenç Calafat Canyelles de *Son Torrella*, el batle de 1897, Basili Canyelles Canut *de Cas Sucrer* i el batle de 1899, Sebastià Crespí Vallès de *Can Crespí de Passatemps* (CAPÓ, op cit. p. 178).
20. Publicades a JAUME, Francesc (2002), p.130.
21. MORRO MARCÉ, Mateu, (2017). També dona informació exhaustiva sobre la situació política (p.327-358). A les eleccions municipals de 1895 i de 1899 guanyen els conservadors (p.353).

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Catalina; MULET, Maria-Josep, *Guia d'arxius, col·leccions i fons fotogràfics i cinematogràfics de les Balears (1840-1967)*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, «Sa Nostra» Caixa de Balears, 2004.
- AGUILÓ, Catalina; MULET, Maria-Josep; PINYA LLINÀS, Paula. "La Fotografia de temàtica escolar en arxius no especialitzats: notes sobre fons en imatge a Mallorca." Educació i història: Revista d'història de l'educació, ISSN 1134-0258, ISSN-e 2013-9632, Nº. 15, 2010.
- CAPÓ JUAN, *Josep. La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX).* Volum II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1985.
- FRONTERA, Miquel. "Macià Mascaró, més enllà de l'oblit." Revista Coanegra 355. juliol 2016.
- FRONTERA, Miquel. "Apunts sobre la fotografia a Santa Maria (I)". Revista Coanegra 357, octubre 2016.
- FRONTERA, Miquel. "Notes sobre la fotografia a Sant Maria (II)". Revista Coanegra 358, novembre 2016.
- FRONTERA, Miquel. "La fotografia familiar de principis del segle XX". Revista Coanegra 359, desembre 2016.
- FRONTERA, Miquel. "Els primers fotògrafs". Revista Coanegra 362, març 2017.

- FRONTERA, Miquel. "Apunts sobre la fotografía a Santa Maria (V)". Revista Coanegra 382, gener 2019.
- JAUME, Francesc. *Notes històriques de la vila de Santa Maria del Camí.* Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2002
- MORRO MARCÉ, Mateu. *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936)*. Ajuntament de Santa Maria del Camí i Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2017.
- MULET, Maria-Josep. "Historia de la fotografía en Mallorca: 1840-1880". – p. 249-302. En Historia de la fotografía española: 1839-1986: Actes del I Congreso de historia de la fotografía española: Sevilla, mayo, 1986. –Sevilla: Publicación de la Sociedad de historia de la fotografía española, 1986. –64 8 p.
- MULET, Maria-Josep. "La fotografia de paisatge i el retrat a Mallorca. Apunts sobre la fotografia a Manacor". En *Les arts a Mallorca en l'època del Modernisme*. Júlia Roman Quetglas (coordinació); Miquel Seguí Aznar (pròleg). Patronat de l'Escola Municipal de Mallorquí, 2001.
- MULET, Maria-Josep. *Fotografia a Mallorca*, Lunwerg Editores. Barcelona/Madrid 2001.

ARXIUS:

• ARXIU DE L'AJUNTAMENT DE SANTA MARIA DEL CAMÍ • ARXIU BESTARD MAS • ARXIU JOSEP CAPÓ
• ARXIU MASCARÓ PASSARIUS • ARXIU DE SON SEGUÍ • ARXIU DEL SO I DE LA IMATGE DEL CONSELL DE MALLORCA
• MARIA AMENGUAL • JOANA MARIA BESTARD • SEBASTIÀ BORRÀS • XARO BORRÀS • GUILLEM BUJOSA
• MARGALIDA CANYELLES • MARTÍ CANYELLES • MIQUEL CANYELLES • MARTÍ COMES • RAFEL COMES
• GUILLEM DOLS • PACO FORTEZA • ANTONI FRONTERA • MARGALIDA FRONTERA • MIQUEL FRONTERA
• CATALINA GAMUNDÍ • PEP HENALES • FRANCESC JAUME DE S'ARBOSSAR • JOAN JAUME • MARGALIDA JUAN
• RAFEL JUAN • MARIELA JUNCADELLA • MAGDALENA MATES • NICOLAU MERCADAL • MATEU MESQUIDA
• BIEL NEGRE • RAFEL PIZÀ • TOMÀS PIZÀ • MATEU RAMIS • MARIA RAMON • FRANCESCA RIPOLL
• MARIA ROSSELLÓ • PEP SALOM • CATALINA SERRAN • RAFEL SERRA • NICOLAU TOUS • APOTECARIA TORRENTS

AGRAÏMENTS:

Donem el nostre agraïment a famílies, amics i institucions per la informació prestada.

APUNTS SOBRE EL PARLAR DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Mateu Morro Marcé
Carrer Ramon Torró, 11-1er - 1ª
07320 Santa Maria del Camí
mmorromarce@gmail.com
T. 653 952 824

RESUM

En aquesta comunicació es fa una aproximació als principals trets fonètics i, bastant secundàriament, als morfològics, que caracteritzen la llengua catalana parlada a Santa Maria del Camí dins el conjunt de parles mallorquines i balears. Per raons d'espai no es parla gaire de tot allò que és general en els parlars baleàrics o en el subdialecte mallorquí. L'aproximació està fonamentada en l'estudi de la parla de persones nascudes a finals del segle XIX i principis del XX, centrada per tant en la parla tradicional predominant a Santa Maria fins als canvis econòmics i demogràfics iniciats en la segona meitat del segle XX.

PARAULAS CLAU

• Català parlat a Santa Maria, • trets fonètics, • trets morfològics, • parlars baleàrics, • subdialecte mallorquí.

RESUMEN

En esta comunicación se lleva a cabo una aproximación a las principales características fonéticas, y secundariamente, a las morfológicas, que caracterizan la lengua catalana hablada en Santa Maria del Camí en el seno del conjunto de hablas mallorquinas y baleares. Por razones de espacio no se profundiza demasiado en todo aquello que es general en las hablas baleáricas o en el subdialecto mallorquín. La aproximación está fundamentada en el estudio de la habla de personas nacidas a finales del siglo XIX y principios del siglo XX, centrada por tanto en la habla tradicional predominante en Santa Maria hasta la llegada de los cambios económicos y demográficos iniciados en la segunda mitad del siglo XX.

PALABRAS CLAVE

• *Catalán hablado en Santa Maria,* • *características fonéticas,* • *características morfológicas,* • *hablas baleares,* • *subdialecto mallorquín.*

In this statement, it is made an approach to the main phonetic and morphological traits that characterize Catalan as a language spoken in Santa Maria del Camí which is within the set of Mallorcan and Balearic languages. Due to the space, there is not much mention of any general aspect of the Balearic language or of the Mallorcan sub-dialect. This approach is based in a study of the speaking skills of the people born between the end of the 19th century and the beginning of the 20th. Basically, it is focus in the traditional and predominant communication of Santa Maria until the economic and demographic changes started in the second half of the 20th century.

ABSTRACT

• *Catalan spoken in Santa Maria,* • *its phonetic and morphological traits,* • *Balearic languages,* • *Mallorcan sub-dialect.*

1. EL CATALÀ DE SANTA MARIA DEL CAMÍ.

El parlar de Santa Maria forma part del subdialecte mallorquí, i aquest és una part del dialecte balear que, al seu temps, és un component del català oriental que, juntament amb el català occidental, constitueixen les dues grans agrupacions dialectals de la llengua catalana. La seva presència a Santa Maria s'inicià a partir de 1229 amb la conquesta de Mallorca pel rei Jaume I, rei de l'Aragó, comte de Barcelona, comte d'Urgell i senyor de Montpeller. El poblament de gent catalana no es va limitar al moment de la conquesta, sinó que es va perllongar al llarg dels segles XIII i XIV, com demostren els llinatges dels santamariers medievals, amb una aclaparadora presència catalana.

Els topònims catalans que apareixen en massa en els noms del santamariers del segle XIII són, entre altres: Cogolls (Garrotxa), Terrades (Alt Empordà), Berga (Berguedà), Planes (Solsonès, Garrotxa, Vallès Occidental, Barcelonès, Bages, Ripollès, etc.), Torrella (Bages, Ripollès, Alt i Baix Empordà, etc.), Castell Bisbal (Baix Empordà), Cruïlles (Baix Empordà), Roses (Alt Empordà), Mogoda (Vallès Occidental), Llívia (Cerdanya), Pinós (Solsonès), Cases (Alt Urgell, Bages, etc.), Llaneres (Baix Empordà), Sallent (Alt Urgell, Solsonès, Osona, etc.), Figuera (Bages), Seva (Osona), Cava (Alt Urgell), Boadella (Alt Empordà), Ponts (Noguera), Verdera (Alt Empordà), Martorell (Baix Llobregat, Osona, etc.), Guàrdia (Alt Empordà, Alt Urgell, Berguedà, etc.), Prats (Berguedà, Cerdanya, Osona, Noguera, etc.), Bellmunt (Noguera, Segarra, etc.), Segarra (Segarra, Bages, etc.), sa Costa (Gironès, Garrotxa, etc.), Ripoll (Ripollès, Urgell, Solsonès, etc.), Mata (Gironès), Soler (Bages, Alt Empordà, Rosselló), Sant Martí (Gironès, Osona, Ripollès, Alt Empordà, Selva, etc.), Santa Coloma (Alt Urgell, Selva, Barcelonès, etc.), Pi (Cerdanya), Tallaloca (Rosselló), Castellar (Osona, Bages, Noguera, etc.), Orpí (Anoia), Dacs (Ripollès, Osona), Quart (Gironès), Urgell (Alt i Baix Urgell), Terrassa (Vallès Occidental), Oliva (Bages, Urgell, Noguera, etc.), sa Llagosta (Alt Empordà), Tremp (Pallars Jussà), Montgrí (Alt Empordà), Vilaür (Alt Empordà), Canyelles (Alt Empordà. Selva, Bages, etc.), Terradell (Garrotxa) i molts d'altres.[1] Una anàlisi més exhaustiva del primers santamariers coneguts permetrà ampliar aquestes dades, que palesen una presència gairebé exclusiva de població catalana entre els nous pobladors de Santa Maria, amb predomini dels procedents de l'àrea nord-oriental de Catalunya, un fet determinant a

l'hora de concretar-se la variant dialectal de la parla dels santamariers, d'acord amb el patró de poblament predominant en el conjunt de les illes, que assenyala una gran afinitat amb els parlars empordanesos, fet que coincideix amb l'origen dels pobladors catalans a partir del segle XIII.

Així doncs, en aquesta comunicació no faig més que uns apunts, una primera aproximació, al parlar dels santamariers, tal i com va arribar al segle XX. Treballs posteriors permetran completar aquests apunts amb més rigor. Les informacions lingüístiques emprades -en les quals hi ha jugat un paper important el meu propi record lingüístic, però també converses gravades amb persones nascudes entre 1895 i 1945-, s'han analitzat aprofitant els treballs de Francesc de Borja Moll, Joan Veny, Joan Coromines, Daniel Recasens, Cosme Aguiló, Gabriel Bibiloni i altres estudiosos de la llengua. Sobretot, he emprat el treball de Cosme Aguiló sobre el parlar de Santanyí[2] i el llibre de Gabriel Bibiloni sobre la fonètica mallorquina.[3] D'aquesta manera, l'anàlisi del fonetisme i de qualcun dels principals trets morfològics de la parla dels santamariers ens permet ubicar-la en relació a les parles veïnes, qualcuna d'elles amb trets diferenciats com és el mallorquí parlat a Alaró, Lloseta i Binissalem, el de Pòrtol o els parlars de Ciutat de Mallorca i Bunyola. La parla santamariera no presenta grans singularitats en relació al mallorquí més general i comú de la pagesia de l'illa, però si que es manifesta, almenys fins a la primera meitat del segle XX, amb tota la riquesa i matisos d'una llengua poc contaminada i amb unes pervivències arcaïtzants que, tot plegat, configuren una manera de parlar que és una part important del nostre patrimoni cultural.

Així doncs, el mallorquí tradicional de Santa Maria presentava gairebé tots els trets arcaïtzants del mallorquí general, tot i que al llarg del segle XX, sobretot a la segona part, s'han anat apuntant processos d'empobriment que en els darrers decennis s'han intensificat en un grau accelerat. Mentre que en el parlar tradicional de Santa Maria del darrer segle es constata una notable homogeneïtat entre els nascuts abans de la Guerra Civil, que mantenen en general la totalitat dels trets analitzats en aquesta comunicació, dels anys quaranta i cinquanta cap endavant s'inicià un procés de canvi que de bon començament era lent, gairebé imperceptible, però que a poc a poc es va accelerar. En els tres darrers decennis i, sobretot, en els parlants nascuts en el nou segle, és quan es manifesten els fets més trencadors amb el sistema fonètic propi de la llengua, sota el pes del procés

de substitució lingüística a favor del castellà. Els mapes reproduïts per Gabriel Bibiloni a *El català de Mallorca*, basats en informadors joves, amb 5 divergències sobre 15 en relació a la parla tradicional santamariera, són una mostra prou representativa d'aquest procés de pèrdua del fonetisme propi.

No ens enganem: no hi ha normalització lingüística possible en un marc normatiu advers (genocida hauríem de dir) que estableix (així ho diu la Constitució) que el castellà és la llengua comuna de tots els espanyols. Les altres llengües, en teoria cooficials, tenen posicions marginals que en cap cas estableixen la necessitat del seu coneixement i estan excloses del tot en molts d'àmbits. El seu ús està en part despenalitzat però no garantit. L'estat espanyol és un estat uninacional i unicultural que té entre les seves estratègies cabdals la nacionalització espanyola (castellana) de la població. En superposar sobre aquest escenari una immigració massiva, imposada pel model econòmic vigent, que no té altra opció més que la integració a través del castellà, és quan el procés de substitució agafa velocitat de creuer i ens posa, ras i curt, a les portes de la plena extinció, a curt termini, ja que de cada cop els catalanoparlants es troben en una posició més minoritària. Però el fet que el concepte de normalització en el nostre context normatiu no sigui més que una mentida (com el de cooficialitat), no lleva que no siguin possibles actuacions de resistència conscient a l'agressió lingüística que els catalanoparlants vivim cada dia. Carme Junyent diu que «L'únic que és imprescindible per a la supervivència de la llengua és que s'usi i es transmeti. Tota la resta, com ara l'oficialitat, està molt bé, però no pot fer la feina que hem de fer els parlants.» És per això que el manteniment de les estructures internes de l'idioma, entre elles les fonètiques, esdevé també un dels terrenys irrenunciables del combat per la llengua.

1. VOCALISME.

1.1. El triangle vocàlic.

El parlar de Santa Maria, com el conjunt del balear, disposa de vuit sons en posició tònica: [i], [u], [e], [ɜ], [o], [ɛ], [ɔ], [a].

En posició àtona està constituït per quatre sons: [i], [u], [ə], [o]. El so [e], de

la e tancada, apareix també a un cert nombre de paraules, en contra de les regles de la neutralització vocàlica. També hi ha qualque cas de [a] i [ɔ] àtones.

1.2. Vocal [a].

En el parlar de Santa Maria el pas de a a e oberta [ɛ] quan es troba en contacte amb una o dues palatals és inexistent (sempre es pronuncia *butxaca* i no *butx*[ɛ]*ca*, *diari* i no *di*[ɛ]*ri*, *llarg* i no *ll*[ɛ]rg). Sols en casos excepcionals com *caqui* o *antigalla i jovenalla* la *a* passa a [ɛ]: qu[ɛ]qui, antigu[ɛ]a, joven[ɛ]a. Altres casos de pas de *a* a [ɛ] són: *xarxa* (x[ɛ]r*xa*), *guitarra* (*guit*[ɛ]rra), *arri* ([ɛ]*rri*) i *esmalt* (*esm*[ɛ]*lt*).

També i *tampoc* es pronuncien majoritàriament *t*[ə]*mbé* i *t*[ə]*mpoc*, amb vocal neutra. Però no és del tot inusual sentir la pronuncia amb [a]. La mateixa oscil·lació entre [a] i [ə] s'observa *en ca meva, ca teva*, ca nostra, a vegades pronunciats amb vocal neutra [kəmevə].

1.3. Vocal [ɛ] (e oberta).

El tractament de la *e* oberta a Santa Maria és el mateix que a la major part del català parlat a Mallorca. No es constaten els fenòmens de pas de [ɛ] a [e] que s'observen a pobles de l'entorn com a Pòrtol, on *set* (*s*[ɛ]*t*) esdevé *s*[e]*t* i *cafè* (*caf*[ɛ]) esdevé *caf*[e].

1.4. Vocal [e] (e tancada).

En posició àtona la *e* tancada es pronuncia generalment com a vocal neutra [ə] (*c*[e]*nt>c*[ə]*ntenar, ll*[e]*t>ll*[ə]*ter, fin*[e]*stra>fin*[ə]*stral*).

A vegades hi ha paraules que tenen [e] o [ɛ] tòniques, que no neutralitzen a [ə] i tenen [e] en els derivats:

v[e]nt>v*[e]ntet*
p[e]dra>*pr[e]deta*
ll[e]t>*ll[e]teta*
n[e]t>*n[e]tet* (fill d'un fill)
p[ɛ]pa>*p[e]peta*

P[ɛ]p>P*[e]*p*et*
r[ɛ]l>r[e]*leta*
p[ɛ]u>p[e]*uet*
c[ɛ]l>c[e]*let*

Les paraules noves acabades en *e* arribades per la via del castellà mantenen la *e* tancada: *base, cable*, *classe*, *enorme*, *fúnebre*, *pupitre*, *tigre*...

Es pronuncien també amb vocal tancada *cremar, nevar, deixar, engegar, estellar, ventar, segar, becar,* etc. Mots com *aixecar*, *emprenyar*, *engegar*, *engreixar*, *penjar* o *alegrar*, que a certs llocs presenten fluctuació entre [ə] i [e] a Santa Maria són sempre amb [e]. Tampoc no es pronuncien mai amb [e] formes com *capellet, budellet, estellar*... que Cosme Aguiló indica que a Santanyí s'hi pronuncien (AGUILÓ, 2015, 19).

També trobam [e] tancada posttònica i no [ə] en un conjunt de paraules tradicionals: *mànec, càvec, espàrec, cap-rec, ràvec, càrrec*...

1.5. Vocal [ə] (vocal neutra).

La vocal neutra [ə] tònica és un tret característic del parlar de les Illes Balears (però no de tots els indrets, ja que a una part de Menorca i Eivissa, i a Lloseta, Binissalem i Alaró, és substituït per la e oberta [ɛ]).

Els demostratius *aquest*, *aqueix i aquell* es pronuncien amb [e] a la darrera síl·laba, a diferència d'Andratx, Sóller, sa Pobla, Muro, Santa Margalida i altres pobles mallorquins, que els pronuncien amb [ə] (*aqu*[ə]*st*, *aqu*[ə]*ix* i *aqu*[ə]*ll*) (BIBILONI, 2016, 34-35) .

Es produeix el pas de [ə] neutra a [o] tancada en el diftong [əw] per contacte amb una labial i el mateix fenomen de pas de la vocal neutra a *o* tancada es detecta també en altres casos.

beure>*boure*
veure>*voure*
veure't>*vore't*
creure>*croure*
veu>*vou*

heu dit>*hou dit*
deu venir> *dou venir*

capavall>*capovall*
capavalla>*capovalla*
calàpet>*calàpot*
cànem>*cànyom*
faldons>*foldons*
marduix>*moraduix*
meló>*moló*

El fenomen, tanmateix molt viu, sembla tenir una menor extensió que a Santanyí, ja que la vocal no canvia a mots com *fermall*, *fermar*, *macarró*, *paper*... (AGUILÓ, 2015, 47). Probablement en el passat va ser més freqüent, com palesa la fluctuació actual *calçons/colçons*. Notem que els mapes 3 i 4 de *El català de Mallorca* de Gabriel Bibiloni no detecten aquesta característica a Santa Maria (BIBILONI, 2015, 41 i 70).

La vocal neutra no presenta labialització, especialment en posició final, com passa en els pobles veïnats de Bunyola o Orient, entre altres, on quasi pren un caràcter proper a [o] (dona>*dono*, onze>*onzo*, mon pare>*mum paro*) (BIBILONI, 2016, 61-62).

La paraula *pallaso* es pronuncia amb [e] *p*[e]*llasso*, probablement per influència de pell (BIBILONI, 2016, 64).

En unes poques paraules es produeix la inflexió de la [ə] neutra que passa a [i], a causa de les consonants palatals.

dejú>*dijú*
llevanya>*llivanya*
seixanta>*xixanta*

Però a Santa Maria el fenomen és menor que a Santanyí, ja que són amb vocal neutra o amb e tancada i no amb i: *agavellar, aixecar, cagar, queixal, caixó, canyella, canyota, eixancar, eixarcolar*, etc. Mentre a altres pobles es pronuncien *aguivellar, aixicar, quigar, quixal, quixó, quinyella, quinyota, eixincar, xircolar,* etc. (AGUILÓ, 2015, 30-31).

Afèresi.

L'afèresi (pèrdua del so) de la vocal neutra inicial és freqüent:

abella>*beia*
abril>*bril*
acusar>*cuar*
agulla>*güia*
aixella>*xella*
ametla>*metla*
apotecari>*potecari*
aixecar>*xecar*
havia estat>*via estat*
hagués fet>*gues fet*
aturar>*turar*

Síncope.

La síncope és la pèrdua d'un o més sons a l'interior de la paraula.

safareig>*safreig*
ensaïmada>*ensimada*
veremar>*vermar*

Apòcope.

L'apòcope és un fenomen fonètic que consisteix en la supressió d'un o diversos sons al final d'una paraula.

comèdia>*comedi*
farmàcia>*farmaci*
flòbia>*flobi*
gàbia>*gabi*
llàntia>*llanti*
misericòrdia>*misericordi*

paciència>*pacienci*
síndria>*sindri*
sínia>*sini*
síquia>*siqui*

Reducció síl·làbica.

És la transformació d'un mot deguda a la pèrdua d'una síl·laba.

atapeir>*atapir*
graelles>*esgrelles*
paella>*pella*
plaer>*pler*
raïm>*rem*

Sons afegits.

gla>*aglà*
guisar>*aguiar*
nou>*anou*
nit>*anit*
preparar>*apreparar*
escarpre>*escàrpera*
estranger>*esteranger*
esparver>*esparaver*

Hi, amb una vocal neutra protètica s'emet com *hei* [əj]: hi va>*hei va*.
Ho, s'emet com *heu/hu*. Ho vol>*heu vol/hu vol*, ho era>heu era>*evera* (amb pas de [w] a [v]).

1.6. Vocal [i].

Com en el conjunt del mallorquí hi ha qualque cas de pas de la [e] o [ɛ] a [i] per influència d'una i posttònica (bèstia>bisti, espécie>*espici*, *nervi>nirvi*,

sénia>sini, séquia>sipi).

Dissimilació.

La dissimilació és, en fonètica, l'alteració de l'articulació d'un so per a diferenciar-lo d'un altre de proper que és igual o semblant.

viciat>*veciat*
indiana>*endiana*
indiot>*endiot*
bicicleta>*veixicleta.*
cap sigrany>*cap xerigany*
entès>*intès*

1.7. Vocals [ɔ] i [o] (o oberta i o tancada).

1.7.1. Diftongació de la [o] (normalment inicial) en síl·laba lliure

ovella>*auveia/uveia*
ofegar>*aufegar/ufegar*
ofegor>*aufegor/ufegor*
ocell>*aucell/ucell* (en els parlants de més edat *aucel/ucel*)

Però: *oblada, obrir, obert...* que a Santanyí diftonguen (AGUILÓ, 2015, 20).

Un cas especial, que ja he comentat, és la partícula *ho* davant formes verbals: ho sap> *heu sap/hu sap.* Podria ser per influència de la forma *ho* darrera verb acabat en vocal neutra (*pensa-ho*).

1.7.2. Tancament de la o àtona en u.

La vocal àtona o es tanca en les condicions següents:

Quan hi ha una [i] tònica a la síl·laba següent.

agonia>*agunia*
conill>*cunii* amb el diftong [ij]
moli>*mulí*
oliva>*uliva*
morir>*murir*
escopir>*escupir*

Quan hi ha una [i] pretònica a la síl·laba següent.

confirmar>*cunfirmar*
constipat>*custipat*
copiar>*cupiar*
somiar>*sumiar*
botiguer>*butiguer*
conillet>*cuniet*
moriria>*muriria*
podriria>*prudiria*
corriola>*curriola*
polissó>*pulissó*

Quan hi ha una [o] pretònica (la qual també es tanca en u) en la síl·laba següent.

colomí>*culumí*
colorí>*culurí*
comodí>*cumudí*

Quan hi ha una [u] tònica en la síl·laba següent.

cogullada>*cucuiada*
columna>*culumna*
costum>*custum*
fortuna>*furtuna*
tortuga>*turtuga*
fotumbo>*futumbo*

Quan hi ha una [i] pretònica en la síl·laba següent (seguida de u tònica)

confitura>*cunfitura*
podridura>*prudidura*
bollidura>*bullidura*

Mumpare i *mumare* amb labialització en u de la *o* del possessiu mon i ma (per analogia) per influència de les consonants labials properes.

1.7.3. Centralització de la o àtona.

Una [o] àtona, sovint en la síl·laba inicial i amb més freqüència tancada esdevé [ə].

olor>*elor*
poruc>*peruc*
roure>*reure*
socors>*secors*
soldar>*seldar*
tovallola>*tevallola*
rodó>*redó*
fotut>*fetut*
pogut>*pegut*
romput>*remput*
volgut>*valgut*
plogut>*plegut*
plourà>*pleurà*
plouria>*pleuria*
mogut>*megut*
mourà>*meurà*
mouria>*meuria*

1.7.4. Harmonia vocàlica (assimilació).

És freqüent l'assimilació d'una vocal a la o tònica de la síl·laba anterior o posterior.

bronze>*bronzo*
cove>*covo*
home>*homo*
colze>*colzo*
nostre>*nostro*
faldons>*foldons*
terró>*torró*
calçons>*colçons/calçons*
abandonar>*abondonar*
genoll>*jonoi*
sacorrar>*socorrar*

Altres casos d'assimilació (pas de [i] a [ə]) :

divertir>*devertir*
divertiment>*devertiment*
Divertit>Devertit *(malnom)*
interessat>*enteressat*
insensat>*ensensat*
intimar>*entimar*

1.7.5. Dissimilació

tothom>*tuthom*
tórtora>*tórtera*
colònia>*queloni*
Apol·lònia>Apol·loni>Pol·loni> *Peloni*
Porró>*Parró* (malnom)

La paraula *horabaixa* es pronuncia amb *o* tancada. Bibiloni assenyala que en els llocs on aquesta part del dia es diu *capvespre* es pronuncia amb *o* oberta, en els que es diu *horabaixa* es pronuncia amb *o* tancada. En aquest cas, a Santa Maria és predominant *horabaixa* (tot i ser també usual *capvespre*, encara que indicant més aviat la part darrera de l'horabaixa) i coincideix amb el criteri anterior en pronunciar-se el mot amb *o* tancada (BIBILONI, 2015, 82).

1.8. La vocal [w] i els diftongs creixents.

1.8.1. Monoftongació de qua i gua.

En posició àtona.

El diftong ua [wə] dels segments *qua* i gua, en posició àtona monoftonga en *o*, tant en posició inicial, com medial o final.

quarter>*corter*
cinquagesma>*cincogema*
pasqua>*pasco*
quaranta>*coranta*
quartí>*cortí*
quarterada>*corterada*
quartó>*cortó*
quarter>*corter*
quartera>*cortera*
cavalcar>qualcar>*colcar*

guanyar>*gonyar*
guaitar>*goitar*
guardar>*gordar*
guaret>*goret*
aguantar>*agontar*
aigua>*aigo*

També, amb *o* oberta:

qualcú>*colcú/qualcú*
qualque>*colque/qualque*
qualsevol>*colsevol/qualsevol*

Es produeix, per ultracorrecció, la pronúncia *quantra* en lloc de contra.

1.8.2. Canvi de [w] a [v].

El so consonàntic o semiconsonàntic [w] situat entre dues vocals es realitza com a [v].

cauen>*caven*
creuen>*creven*
diuen>*diven*
brouós>*brovós*
fideuer>*fidever*
Nicolauet>Nicolavet>*Colavet*
niuet>*nivet*
ouet>*ovet*
creueta>*creveta*
lleixiuet>*lleixivet*
renouer>*renover*

Notem que el mapa 8 de *El català de Mallorca* de Gabriel Bibiloni posa Santa Maria fora d'aquest tret cosa que no es correspon a la realitat ni en el cas dels parlants més joves (BIBILONI, 2015, 96).

1.9. Els diftongs decreixents.

El diftong [ij] que caracteritza el català de Mallorca és ben present a Santa Maria *fill* [fij], *conill* [konij]. Però:

setrill>*setrí*
vencill>*vencís*

El diftong [uw] és també ben freqüent: *beduu, cruu, nuu, suu, lluu, pruu,...* Però *pultrú* i no *poltruu*.

El mot *feiner* canvia a *fener*. El mot *raïm* a Santa Maria es pronuncia *rem*.

L'onomatopeia del crit del moix origina el verb *miular* (no meular) i el substantiu *miulo* (no meulo).

2. CONSONANTISME.

2.1. Les consonants [k] i [g].

La realització d'aquests sons és sempre velar i no palatal (com passa contràriament a Palma, Marratxí, Algaida, Felanitx, Manacor, etc.). En els llocs on es palatalitza, un mot com *casa* sona quasi com *quiasa*, *gall* com *guiall,* etc. Santa Maria defuig per complet aquesta pronuncia que es considera aciutadanada i on els al·lots d'un temps en feien befa i escarni sense contemplacions.

2.2. La t epitètica.

Hi ha paraules que afegeixen una *t* després d'una *i* en posició final.

api>*àpit*
col·legi>*col·legit*
geni>*gènit*
premi>*prèmit*

2.3. Casos de d epentètica.

Els mots *cendra*, *gendre*, *tendre* i *divendres* es pronuncien sense *d*: *cenra, genre*, *tenre* i *divenres*. Però moldre, *voldria* i no *molre*, *volria*.

2.4. Formes del verb poder.

Porer és la forma analògica (de les formes de futur i condicional) que pren a Santa Maria del Camí l'infinitiu del verb *poder*.

poder>*porer*
podria>*poria*
podré>*poré*

2.5. Realització d'una fricativa labiodental sonora [v] com a element antihiàtic.

A vegades entre dues vocals hi pareix una [v] que trenca l'hiat. Aquesta [v] antihiàtica és absolutament general a Santa Maria. Altres vegades el so consonàntic o semiconsonàntic [w] entre dues vocals es realitza [v].

a on>*avon/von*
a onsevulla>*avonsevulla*
braó>*bravó*
coa>*cova*
coent>*covent*
Maó>*Mavó*
Son Llaüt>*Son Llavut*
reüll>*revull, Revull* (malnom)
raó>*ravó*
raola>*ravola*
saó>*savó*
baül>*boül>bovul>bobul>bubul*

També en fonètica sintàctica:

es meu homo>*es mev homo*

El mapa 13 de *El català de Mallorca* de Gabriel Bibiloni no recull aquest aspecte pel que fa a Santa Maria (BIBILONI,2015,116), encara que el poble entra de ple dins l'àrea que usa la [v] antihiàtica.

Però *es Moviment>es Muiment.*

A vegades s'usa la *v* antihiàtica quan la presència de dues vocals és el resultat de la desaparició de la *s* (amb una certa fluctuació amb les formes que no incorporen la v).

es Casulls>*es Caülls/es Cavulls*
rosegar>roegar>*rovegar*

En canvi *llosa* i *Lloseta* a hores d'ara mantenen sempre la *s*.

2.6. Pas d'oclusiva [b] a fricativa [v] i viceversa.

benzina>*venzina*
biberó>*viveró*
bicicleta>*vixicleta*

En certs casos es produeix el pas de fricativa a oclusiva, a vegades amb una certa fluctuació:

alcavot>alcabot
coverbo>coberbo/coverbo
espavilat>espabilat/espavilat

2.7. Caiguda d'alveolar sonora intervocàlica [z].

El so [z] en posició intervocàlica desapareix en un cert nombre de paraules d'arrel antiga (BIBILONI, 2015, 120-122).

camisa>*camia*
casa meva>*ca meva*
casera>*caera*
guisar>*aguiar*
rabosa>*raboa*
acusar>*acuar*
nosaltres>noaltres>*noltros*
refusar>*refuar*
resina>*reina*
resistir>*reistir*
rosada>roada
rosella>roella
rasor>raor

2.8. Rotacisme de la s.

El rotacisme és la realització com a *r* [ɾ] d'una *s* seguida de [b], [d], [g], [v], [m] i [n].

desbarat>*derbarat*
esmolar>*ermolar*
esglai>*erglai*
bisbe>*birbe*
esbucar>*erbucar*
Esvissa>*Ervissa*
fantasma>*fantarma*
Cosme>*Corme*

Per fonètica sintàctica:

és bo>*er bo*
es dia>*er dia*
es meus>*er meus*
es nin>*er nin*

2.9. Palatalització de la s inicial de mot.

És la conversió de [s] en [ʃ], un fet històric en el català que en el mallorquí presenta una sèrie de casos que no apareixen en els altres dialectes (BIBILONI, 2015, 123-124).

cigala>*xigala*
cigarro>*xigarro*
samarra>*xamarra*
sebel·lí>*xebel·lí*
serafí>*xerafí*
sibil·la>*xibil·la*
simple>*ximple*
Cesc>*Xesc*
serigot>*xerigot*
singló>*xingló*
sanglot>*xinglot*
sifó>*xifon*
cap sigrany>*cap xerigany*

Però *saragall* i no *xaragall, sangonera* i no *xangonera,* Cecília>Cília>*Cili* i no *Xili*, *siular* i no *xiular*.

2.10. Realització africada [dʒ] de la [ʒ] intervocàlica.

En el català de Mallorca hi ha els sons intervocàlics [dʒ] i [ʒ], però en qualque cas les solucions adoptades difereixen de la resta del català oriental.

festejar>*festetjar*
manejar>*manetjar*
passejar>*passetjar*
rajar>*ratjar*
rajola>*ratjola*
regiment>*retgiment*
roja>*rotja*
tremuja>*tremutja*

2.11. Vocalització dels sons /ʃ/ i /tʃ/.

Quan aquests sons són seguits d'una consonant es realitzen regularment com a [j]: *peix frit* [pejfrit], *vaig dir* [vajdi]. Din el cos d'un mot també pot produir-se: *segueixs* [səyəjs] (*segueixes*), *parteixs* [pərtəjs] (*parteixes*), etc.

2.12. Vocalització de la [l] .

En el català de Mallorca és freqüent la conversió de la [l] en [w] en certes posicions (BIBILONI, 2015, 133-137), amb tendència a monoftongar [aw] en [u] .

alba>*auba*
malva>valma>*vauma*
albelló>*aubelló/ubelló*
albercoc>*aubercoc/ubercoc*
alfals>*aufaus/ufaus*
almud>*aumud/umud*
alzina>*auzina/uzina*
balba>*bauba* (mans baubes)
balma>*bauma*
delme>*deume*
escalfar>*escaufar*
estalviar>estauviar>*estuviar*
salvatge>*sauvatge*
Selva>Seuva

2.13. La l palatal [ʎ]. La iodització.

La iodització és un tret que consisteix en l'articulació com a [j] de l'evolució dels grups llatins LY, C'L i G'L, un grup que mai no apareix a principi de paraula.

batall>*batai*
cabell>*cabei*
collir>*cuir*
conill>*conii*
consell>*consei*
embull>*embui*
fill>*fii*
ull>*ui*
vull>*vui*

Amb la realització ieista pròpia del mallorquí, que a Santa Maria no adopta el grau zero (palla>*paa*) com a altres municipis ni es la *i* semiconsonant, sinó que és un so proper a la vocal neutra [ᵉ] (paᵉa), «amb posició lingual un xic més baixa i centralitzada que en el cas de [i], en posició intervocàlica i en ritme ràpid de parla.» (RECASENS, 1991, 298):

abella>*be[ᵉ]a*
aconsellar>*aconse[ᵉ]ar*
embullar>*embu[ᵉ]ar* Però *embullar* 'engrescar, alegrar excessivament'.
agulla>*gu[ᵉ]a*
fulla>*fu[ᵉ]a*
mullar>*mu[ᵉ]ar*
ullastre>*u[ᵉ]astre*

Però amb iodització i elisió de l'aproximant palatal [ᵉ] degut al contacte amb la i tònica):

collita>*cuíta*
filla>*fia*

2.14. Despalatalització de [ʎ].

Afecta mots acabats en *-ells* i ocasionalment els acabats en *-ell* (aquesta característica, general fins a la primera meitat del segle XX, ara és esporàdica en els parlants joves).

aquells>*aquels*
siurells>*siurels*
picornells>*picornels*
pells>*pels*
ells>*els*
aquell temps>*aquel temps*

2.14. Conversió del so de [ʎ] *inicial en la sibilant* [ʒ].

En un nombre limitat de paraules es dona el pas de [ʎ] inicial a la sibilant [ʒ].

llarder>*jarder*
lleuger>*geuger>juger*
lladriola>*jadriola*
llenegar>*genegar*
llinya>*ginya*
llinyol>*ginyol, Ginyol* (malnom)
llinyola>*ginyola*

2.15. Caiguda de la r.

En alguns casos, es produeix una pèrdua de la *r* a final de síl·laba. La dissimilació hi pot ajudar.

arbre>*abre*
carxofa>*caixofa*
Gertrudis>*Lletrudis*
marbre>*mabre*

2.16. Assimilació de la r.

Una *r* seguida de *l* s'assimila completament: *Esporles* [əspolləs], *parlar* [pəlla]. Davant *n* la *r* es manté, tant en posició medial com final (*forner, forn*). El mot *quern* 'conjunt de quatre coses' es pronuncia *quen*, amb assimilació de la *r*.

En el cas especial d'assimilació de la *r* final de l'infinitiu a la primera consonant del pronom enclític hi ha una sèrie de casos generals a tot el mallorquí com és ara: *mirar-lo* [miɾəllo], fer-la [fellə]. En altres casos, segons els pobles, hi ha dos tractaments: *anar-se'n* [ənəɾsən] o [ənətsən], posar-me [pozərmə] o [pozəmmə], pasar-vos [pozərvos] o [pozəvvos]. A Santa Maria és general, entre els parlants amb una llengua menys alterada, l'assimilació de la *r* de l'infinitiu en tots els casos esmentats [ənətsən], [pozəmmə], [pozəvvos], etc. El mapa 15 de *El català de Mallorca* de Gabriel Bibiloni no sembla correspondre's a la realitat lingüística de Santa Maria (BIBILONI, 2015, 116).

2.17. Despalatalització de la nasal palatal [ɲ] davant consonant.

El fonema nasal palatal [ɲ] sofreix un procés de despalatalització quan va seguit d'una consonant i es realitza [jn]: anys>*ains*, banys>*bains*.

El mateix procés es produeix en els plurals dels mots que tenen [nk]: bancs>*bains*, tronc>*troins*, blancs>*blains*.

2.18. Metàtesi.

S'entén per metàtesi el canvi en l'ordre dels sons d'una paraula. A Santa Maria la metàtesi és molt freqüent en el parlar tradicional.

caperutxa>*careputxa*
fadrí>*fradí*
ganivet>*guinavet*
llonganissa>*llangonissa*
padrina>*pradina*
pebre>*prebe*
pobre>*probe*
pedra>*preda*
oronella>onorella>*norella*
ballmanetes>mamballetes
més tost>*mes tots>més tocs*

2.19. Ensordiment.

L'ensordiment és el procés pel qual una consonant sonora esdevé sorda.

cogullada>*cucullada*
Gabriel>*Cabriel*
esgarrinxar>*escarrinxar*
fanguet>*fanquet*
seguer>*sequer* (forat de paret, de roca o d'arbre, ocupat per un eixam d'abelles)
fogatera>*focatera*
corretjola>*corritxola*
Àngela>*Xela* (malnom sobre la base d'un antic hipocorístic)
politjó>*politxó*
puget>*putxet*
*Bartomevó>Mevó>*Mefó (malnom)

2.20. Dissimilació.

És el procés pel qual un segment idèntic o similar a un altre tendeix a diferenciar-se'n o, fins i tot, a desaparèixer.

juliol>*juriol*
llivell>*nivell*
només>*només*
prendre>*prende*
murtra>*murta*
taulell>*taurell*
tomàtiga>*domàtiga*
bona nit>*bor nit* (en la pronúncia ràpida)

2.21. Assimilació.

Procés pel qual un so esdevé idèntic o similar a un altre i que implica un canvi de categoria del primer so.

baldament>*maldament*
comprendre>*momprendre*
cogoma>*gogoma*
vejam>veiam>meam>*mem*
parlar>*pal·lar*
dissabte>*dissatte*
setmana>*semmana*
mèrlera>*mel·lera*
Cocó Peguer>*Cocó Paquer*

En fonètica sintàctica:

càvec tort>*cavet tort*
cap mà> *cam mà*
per la casa>*pel la casa*
pots pensar>*pop pensar*

3. MORFOLOGIA.

3.1. Article arcaic.

Es mantenen usos fossilitzats de l'article *lo*.

tot *lo* dia
pareix tot *lo* món
lo bo
lo dolent
lo seu
lo endemà (amb la *e* de la primera síl·laba pronunciada tancada, també se sent *l'ondemà* i *el sendemà*)

3.2. Article.

A Santa Maria s'utilitza l'article procedent del llatí IPSE com arreu del mallorquí excepte Pollença.

Masculí singular	Femení singular	Masculí plural	Femení plural
es carrer	sa casa	es carrers	ses cases
s'arbre	s'arena	ets arbres	ses arenes
amb so pa	amb sa casa	amb sos carrers	amb ses cases
amb s'arbre	amb s'arena	amb sos arbres	amb ses arenes

3.3. Article literari.

L'article literari s'empra davant un conjunt de mots procedents de diferents àmbits (església, conceptes geogràfics, llocs únics, frases fetes...)

el cel
la glòria
el purgatori
l'infern
l'Esperit Sant
el Santíssim
el Bon Jesús
la Mare de Déu
la Puríssima
el dimoni
el papa
el bisbe
la seu
l'orgue
l'altar
el Temple
la Missió
el Corpus
el Ram

els Reis
la comunió
l'ofici
l'oferta
passar el rosari
amb tota l'ànima
per l'amor de Déu
el món
la mar
la Vila (però sa Vileta)
plaça de la Vila
casa de la Vila
la dreta
l'esquerra
el rei
la reina
la Xina
el Japó
el Mallorca
el Barça
la meitat
el doble
més blanc que la neu
la pagesia
pomes del ciri
blat de les Índies
la fi del món
la mort
a la mala hora
a les bones
a la biorxa
el sendemà
tot l'any
etc, etc...

3.4. Aglutinació de l'article.

corretjades>*escorretjades*
graelles>*esgrelles*
molles>*esmolles*
tisores>*estidores*
pulmons>*espulmons*
tambor>*estambor*
tenalles>*estenalles*
tovalles>*estovalles*
carpó>*escarpó*

3.5. Conjuncions

La conjunció temporal *quan*, amb epítesi de -t, es converteix en *quant* (<QUANDO), per analogia amb *quant* (<llat. QUANTUM), quan vendràs>*quant vendràs.*

S'utilitza *com* en funció temporal: quan era al·lot>*com era al·lot.* Aquest ús, però, és inusual en els parlants joves.

Ús de les conjuncions *idò* i *idoi.*

3.6. Pronoms.

Els pronoms es col·loquen d'acord amb l'ús de la llengua antiga, seguint l'ordre objecte directe + objecte indirecte (*la me donaràs*).

Ús dels pronoms amb la seva forma plena davant el verb, d'acord amb el balear i el català antic (*ne tenc, me diràs*).

El pronom *jo* és usat com a cas oblic, precedit de preposició (*a jo*), en lloc de *mi*.

3.7. Demostratius.

En la parla tradicional santamariera és corrent l'ús dels demostratius *aqueix/aquest/aquell. Aqueix/aqueixa* s'aplica a designar les coses de què s'ha parlat fa poc o de què s'ha de parlar prest, i en general a indicar les coses que estan relativament a prop. També va ser usual en el passat el demostratiu neutre *açò* i l'adverbi *ací*. Mentre *aqueix* s'ha mantengut més, *açò* i *ací* són residuals o usats sols en certes frases fetes (*vine ací! vet ací, val t'acit).*

3.8. Possessius arcaics.

mon pare>*mumpare*
ma mare>*mumare*
son pare
sa mare
ton pare
ta mare
sabata de son peu
cada cosa a son temps
a son endret>*a sen endret*

3.9. Adverbis.

Llavò (llavors>*llavò*) i *llavonses*, són les dues formes adverbials utilitzades a Santa Maria en el sentit de 'aleshores, en aquell moment'.

Són molt freqüents en la parla tradicional les formes intensives aglutinades dels adverbis *així (aixuixí, aixuixines, aixuixinetes, assus-suaixí, assus-suaixines, assus-suaixinetes) aquí (suquí, suquines, suquinetes, assus-suquí, assus-suquines, assus-suquinetes)* i *allà* (*sullà*, *sullanos, sullanetes, assus-sullà*, *assus-sullanes*, *assus-sullanetes*).

3.10. Morfologia verbal.

La segona persona del plural del present d'indicatiu dels verbs *conèixer*, *parèixer*, *merèixer*, *créixer*, etc., admet dues formes *coneixes/coneixs*, *pareixes/pareixs*, *mereixes/mereixs*, *creixes/creixs* (pronunciades *coneis*, *pareis*, *mereis*, *creis)*.

Hi ha canvis en les vocals rizotòniques de determinats verbs de la primera conjugació. En els radicals de l'infinitiu presenten una vocal neutra que es flexiona i pot convertir-se, segons quin sigui el verb, en [ɐ], [a], [ə].

assentar>*assant*
encetar>*ençat*
enravenar>*enravan*
espanyar>*espeny*
granar>*gren*
pelar>*pal*
soldar>*sald*

Usos peculiars del verb voler+pronom+infinitiu.

vols te fer sa punyeta
vols te fer trons
vols me dir

Veiès imperatiu de *veure* ha originat *ves*, que s'utilitza com a exclamació per afirmar o mostrar més expressivament una cosa: *ves si vendré*! La construcció *ves si*, *ves si* s'utilitza per assenyalar un advertiment o una amenaça.

Val-me't aquit: forma arcaica *vet*, del verb *veure*, equivalent a *mira*, combinada amb els pronoms personals *el* i *em*, amb l'adverbi de lloc *aquí*, i amb transposició de la *-t* de *vet* després del darrer pronom i *-t* epitètica al final de la combinació (la *e* de vet s'ha obert en *a*).

Vet aquí>*vat aquit*, amb pas de la *e* a *a* i *-t* epitètica. *Val t'aquit/val t'acit*, forma arcaica *vet*, del verb *veure*, combinada amb el pronom personals *el* i l'adverbi *aquí/ací* amb *-t* epitètica.

Les terminacions arcaiques del subjuntiu abans predominants (*diga, digues, diguesses*...) encara es poden sentir, però de cada cop de manera més esporàdica.

La forma *jas*, és la forma d'imperatiu de segona persona singular amb què indicam a algú que prengui allò que li oferim, i equival a 'pren', 'té' segons el DCVB. La forma *ges* a Santa Maria no és equivalent a *jas*, sinó que indica sorpresa (*Ges! No t'esperava*)

La forma d'imperatiu *daça* és una forma emfàtica de segona persona singular de l'imperatiu del verb *dar*, equivalent a 'dona'm'. S'usa sovint en combinació amb els pronoms personals (*daça'l, daça-me'l, daça-la*, etc.).

L'ús del verb *esser*, sobretot acompanyant el participi passat d'un verb intransitiu que indiqui moviment (*anar, sortir, venir*...) però també en molts altres casos, ha anat retrocedint al llarg del segle XX, substituït pel verb *haver*.

som anat>*he anat*
som sentit a dir>*he sentit a dir*

4. Els canvis moderns.

L'estructura fonètica del català de Mallorca s'ha mantengut en els seus elements constitutius fonamentals fins a les darreres dècades. La llista de trets que he relacionat, tot i seguir un procés de canvi, s'ha conservat fins i tot quan la pèrdua de lèxic i els calcs sintàctics de la llengua castellana imposada ja eren evidents. Els fenòmens de pèrdua del fonetisme català que es constaten entre la població jove són generals a tota l'illa, encara que potser hi ha indrets on la desestructuració del sistema és més avançada. Els principals fets, tots ells deguts a l'anivellament fonètic amb el castellà, són:

- Ieisme. Dificultat creixent entre els joves de mantenir la *l* lateral palatal [ʎ] en

qualsevol posició i substitució pels sons castellans que trobam a *mayo* i *yeso*, per transposició del sistema fonètic castellà: calla>*caia*, lluna>*iuna*, Lluc>*iuc*, ball>*bai*. El fenomen a Santa Maria no està consolidat però es troba en un grau avançat (BIBILONI, 2015, 141-142) .

- Betacisme. Confusió entre la labiodental [v] i la bilabial [b] en totes les posicions, amb eliminació del so de [v] que no existeix en castellà (ni en la major part del català). *Veure* i *beure* sonen igual, vi>*bi*, cova>*coba*. El fenomen tampoc no està consolidat, però es troba en un procés, ràpid, d'adopció pels parlants joves de Santa Maria.

- Progressiva adopció pels parlants joves, sobretot femenins, de la *l* castellana (*l* bleda) apicoalveolar sense velarització, i abandó de la *l* mallorquina, dental i amb velarització moderada (BIBILONI, 2015, 131-133). Aquest procés està menys avançat, però avança a ritme ràpid.

Immediatament després d'aquests tres processos emblemàtics de pèrdua de la singularització fonètica del català de Mallorca, en venen tot un seguit que expressen una passa més avançada cap a l'adopció quasi completa del sistema fonètic castellà: pèrdua del so palatal fricatiu [ʒ] i substitució per [j] (gent>*ient*, ajuntar>*aiuntar*); substitució de tota *s* sonora [z] per la *s* sorda [s] fent que *casa* i *caça* es pronunciïn igual; l'apitxament, és a dir la substitució del so [ʃ] inicial de *xalest* o *xinès* pel so [tʃ] idèntic a la *ch* castellana.

5. CONCLUSIONS.

El parlar tradicional de Santa Maria no manifesta aspectes singulars en la seva fonètica. El podríem qualificar d'una parla conservadora que ha resistit processos evolutius que han operat a altres pobles. La seva major singularitat és que s'ha mantengut al marge dels trets més diferenciats dels parlars propers (manteniment del pas a *u* de la *o* àtona en certes condicions, a diferència de Palma, Inca o Marratxí que pronuncien *molí*, *morir*, *cosí*, etc.; no palatalització de [k] i [g] com fan a Palma i Marratxí; no pronunciació com [e] de la [ɛ] tònica

com es fa a Pòrtol; no pronunciació labialitzada de la [ə] final com a Bunyola; no pas a [ɛ] de la [ə] tònica com a Alaró, lloseta i Binissalem. No ha existit una influència constatable de la manera de parlar de Palma o Inca sobre la parla de Santa Maria, tot i trobar-se equidistant d'aquestes dues ciutats. No s'observa tampoc un patró de «taca d'oli» a partir del qual es difonguin les innovacions, associades al prestigi de determinats grups socials o del món urbà sobre el de la ruralia. Ben al contrari, el «ciutadà» era escarnit i ridiculitzat sense miraments com una parla externa i evitada amb cura. Per això podem qualificar el parlar dels santamariers com un parlar conservador i relativament arcaïtzant, almenys fins que la castellanització, en la segona meitat del segle XX, no es va fer sentir amb un major pes, coincidint amb els poderosos canvis tecnològics, sociològics i demogràfics que feren entrar en crisi el món pagès que havia resistit fins llavors les escomeses castellanitzadores. Tot això amb una situació normativa de persecució de la llengua primer, després transformada en despenalització de l'ús i cooficialitat parcial, però lluny de disposar d'unes condicions d'oficialitat efectiva en el seu propi territori.

NOTES:

1. MORRO MARCÉ, Mateu. «Els primers santamariers». «Coanegra» 48 (1988) 18-19. Sobretot cal consultar: CAPÓ JUAN, Josep. *La vila de Santa Maria del Cam. Santa Maria del Camí,* 1980 i JAUME, Bartomeu. *Coanegra.* 2 volums. Manuscrit. Arxiu del Regne de Mallorca.
2. AGUILÓ, Cosme. «Aspectes fonètics i morfològics del parlar de Santanyí». A: *I Jornades d'estudis locals de Santanyí. Santanyí: llengua, terres i gent.* Ajuntament de Santanyí: 2015.
3. BIBILONI, Gabriel. *El català de Mallorca. La fonètica.* Lleonard Muntaner Editor: Palma, 2016.- («Temps Obert»; 30).

6. BIBLIOGRAFIA.

- AGUILÓ, Cosme. «Aspectes fonètics i morfològics del parlar de Santanyí». A: *I Jornades d'estudis locals de Santanyí. Santanyí: llengua, terres i gent.* Ajuntament de Santanyí: 2015.
- ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear.* Palma: Impremta de Mossèn Alcover, 1930-1962. (10 volums).
- ARTIGUES. Antoni. «Apunts de fonètica sintàctica per als mestres mallorquins». «Maina» 8 (1983) 10-14.

- BERNAT BALTRONS, Francesc. *La fonètica dels parlars baleàrics segons les notes de Manuel Milà i Fontanals. Interpretació i estudi lingüístic.* Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 2001.
- BIBILONI, Gabriel. *El català de Mallorca. La fonètica.* Lleonard Muntaner Editor: Palma, 2016.- («Temps Obert»; 30).
- BONET, Eulàlia i LLORET, Maria Rosa. *Fonologia catalana.* Editorial Ariel: Barcelona, 1998.
- BUADES MORELL, Francesca. *Aproximació a algunes característiques fonètiques i del parlar de Campanet.* Memòria de treball de fi de grau. Grau de Llengua i Literatura Catalanes. 2018-2019.
- HENDRIKS SÁNCHEZ, Natalia A.; DARDER MOLL, August i SASTRE BARROS, Laura. «El parlar de Campos». «CURS. Coneixements, usos i representacions socials de la llengua catalana» 7 (2013) 410-445.
- LLORET, Maria Rosa. *La fonologia del català.* Barcelona: Grup Promotor/Santillana, 2011.
- MOLL, Francesc de B. *El parlar de Mallorca.* Barcelona: Editorial Barcino, 1980.- («Col·lecció Popular Barcino»; 234).
- PUIGROS CALDENTEY, Maria Antònia. «Algunes característiques del sistema fonètic consonàntic manacorí». A: I Jornades d'estudis locals de Manacor, 5 i 6 de maig de 2000. Manacor, 2000. P. 509-523.
- PUIGROS CALDENTEY, Maria Antònia. «Anàlisi del sistema vocàlic balear». «Llengua&Literatura» 12 (2001) 105-125.
- RECASENS VIVES, Daniel. *Fonètica descriptiva del català.* Barcelona: Institut d'Estudis catalans,1991.
- VENY, Joan. *Els parlars catalans.* Palma: Editorial Moll, 1982.- ("Raixa";128).
- VENY, J; MASSIP, A. *Scripta mallorquina.* Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, 2013.

VINOS
PEMARTIN
JEREZ
CONACS
LUBRIFICANTE
CASTROL

C.D. SANTA MARIA. EL FUTBOL SANTAMARIER DE POSTGUERRA

Josep Maria Estarellas Torrens
President del Club Bàsquet Santa Maria
Carrer Llarg 13, 07320 Santa Maria del Camí
T. 616 432 680
estarellas@mac.com

RESUM

La trobada accidental d'un seguit de documents d'entre els anys 1942 i 1945 del C.D. Santa Maria -estatuts, acta de constitució, llibre d'actes, llibres de comptes, cròniques dels partits i una memòria de la temporada 1943/44- em permeteren aprofundir en el naixement i curta vida del club de futbol C.D. Santa Maria des de la seva fundació l'any 1942 fins a la seva desaparació l'any 1945. Els document amb la firma del meu padrí Josep Estarellas Aloy, soci fundador de l'entitat, aporten una visió ampla (i a vegades subjectiva) d'aquest retorn del futbol santamarier després de la guerra civil, però també la realitat socioeconòmica del poble.

PARAULES CLAU:

• futbol, • esport, • postguerra

RESUMEN

El hallazgo accidental de varios documentos de entre los años 1942 a 1945 del C.D. Santa Maria -estatutos, acta de constitución, libro de actas, libros de cuentas, crónicas de partidos y una memoria de la temporada 1943/44- me permitieron profundizar en el nacimiento y corta vida del club de fútbol C.D. Santa Maria desde su fundación el año 1942 hasta su desaparición el año 1945. Los documentos con la firma de mi abuelo José Estarellas Aloy, socio fundador de la entidad, aportan una visión amplia (y a veces subjetiva) de este retorno del fútbol a Santa María después de la guerra civil, pero también la realidad socioeconómica del pueblo.

PALABRAS CLAVE:

• *fútbol,* • *deporte,* • *posguerra*

ABSTRACT

The accidental discovery of several documents between the years 1942 to 1945 of the C.D. Santa Maria -statutes, articles of incorporation, minute book, account books, match reports and a memory of the 1943/44 season- allowed me to delve into the birth and short life of the C.D. Santa Maria from its foundation in 1942 until its disappearance in 1945. The documents with the signature of my grandfather José Estarellas Aloy, founding partner of the entity, provide a broad (and sometimes subjective) vision of this return of football to Santa María after the civil war, but also the socioeconomic reality of the town.

KEYWORDS:

• *football,* • *sport,* • *postwar*

Documentació trobada que ha provocat aquesta investigació

1. INTRODUCCIÓ

Aprofundir en el naixement i història del C.D. Santa Maria des de la seva fundació l'any 1942 no és res que m'hagués plantejat mai. Ni sóc historiador ni el futbol és l'esport que més m'apassiona. El meu padrí D. Pep Estarellas Aloy havia estat porter de futbol i mon pare, D. Pep Estarellas Cañellas, futbolista d'un cert nivell de l'Atlètic Balears, però també fou primer president del Club Bàsquet Santa Maria, i aquest és l'esport que em va enamorar des dels deu anys i que tan important ha esdevingut a la meva vida.

Un dels grans problemes que es trobarà qui vulgui investigar la història de qualsevol club els anys de la postguerra, com m'he trobat jo, és la manca d'arxius documentals a les seves oficines. Una font cabdal d'informació podrien ser les hemeroteques dels diaris en cas de clubs de la rellevància del Mallorca, el Constància o l'Atlètic Balears, però estam parlant d'un club modest de la segona regional d'un poble petit com Santa Maria.

Una altra font acostuma a ser l'entrevista a vells aficionats, jugadors o directius del club que sempre poden aportar testimonis interessants a vegades impossibles de contrastar. Tanmateix, no en queden, estam parlant d'uns fets succeïts fa vuitanta anys i, per tant, caldria aconseguir testimonis de persones centenàries que malauradament ja no hi són.

Per això em va semblar molt valuosa la troballa accidental d'un seguit de documents d'entre els anys 1942 i 1945 del C.D. Santa Maria: els estatuts, l'acta de constitució i el llibre d'actes, però també d'uns llibres paral·lels i una memòria firmats pel meu padrí de la temporada 1943/44 que aporten una visió ampla (i a vegades subjectiva) de com va ser aquesta etapa inicial del futbol santamarier després de la guerra, vinculada a la realitat socioeconòmica del poble. Els llibres esdevengueren un caixó de sastre on es barregen dades econòmiques, cròniques dels partits, anècdotes, opinions... que em descobriren una faceta desconeguda del meu estimat i admirat padrí, la seva condició de soci fundador del C.D. Santa Maria.

2. EL FUTBOL DE POSTGUERRA A ESPANYA

A l'Estat espanyol, tot i la seva innegable transcendència social, l'esport havia estat fins a l'any 1939 una activitat privada. L'activitat dels clubs i el desenvolupament de les competicions s'havien regit en funció de les seves pròpies tradicions i normes sense cap mena de regulació institucional. Era normal que els clubs creassin organismes com les federacions sense la intervenció de cap organisme estatal.

La victòria dels franquistes comportà una successió de canvis dràstics en matèria de llibertats individuals, comportaments públics i privats, adoctrinament ideològic i culte a l'autoritat -tan política, com militar o religiosa- perceptible en tots els àmbits. Diverses lleis, incloent-hi efectes retroactius contra el més bàsic estat de dret, situaren a milers d'espanyols en la més absoluta indefensió.

L'estat franquista es va atribuir el control i la direcció de tota l'activitat esportiva, impregnant-lo dels seus valors feixistes, i militaristes. El principal instrument per fer-ho seria la *Delegación Nacional de Deportes de Falange Española Tradicionalista y de las JONS (DND)* creada l'any 1941 com a continuació del *Consejo Nacional de Deportes*, creat en plena guerra civil en el bàndol revoltat.

Madrid-Barça
de la temporada 1935/36
a l'estadi de Chamartín

Els principals càrrecs federatius serien acaparats per diferents comandaments militars, i fins al darrer vocal del més modest club de poble en el passat recent, disposava de la corresponent fitxa policial, estimant-se o no la seva idoneïtat futura segons el seu grau d'acolliment dels postulats del *Glorioso Movimiento*. L'autoritat governativa es reservava el dret de "suggerir" o vetar la composició de les noves juntes directives, on sobretot al principi rar era que hi faltassin militars de gradació, falangistes reconeguts o, com a mínim, qualque cavaller mutilat.

La via més efectiva per evitar problemes i aconseguir la cessió d'instal·lacions municipals era designar president a l'autoritat militar més propera, els exemples són nombrosos.

No només això, igual que a l'Alemanya nazi o a la Itàlia feixista, el nou règim va usar el futbol com a eina d'adoctrinament patriota. Un clar exemple el trobam al diari Marca, actualment el més venut d'Espanya, que va néixer en plena guerra civil. La seva primera portada és ben significativa: una dona rossa d'aspecte ari saludant i amb el titular *"Brazo en alto a los deportistas de España"*. Al seu interior hi descobrim un article del falangista Jacitno Miquelarena: *"El fútbol era durante la República una orgía roja de las más pequeñas pasiones regionales y de las más viles. Lo he dicho claramente. Casi todo el mundo era separatista y grosero frente a un match para el Campeonato de España. El bizcaitarrismo se daba tanto en los graderíos de San Mamés como en la tribuna de Chamartín. En la mayoría de los casos, el madridista era un bizcaitarra de Madrid: es decir, un localista retrasado mental frente a los límites nacionales"*.

Primera portada del diari Marca (font: marca.com

Es va fer obligatori fer la salutació feixista abans de cada partit mentre s'entonava el *Cara al Sol*, i pel que fa a les seleccions, es va canviar la típica camiseta vermella per camisetes blaves. A més, la Selecció només disputaria partits amb països com Portugal, Alemanya, Itàlia o la França col·laboracionista de Vichy, totes elles amb règims amb afinitats amb l'espanyol.

Cert és que aquest va ser un període de reanimació de l'activitat esportiva, especialment en el futbol. Una comparativa del nombre de clubs federats a les diferents territorials entre les temporades 1935/36 i 1941/42 mostra com a la majoria de casos s'igualen les xifres o experimenten creixements en alguns casos significatius. Les excepcions, la territorial Balear que passà de 86 a 40 clubs i la territorial Murciana que de 91 clubs passà a només 39.

Però aquest creixement és fruit d'una certa distorsió pels anomenats clubs *adheridos*, que en rares ocasions passaven de ser agrupacions amistoses, més voluntaristes que efectives, sense cap suport social i mancats d'una mínima estructura. Entre els *adheridos* de la temporada 1941/42 hi trobam també diverses entitats d'inspiració religiosa o emanades del sindicat vertical.

Igualment, competiren la temporada 1941/42 sota el paraigua de la F.E.F. els equips de *Educación y Descanso*[1], inexistents abans de la conflagració civil, i que posteriorment seguirien un desenvolupament paral·lel, dubitatiu i precari, aliè al màxim organisme rector del futbol.

No debades la postguerra atorgà a l'Església una situació de privilegi per posar en marxa l'anomenada *reconstrucción social y espiritual del Estado español*. S'entrava en allò que els especialistes acabarien anomenant nacionalcatolicisme, que utilitzaria l'esport i totes les seves manifestacions per carregar-lo de grandiloqüència externa i marcat contingut polític i religiós.

En els anys quaranta i cinquanta, les joventuts catòliques convertiren l'esport en una eina de preservació i moralització de la joventut i un vertader element actiu en la seva formació. Les joventuts de *Acción Católica* promogueren la pràctica esportiva, i per damunt de qualsevol altra, la del futbol.

Per Decret llei de la prefectura d'estat de desembre de 1940 s'havien desterrat tots els termes estrangers de la llengua castellana i, per tant, també dels noms dels clubs. *Racings*, *Sportings*, i *Athletics*, per exemple, s'hagueren de convertir forçosament en *Reales*, *Deportivos* i *Atléticos*.

Tot i que no es pot parlar d'una prohibició absoluta de les llengües associa-

des no tan sols al nacionalisme independentista, sinó a la república, l'euskera i el català, els esforços per emmudir-les foren molt importants. Alguns clubs navarresos mantingueren la seva denominació en euskera -*Osasuna*, *Oberena*, *Denak-Bat*, *Indarra*, *Erri Berri*, *Gure-Txokoa*, *Beti-Gazte*-, fet justificat probablement per l'ampla i decisiva col·laboració navarresa en la causa franquista. No es pot dir el mateix dels clubs mallorquins, on desaparegué qualsevol denominació en llengua catalana.

El tinent coronel Julián Troncoso Sagredo (Valladolid 12-XI-1895 – Madrid 26-IX-1983) havia estat escollit l'any 1937 com el primer president de la Federación Española de Futbol franquista i va preparar una reestructuració de l'anomenat esport rei així com el seu primer torneig, la *Copa del Generalísimo* l'any 1939.

Troncoso acariciava la possibilitat d'abolir el professionalisme al futbol, amb el rere fons d'una Espanya desfeta econòmicament, amb clubs en fallida, no només pels nombrosos estadis convertits en runes per la guerra, sinó també per la declaració com il·legal de la moneda republicana que pogués romandre a les tresoreries dels clubs. Els greuges comparatius que per a la depauperada població representaven els habituals excessos del futbol pensava Troncoso que es podien tornar en contra del règim. Des de certes instàncies del mateix i especialment amb veu falangista s'apostava per una imprescindible austeritat: *"En los nuevos modos de la Falange hay que apartar ciertas costumbres que no van bien con nuestro estilo, como son los vinos de honor, los banquetes, los pasteles y dulces después de cualquier inauguración, y todas esas cosas que en tiempos más flojos eran obligadas para festejar el discurso de un político o la inauguración de unas escuelas"* (Pilar Primo de Rivera, 1937). El nou estat victoriós no estava precisament per tirar coets.

Troncoso cercava, a més d'evitar l'enfonsament de molts de clubs, emparar aquells qui sense cap altra capacitació més enllà de la futbolística, veien tancat el seu horitzó vital quan penjaven les botes. Així, va afirmar: *"No se expedirán licencias a los jugadores, por buenos que sean, si no tienen una profesión y la practican, para evitar se conviertan en gente sin trabajo, viviendo sólo del fútbol"*.

Però el règim acabaria perdent la batalla de la pilota. Per als clubs més poderosos, la professionalització implicava continuar creixent a costa dels més dèbils, que es veien obligats a traspassar els seus millors jugadors empesos pels

números vermells als seus balanços. Havia desaparegut el sindicat de futbolistes, tanmateix, va ser igual. Jugadors i tècnics cobraven cada cop més, encara que això implicàs perpetuar l'endeutament dels clubs. Tot valia per tal d'obtenir resultats. Les aficions perdonaven l'acumulació de deutes, però no els fracassos esportius. Conseqüentment, Troncoso acabaria abraçant allò de què si al poble no li podem donar pa, almanco li hem de donar circ, com reconegué en una entrevista l'octubre de 1940, poc després de dimitir del seu càrrec: *"llevaba la idea de suprimir el profesionalismo que ya por entonces asomaba amenazadoramente. Nos dábamos cuenta de que el amateurismo era más deportivo, tal y como entendíamos muchos el deporte, menos egoísta y a la larga más práctico. Salvo para unos pocos era escaso pan para hoy y segura hambre para mañana; era tremendo ver a estudiantes colgando los libros por una firma efímera, a los sanos chicos de pueblo llegados a la ciudad para acabar en un par de años sin oficio ni beneficio, acostumbrados a vivir con un plus de sueldo que se les acababa en poco tiempo, perdiendo, a la vez, dinero, fútbol y el empleo conseguido gracias a éste. No, no era partidario del profesionalismo. Pero una vez en la Federación, el propio profesionalismo, en su rápido avance, nos arrolló. No tuvimos más remedio que plegarnos a sus exigencias con la esperanza de un normal encauzamiento (que) empezaba por no dejar abandonados a los semiprofesionales con que contábamos, limitando a unos márgenes suficientes sus honorarios futbolísticos, en la esperanza de que no abandonaran su empleo, sus estudios, su vida de futuro cuando acabase el fútbol. Y más en aquellos años de posguerra tan duros"*.

La qualitat del futbol postbèl·lic sembla que havia minvat moltíssim respecte al d'abans de la guerra. El gruix dels antics jugadors internacionals jugaven a Argentina o Mèxic i molts jugadors veterans que optaren per seguir en actiu mentre esperaven el relleu d'al·lots molt joves, acusaven els anys de privacions i manca d'exercici.

Haureu comprovat que no s'ha fet cap menció al futbol femení, i és que aquest juntament amb altres disciplines esportives com l'atletisme, es prohibiren per ser considerades masculinitzants. Es va permetre a les dones practicar bàsquet, tenis, natació, gimnàstica, esquí i balls regionals, però sempre amb vestimenta que es consideràs moral.

3. EL FUTBOL DE POSTGUERRA A MALLORCA

L'esclafit de la Guerra Civil el juliol de 1936 va agafar els clubs mallorquins en plena pretemporada i amb molts jugadors encara de vacances. Allunyada l'illa del front bèl·lic i en una situació d'aparent tranquil·litat a pesar de l'absència de nombrosos jugadors enrolats a l'exèrcit i patint penúries socials i esportives, el Campionat de Mallorca de Primera Regional es va continuar disputant les temporades següents, proclamant-se guanyador el *CD Mallorca* les temporades 1936/37 i 1937/38 i el *Constancia FC* d'Inca la temporada 1938/39. També es disputaren partits amistosos entre els clubs mallorquins més importants amb la finalitat de recaptar doblers per als combatents.

Com ja he explicat abans, l'església a partir de la postguerra -moment en què el clergat va recuperar una rellevància social de primer ordre- va veure en l'esport un instrument per la purificació i reconquesta cristiana de la societat i la joventut. Com a principals exemples a Mallorca d'iniciatives esportives vinculades a ordes religiosos caldria destacar les Joventuts Seràfiques i el Patronat Obrer. Es pot afirmar sense cap mena de dubte que gràcies a l'església es bastaren moltes de les instal·lacions esportives de Mallorca, algunes de les quals romangueren fins fa molt poc en propietat de les parròquies o mantenen noms confessionals.

Un fragment d'un article a la revista Proa de la Unió diocesana dels joves d'Acció Catòlica de Mallorca deixa ben a les clares la importància que atorgaven a la pràctica esportiva: "*Muchas y muy diversas son las opiniones que sobre el deporte se han dado en esta época que nos ha tocado vivir, y aún se dan y seguirán dando probablemente, ¿cuál es nuestra postura frente al deporte? La virtud está en el medio, y nosotros pertenecemos a ese medio que, libre de los apasionamientos, está muy lejos de reprobar como pernicioso y nocivo al que en en distintas ocasiones ha bendecido incluso quién sólo, para el bien y las cosas buenas tiene su bendición: el Papa. Pero conviene no confundir los términos. Al hablar de deporte nos referimos a esta actividad sistemática que favorece el desarrollo físico del hombre, educa al mismo tiempo sus cualidades intelectuales y morales, agudiza su inteligencia, fortalece su voluntad y le enseña a triunfar con modestia y a perder sin desesperación*".

Abans d'entrar en el terreny estrictament futbolístic em pareix necessari esmentar que a Mallorca, en aquella època, l'etiqueta d'esport rei

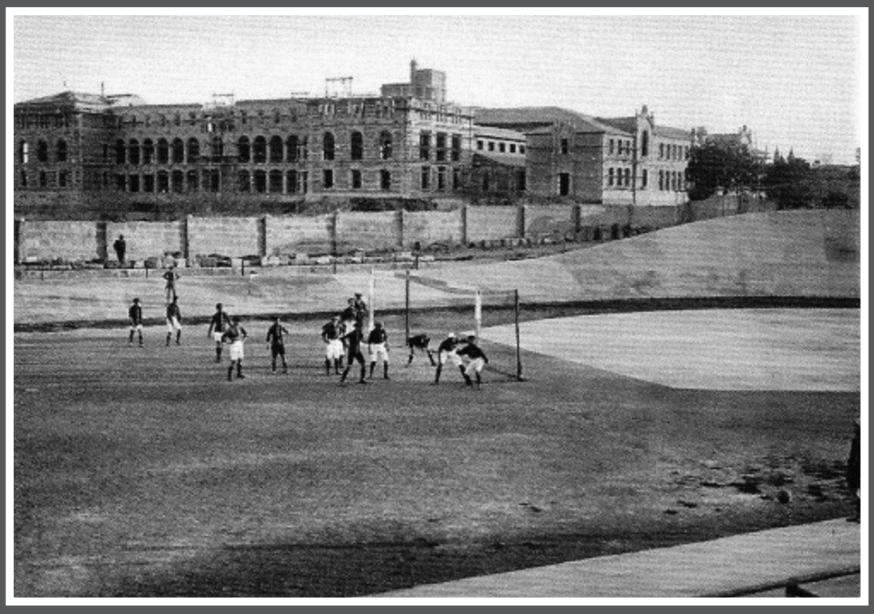

Partit de futbol al velòdrom del Tirador, amb l'institut Ramon Llull al fons

Equip del Constància que va jugar la promoció a Primera Divisió a Madrid el setze d'abril de 1944.

El polèmic partit Mallorca-Constància amb arbitratge de Cruellas al camp dels Bons Aires en el que el CD Mallorca va salvar la categoria i envià el Constància a jugar la promoció a la que finalment descendiria a 3a divisió.

Equil del CD Mallorca al partit inaugural de l'estadi Lluis Sitjar, setembre de 1945.

corresponia indiscutiblement al ciclisme -i més concretament al ciclisme en pista-, que vivia una època d'explosió i despertava vertaderes passions. Tal era l'ambient que generava aquest esport a la nostra illa que el general Uzquiano, a qui Franco va posar al davant de la *Unión Velocipedista Española*, contemplant les carreres del *Campeonato Nacional* de 1941 al velòdrom del Tirador de Palma va veure a Mallorca el que ell creia que necessitava en ciclisme la resta de l'estat.

La temporada 1939/40 el CD Athletic FC es va proclamar per primera i única vegada campió de la categoria, superant els poderosos CD Mallorca i el Baleares FC, que arrossegava greus problemes i acabaria cinquè i coer. Tot i això, quan es va restablir l'any 1940 el campionat de segona divisió la *Federación Española* va convidar el *CD Mallorca* i el *Constancia FC* a participar-hi, més poderosos econòmicament, deixant fora els atlètics tot i els seus mèrits esportius.

Enquadrats en el Grup III juntament amb clubs valencians -Levante i Castellón- i catalans -Sabadell, Girona i Badalona- els inquers quedaren cinquens i es mantingueren a la categoria, mentre que els vermellons foren coers i baixaren a la categoria regional. Aquesta situació va molestar greument l'afició vermellona i augmentà la ja de per si eterna rivalitat entre els dos clubs.

L'agost de 1940 el *Baleares Foot-Ball Club* va canviar el seu nom a *Club de Fútbol Baleares*, arran de l'obligatorietat de reformar els seus estatuts per adaptar-se a la nova legalitat vigent que prohibia l'ús de termes en llengües estrangeres, anticipant-se al procés de castellanització quasi obligada per a tots els clubs de Mallorca i la resta d'illes.

La temporada 1941/42, quan celebrava les seves bodes de plata, el *CD Mallorca*, que jugava els seus partits al camp de Bons Aires, es va proclamar campió de Mallorca i de Balears, però no aconseguí tornar a segona després de perdre amb el Terrassa, i la temporada següent va ser nefasta i va provocar una allau de baixes de socis. La Federació Balear va destituir el president Homar i Antoni Moner va formar una gestora provisional. Començaria aquí l'etapa de la presidència de Lluís Sitjar Castellà (1943-1946).

L'any 1942 el *CF Baleares*, que ja havia absorbit a diversos petits clubs -com el *Mediterráneo FC* l'any 1940- i era la principal alternativa al *CD Mallorca*, es va fusionar amb un altre club de Palma, l'*Athletic FC*, club que feia deu anys que jugava a la primera regional i que la temporada 1939/40, com

hem comentat, havia assolit les seves més altes fites proclamant-se campió de Mallorca i de Balears.

Aquest mateix any, fruit de l'expansió urbanística de Palma, el *CD Atlético* es va veure obligat a abandonar el seu camp -Sa Punta-, conservat en usdefruit, i que era el tercer estadi més important després dels del *CD Mallorca* i del *CF Baleares* (Son Canals), i fruit de la precarietat de la postguerra no tenia possibilitats de trobar-ne un altre i semblava condemnat a desaparèixer. Després de sondejar una fusió amb el *CD Mallorca* que no va fructificar per la intransigència dels vermellons de no canviar cap dels seus trets distintius es va acabar amb una fusió amb el *CF Baleares*, més flexible. Aquesta operació culminaria el 27 de maig de 1942 amb el naixement del *Club Deportivo Atlético Baleares* mitjançant un suposat contracte de fusió que en realitat era una absorció que feia desaparèixer tots els trets identificatius del *CD Atlético*, més enllà de la paraula *Atlético* al nom.

Finalment, la temporada 1943/44 el *CD Mallorca* aconseguiria de nou l'ascens a la segona divisió amb solvència. La temporada 1944/45 una reestructurada segona divisió contemplava un grup únic de catorze equips i els vermellons patiren de valent per mantenir la categoria, només pel *gol average* a favor davant el penúltim classificat, mentre que el *FC Constancia* va jugar la promoció a Primera Divisió a Madrid. Les temporades següents, 1945/46 i 1946/47, se salvarien ja sense dificultats, com a vuitens i cinquens respectivament.

4. ANY 1942: NEIX EL CLUB DEPORTIVO SANTA MARIA

La primera constància d'un camp de futbol que tenim és de principis dels anys vint, a ca'n Paliva, sortint del poble cap a Inca on jugava l'equip anomenat Santamariense de la Congregació Mariana dirigida pel vicari Bernat Ramis. L'any 1923 s'acabà l'arrendament de l'esmentat camp de futbol i el *Santamariense* deixà d'existir, moment que aprofità el ciclista Joan Juan per promoure-hi una pista de ciclisme amb peraltats de terra en la qual es disputaren curses cada diumenge.

Als anys 1927-1928 es reprengué el futbol amb el *Club Deportivo Santamariense* que disposava d'un terreny de joc a Terrades, club que es va mantenir actiu fins a l'any 1931 o 1932.

En el transcurs de la guerra civil hi hagué un intent per part de la Falange de crear un equip de futbol al poble, però la iniciativa va morir al cap de pocs mesos.

El 14 de juny va tenir lloc l'acta de constitució del *Club Deportivo Santa María* (en endavant *C.D. Santa Maria*, ja que és l'abreviatura emprada en tota la documentació trobada), aprovant-se el reglament per unanimitat i escollint la que havia de ser Junta Directiva del club, que quedava de la següent manera:

Equip santamarier (?) durant la 2a república al camp de Terrades

Equip santamarier (?) dels anys 30.

Partit al camp de Terrades, anys 60.

Equip del C.D. Santa Maria de la postguerra.

President:	D. Juan Amengual Nadal (*de Son Net*)
Vicepresident:	D. Pedro Mercadal Sans (*des Taulons*)
Secretari:	D. Miguel Nigorra Reinés[2] (*Nigorra*)
Vicesecretari:	D. Gabriel Mesquida Vich (*de Son Bieló*)
Tresorer comptador:	D. Jaime Company Bover
1r Vocal:	D. Pedro Mezquida Vich (*de Son Bieló*)
2n Vocal:	D. José Estarellas Aloy (*de Son Verdera*)
3r Vocal:	D. Rafael Jaume Calafat (*de Son Sureda*)

Com era norma en tots els clubs, qualcun d'ells era membre de la *Vieja Guardia de la Falange* i d'altres tenien familiars directes que ho eren.

El nou club va rebre el vistiplau de la *Federación Balear de Futbol* el 19 de juny, i del *Gobierno Civil de Baleares* l'11 de juliol.

Els estatuts del club establien que el *C.D. Santa Maria* es constituïa com una societat de caire esportiu, domiciliada a la plaça del General Franco[3] núm. 56 de Santa Maria del Camí. La seva finalitat era fomentar el futbol com a esport, motiu pel qual es va integrar a la *Federación Balear de Futbol*.

Per a ser socis calia tenir més de 16 anys, fer un ingrès inicial de 5 pessetes, i una mensualitat de dues pessetes pagadora per mesos vençuts a la presentació del rebut corresponent.

Es considerava soci protector, fos o no soci numerari del club, a qui aportàs accions no inferiors a deu pessetes sense remuneració d'interessos, i amortitzable quan la societat tingués fons per a la seva cancel·lació, cosa que s'aniria fent per sorteig.

Com no podia ser d'altra manera atès el moment històric en què es produeixen els fets, un altre requisit indispensable per ser soci era estar adherit al *Glorioso Movimiento Nacional*. La *Federación Balear de Futbol* depenia de la *Delegación Nacional de Deportes de F.E.T. y de las J.O.N.S* [4].

A l'article 12è dels estatuts trobam una altra curiositat pròpia de l'època: als socis de la secció major se'ls abonaria de franc una invitació femenina cada cop que es disputàs un partit. Sembla que una dona només podia anar al futbol per acompanyar el seu marit, no debades -i com va dir expressament el president D. Juan Amengual al discurs de proclamació- el futbol era un esport *bello y viril* [5].

L'article 14è, darrer dels estatuts, fixava en vint el nombre mínim de socis per a poder mantenir en actiu la societat. En cas de no arribar en qualque moment a aquesta xifra mínima es procediria a la seva dissolució, passant els utensilis i béns a propietat de les Germanes de la Caritat del poble.

Només constituir-se el club, per dir-ho de qualque manera, s'esfumaren les figures del secretari, D. Miguel Nigorra Reinés, i del vicesecretari, D. Gabriel Mezquida Vich. La firma del primer només apareix a l'acta de constitució i la del segon als estatuts del club. El llibre d'actes, des del primer dia, apareix sempre firmat per D. Pep Estarellas Aloy en qualitat de secretari accidental, fins i tot la transcripció de l'acta de constitució que obri el llibre ja està firmada per ell.

El 8 de juliol, en reunió al local social del club i davant la necessitat d'aconseguir fons econòmics per començar l'activitat del club i comprar el material necessari es decidí per unanimitat presentar-se al concurs per a l'organització de les Festes Patronals en honor a la Patrona Santa Margalida que havia convocat l'ajuntament. A tal efecte es va designar una comissió integrada per Amengual, Estarellas, G. Mesquida i Company, els quals havien de confeccionar el programa a presentar.

El 10 d'agost es tornaren a reunir per aprovar el programa que es presentava a concurs, prèvia subvenció de l'ajuntament de 1.000 pessetes. Les festes s'havien de desenvolupar del 17 al 20 de juliol: balls regionals, gran revetla, gran vetlada folklòrica, focs artificials... tot al voltant de l'acte principal, la inauguració del camp d'esports del *C.D. Santa Maria*, que incloïa carreres ciclistes i pedestres a més d'un partit de futbol contra el *C.D. Consell*.

L'organització de les festes es veia com una de les activitats potencialment més fructíferes per a finançar el club. La prova és que el 12 d'agost es tornaren a reunir per donar a conèixer el programa que s'havia presentat per a l'organització de les festes dels Hostals, el 29 i el 30 d'agost, en un format bastant semblant a les Festes Patronals: cercaviles, balls típics a la plaça General Goded[6], carreres ciclistes i pedestres, partit de futbol contra l'equip *Post-Escolar*, i una gran revetla amb l'actuació del grup *Los Guajiros*.

El 12 de setembre s'aprovà el compte d'ingressos i despeses de l'organització de les festes dels Hostals, però no hi ha cap informació dels ingressos obtinguts

per l'organització d'unes i altres festes. Tot fa pensar que els guanys no degueren ser molts perquè el 24 d'octubre es tornaren a reunir per tractar la delicada situació econòmica del club abans d'iniciar-se el campionat de 2a regional, que complicava encara més la situació, ja que implicava pagar desplaçaments llargs. Davant aquesta situació s'acordà per unanimitat augmentar la quota mensual dels socis de dues a tres pessetes.

Sembla que aquesta delicada situació econòmica dugué a D. Pep Estarellas, que portava un llibre en paral·lel al llibre d'actes amb el títol *Partidos jugados y actos organizados por el C.D. Santa Maria desde la fecha de su organización (julio de 1942)*, començàs a no només enumerar-hi tots i cada un dels actes i partits organitzats per la societat, sinó també a fer-ne un resum d'ingressos i despeses, detallar-ne les recaptacions de taquilla desglossades per tipus d'entrada, i també a desenvolupar una altra faceta curiosa a més de la de secretari, la de cronista esportiu, especificant les alineacions de l'equip, valorant el nivell dels equips participants, a vegades la tasca arbitral, i donant a conèixer moltes situacions i anècdotes que ajuden a entendre com era el futbol de l'època.

Finalment, en reunió del 18 d'octubre s'acordà participar en el campionat de 2a Regional, amb la idea que disputar aquesta lliga aixecaria una major expectació al poble i provocaria un augment de l'afició entre els santamariers, a més de facilitar la feina de la directiva, que durant el transcurs de la mateixa no s'hauria d'encarregar de cercar equips i dates per a disputar partits com havia fet fins al moment.

El 13 de novembre s'acordà la compra dels parells de sabates necessaris i la confecció de quinze calçons negres a fi de completar els equipatges dels jugadors, així com l'adquisició d'una pissarra per anunciar els partits. Però el tema central de la reunió era solucionar el fet que la pared que limitava el camp de joc de Terrades per la part del carrer era molt baixa i permetia seguia els partits sense haver d'entrar al camp, recolzant-se o enfilant-se a la paret sense pagar entrada. El terreny, era propietat de Rafel Jaume (3r vocal del club) i s'arribà al següent acord: es col·locarien dues tires de carreus damunt la paret per fer-la més alta. Les despeses d'adquisició, transport i col·locació serien a càrrec del club, però en cas de dissolució serien propietat de Rafel Jaume. Atès l'augment de valor de la finca que representava la intervenció també es pactà que Rafel Jaume durant un any no cobraria cap mena de lloguer al club per l'ús del terreny.

Resum cronològic dels partits jugats l'any 1942:

- 18 de juliol: *C.D. Santa Maria* 7 - *C.D. Consell* 0 (Festes Patronals).
- 27 de juliol: *C.D. Alaronense* 8 - *C.D. Santa Maria* 1.
- 2 d'agost: *C.D. Santa Maria* 0 - *C.D. Alaronense* 1.
- 16 d'agost: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Aviación* 2.
- 30 d'agost: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D. Post-Escolar* 2 (Festes dels Hostals).
- 6 de setembre: *C.D. Algaida* 0 - *C.D. Santa Maria* 2.
- 13 de setembre: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D. Urano* 0.
- 20 de setembre: *C.D. Santa Maria* 0 - *Azul Binisalem* 2 (380'40 pessetes d'ingressos).
- 27 de setembre: *C.D. Consell* 6 - *C.D. Santa Maria* 1.
- 11 d'octubre: *C.D. Consell* 1 - *C.D. Santa Maria* 3, anada *Trofeo Ron Miret*.
- 18 d'octubre: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Consell* 1, tornada *Trofeo Ron Miret* (336,15 pessetes de beneficis).
- 25 d'octubre: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D. Sancellas* 0 (21'25 pessetes de beneficis).
- 8 de novembre: *C.D. Santa Maria* 3 - *J.D. Santa Eugenia* 0 (213,90 pessetes de beneficis).
- 15 de novembre: *C.D. Santa Maria* 0 - *C.D. Consell* 1 (359,30 pessetes de beneficis).
- 22 de novembre: *C.D. Marino* (Alcúdia) - *C.D. Santa Maria*, suspès per pluja i fang al camp.
- 29 de novembre: *C.D. Santa Maria* 6 - *C.D. Sineuense* 2 (88,40 pessetes de beneficis).
- 6 de desembre: *J.D. Santa Eugenia* 3 - *C.D. Santa Maria* 2 (150 pessetes de pèrdues).
- 13 de desembre: *C.D. Sancellas 1* - *C.D. Santa Maria* 6 (195 pessetes de pèrdues).
- 20 de desembre: *C.D. Santa Maria* 3 - *C.D. Sineu* 2 (292,60 pessetes de beneficis). En aquest partit es va donar una circumstància que es re petiria diverses vegades en el futur, i que resultaria

inversemblant en el futbol actual. Davant l'absència d'alguns jugadors es contractaren jugadors per un dia, a raó de 50 o 55 pessetes per jugador. A vegades també es recorria a posar com a jugador un tal *Mandingo* que només era delegat d'equip, o fins i tot, si es detectava la falta de jugadors a camp contrari un cop ja desplaçats, es feia jugar qualcú del públic o a qui es trobava per la zona.

A partir del registre d'aquests partits sabem també que els desplaçaments a fora poble es feien contractant un camió en el qual viatjava tot l'equip, amb un cost que oscil·lava entre les 45 pessetes (desplaçament a Santa Eugènia) i les 430 pessetes (desplaçament a Alcúdia).

- 26 de desembre: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Consell* 1, amistós (20,35 pessetes de beneficis).
- 27 de desembre: *C.D. Llubí* 3 - *C.D. Santa Maria* 1 (287 pessetes de pèrdues). Aquest partit era el darrer de la primera volta de la 2a regional grup B.

Ca'n Menut, primer saló social del C.D. Santa Maria.

Hispano-Suiza 66G, any 1945, un exemple dels camions de l'època utilitzats pels desplaçaments dels equips.

El club organitzava altres activitats per tal de generar ingressos per mantenir el club, moltes vegades el mateix dia que l'equip jugava partits fora de casa:

El 6 de setembre, a la pista i camp de futbol de Terrades s'organitzà un festival amb les següents proves: una carrera pedestre de resistència a 20 voltes que enfrontà únicament els corredors locals Jaume Vidal *Cobo* i Llorenç Crespí *Poblé* -amb victòria ajustada del primer- i amb un premi de 70 pessetes. Després es correugueren tres curses ciclistes per a corredors sense llicència. Una de velocitat a 3 voltes (premis de 20 i 10 pessetes), una de puntuació a 40 voltes (premis de 40, 25, 15 i 5 pessetes) i una d'eliminació (premis de 10 i 5 pessetes). Desconeixem els ingressos que es varen aconseguir.

El 20 de setembre, al descans del partit contra l'*Azul Binisalem* una cursa de puntuació a 30 voltes per a ciclistes sense llicència. El mateix dia a les vuit i mitja de la nit a la pista de Ca'n Menut, segona revetla per a socis amenitzada per l'orquestrina *Los Guajiros*, amb una recaptació total de 385 pessetes.

El 27 de setembre, a la pista de Terrades curses ciclistes per a ciclistes amb llicència en la qual participaren els ciclistes Guillem Mesquida, Mateu Coll, Gabriel Palmer, Guillem Timoner, Sebastià Romaguera i Salvador Morro. Una prova de velocitat a 3 voltes, una de puntuació a 100 voltes i una de persecució a 10 voltes. Romaguera, Palmer i Mesquida acapararen els premis, que oscil·laven entre les 100 i les 10 pessetes. En aquesta època el que seria tantes vegades campió del món Guillem Timoner, nascut l'any 1926, només tenia 16 anys. La recaptació per entrades va ser de 484 pessetes.

El 18 d'octubre a les 20 h al local social, ball per a socis i familiars femenines amb *Los Guajiros*, amb uns ingressos de 93 pessetes.

El 8 de novembre a les 20 h al local social, ball per a socis i familiars femenines, en el que es va presentar el sextet local *Estrellas Azules* que, com veurem, es convertirien en uns fixos d'aquests esdeveniments. S'obtengueren uns ingressos de 342,30 pessetes. Aquests balls, amb el mateix format, lloc i grup es repetirien el 22 de novembre amb uns ingressos de 160,60 pessetes, el 6 de desembre amb uns ingressos de 208,40 pessetes i el dia de Nadal amb uns ingressos de 321,90 pessetes.

5. ANY 1943, LA IL·LUSIÓ DELS INICIS

3 de gener: *C.D. Consell* 1 - *C.D. Santa Maria* 2, primer partit de la 2a volta del grup B de la 2a regional amb unes pèrdues de 172,75 pessetes.

6 de gener: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Aviación* 2, amb uns ingressos de 98,20 pessetes

Aquest va ser un partit amistós en substitució del partit que s'havia de jugar a Alcúdia contra el *C.D. Marino* i que novament se suspenia per l'estat impracticable del camp alcudienc.

10 de gener: el partit contra el *C.D. Marino*, suspès ja dues vegades, s'havia de jugar a Terrades. A només mitja hora de començar el partit es va saber que l'equip visitant no es presentaria per una avaria soferta pel camió que el transportava uns quilòmetres abans d'arribar a Inca. Beneficis de 90,40 pessetes. Al públic assistent se li va entregar una entrada valedora per al partit següent.

- 17 de gener: *C.D. Sineuense* 2 - *C.D. Santa Maria* 1, 339 pessetes de pèrdues.
- 24 de gener: *C.D. Santa Maria* 2 - *J.D. Santa Eugenia*, 1, 170,20 pessetes de beneficis.
- 31 de gener: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Sancellas* 0, 94,20 pessetes de beneficis.
- 7 de febrer: *C.D. Sineu* 1 - *C.D. Santa Maria* 0, 369 pessetes de pèrdues.
- 14 de febrer: *C.D. Santa Maria* 5 - *C.D. Llubí* 0, 221,70 pessetes de beneficis.
- 21 de febrer: *C.D. Marino* 0 - *C.D. Santa Maria* 1, 645 pessetes de pèrdues.
- 28 de febrer: *C.D. Santa Maria* 3 - *Base Naval* 2, partit amistós amb 42,40 pessetes de beneficis.

7 de març: s'havia de jugar un partit amistós contra el *C.D. Europa* de Palma que s'hagué de suspendre per pluja quan l'equip ciutadà ja s'havia desplaçat, això va ocasionar unes pèrdues de 200 pessetes.

14 de març: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D. Marino* 1, darrer partit del campionat dels santamariers. Segons la crònica de D. Pep Estarellas, aquesta victòria garantia quedar entre els tres primers classificats del grup. En la crònica dona a entendre que depenent del resultat del *C.D. Sineuense* a Alcúdia i dels resultats del *C.D. Sineu* a qui faltava disputar tres partits, es podria fer campions, però ja pressuposava que això no passaria per raons antiesportives i que la classificació més

probable seria la 2a posició. Aquest partit de nou va estar marcat per la pluja que no va impedir-ne la disputa, però va provocar la presència de poc públic i unes pèrdues de 112,60 pessetes. No sabem si per raons antiesportives o no, tanmateix la realitat és que D. Pep Estarellas va encertar de ple el pronòstic, i el *C.D. Santa Maria* va acabar en 2a posició per darrere el *C.D. Sineu*, com així ho reflectiria al llibre a finals d'abril.

19 de març: *J.D. Santa Eugenia* 1 - *C.D. Santa Maria* 0, partit a benefici d'un jugador de l'equip taujà que havia patit una lesió molt greu en un partit anterior. Pèrdues de 89 pessetes.

Com a activitats alternatives s'organitzaren també:

L'1 de gener, a les 8 del vespre i amenitzat pel sextet *Estrellas Azules*, el primer ball de l'any exclusiu per a socis i familiars femenines, amb uns beneficis de 295,80 pessetes.

Altres balls amb el mateix format i grup el 17 de gener amb uns ingressos de 238,95 pessetes, i el 31 de gener amb uns ingressos de 214 pessetes.

El 14 de febrer per primera vegada va amenitzar el ball l'orquestra *Molí* de Consell, els beneficis varen ser de 250,95 pessetes, però el 28 de febrer es recuperà el grup *Estrellas Azules* i s'aconseguiren uns beneficis de 229 pessetes.

El 7 de març, per primera vegada -sembla que a causa del mal temps- el ball organitzat resultà deficitari, amb unes pèrdues de 113,05 pessetes. El 9 de març, darrer dia de carnaval, se'n va fer un altre que només va deixar uns beneficis de 70,65 pessetes.

El 20 de març es va reunir la junta directiva al local social per a establir les bases del que seria el *Torneo Primavera* organitzat pel C.D. Santa Maria un cop finalitzat ja el campionat de 2a Regional, amb la participació dels delegats prèviament convocats dels altres clubs que hi havien de participar: Consell, Unión, Marratxí, Sencelles i Santa Eugènia.

Figura a continuació al llibre d'actes després de la del 20 de març, una reunió datada del 19 de març, això fa pensar que es tracta d'una errada i que la reunió va ser el 19 d'abril. El tema a tractar era el canvi de la seu social, ateses les males condicions que tenia la seu actual i l'oferiment fet per Jaume Company, membre de la directiva, d'una nova seu social construïda expressament per a tal finalitat i ubicada a la plaça Espanya[7]. Entre les millores que representava el nou local s'hi enumeraven una excel·lent pista per a l'estiu que reu-

nia les condicions exigides per la llei, un magnífic i ample saló -inacabat- i un projecte d'instal·lació de dutxes, entre d'altres. Es va acordar el trasllat de la seu social amb el compromís del Sr. Jaume Company, pel seu exclusiu compte i sense que la societat hi intervengui, d'arrendar l'esmentat local contant per pagar el lloguer corresponent -del que es feia únic responsable- amb els potencials guanys del servei de venda de begudes i refrescs que pensava establir-hi un cop fet el trasllat i les vendes extraordinàries els dies de ball més 300 pessetes anuals que s'acordaren subvencionables pels perjudicis i molèsties que la societat pogués ocasionar.

2 de maig: *Sancellas* 0 - *C.D. Santa Maria* 1, *Torneo Primavera*, 274 pessetes de pèrdues. Aquest era el darrer partit de la primera volta, però no hi ha crònica dels 4 partits anteriors disputats.

9 de maig: *Santa Eugènia* 2 - *C.D. Santa Maria* 2, *Torneo Primavera*, 240 pessetes de pèrdues. La nit d'aquest mateix dia es fa un ball per a socis i familiars femenines que deixa 42,20 pessetes de guanys.

16 de maig: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Unión* 1, *Torneo Primavera*, 128,30 pessetes de beneficis. La vetlada familiar amb ball exclusiva per a socis i familiars femenines del vespre, amenitzada per *Estrellas Azules* deixà 22,90 pessetes de beneficis.

30 de maig: *C.D. Consell* 1 - *C.D. Santa Maria* 3, *Torneo Primavera*, 284 pessetes de pèrdues.

El 4 de juny, ja en el nou local social, en reunió de la Junta Directiva, en vista a la gran esportivitat mostrada per l'equip al llarg de la temporada a punt de finalitzar, així com dels èxits esportius assolits -subcampió del seu grup, campió del *Torneo Ron Miret* i del *Torneo Primavera*- es va acordar convertir el darrer partit del *Torneo Primavera* contra el *C.D. Sancellas* en un homenatge a tots els jugadors amb llicència, destinant tota la recaptació d'aquest partit a un dinar a l'ermita de Son Seguí i, en cas de no cobrir la recapatació totes les despeses, fer-ho amb els fons de la societat.

6 de juny: *C.D. Santa Maria* 3 - *C.D. Sancellas* 2, darrer partit del *Torneo Primavera*, 159,30 pessetes de beneficis.

El Santa Maria es proclamà campió del *Torneo Primavera* després de jugar 10 partits, amb 7 victòries, 2 empats i 1 derrota, però la realitat és que la classificació quedà desvirtuada per la no disputa de nombrosos partits entre els altres equips,

de manera que el segon classificat Unión només n'havia disputat 7, Consell 5, Santa Eugènia 6, Sencellas 8 i Marratxí 4.

El 27 de juny es va celebrar un ball per a socis a la pista del nou local amenitzat per *Estrellas Azules* que acabaria amb unes pèrdues de 53,80 pessetes.

29 de juny: *C.D. Alaronense* 2 - *C.D. Santa Maria* 1, 8,60 pessetes de beneficis.

El 2 de juliol es decidí tornar a sol·licitar l'organització de les Festes Patronals tretes a concurs per l'ajuntament, i es va confeccionar un programa que contava com a actes centrals:

17 de juliol, una gran revetla amb *Los Guajiros* i *Molí*.

18 de juliol un extraordinari circuit ciclista, carreres pedestres al cos, un gran *festival balonpédico-pedestre* -amb carreres de velocitat, resistència, salts, etc. i un partit de futbol contra *J.D. Santa Eugènia*- i una monumental revetla a la plaça General Goded amenitzada per la cèlebre orquestra *Bolero*.

19 de juliol un festival infantil amb balls típics, jocs i atraccions.

20 de juliol una diada amb la *Banda de Cornetas y Tambores de F.J.*, un circuit pedestre exclusiu per a corredors locals, *pañuelos para señoritas*[8] a la plaça Constitución, actuació de la banda de música *Lira Esporlerense*, festival ciclista al velòdrom de Terrades i una grandiosa velada folklòrica a base de balls populars, concursos per parelles majors i menors de tota l'illa i exhibició de la insuperable parella local Hnos. Segura. Una gran traca marcava la fi de les festes.

Foto de la banda de música Lira Esporlerense de l'any 1940.

Ina Sassi, vocalista de l'orquesta *Bolero.*

4 de juliol: *C.D. Santa Maria* 6 - *C.D. Soledad* 3. Aquest partit davant el campió de la lliga de 2a categoria a Palma va ser considerat el millor partit vist a Terrades en tota la temporada, però generà unes pèrdues de 100,30 pessetes.

En aquest moment D. Pep Estarellas escrigué el seu *Breve historial del C.D Santa Maria al año de su organización* en el que mostra la seva satisfacció per les fites aconseguides tant pel que fa als resultats aconseguits per l'equip com en l'organització de la resta d'activitats i festes.

25 de juliol: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Post-Escolar* 4. Partit jugat exclusivament amb jugadors a prova dels quals s'arribà a la conclusió que, cit textualment, "*no había ni uno que valiera nada absolutamente*". Pèrdues de 23,40 pessetes.

A la reunió del vespre del mateix dia, D. Pep Estarellas va presentar la liquidació detallada de les festes esmentades anteriorment, qui les va catalogar de vertader èxit amb gran afluència de gent a tots els actes organitzats. Els beneficis generats varen ser 1727,95 pessetes. Segurament un dels actes amb més èxit fou la revetla amb l'orquestra *Bolero*, amb la seva solista Catalina Sastre, de nom artístic Ina Sassi, qui no tenia encara ni els setze anys, però seria coneguda com a la Gilda mallorquina per la seva bellesa.

En aquesta mateixa reunió Jaume Company Bover expressà la seva impossibilitat de continuar fent front com a arrendatari de l'actual local social per no haver aconseguit l'autorització per a l'establiment del despatx de begudes i refrescs que havia projectat i que havia de generar els beneficis suficients per pagar l'arrendament. Davant aquesta situació el Sr. Company demana que almanco la societat es faci càrrec de la meitat de l'arrendament o es cerqui un nou local social. La situació ja era coneguda i la junta no estava disposada a invertir uns quants centenars de pessetes en concepte de lloguer que tanta falta farien per altres necessitats i s'havien temptejat diverses opcions de locals socials gratuïts, acordant-se per unanimitat el canvi de local social, passant a l'edifici situat al carrer José Antonio Primo de Rivera, núm. 87 (Ca'n Calet).

Ca'n Calet, local social del C.D. Santa Maria a partir del 25 de juliol de 1943.

El ciclista santamarier Antoni Gelabert, habitual de les curses aTerrades, a una etapa del *Tour de France*.

1 d'agost: *C.D. Marratxí* 4 - *C.D. Santa Maria* 1, partit disputat exclusivament amb jugadors locals. El mateix dia a Terrades se celebraven unes curses ciclistes organitzades pels corredors locals Antoni Gelabert i Sebastià Romaguera, amb la cessió de la pista per part del *C.D. Santa Maria* amb la condició que els socis només haguessin d'abonar mitja entrada.

8 d'agost: *C.D. Santa Maria 3 - Atlético Baleares 2*, partit de prova amb unes pèrdues de 77,10 pessetes. Al ball del vespre es va poder inaugurar la pista del nou local social (Can Calet) tot i els problemes sorgits amb el *Gobierno Civil* per la porta de comunicació existent entre la pista i el cafè, porta que obligatòriament hagué de romandre tancada. El sextet local *Estrellas Azules* que amenitzà la vetllada presentà al públic el seu nou equip d'altaveus.

15 d'agost: *C.D. Santa Maria 8 - C.D. Europa 2*. Aquesta victòria en un partit jugat pels jugadors fitxats per a la temporada entrant davant un equip de Palma que havia de jugar en una categoria superior generà grans expectatives pel que feia a la millora ofensiva de l'equip, ja que també s'havia guanyat 6-3 al Soledad. Pèrdues de 89,40 pessetes.

El 28 d'agost, en nova reunió es detallaren les gestions realitzades davant les autoritats locals per a organitzar de nou les festes dels Hostals que havien de tenir lloc els dies 4 i 5 de setembre, en les quals s'aprofitaria per celebrar el I Aniversari del *C.D. Santa Maria*. Es va confeccionar el programa per entregar al *Gobierno Civil* per a la seva autorització, al voltant dels següents actes principals:

— 4 de setembre una gran revetla a la plaça *General Goded* amenitzada per l'orquestra Molí.

— 5 de setembre, el matí un circuit ciclista per a corredors sense llicència amb premis d'entre 25 a 5 pessetes, l'horabaixa un *FESTIVAL CICLO-BALONPÉDICO-PEDESTRE* al camp de Terrades amb un partit entre el *C.D. Santa Maria* i *J.D. Santa Eugenia*, carreres pedestres de velocitat d'inscripció lliure i premis d'entre 30 i 10 pessetes, i carreres ciclistes de puntuació a 20 voltes per a corredors sense llicència i premis de 20 a 5 pessetes. El vespre una revetla amb l'orquestra de Palma *Salamanca*, amb el seu modern equip d'altaveus i l'animadora local Mari Duque.

Després de fer recompte de la roba i material de què disposa el club, fer el corresponent inventari i acordar-se la compra del material que feia falta, D. Pep Estarellas, secretari de la *Comisión Local de Subsidio al Combatiente*[9], explicà que la tributació de l'esmentat impost a partir del mes d'octubre i per indicació de membres autoritzats de la *Excma. Diputación* -nova entitat recaptadora- es faria de manera diferent a l'acostumada, establint-se un concert anual de 300 pessetes que implica l'avantatge, entre d'altres, de suprimir-se els segells i el segellat de les entrades.

El 29 d'agost es va fer un nou ball al local social per a socis i familiars femenines amenitzat per *Estrellas Azules* i que va deixar unes pèrdues de 134,25 pessetes.

El 4 i 5 de setembre tingueren lloc les festes populars de la barriada dels Hostals, organitzades pel *C.D. Santa Maria* i en les que es commemorava el I Aniversari de l'entitat. La revetla de dia 4 (dissabte) amenitzada per l'orquestra *Molí* i celebrada com era costum a la plaça General Goded es va considerar de vertader fracàs econòmic que lluny de deixar beneficis va representar unes pèrdues d'unes 200 pessetes. El *Festival Ciclo-Balonpédico-Pedestre* tot i tenir una concurrència acceptable tampoc va assolir una recaptació equiparable a la d'edicions anteriors, i el partit que es va disputar davant *J.D. Santa Eugènia*, sembla que reforçat amb jugadors de l'*Antoniana* de Llucmajor va acabar en empat a 1.

La revetla del diumenge 5 de setembre amenitzada per l'orquestra *Salamanca* sí que va ser un èxit, amb molta concurrència de públic i uns beneficis que salvaren els comptes de l'organització de les festes, amb un saldo final positiu de 513,50 pessetes.

El diumenge següent, 12 de setembre es va jugar el partit de desempat, que va guanyar *J.D. Santa Eugènia*, de nou reforçat amb jugadors de l'*Antoniana* per 1 a 2, en un partit que va deixar uns beneficis de 175,30 pessetes.

19 de setembre: *U.D. Porreras* 3 - *C.D. Santa Maria* 1, partit amistós que va deixar uns beneficis de 53 pessetes.

El mes d'octubre la climatologia va ser un problema pel club, ja que obligà a suspendre els dos partits amistosos que s'intentaren disputar a Terrades. Dia 10 contra *Azul Binissalem* i dia 17 contra *C.D. Alaronense*. El vespre del 10 d'octubre al saló *Can Mitx* (Ca'n Mig), local d'hivern del *C.D. Santa Maria* es va celebrar un ball social amenitzat per *Estrellas Azules* que de nou va ser un fracàs econòmic amb unes pèrdues de 94,75 pessetes.

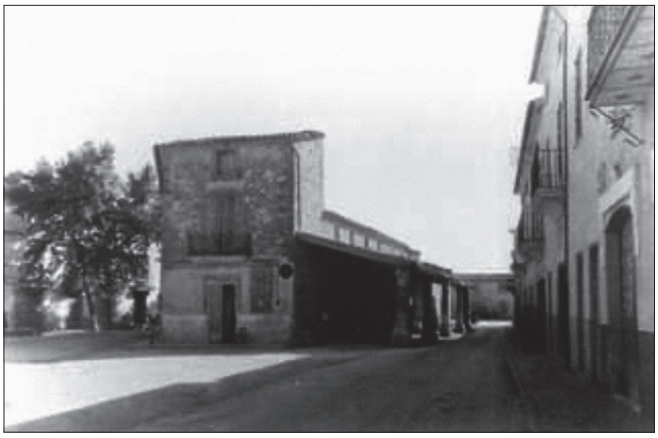

Ca'n Mig, local d'hivern del C.D. Santa Maria des de 1943 fins que l'esbucaren l'any1945 estava al mig de la carretera Palma-Inca, a l'actual plaça Hostals.

El 24 d'octubre, tot i que una forta arruixada dues hores abans del començament va fer pensar en una nova suspensió, finalment es va poder disputar el partit suspès dia 10 contra *Azul Binissalem*, amb victòria 2 a 0 i uns beneficis de 107,30 pessetes.

31 d'octubre: *C.D. Santa Maria* 9 - *J.D. Llosetense* 2, primer partit del *Torneo Otoño* organitzat pel *C.D. Santa Maria*, davant un equip que per a D. Pep Estarellas va resultar molt fluix, especialment el seu porter. El partit va deixar uns guanys de 47 pessetes.

7 de novembre: *C.D. Consell* 1 - *C.D. Santa Maria* 1, segon partit del *Torneo Otoño*. A l'hora d'iniciar-se el partit els santamariers només comptaven amb 9 jugadors, ja que no es presentaren dos jugadors que ja havien d'esperar l'equip a Consell: Romero e Ibáñez. Per sorpresa va aparèixer per allà un tal Mir, a qui es va posar de porter mentre que el porter Tomàs va jugar d'extrem. Es va jugar, per tant, amb només amb 9 jugadors i un "espontani". Pèrdues de 29 pessetes.

El 8 de novembre es va fer un nou ball per a socis al saló de Can Mitx. Com que el poder de convocatòria del grup local *Estrellas Azules* semblava esgotat es va dur l'orquestra *Los Guajiros* d'Alaró. Això només va representar una lleugera millora quant a assistència i uns guanys de 58,75 pessetes i es va començar a constatar que, a diferència de la temporada anterior, aquesta mena d'actes ja no es podria considerar com a una de les bases principal del finançament de l'entitat.

El 21 de novembre la climatologia obligà a suspendre per tercera vegada el partit a Terrades del *Torneo Otoño* davant l'*Alaronense*, així com tots els altres partits prevists a excepció de l'*Azul Binissalem - Llosetense* que acabà 10 a 0. El vespre es va fer un nou ball per a socis a Ca'n Mitx amenitzat per l'orquestra *Molí* que tampoc va funcionar deixant unes pèrdues de 6,25 pessetes.

En reunió del 26 de novembre es detallà la comunicació rebuda per part de la Federació Regional amb data dia 24 relativa a la iniciació i inscripció per al campionat de 3a categoria regional i l'obligatorietat de comunicar abans de dia 28 si s'hi vol participar o no. S'acordà participar-hi, però fent constar a la federació el desig que no s'incloguessin al mateix grup equips amb desplaçaments llargs i costosos com el *Marino*, Llubí i Sineu, per no disposar de mitjans de desplaçament i les abundoses despeses que aquests comporten.

També es va acordar que el club, del fons social, jugaria al núm. 36.671 del Sorteig de Nadal, després d'haver adquirit el número sencer per fer participacions a socis i simpatitzants de 25 pessetes.

28 de novembre: *C.D. Santa Maria 3 - J.D. Santa Eugènia* 2, partit del *Torneo Otoño* que s'havia de disputar a Santa Eugènia, però que es va jugar a Terrades a petició dels santamariers a causa de les diverses setmanes consecutives sense poder jugar cap partit com a locals per les suspensions per climatologia adversa. El partit, entre dos equips de màxima rivalitat, va resultar molt dur i acabà amb nombroses expulsions, va deixar uns beneficis de 222,40 pessetes.

8 de desembre: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Consell* 0, *Torneo Otoño*. Partit amb

molt poca concurrència de públic per la mala climatologia i jugat en un cap totalment enfangat. Aquest partit va representar unes pèrdues de 162,70 pessetes.

19 de desembre: *C.D. Santa Maria* 3 - *Azul Binissalem* 2, *Torneo Otoño*. Partit que va aixecar certa expectació atès que els binissalemers eren els primers classificats i els santamariers, segons, necessitaven la victòria per mantenir opcions de guanyar el torneig. Tot i això, els guanys només varen ser de 29,20 pessetes.

El 25 de desembre s'organitzà un nou ball al saló Ca'n Mitx amenitzat per l'orquestra *Molí* de Consell. Tot i ser una nit tan assenyalada com la de Nadal, de nou la concurrència fou escassa i els beneficis generats només de 83,75 pessetes. L'endemà l'equip havia de jugar a Alaró, però el partit es va suspendre.

6. ANY 1944: CREIXEN LES DIFICULTATS ECONÒMIQUES

Es va començar l'any amb una nova suspensió de partit de dia 1 de gener, en aquest cas el que s'havia de jugar a Santa Eugènia corresponent al *Torneo Otoño*. El vespre es va celebrar un ball per a socis a Can Mitx amb l'orquestra *Molí* que va tenir millor acollida que el fet el dia de Nadal i representà uns ingressos de 122,75 pessetes.

6 de gener: *C.D. Santa Maria* 5 - *C.D. Marratxí* 3, partit amistós pel Dia de Reis que va deixar unes pèrdues de 74,20 pessetes.

Aquest mateix dia es va acordar entre tots els clubs participants en el *Torneo Otoño* l'exclusió del *C.D. Llosetense*, que només havia jugat tres dels partits que li corresponien, suspenent els partits com a local sense cap justificació ni sol·licitud prèvia, no havia pagat les 40 pessetes que li pertocaven per la compra dels trofeus -una pilota de qualitat per al primer i un trofeu per al segon- s i tenia disputes econòmiques amb el *C.D. Alaronense*. Aquesta exclusió comportava la no comptabilització dels resultats dels tres partits jugats contra els llosetins.

9 de gener: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Alaronense* 1. Torneo Otoño, 31,30 pessetes d'ingressos.

16 de gener: *C.D. Alaronense* 3 - *C.D. Santa Maria* 2. Torneo Otoño, 126 pessetes d'ingressos.

23 de gener: *C.D. Santa Maria* 5 - *C.D. Urano* 3, partit amistós que va deixar unes pèrdues de 89,75 pessetes.

30 de gener: *J.D. Santa Eugenia* 2 - *C.D. Santa Maria* 4, amb aquesta victòria a la darrera jornada del *Torneo Otoño* es va aconseguir la primera posició al torneig, trencar el malefici del camp taujà on no s'havia guanyat mai des de la fundació del club i, a més, uns ingressos de 133 pessetes.

En reunió del 5 de febrer es produí a la lectura d'un comunicat de la Federació Regional relativa a la subscripció oberta, per ordre de la Nacional, amb l'objectiu de recaptar fons per a socórrer el *Club Betanzos* i als familiars dels seus jugadors víctimes d'un accident ferroviari quan tornaven de jugar un partit oficial, acordant-se fer una aportació de 25 pessetes[10].

6 de febrer: *C.D. Santa Maria* 0 - *C.D. Consell* 2, partit amistós precedit -fet inèdit- d'un partit amistós infantil entre nins dels mateixos pobles, integrant per menors de 16 anys i que va acabar en empat a zero. Curiosament, aquest partit va representar uns ingressos de 296,60 pessetes i una assistència molt superior a la mitjana, especialment pel que fa a entrades de nins. El mateix vespre es fa un nou ball de socis i familiars femenins, aquest cop amb l'orquestra *Tropical*, que es presentava al públic santamarier, però els ingressos només foren 68,65 pessetes.

El 20 de febrer es va fer una nova vetllada familiar amb ball exclusiu per a socis i familiars femenins que va resultar calamitosa. Al mal temps s'hi va unir el fet que l'orquestra contractada, *los Guajiros*, va arribar amb més d'una hora de retard per una avaria al cotxe. Les pèrdues pujaren a 126,35 pessetes.

El 22 de febrer, darrer dia de Carnestoltes, un nou ball per a socis amb el sextet local *Estrellas Azules* i la seva nova vocalista va tenir més èxit i amb uns ingressos de 189,65 pessetes va compensar el ball anterior. Els *Estrellas Azules* havien de presentar-se al públic acompanyats del cornetí i el saxofonista de l'orquestra *IncaJazz*, com s'havia anunciat als programes, però finalment no va ser així.

27 de febrer: *C.D. Santa Maria 0 - C.D. Alaronense 0*. Partit amistós entre els dos primers classificats del Torneo Otoño i que es va aprofitar per a l'entrega dels trofeus. Pèrdues de 46,40 pessetes.

5 de març: *J.D. Santa Eugenia* 1 - *C.D. Santa Maria* 1, *Torneo Aficionados Sta. Eugenia* organitzat pels taujans que els santamariers jugaren sense molts dels seus jugadors, per motius diversos destacant la del jugador conegut com a *Tiretas* que estava a la presó. Pèrdues de 79 pessetes.

12 de març: *C.D. Santa Maria* 1 - *Azul Binissalem* 2, partit amistós que deixà 11 pessetes d'ingressos.

19 de març: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Consell* 1, segon partit del *Torneo Aficionados Sta. Eugenia*, ingressos de 94,20 pessetes.

9 d'abril: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D. Protectora* 3, partit amistós el dia de Pasqua en substitució del que s'havia de jugar contra el *J.D. Santa Eugenia* de torneig, que havia comunicat la seva impossibilitat per desplaçar-se a Santa Maria. Ingressos de 33 pessetes. El vespre del mateix dia es va fer un nou ball per a socis al saló Ca'n Mitx amb l'actuació de *Los Guajiros* i uns ingressos de 113,50 pessetes.

10 d'abril: *S.D. Sineuense* 4 - *C.D. Santa Maria 2*, partit amistós que va despertar molta expectació a Sineu. Tot i haver jugat partit el dia anterior i haver estat la majoria de jugadors ballant fins altes hores de la matinada la crònica explica que el partit es va resoldre als darrers 15 minuts i recorrent l'equip local al joc violent.

23 d'abril: *C.D. Consell* 2 - *C.D. Santa Maria* 1. Aquest partit corresponent al *Torneo Aficionados Sta. Eugenia* es va jugar en substitució del que s'havia de jugar a Binissalem corresponent a la primera jornada del campionat de 3a i que no es va disputar per no haver sol·licitat els binissalemers el corresponent permís. Pèrdues de 65 pessetes.

30 d'abril: *C.D. Santa Maria* 2 - *J.D. Santa Eugenia* 1. Aquest partit va generar expectació ,ja que el guanyador es proclamava campió del Torneo Aficionados Sta. Eugenia. Es recaptaren uns ingressos de 603,10 pessetes fonamentats principalment en una venda d'entrades molt superior a l'habitual (194 cavaller, 222 senyora, 128 nins, 176 seients). A la nit es va fer un ball per a socis amenitzat per la orquestra Los Guajiros que va enregistrar l'assistència més gran de tots els que s'havien celebrat, quedant-se molta gent sense poder entrar. El saló estava tan estibat que era impossible ballar. La recaptació va superar clarament la major aconseguida mai, corresponent a la inauguració de la pista de Ca'n Fatxa. Els ingressos finals pujaren a 473,50 pessetes.

7 de maig: *C.D. Alaronense* 0 - *C.D. Santa Maria* 0. Aquest era un de campionat, però davant el fet de no presentar-se l'àrbitre els dos equips acordaren jugar-lo com a partit amistós. Pèrdues de 12 pessetes.

14 de maig: *C.D. Santa Maria* 5 - *F.J. Algaida* 2. Partit amistós que va deixar unes pèrdues de 88,70 pessetes.

18 de maig: *C.D. Santa Maria* 3 - *C.D. Consell* 2, partit de campionat amb uns guanys de 52 pessetes.

21 de maig: *C.D. Santa Maria* 0 - *Azul Bininssalem* 2, partit de campionat amb 2,40 pessetes de guanys. La nit hi hagué un ball per a socis a la pista de Ca'n Calet -on s'havia reformat el sòl- amenitzat per l'orquestra *Tropical* d'Alaró i que va deixar uns minsos ingressos de 12,30 pessetes.

28 de maig: *J.D. Santa Eugenia* 1 - *C.D. Santa Maria* 0, partit de campionat. Estranyament d'aquest partit no se'n desglossa la liquidació d'ingressos i despeses i només se sap que es varen gastar 136 pessetes en concepte de jugadors.

4 de juny: *C.D. Santa Maria* 2 - *C.D. Alaronense* 0, partit de campionat que va deixar uns guanys de 57 pessetes.

L'onze de juny es va celebrar un nou ball per a socis i familiars femenins amb l'orquestra *Molí*. Es va provar d'avançar l'inici a les set de la tarda per afavorir l'assistència, però va ser un fracàs amb unes pèrdues de 125,65 pessetes.

18 de juny: *C.D. Consell* 1 - *C.D. Santa Maria* 3, partit de campionat del qual sabem que es pagaren 126 pessetes als jugadors i 30 pessetes de desplaçament.

22 de juny: *C.D. Alaronense* 3 - *C.D. Santa Maria* 1, partit que havia de ser de campionat, però que de nou, per la no presentació de l'àrbitre es va convertir en un amistós amb àrbitres locals i que va representar unes pèrdues de 16 pessetes.

El 2 de juliol es va fer una nova vetllada familiar al local social amb ball exclusiu per a socis i familiar femenins amenitzat per Los Guajiros, que de nou va representar unes pèrdues de 93,75 pessetes. El desencís de D. Josep Estarellas es fa patent en la seva valoració que ja només s'hauria de considerar l'organització d'aquesta mena d'esdeveniments amb dates assenyalades (Carnestoltes, Fira, Nadal, Any Nou...) en les que es pugui almanco cubrir les despeses.

En reunió de 5 de juliol es va treure a discussió si el club havia de participar en el concurs obert per l'ajuntament per a l'adjudicació de l'organització de les festes patronals. Tot i les discrepàncies dins la junta, i ateses les necessitats econòmiques del club, es va decidir presentar programa, redactant-se un esborrany del programa a presentar i distribuint-se les tasques entre els diferents directius.

El 7 de juliol la comissió encarregada procedí a la lectura del programa complet i definitiu que es presentava a concurs, i que es pot sintetitzar com segueix:

Dia 16: diana per la *Banda de cornetas y tambores del F.J.*, circuit ciclista, partit de futbol entre el *C.D. Santa Maria* i el *C.D. Génova* amb curses pedestres al descans i una gran revetlla amenitzada per la orquestra *IncaJazz*.

Dia 18: partit de futbol entre el *C.D. Santa Maria* i el *C.D. Europa* amb carreres pedestres de resistència al descans i una gran revetlla amenitzada per l'orquestra *Salamanca*.

Dia 19: gran festival infantil.

Dia 20: diana per gaita i tamborí, carreres pedestres al cos, carreres ciclistes i *pañuelos para señoritas*. Extraordinàries carreres ciclistes a Terrades amb la participació dels corredors reconeguts. Concert de la Banda de Música *Lira Esporlerense* i gran vetlada de balls regionals amb concursos per a majors i menors.

Del 16 al 20 de juliol es desenvoluparen les Festes Patronals, organitzades pel club. Tot i considerar que s'havia presentat un programa que en res desmereixia al dels dos anys anteriors, la concurrència fou inferior a gairebé tots els actes. Els dos partits acabaren amb victòries 4 a 1 davant *C.D. Génova* i 6 a 0 davant *C.D. Europa*, i a les grans carreres ciclistes hi participaren entre d'altres Canals, Ribas, Gual, Gelabert, Timoner i Romaguera.

El 26 de juliol D. Pep Estarellas, encarregat de l'administració econòmica de les festes, presentà davant la junta una detallada i escrupolosa liquidació dels ingressos i despeses d'aquestes, acte per acte, que deixaren uns guanys de 1092 pessetes i 85 cèntims.

25 de juliol: *F.J. Algaida 4 - C.D. Santa Maria* 1, partit amistós amb àrbitres locals que va representar unes pèrdues de 77 pessetes.

El 13 d'agost s'organitzaren unes curses ciclistes a Terrades amb proves de puntuació i eliminiació per a aficionats que deixaren unes pèrdues de 178,95 pessetes.

20 d'agost: *C.D. Génova* 7 - *C.D. Santa Maria* 0. Aquest partit era la tornada del jugat a Santa Maria amb motiu de les festes patronals i que havien guanyat els santamariers 4 a 1. Sembla que quatre jugadors de l'equip (Busquets, Bibiloni, P. Moyà i G. Villalonga) sense coneixement del club s'havien desplaçat el matí en bicicleta fins a Palma i passat tot el dia fins a l'hora del partit a la platja d'Illetes i jugaren un partit lamentable. El porter Mir, per exterioritzar el seu disgust amb l'equip, es va deixar encaixar els tres darrers gols quedant-se amb

els braços plegats. A més, el partit representà unes pèrdues de 70 pessetes.

Aquest mes d'agost, D. Pep Estarellas redactà a màquina la *MEMORIA correspondiente a la temporada 1943-44*, un document que mescla les dades numèriques i econòmiques objectives pròpies d'un document d'aquestes característiques amb un intent d'explicar la situació del club en el context sociològic del poble i de l'època que segurament està carregat de subjectivitat, però resulta extremadament interessant de llegir. Hi trobarem entre altres coses molts tòpics del futbol que encara són vigents.

Comença en el pròleg d'aquest document queixant-se de les greus dificultats econòmiques que pateixen tots els clubs de futbol de, siguin de categoria nacional o regional i amb la rara excepció dels clubs històrics de grans capitals de província pel seu elevat nombre de socis, que necessiten moltes vegades d'aportacions desinteressades dels entusiastes aficionats que integren les seves directives.

Sembla enyorar èpoques passades en les quals els jugadors de segona i tercera regional jugaven per afició i tant jugadors com la gent en general estimaven els colors dels seus clubs. Pel que fa a Santa Maria es queixa de la falta absoluta de jugadors locals, conseqüència de la inactivitat futbolística al poble des de els *tiempos gloriosos* del C.D. Santamariense d'abans de la guerra. Per això durant les dues temporades només dos o tres santamariers han vestit la samarreta del club, que es veu obligat a contractar jugadors forans que no estimen el club i només pensen a cobrar les fitxes, a més d'haver-los de pagar desplaçaments, patir la incertesa de la seva alineació als partits, i la impossibilitat de fer entrenaments conjunts de l'equip. Expressa el seu convenciment que amb dues temporades més i amb l'interès necessari per cultivar la pedrera local, es podria tenir un equip compost íntegrament per jugadors locals com ja tenen Consell, Alaró o Binissalem. Afirma que mentre això no s'aconsegueixi el club estarà en perill permanent de fallida.

Passa després a lloar els esforços de la junta directiva que, a excepció del secretari Sr. Nigorra, que en cap moment ha exercit com a tal, en cap moment ha defallit, posant en dubte que qui pugui substituir-los estigui en condicions d'assumir tots els problemes i les molèsties que els càrrecs representen, però veient necessari a la vegada la incorporació de persones amb noves idees i treguin al club dels cabals rutinaris.

Després d'exposar les xifres que demostren la davallada de l'afició la temporada 1943/44 respecte a la temporada 1942/43 a pesar del per a ell bons resultats esportius, primera del club, n'exposa les causes segons la seva visió subjectiva, que són principalment tres:

1. La natural tendència de les persones, segons ell més accentuada encara a la nostra localitat, de menysprear allò que es té, que ha fet que no s'acollís amb entusiasme el retorn del futbol i els balls després de 8 o 9 anys de no gaudir-ne.
2. Les dificultats econòmiques del jovent santamarier, un poble mancat d'indústria, i que no disposa de doblers per gastar en divertiments.
3. El fet que la gent en general està més interessat en el Mallorca o el Constància, a qui considera els seus equips, que de l'equip de la seva localitat.

Després passa a analitzar els jugadors de ta temporada 1943/44. Dels 19 jugadors, només 4 són santamariers. El sistema de retribució consistia amb una fitxa acordada que s'anava cobrant a mesura que es jugaven els partits, i 10 pessetes addicionals per partit jugat. Aquestes eren les fitxes dels jugadors:

- José Romero Ferris, 500 pessetes
- Luís Ibáñez Pellín, 300 pessetes
- Juan Busquets (Beca), 350 pessetes
- Gabriel Bibiloni Serra, 250 pessetes
- Gabriel Villalonga C., 250 pessetes[11]
- Pedro Moyá Isern, 200 pessetes
- Juan Moyá Pol, 200 pessetes
- Miguel Mir Payeras, 200 pessetes
- Tomàs Baenas 200 pessetes
- Cristóbal Sánchez Abad, 200 pessetes[12]
- Francisco Moles Sagrera, 200 pessetes[13]
- Jaime Adrover *Tiretas*, 200 pessetes
- Pedro Deyá Martí, 200 pessetes
- Miguel Sampol Creus, 200 pessetes
- Salvador Cañellas Creus, 200 pessetes

- Andrés Cañellas Ripoll, 75 pessetes[14]
- Miguel Vidal Barceló, 100 pessetes[15]
- Joaquín Romero Ferris, 50 pessetes[16]
- Rafael Jaume Calafat, va fitxar gratis

Tot seguit passa a valorar els jugadors segons el seu comportament, dividint-los entre jugadors de comportament intatxable, acceptable o detestable. Al primer grup hi entren quasi tots. En el d'acceptable cinc d'ells: Ibáñez, A. Cañellas, Sampol, Tomás i Deyá. I en el tercer a José Romero, J. Romero, J. Adrover (Tiretas) i F. Moles, en especial el primer, a qui cataloga d'excel·lent jugador, però també d'hipòcrita per només rendir mentre va tenir part de la fitxa pendent de cobrar, però amb un comportament inqualificable un cop cobrada íntegrament aquesta, fins al punt de prescindir dels seus serveis.

El 3 de setembre s'organitzaren les tradicionals festes de la barriada dels Hostals consistents amb unes carreres de mocadors per a *señoritas*, un circuit ciclista per a corredors sense llicència, un partit de futbol contra el *C.D. Consell* que es va guanyar 4 a 3, i una gran revetlla a la plaça General Goded amb l'orquestra Molí de Consell. L'organització d'aquestes festes va representar uns mínims beneficis de 18,80 pessetes.

10 de setembre: *C.D. Santa Maria* 4 - *Aviación* de Son Bonet 4. Partit amistós contra un equip que presentava jugadors de 1a i 2a regional com Grifols del Poblense, Ramos del Soller o Patro del Atlético Baleares i que va deixar uns beneficis de 178,20 pessetes.

8 d'octubre: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Creuvermenyense* 4. Partit amistós amb unes pèrdues de 81,20 pessetes. Davant les creixents dificultats econòmiques l'equip santamarier va començar a aplicar la política d'alinear el màxim possible de jugadors locals per a reduir la despesa en jugadors.

15 d'octubre: *C.D. Santa Maria* 1 - *J.D. Llosetense* 2. Partit que, a pesar de la política d'alinear el màxim possible de jugadors locals[17], representaria unes pèrdues de 130 pessetes.

22 d'octubre: *J.D. Llosetense* 2 - *C.D. Santa Maria* 2. Beneficis de 47 pessetes.

29 d'octubre: *C.D. Campanetense* 1 - *C.D. Santa Maria* 5. Partit amistós que va deixar unes pèrdues de 4 pessetes. Es desplaçaren dos cotxes, Julià i Canals

que cobraren 80 pessetes per cotxe, i el primer va ser multat amb 15 pessetes per excés de passatge.

12 de novembre: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Sallista* 2. Tot i reduir-se encara més la despesa en jugadors (50 pessetes) les pèrdues d'aquest partit foren de 129,30 pessetes. El mateix dia es produí una nova reunió de la junta per valorar la possible participació del club en el proper campionat de tercera. A pesar de la situació econòmica del club -catalogada de crítica- motivada per la quasi nul·la correspondència de l'afició, la Directiva, en el que catalogaren com a darrer esforç abans d'accedir a la desaparició del futbol de la localitat, decidiren participar-hi, confiant que la disputa de partits oficials mobilitzaria l'afició i poder continuar endavant sense que els directius es vessin obligats a contribuir amb els seus propis mitjans materials a nivellar les despeses del club. S'acordà demanar a la federació no haver de fer desplaçaments més enllà d'Inca o Palma.

3 de desembre: *C.D. Sóller* 2 - *C.D. Santa Maria* 1. Guanys de 36 pessetes.

8 de desembre: *C.D. Santa Maria* 1 - *C.D. Consell* 1. Partit que va representar unes pèrdues de 47 pessetes i va enregistrar una concurrència irrisòria amb la venda d'11 entrades de cavaller, 6 de senyora, 24 de nin i 4 seients.

10 de desembre: *C.D. Consell* 4 - *C.D. Santa Maria* 3. D'aquest partit no figura liquidació, només que es gastaren 78 pessetes en concepte jugadors.

El 25 de desembre al saló de Ca'n Carol, després d'un període de tres mesos sense aquesta mena d'activitats per l'esbucament del saló de Can Mitx, es va celebrar el primer ball de socis corresponent a la nova temporada. Ni la llarga temporada sense balls ni el fet de ser la nit de Nadal aconseguiren que el ball no fos deficitari en 3,95 pessetes.

7. ANY 1945, MORT PREMATURA DEL C.D. SANTA MARIA

L'1 de gener, al saló de Can Carol i amenitzat per l'orquestra Molí es va fer el ball que estava previst per a la nit anterior, però no es va poder fer per falta d'orquestra. De nou va ser un fracàs amb unes pèrdues de 9,95 pessetes i es va repetir un problema que ja era recurrent, més presència d'homes de fora poble que local, i atès que només es permetien dones que fossin familiars de socis del club, falta de dones.

En reunió del 3 de gener i a la vista de l'imminent inici de la competició a la 3a regional en la qual havia de participar el C.D. Santa Maria, s'obrí un debat envers la preocupant situació de la massa social del club. La situació del club era crítica no només per l'absència de públic als partits, si no també pel terrible descens en el nombre de socis. Dels més de dos-cents de la primera temporada, 1942-43, que representaven la recaptació més gran de fons per a l'entitat, s'havia caigut fins a només 40 socis el mes de desembre de 1944, inclosos entre ells els 8 membres de la junta directiva. Per tal de revitalitzar la massa social del club es prengueren els següents acords, que es comunicarien a les pissarres del club i als programes anunciadors del primer encontre de la temporada a Terrades contra Santa Eugènia:

Posar al corrent de les seves mensualitats a tots els socis que tenguessin pendents d'abonar mensualitats, però no haguessin estat baixa.

Readmetre sense abonament de cap quantitat qualsevol individu que anteriorment hagués estat soci del club, independentment del motiu de la seva baixa.

7 de gener: *C.D. Santa Maria* 3 - *J.D. Santa Eugenia* 2, primer partit del campionat de 3a amb unes pèrdues d'11,20 pessetes.

11 de gener: *J.D. Sallista* 7 - *C.D. Santa Maria* 1. Segon partit del campionat, en el qual per primera vegada es produí un desplaçament en tren i no en camió o cotxes, que va costar 49,20 pessetes.

21 de gener: *C.D. Alaronense* 2 - *C.D. Santa Maria* 3. Tercer partit del campionat. Com ja hem vist en partits anteriors en aquesta darrera etapa només s'anotaren les despeses en concepte de jugadors i desplaçament, en el que entenc un símptoma de desmotivació de D. Josep Estarellas, que habitualment reflectia unes liquidacions detallades i perfectament desglossades dels ingressos i

despeses de tots els partits i actes del club.

La nit d'aquest mateix dia es va celebrar una nova vetlada familiar amb ball amenitzada per l'orquestra Molí de Consell amb desastrosos resultats com les anteriors pel que fa a assistència, manca de presència femenina, i pèrdues econòmiques, en aquesta ocasió 77,50 pessetes.

28 de gener: *C.D. Santa Maria* 6 - *C.D. Consell* 1, partit de campionat que va deixar unes pèrdues de 51,20 pessetes.

En reunió de l'1 de febrer es va profunditzar encara més en la situació crítica del club, i sembla que s'havia perdut tota esperança de corregir la situació per part d'una directiva que veia que de cap manera l'afició responia als seus esforços. Les recaptacions als partits havien caigut tant que a cap dels partits dels dos primers mesos s'havia aconseguit cobrir les despeses, produint-se sempre unes pèrdues que tampoc es podien compensar per les quotes de socis, que no havien crescut a pesar de les mesures acordades a la junta anterior.

D. Pep Estarellas, que tot i ser 2n Vocal hem vist que venia executant la tasca del tresorer-comptador des dels inicis del club, exposà que s'havia tancat el mes de gener amb un dèficit efectiu de 692 pessetes. A aquesta quantitat s'hi havien d'afegir 87,50 pessetes corresponents al *Impuesto Consumos de Lujo* del darrer trimestre de l'any anterior que encara estava pendent de pagar i el del primer trimestre de l'any corrent que estava per vèncer. A més es devien als jugadors un total de 825 pessetes en concepte de fitxes. Tot això feia que el dèficit real ascendís a 1690 pessetes.

Planejà a la reunió la dissolució de l'entitat, però per consideració amb la federació i atenció als altres clubs participants es decidí seguir endavant almanco fins a la finalització del campionat, i com a situació d'alleujament temporal, que els directius aportarien al fons social les quantitats que cada un d'ells decidís, i que foren les següents, per a un total de 1025 pessetes:

- D. Juan Amengual, president, 300 pessetes.
- D. Pedro Mercadal, vicepresident, 200 pessetes.
- D. Gabriel Mesquida, vicesecretari, 100 pessetes.
- D. Pedro Mesquida, vocal 1er, 100 pessetes.
- D. Pep Estarellas, vocal 2on, 150 pessetes.
- D. Rafael Jaume, vocal 3er, 175 pessetes.

Aquestes aportacions es feren amb les condicions següents:

1r. En cas de dissolució de la societat o de canvi de directiva i en tot cas a final de temporada, es repartiria el fons social, si n'hi hagués, a prorrata en proporció a les aportacions expressades, o es reintegrarien per complet en cas d'haver-hi fons suficients.

2n. Si en qualsevol dels moments expressats amb anterioritat no existissin fons, les esmentades aportacions quedarien automàticament convertides en donatius a la societat sense que hi hagués dret a cap reclamació.

4 de febrer: *J.D. Llosetense* 3 - *C.D. Santa Maria* 3, partit de campionat del qual només coneixem les despeses d'equip, 95 pessetes, i desplaçament en tren, 38,70 pessetes.

11 de febrer: *J.D. Santa Eugenia* 3 - *C.D. Santa Maria* 1. Equip 75 pessetes, desplaçament 25 pessetes. El vespre d'aquest mateix dia es va fer un nou ball per socis i familiars femenins, amb la reaparició de l'orquestra local Estrellas Azules, amb canvis a la jazz-band i nova vocalista, la també santamariera Encarnación. De nou l'activitat fou deficitària, en aquest cas en 50,75 pessetes.

Semblant resultat va tenir el ball de dia 13 de febrer, darrer dia de Carnestoltes, amb la mateixa orquestra, i que només aconseguí uns guanys de 3,25 pessetes.

18 de febrer: *C.D. Santa Maria* 2 - *J. Sallista* 0, partit de campionat que va despertar una expectació superior a l'habitual per l'ànim de revenja davant l'escandalosa derrota patida al partit d'anada i que va deixar uns beneficis de 45,20 pessetes.

25 de febrer: *C.D. Santa Maria* 5 - *C.D. Alaronense* 1, partit de campionat que també deixaria uns beneficis de 61,80 pessetes.

El 4 de març l'equip es va desplaçar a Consell per jugar un partit de campionat que era important per mantenir les aspiracions de fer-se amb la segona plaça pels dos equips. Quan només es duien jugats 10 minuts de la segona part, i amb un marcador favorable als consellers 1 a 0, aquests aconseguiren tornar a introduir la pilota a la porteria santamariera, però a criteri de l'àrbitre per un forat al lateral de la xarxa i, per tant, no sancionant com a gol l'acció. S'exaltaren els ànims, l'àrbitre va demanar la intervenció de la força pública per expulsar el delegat de camp que havia entrat al terreny de joc a increpar-lo, i la cosa va

seguir amb llançament de pedres per part del públic, fet que obligà a suspendre el partit i a custodiar la Guàrdia Civil l'àrbitre fins a la sortida.

11 de març: *C.D. Santa Maria* 4 - *C.D Llosetense* 2. Darrer partit del campionat de 3a en el que els santamariers assoleixen la segona posició definitiva. El partit deixa uns guanys de 8,30 pessetes.

1 d'abril: *C.D. Santa Maria* 3 - *C.D. Nuria* (Palma) 2. Partit amistós el dia de Pasqua amb 6,20 pessetes de benefici. Després del descans obligat per la cuaresma, es reprengueren els balls per a socis i familiars femenins. La data assenyalada augmentà la concurrència respecte a balls anteriors. Això, unit a la contractació només de la banda local Estrellas Azules, permeté aconseguir uns guanys de 64,35 pessetes.

15 d'abril: *C.D. Consell* 4 - *C.D. Santa Maria* 0. Partit amistós disputat amb només 10 jugadors al camp, per la incompareixença d'un d'ells i malaltia sobtada d'un altre que va deixar uns guanys de 20 pessetes.

22 d'abril: *C.D. Santa Maria* 6 - *C.D. Imperial* 0. Partit amistós que deixà unes pèrdues de 114,30 pessetes.

El 29 d'abril, Fira de Santa Maria es va disputar un partit amb copa en joc entre C.D. Santa Maria i C.D. Consell que va enregistrar una de les millors entrades al camp de Terrades de la història del club (270 entrades de cavaller, 242 de senyora, 206 de nin i 168 seients) i uns beneficis de 946,30 pessetes. El ball al saló Can Carol del vespre, com ja havia passat l'any anterior, va enregistrar també una gran assistència i uns beneficis de 418,60 pessetes.

El 30 d'abril, segon dia de Fira, el *C.D. Santa Maria* va organitzar una competició de tir al plat per a tiradors locals, esport que s'estava posant de moda, que va esdevenir un gran èxit amb gran afluència d'espectadors que fins i tot acudien a veure els entrenaments dels tiradors. Hi participaren Sebastià Romaguera -es proclamaria guanyador-, Miquel Vich, Miquel Colom, Llorenç Calafat, Sebastià Frontera, Rafel Morro, Sebastià Pastor, Amador Calafat, Andreu Bestard i Felio Martorell, aquest darrer -tirador de Palma amb cert renom- renunciant per no ser local a qualsevol dels premis: 1 copa, 30, 20, 15 i 5 pessetes. Els beneficis foren de 347,80 pessetes.

27 de maig: *J.D. Binissalem* 5 - *C.D. Santa Maria* 0. Partit de la Fira de Binissalem. A l'hora de començar el partit els santamariers no disposaven de porter, posició que va ocupar el porter del Consell que casualment era per

allà, i un jugador que va ser substituït pel delegat "Forneret".

El 10 de juny el Sallista d'Inca i l'Europa de Palma necessitaven jugar un partit en camp neutral per desfer el seu empat i la federació va escollir el camp de Terrades. En aquest cas l'organització va anar a càrrec de la federació, que sembla va haver d'assumir unes pèrdues d'entre 200 i 300 pessetes davant la poca afluència de públic tot i la transcendència del partit. El partit el guanyaren els inquers per 3 a 1.

17 de juny: *C.D. Santa Maria* 3 - *D. Caubet* 3, partit amistós contra un equip integrat per soldats d'infanteria de marina destacats a Caubet que tampoc va generar expectació i va deixar unes pèrdues de 61,90 pessetes tot i haver-se desplaçat gratuïtament l'equip visitant, quan habitualment això representava entre 100 i 150 pessetes.

En reunió de l'1 de juliol la junta directiva, en un símptoma clar del seu desànim i rompent el costum de temporades anteriors, acordà no presentar programa al concurs obert per l'ajuntament per a l'adjudicació de l'organització de les Festes Patronals.

En la mateixa sessió, els directius que havien fet aportacions a la junta anterior al fons social feren renúncia expressa als drets establerts, convertint-les en donacions a l'entitat. Tot un símptoma de la seva intenció de no seguir al davant de l'entitat.

L'organització de les festes va córrer a càrrec la *Agrupación Artística de E. y D. de Santa Maria*, però el C.D. Santa Maria va col·laborar organitzant una tirada al plat el 18 de juliol que va deixar uns guanys de 298,20 pessetes. També es va disputar un partit a Terrades dins el programa de les festes contra el Binissalem, que es va guanyar 2 a 0 que va deixar unes pèrdues de 20 pessetes.

22 de juliol: *C.D. Santa Maria* 2 - *Binisalem* 1, partit amb uns beneficis de 305 pessetes.

A partir d'aquest mes de juliol no figura cap altra informació ni anotació al llibre d'actes, ni tan sols de la dissolució de l'entitat, però tot convida a pensar que aquesta es va produïr, acabant aquí la curta història de només tres anys d'aquesta entitat esportiva.

8. ANNEX: ELS DOCUMENTS ORIGINALS

El propòsit i volum d'aquesta investigació impedeix entrar de manera més exhaustiva en les moltes dades de tota mena -esportives, econòmiques i sociològiques- que es troben reflectides en els documents trobats.

També crec que aquests documents originals, de 80 i d'una època de la qual no es conserva gaire informació de la seva naturalesa, mereixen esser conservats adequadament en qualque arxiu històric, municipal o autonòmic, per a consulta de qui vulgui ampliar-ne coneixements, treure'n dades per a qualsevol altra investigació o senzillament, entretenir-se llegint les cròniques i anècdotes manuscrites o mecaongrafiades dels partits en la versió original del meu padrí, Josep Estarellas Aloy.

Mentrestant els poso a disposició de tothom digitalitzats i en format PDF mitjançant el següent codi QR.

NOTES:

1. Abrevida com a *E* y *D* estava dedicada a promoure i realitzar tot tipus d'activitats artístiques, culturals i esportives per part dels treballadors. Esdevindria una de les organitzacions del règim amb més impacte entre els treballadors.
2. Miquel Nigorra Reynés va ser batle de Santa Maria des de 1931 fina al 1936, any en que a les eleccions celebrades el mes de febrer va ser substituït per una gestora d'esquerres encapçalada per Bartomeu Horrach Canals. Havia estat també un dels fundadors del *Club Deportivo Santamariense*.
3. Actual plaça de la Vila.
4. *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista. partit únic del règim franquista* i, a efectes legals, l'únic partit permés a Espanya després de la Guerra Civil. Comunment se'l va conèixer com a Movimi ento Nacional.
5. El paper de les dones al món del futbol a Mallorca en aquesta època era única i exclusivament el d'acompanyant dels homes als partits. La pràctica del futbol i d'altres esports com l'atletisme es consideraren masculinitzants i es restringiren a l'àmbit masculí fins els anys seixanta. La única notícia relacionada amb el futbol amb un paper de certa relevància d'una dona va ser la inauguració del camp de Es Fortí, quan Leonor March Delgado en va ser la padrina. En canvi l'any 1942 ja hi hagué un campionat de Balears de bàsquet femení amb tres equips: *J.C. Regatas*, *C.D. Sóller* i *C.D. Mallorca.*
6. Actual plaça de Ca n'Orell.
7. Actual plaça Nova.

8. El tradicional joc del mocador. La pràctica de l'atletisme (i d'altres disciplines esportives) es va prohibir a les dones per inmoral i -d'acord amb les pelegrines teorias pseudocientífiques de l'època- per masculinitzant. No s'autoritzaria de nou fins ben entratda la dècada dels seixanta.
9. El denominat ***subsidio al combatiente*** fou un impost establert en plena Guerra Civil per Decret 174 de Francisco Franco de 8 de gener de 1937, amb la finalitat de finançar un fons d'ajuda als combatents i les seves famílies. Acabada la guerra, per Decret de 16 de maig de 1939, el subsidi se convertí en *subsidio al excombatiente*.
10. Aquest accident ferroviari succeit a la localitat lleonesa de Torre del Bierzo el 3 de gener de 1944 es considera com el més greu de la història d'Espanya. *Al correo expreso número 421* que partí de Madrid amb destí A Coruña hi viajaven entre 600 i 1.000 persones, entre elles els components del Betanzos. El tren va colisionar amb una locomotora queestava fen maniobres dins un túnel. La censura de l'època va impossibitar conèixer el número real de morts.
11. Per haver estat destinat a Formentera es va perdre molts partits 11 i només se li abonaren 200 pessetes.
12. Aquest jugador cobrava 5 pessetes adicionals per partit, per a un total de 115 pessetes més a part de la fitxa.
13. Jugats els primers partits i quan duia cobrades 100 pessetes va ser destinat a Santanyí, i ja no va cobrar res més.
14. Jugador fitxat a final de temporada
15. Fitxat els quatre darrers mesos a raó de 25 pessetes cada mes.
16. Només va jugar dos partits abans de ser destinat a Alacant.
17. Un partit venia representant una despesa en jugadors d'entre 120 i 150 pessetes. En aquest partit i els següents es gastaren 64 pessetes en aquest concepte.

9. BIBLIBLIOGRAFIA i FONTS CONSULTADES

- JUAN CAPÓ, Josep. *LA VILA DE SANTA MARIA DEL CAMÍ*. Volum Segon.
- BENNÀSSAR MOYÀ, Antoni. *Un projecte d'investigació en el món de l'esport: la història de l'Atlètic Balears*. Estudis Baleàrics 92-93.
- VIDAL REYNÉS, Jordi. Història de les històries del RCD Mallorca. Estudis Baleàrics 92-93.
- PAMPÍN RODRÍGUEZ, Gonzalo i GARCÍA MARÍN, Jesús. *A propòsit del ciclisme a Mallorca: del velocípede a la guerra civil*. Estudis Baleàrics 92-93.
- DEL HOYO BERNAT, Xaviert i CAMPANY MATES, Arnau. *Lambert Cortès: ciclisme, futbol i mitjans de comunicació.* Estudis Baleàrics 92-93.
- DEL HOYO BERNAT, Xavier. *Guillem Timoner: el gran campió*. Estudis Baleàrics 92-93.
- *1900-2000. CENT ANYS D'ESPORTS A MALLORCA*. Un segle de llegenda. Consell de Mallorca. Departament d'Esports.
- MORRO MARCÉ, Mateu. *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936)*. Editorial Lleonard Muntaner.
- MARQUÉS DE ZAYAS. *Historia de la vieja guardia de Baleares*. Madrid, 1955.
- MOROTE PONS, RAMON. *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític* (I). Projecte de recerca sobre el moviment associatiu a les Illes Balears a l'Edat Contemporània DGICIT - PB970138.

ADREÇES ELECTRÒNIQUES

- https://www.cihefe.es/cuadernosdefutbol/2016/05/el-atletico-baleares-patrimonio-del-futbol-balear-y-mallorquin/
- https://www.ultimahora.es/monograficos/rcd-mallorca-cien-anos-rojnegro/2016/05/15/1078/1936-guerra-civil-forti.html
- http://lafutbolteca.com/tag/mallorquin/
- https://www.losotros18.com/gol-en-las-gaunas/futbol-y-trincheras-iii-la-dura-posguerra/
- https://www.cihefe.es/cuadernosdefutbol/2019/10/epilogo-para-una-guerra/
- https://www.ultimahora.es/monograficos/125-aniversario-ultima-hora/municipios/2018/03/23/1905/santa-maria-125-anos-noticias.html
- https://es.wikipedia.org/wiki/Subsidio_al_combatiente
- https://www.lavozdegalicia.es/noticia/coruna/2013/07/27/viajes-muerte-tren/0003_201307H27C2995.htm
- https://es.wikipedia.org/wiki/Falange_Espa%C3%B1ola_Tradicionalista_y_de_las_Juntas_de_Ofensiva_Nacional_Sindicalista
- https://ca.wikipedia.org/wiki/Educaci%C3%B3n_y_Descanso
- https://www.marca.com/blogs/tirandoadar/2017/11/28/franco-mujer-y-deporte-margot-y-los-20.html
- https://elpais.com/elpais/2019/02/08/album/1549645577_340993.html#foto_gal_1
- https://diariodetransporte.com/2020/10/la-historia-de-los-camiones-y-autobuses-hispano-suiza-fotos/
- https://www.diariodemallorca.es/ocio/2012/11/16/gilda-mallorquina-3945363.html
- https://www.diariodemallorca.es/rcd-mallorca/2016/02/24/1945-bienvenidos-lluis-sitjar-3668151.html
- https://www.futboldesdemallorca.com/blog/2020/04/15/historias-de-100-anos-100-el-mallorca-ylas-mujeres/
- https://www.marca.com/2014/04/04/mas_deportes/otros_deportes/1396633423.html

APROXIMACIÓ A LA GEOMORFOLOGIA ANTRÒPICA DEL TERME DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Dr. Bartomeu Sastre Canals
Departament de Geografia
Universitat de les Illes Balears
Grup de Recerca MEDHYCON *(Mediterranean Ecogeomorphological and Hydrological Connectivity Research Team)*

RESUM

Les formes i els processos al·luvials defineixen el vessant sud de la Serra de Tramuntana. Els registres sedimentaris s'han vist exposats a una intensa activitat antròpica durant els darrers dos mil·lennis que s'han vist mitigats per sistemes de terrasses i terrasses a forma de presa per mitigar l'erosió en els vessants, que han fet modificar els llits dels cursos: en aquesta comunicació s'analitza el sistema de ventalls al·luvials de Coanegra i s'Arbossar per a una aproximació integrada. Aquesta aportació intenta ser una descripció essencial de l'acció antròpica a l'àrea.

PARAULES CLAU:

• Serra de Tramuntana, • Quaternari, • ventalls al·luvials, • paleocanals, • activitat antròpica.

RESUMEN

Las formas y procesos aluviales definen la vertiente sur de la Sierra de Tramuntana. Los registros sedimentarios se han visto expuestos a una intensa actividad antrópica durante los últimos dos milenios, mitigados por sistemas de terrazas y terrazas en forma de presa para reducir los efectos erosivos, que han modificado los lechos de los cursos. En esta comunicación se analiza el sistema de abanicos aluviales de Coanegra i s'Arbossar en una aproximación integrada. Esta aportación intenta ser una descripción esencial de la acción humana en la zona de estudio.

PALABRAS CLAVE:

• Sierra de Tramuntana, • Cuaternario, • abanicos aluviales, • paleocanales,
• actividad antrópica.

ABSTRACT

Forms and processes related with alluvial dynamics define the south slope of the Tramuntana Range (Mallorca). These sedimentary compartments have been exposed to an intense anthropic action during the last two millennia, which means that the current dynamics are mitigated by terraces and check-dam terraces on hillslopes or hydraulic modifications such as channelling and alteration of the bed. In this study we analyse the Coanegra-S'Arbossar alluvial fan system through an integrated approach. The geomorphometric assessment provided an essential description of anthropic action in the area.

KEYWORDS:

• Tramuntana Range, • Quaternary, • Alluvial Fans, • Palaeochannels,
• Anthropic activity.

"Man is everywhere a disturbing agent. Wherever he plants his foot, the harmonies of Nature are turned to discord."

(Marsh, G.P. (1864): *Man and Nature or Physical Geography as Modified by Human Activity)*

1.- INTRODUCCIÓ

La Geomorfologia, que estudia les formes del relleu i els seus processos, és una disciplina transversal (s'hi treballa des de la Geografia, la Geologia, la Biologia, les Ciències Ambientals), però la Geomorfologia Antròpica (subdivisió de la Geomorfologia) s'ha tractat relativament poc i en comptades ocasions en les nostres Illes, i ha estat poc divulgada tot i pertànyer a l'àmbit d'estudi dels geomorfòlegs. El seu objectiu és estudiar la incidència de l'acció humana en les formes i els processos geomorfològics. Ja al segle XIX alguns autors (britànics, com la Mary Sommerville que denunciava l'explotació dels recursos naturals a les colònies, i nord- americans com George Perkins Marsh, diplomàtic nord-americà que va viure la construcció del canal de Suez, essent ambaixador a Itàlia dels EUA) posaven el seu èmfasi en la importància de la petjada humana en el territori, i els riscs que això podia provocar. És veritat que en les darreres dècades s'ha començat a incloure en plans d'estudis universitaris i en congressos, tant d'àmbit nacional com internacional, sobretot d'ençà que s'ha divulgat i popularitzat el terme d'"Antropocè" (encara no oficial, ni acceptat en la taula cronoestratigràfica internacional de la IUGS –*International Union of Geological Sciences*-). En aquesta aportació es pretén fer una anàlisi integrada de l'acció humana en l'intent de mitigació dels efectes de l'escorrentia superficial, tenint en compte la geomorfologia particular de l'àrea de Santa Maria del Camí, en el context dinàmic del període Quaternari (darrers 2,588 Ma).

2.- OBJECTIUS

- Conèixer el context geomorfològic de l'àrea
- Identificar els processos d'inundació
- Analitzar i interpretar els sistemes d'intervenció antròpica de mitigació de l'escorrentia superficial i de l'erosió, tant tradicionals com contemporanis
- Quantificar els valors d'antropització de l'àrea d'estudi

3.- METODOLOGIA

Per identificar i interpretar les intervencions humanes s'han dut a terme diferents mètodes de recerca, d'anàlisi i d'interpretació:

- Anàlisi i producció de cartografia temàtica referida a l'àrea d'estudi
- Consulta de documentació històrica i bibliogràfica per als processos d'inundació
- Recorregut de camp per identificar les diferents intervencions antròpiques
- Comparativa entre diversos sistemes d'intervenció antròpica a partir de la utilització de matrius de quantificació i anàlisi del seu impacte

4.- ÀREA D'ESTUDI

L'àrea d'estudi, el terme de Santa Maria del Camí, situat a la Comarca del Raiguer de Mallorca i amb un sector en la Serra de Tramuntana, respon a un context geomorfològic complex; està dominat a la part nord del terme, a la Serra de Tramuntana, per materials del Triàsic (250- 200 Ma –milions d'anys- abans del present) i del Liàsic (199- 175 Ma abans del present), (majoritàriament dolomies i calcàries grises), i a la zona de peudemont i sud del nucli urbà (ja al Raiguer), hi són bàsicament presents al·luvions Plistocens- Holocens, que responen, en la part més propera a la ruptura de pendent de la Serra, a ventalls al·luvials amb una xarxa hidrològica *hortoniana* activa en moments de precipitacions intenses (Sastre, 2000; Sastre i Estrany, 2019), i al sud del nucli, hi predominen morfodinàmiques de paleocanals (Grimalt i Sastre, 2002), parcialment relictes (però amb moments en què són funcionals). Indefectiblement els únics canals o incisions reconeixibles naturals són el torrent de sa Cova de s'Aigua (a Es Cabàs), el Torrent de Coanegra i la Síquia d'en Sastre (es Torrentó), que malgrat aquest topònim antròpic correspondria a la canalització d'una incisió natural en el ventall al·luvial del sistema de Coanegra- S'Arbossar i que perd el seu llit abans d'arribar a la carretera Palma- Inca (Ma-13a).

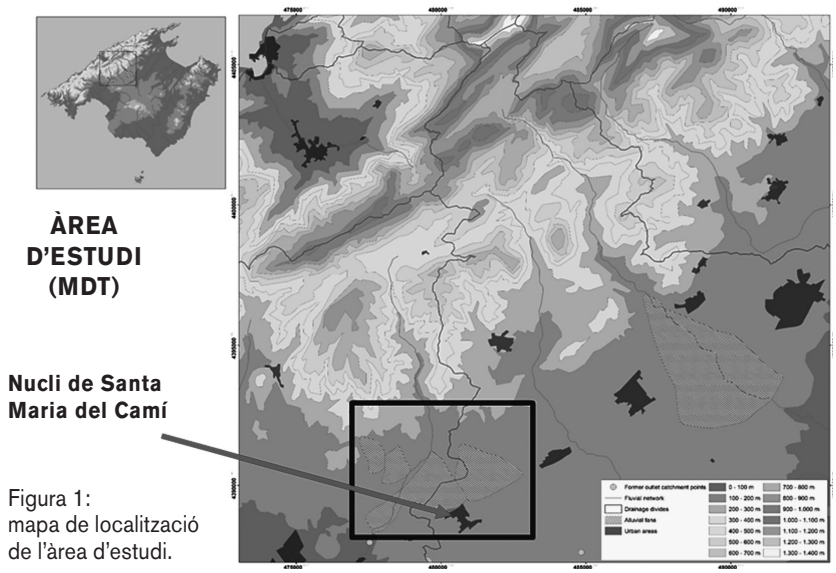

Figura 1:
mapa de localització
de l'àrea d'estudi.

5.- ANÀLISI

5.1.- Context geomorfològic i presència humana

El context geomorfològic del terme de Santa Maria del Camí s'ajusta al model generalment acceptat d'una contrada de peudemont i que ha passat per diferents fases durant la seva història geològica recent (darrers 40 Ma). Va ser (com la major part del Raiguer) una zona de llacunes durant l'Oligocè (34-23 Ma abans del present), per després veure's colmatada per dipòsits continentals i/o marins durant el Miocè (23-5 Ma abans del present), el Pliocè (5-2 Ma abans del present) i durant el Quaternari (Plistocè, entre 2,588 Ma- 11.700 anys abans del present, i l'Holocè, els darrers 11.700 anys). Les formes sedimentàries i dinàmiques resultants, durant el Quaternari, responen a ventalls al·luvials i a una xarxa de paleocanals, possiblement d'erosió remuntant, en ambdós casos funcionals.

L'ocupació humana de les Illes Balears va ser diacrònica, i per tant podem diferenciar el moment en què arribaren els humans a les diferents Illes. En el cas de Mallorca se suposa que l'ésser humà hi va arribar fa 7222 +/- 500 anys a.C., encara que els primers assentaments serien del V mil·lenni a.C., i que segons alguns autors va contribuir a la desaparició d'algunes espècies (per exemple el *Myotragus*); d'altres se'n van sortir. (Des de fa uns anys, amb noves datacions amb la tecnologia C^{14} i d'altres, se discuteixen els resultats, fins ara considerats comunament acceptats, sobre l'arribada de l'ésser humà a les Illes, i també dels primers assentaments, i que en termes generals la situen molt més recent del que es pensava, entorn dels 2.030 cal BC).

Però el que ens interessa, en aquesta aportació és identificar les actuacions relacionades amb la reconducció, alteració, modificació i mitigació dels efectes de l'escorrentia superficial, tant tradicionals com contemporànies.

Tanmateix, en aquest intent d'aproximació no hem donat cabuda a l'anàlisi de la Síquia de Coanegra, pel fet de ser un sistema de captació d'aigües subterrànies (*Qanat*), encara que després se condueixi cap a la superfície. En el cas de la Síquia de Coanegra, sembla d'origen musulmà, encara que hi ha opinions discrepants, que apunten a un possible origen en l'enginyeria d'època romana. Aquesta discussió supera els objectius d'aquesta aportació.

5.2.- Processos

El fet de parlar d'una àrea de ventalls al·luvials i paleocanals fa que esdevingui una àrea inundable en moments de precipitacions intenses. Tanmateix hi ha, a partir de les fonts consultades, algunes zones que són recurrents pel que fa a inundacions, com són el Camí de sa Bomba (discorre paral·lel al torrent de Coanegra), el Torrent Fals (el propi topònim ja és significatiu) i el nucli urbà. Per tal de conèixer els episodis s'ha dut a terme una anàlisi documental de les inundacions en època històrica (referides a Mallorca, en general, sense especificar l'àrea afectada) i contemporània (on sí se fa referència explícitament al terme de Santa Maria del Camí) i que s'exposen resumides en les següents taules 1 i 2:

Inundació històrica:

Segle	**Anys i àrea explicativa (si consta)**
XV	1403, (Ciutat, el diluvi).1444
XVII	1616, 1618, 1620, 1623, 1691
XVIII	1710, 1713, 1734, 1763, 1765
XIX	1806 (Santa Maria del Camí) 1810,1852 Santa Maria del Camí 1899 (Cami de sa Bomba)

Taula 1: resum inundació històrica fins al segle XX (Sastre i Grimalt, 2004; Grimalt i Sastre, 2006).

Inundació contemporània (totes referides concretament a Santa Maria del Camí)

Any	**Àrea explicitada**
Novembre de 1914	Camí de sa Bomba
1930? (sense acord per la data)	Desbordament del torrent
Tardor- hivern 1933-34	Camí de sa Bomba
Gener de 1941	Camí de sa Bomba
Octubre de 1944	Torrent Fals
Octubre de 1946	Camí de sa Bomba, Son Torrella i s'Arbossar
Setembre de 1965	Nucli urbà
Desembre de 1967	Nucli urbà
Febrer de 1974	Nucli urbà i carretera de Bunyola (dues víctimes mortals)
Octubre de 1982	Petites inundacions locals
Octubre de 2002	Petites inundacions locals
Desembre- gener de 2008-2009 (*)	Petites inundacions locals
Abril de 2014 (*)	Petites inundacions locals
Desembre de 2019 (*)	Petites inundacions locals
Gener de 2020 (*)	Petites inundacions locals

Taula 2: resum inundació històrica dels segles XX i XXI (Sastre i Grimalt, 2004; Grimalt i Sastre, 2006) (* observació personal).

Figura 2: inundació a la Plaça dels Hostals a Santa maria del Camí, gener de 2020

A partir de les dades aportades en les taules 1 i 2, hem d'entendre que les inundacions en el terme de Santa Maria del Camí han estat i són importants i ressenyables. Els moments en què es donen responen a precipitacions intenses en poc temps (fenomen habitual a la Mediterrània, sobretot a la tardor- hivern, quan la mar encara té una temperatura elevada després de l'important escalfament durant l'època d'estiu i en altura es pot estancar un embossament d'aire fred, o pel pas de fronts que es poden reactivar,...), però que podríem diferenciar a grans trets segons on es produeixen els màxims acumulats. És a dir, la resposta del sistema no és el mateix si el gruix de les pluges es produeix a l'àrea de la conca intramuntanyosa, o si es produeixen els màxims a la zona de peudemont i/o a la zona urbana. Aquesta seria una de les raons de per què les zones inundades (tot i ser recurrents) no sempre són les mateixes. A banda, dir que també hi influeixen la durada de les precipitacions i la seva intensitat, a més de la capacitat de saturació dels sòls. La deficient resposta humana (a mode d'infraestructures) a la possibilitat d'aquests fenòmens, hi posa el *darrer granet d'arena*.

5.3.- Intervencions

Els tipus d'intervencions analitzades responen als intents de l'ésser humà de reduir l'impacte erosiu de l'escorrentia superficial en moments de precipitacions intenses, i d'aquesta manera reconduir el cabal acumulat cap a diferents finalitats/usos, com puguin ser la reconducció, l'emmagatzematge, o senzillament mitigar els possibles efectes de l'erosió superficial, en temps passats per evitar la pèrdua de sòl agrari. En aquest sentit parlam de mètodes per canalitzar o evacuar les aigües pluvials que d'altra manera podrien provocar danys no desitjats en el territori. Aquestes intervencions responen a diferents moments històrics i a distints objectius i, en conseqüència, s'han dividit en dues tipologies. (veure figura 3 per a la localització de les imatges).

Figura 3: localització de les figures 4 (A i B), 5 (A i B) i 6.
(Imatge de *Google Earth Pro*).

5.3.1.- *Intervencions tradicionals:*

Marjades a Es Cabàs (veure figura 4A): a la finca d'Es Càbas, quan el torrent de Sa Cova de s'Aigua perd el seu llit (a S'Embocador), s'hi va construir un sistema de marjades perpendiculars a la direcció de l'escorrentia superficial, que presenten algunes particularitats:

- Són marjades que no es troben en cap vessant de muntanya, com és habitual, sinó en una zona plana (això denota la importància de l'escorrentia superficial que degué conduir l'ésser humà a dur a terme aquesta construcció per evitar la pèrdua de sòl agrícola en moments de precipitacions intenses)
- Són de doble mur, i ens indicaria la prevenció davant una escorrentia superficial prou important
- Tenen el braó inclinat, i presenten un angle en el punt on hi hauria d'haver el llit del torrent (incisió en el ventall al·luvial) i, per tant, per on discorre l'aigua

Clavegueres (veure figura 4B): en alguns murs de la Carretera Santa Maria-Bunyola (Ma-2020), s'han fet clavegueres d'evacuació de l'escorrentia superficial, acompanyades al costat esquerra en direcció Bunyola (Son Sureda), d'un sistema de parats que recondueix les aigües cap al torrent de Coanegra. També en el camí de Sa Bomba, en el mur al costat esquerra del torrent de Coanegra en direcció Palma, hi ha un sistema d'evacuació per conduir les aigües cap al torrent.

En algunes propietats agràries properes a la ruptura de peudemont de la Serra, hi són presents (o hi eren, en alguns casos) sistemes d'albellons, també per reduir l'impacte de l'efecte erosiu de l'escorrentia superficial. Darrerament hi ha hagut una tendència al desmantellament, fet que pot augmentar el risc d'inundació i d'erosió; en ocasions, el progressiu abandó d'explotacions tradicionalment agràries, reconvertides en zones residencials i/o d'ús turístic ha tengut com a resultat l'eliminació d'aquesta infraestructura, abans efectiva en la mitigació dels processos erosius.

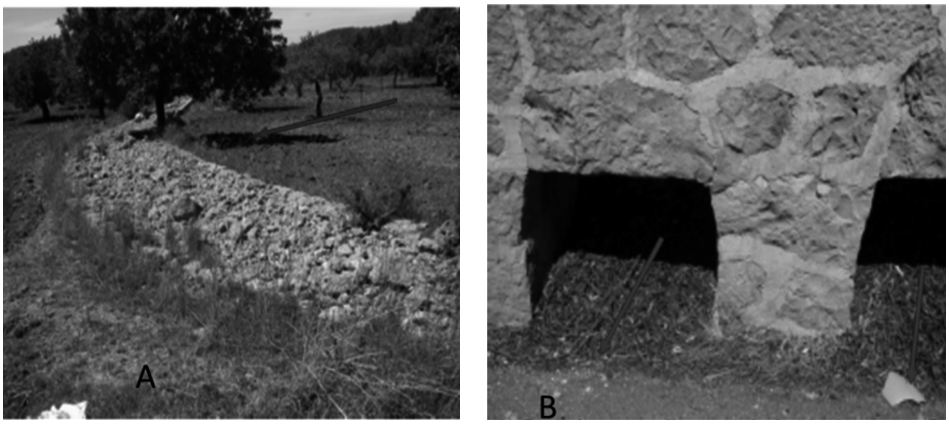

Figura 4: marjades a Es Cabàs (A), i clavegeres a la carretera de Bunyola (B).

5.3.2.- *Intervencions contemporànies:*

A banda dels ponts (alguns d'una certa antiguitat) i dics laterals (tant amb pedra seca o adobada, com de formigó, és tendència actual) de contenció en el torrent de Coanegra, en creuar camins i carreteres, trobam altres intervencions que són ressenyables.

El camí de Coanegra (i en el de Can Franco) s'ha vist afectat per la construcció de guals per reduir la velocitat del trànsit rodat; inicialment es van fer sense tenir en compte una via de drenatge per a les aigües pluvials, i s'acumulava una quantitat important d'aigua en moments de precipitació intensa. Posteriorment es van obrir en ambdós costats dels guals espais per a la circulació de l'escorrentia superficial.Les síquies, infraestructura per reconduir les aigües pluvials al nucli, s'han soterrat o colmatat, com el Camí de sa Síquia, o la síquia que discorre paral·lela al vial a la sortida del poble en

direcció Consell (Ma-13a) i que canalitzava el volum d'aigua provinent del camí de Coanegra. Hem de tenir en compte que aquestes construccions, molt possiblement devien correspondre a canals naturals (Sastre i Estrany, 2019) i per tant el fet d'haver-les modificat d'alguna manera podria contribuir a un col·lapse en moment d'acumulació de cabals importants.

Hi ha també dos col·lectors de les aigües (veure figura 5), per acumular i/o reconduir les aigües, que provenen del Camí de Can Franco (Sa Sínia, veure figura 5B) i de Coanegra (veure figura 5A) (i que també correspondrien a canals naturals (Sastre i Estrany, 2019)). En el cas de la carretera Palma-Inca (Ma-13a) a la sortida del municipi en direcció Consell, s'han fet als costats de la carretera petites vies d'evacuació (a forma de clavegueres) per a l'aigua superficial.

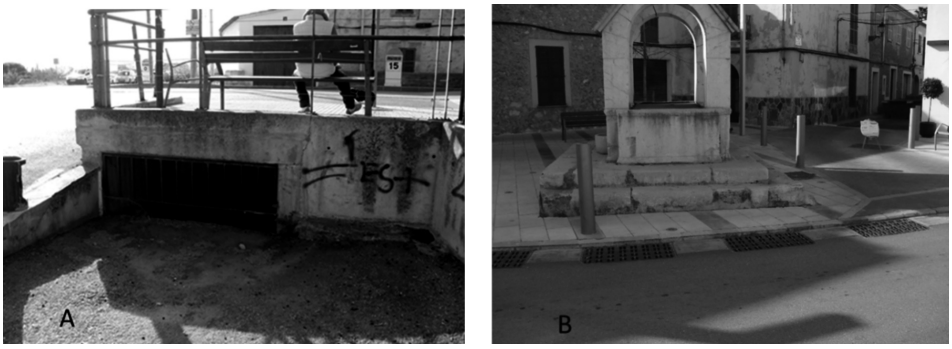

Figura 5: col·lectors de les aigües pluvials del Camí de Coanegra (A) i de sa Sínia (B).

En el cas del nou accés a l'autopista (Ma-13), entre Santa Maria i Consell (Ma-13a), s'ha optat per canalitzar les aigües pluvials, des de les canalitzacions soterrades recentment a la carretera Palma- Inca, a través d'estructures de gabions (el seu ús majoritàriament és en vessants per reduir l'impacte de possibles despreniments, i en el litoral, per reduir l'erosió costanera), que drenen l'aigua cap a un estany de retenció (veure figura 6). Aquesta estructura s'ha utilitzat sovint a zones urbanes per crear petits ecosistemes "verds", però que solen necessitar d'un manteniment continu per evitar, entre d'altres, la presència d'insectes (com mosquits) i altres riscs derivats d'aigües estancades.

Figura 6: intervenció en el nou accés a l'autopista (Ma-13) des de la carretera Ma-13a.

5.4.- *Anàlisi quantitativa. Valors d'antropització*

Per tal de fer un càlcul dels valors d'antropització de les intervencions humanes, s'ha dut a terme una valoració quantitativa, a partir d'una matriu, atorgant valors entre 0 (cap intervenció), 1 (intervenció de lleu afectació), 2 (afectació mitjana- alta) i 3 (màxima afectació), podent esser el màxim valor possible de 18 i el menor de 0. Se mostra els resums dels valors donats en les taules 3 i 4:

Els valors màxims d'antropització els trobam en l'àrea del sistema de Coanegra-S'Arbossar (15), sobretot per la seva proximitat al nucli urbà i per tant els majors intents de mitigació dels efectes erosius de l'escorrentia superficial. En el cas d'Es Cabàs el seu valor d'antropització més baix (10), s'associaria al fet que es tracta d'una àrea d'explotació agrària tradicional, sense creixement urbanístic comparable al nucli del municipi, però també al fet que el curs del torrent no presenta incisió i en conseqüència no ha hagut de menester estructures com ponts o dics de contenció laterals.

Àrea	Marjades en la conca	Parats en l'àrea de transició	Ponts al canal principal	Murs laterals al canal principal	Canalitzacions per reconduir aigües que no discorren pel canal principal	Clavegueres d'evacuació als murs de parcel·lació o viari
Es Cabàs	Si (2)	Si (3)	No)	No	Si (2)	Si (3)
Coanegra-S'Arbossar	Si (3)	Si (2)	Si (3)	Si (3)	Si (2)	Si (2)

Taula 3: Valors d'antropització de les àrees d'estudi.

Àrea	Valors totals d'antropització
Es Cabàs	10
Coanegra - S'Arbossar	15

Taula 4: Valors totals d'antropització de les àrees d'estudi.

6.- CONCLUSIONS

S'han dividit les intervencions antròpiques en dues categories: les tradicionals, que tenen molts d'anys, fins i tot segles, i que solen ser estructures toves (això vol dir d'impacte restringit), i un segon grup que hem anomenat contemporànies i en aquest cas, ja es tracta d'intervencions enginyerils, que podríem qualificar d'agressives, on s'utilitza sovint formigó i soterrament de les infraestructures evacuadores de les aigües pluvials.

En ambdós casos l'objectiu ha estat el mateix, mitigar els processos d'inundació i l'erosió dels sòls (en zones de pràctiques agrícoles com Es Cabàs), i reconduir l'escorrentia superficial. A vegades les intervencions són adequades (en general les tradicionals) i no solen suposar massa riscs. Però en ocasions no ho són (a vegades les contemporànies) i intenten alterar el curs natural de l'escorrentia superficial, sense tenir en compte alguns factors.

La utilització de formigó i el soterrament genera, entre d'altres coses, una pèrdua d'infiltració de les aigües superficials cap al subsòl, amb la qual cosa el volum d'aigua acumulat és major que si s'hagués deixat al descobert, fet que afavoriria la infiltració d'una part de les aigües, almenys fins que els sòls se saturessin.

D'altra banda la capacitat de col·lecció no s'ajusta a la capacitat real de l'escorrentia superficial de la xarxa; el resultat és una capacitat insuficient d'absorció del volum possible d'aigua acumulada en episodis de precipitacions importants.

El soterrament no sempre és la millor opció (Martín Vide, 2006) perquè actua com a limitador de captació dels volums d'aigua acumulats en moments de precipitacions intenses.

Actualment, en una societat tecnificada i que es veu sotmesa als canvis locals derivats del canvi climàtic global contemporani, s'haurien de tenir en compte els períodes de retorn i el possible augment dels episodis extrems de

precipitació provocats pel canvi climàtic. Hem de tenir en compte que la previsió (ja efectiva) per a la Mediterrània és d'un descens de les precipitacions totals, però d'un augment dels episodis de precipitacions intenses. De fet, estudis recents ja deixen veure l'augment de la freqüència durant els darrers anys dels episodis de *DANA* (*Depressió Aïllada en Nivells Alts*) i de *Medicanes* (*Mediterranean+ Hurricane*, molt semblant a un cicló tropical) a la nostra àrea geogràfica, la qual cosa pot afavorir que el funcionament de xarxes relictes, però funcionals en moments concrets, sigui més habitual que fins ara i per tant un augment dels riscos derivats de les inundacions.

7.- BIBLIOGRAFIA

- GRIMALT GELABERT, Miquel; SASTRE CANALS, Bartomeu: "Paleocanals a la rodalia de Santa Maria del Camí", *Jornades d'Estudis Locals,* III (2002) pp. 109-116, Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- GRIMALT GELABERT, Miquel; SASTRE CANALS, Bartomeu: "Les revingudes del torrent de Coanegra. Precipitacions intenses i dinàmica torrencial", *Jornades d'Estudis Locals* V (2006) pp. 301-306, Ajuntament de Santa Maria del Camí
- NIR, Dov.: Man, A *Geomorphological Agent*, Keter Publishing House, Jerusalem. D. Reidel Publishing Company London. 1981. 1a ed.
- MARTIN VIDE, Juan P.: *Ingeniería de ríos*, Edicions UPC. Barcelona. 2006, 2a ed.
- SASTRE CANALS, Bartomeu: "Ventalls al·luvials i morfometria. Els torrents de Coanegra i de sa Cova de s'Aigua", *Jornades d'Estudis locals*, II (2000) pp. 145-154, Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- SASTRE CANALS, Bartomeu: "Determinació de l'edat dels sediments del ventall al·luvial de Coanegra, *Jornades d'estudis locals*, VII (2018) pp. 253-257, Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- SASTRE CANALS, Bartomeu; ESTRANY BERTOS, Joan J.: "Detecció de paleoformes en el sistema al·luvial de Coanegra", *Jornades d'Estudis Locals*, VIII (2019) pp. 217-223, Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- SASTRE CANALS, Bartomeu; GRIMALT GELABERT, Miquel: "Notícies sobre esdeveniments meteorològics i fenòmens naturals catastròfics en l'obra del Paborde Jaume", *Jornades d'Estudis Locals*, IV (2004) pp. 127-134, Ajuntament de Santa Maria del Camí
- SASTRE CANALS, Bartomeu; ESTRANY BERTOS, Joan J.; GRIMALT GELABERT, Miquel: "Aproximación a los sistemas aluviales de es Cabàs, Coanegra i s'Arbossar (Serra de Tramuntana, Mallorca)" a GARCIA, C.; GOMEZ-PUJOL, Ll.; MORAN-TEJEDA E.; BATALLA, R.J. (eds.): *Geomorfología del Antropoceno. Efectos del cambio global sobre los procesos geomorfológicos.* (2018) pp. 391-394 Universitat de les Illes Balears. Sociedad Española de Geomorfología. Palma.

ELS TALLADORS DE PINS I LA SEVA EMPREMTA A LA VALL DE COANEGRA.

Tomàs Mut Ferragut
tmut71@telefonica.net

RESUM:

Abans de l'arribada de l'electricitat i d'altres novetats tecnològiques que ens fan la vida més senzilla, a les zones forestals de l'illa s'hi trobaven alguns dels productes que eren necessaris per al dia a dia de la societat de la primera part del segle XX. L'explotació i l'aprofitament del bosc generà uns oficis, extints a l'actualitat, que deixaren una empremta ben notòria. I és, precisament, la petjada que encara podem descobrir a les muntanyes de Coanegra, el motiu principal d'aquesta comunicació. Centraré l'atenció en l'art de tallar de pins, per ser aquest, a diferencia dels calciners i dels carboners, un ofici que ha estat tractat en menor mesura, i també, per les evidents senyals que encara perduren al municipi. D'entre elles, cal destacar sobretot la curiosa tècnica que feien servir per davallar les feixines de dalt les zones altes de la muntanya i que, curiosament a Coanegra, hi resten els dos únics llocs de Mallorca on encara es mantenen dempeus els cables que usaren per baixar-les.

Però a més de tot això, parlaré de com era l'ofici de tallar pins, quins productes obtenien, destacaré i faré esment d'altres rastres que tenen a veure amb l'ofici, incloent també, alguns topònims que sorgiren o tenen a veure amb l'activitat que aquests treballadors deixaren a les muntanyes de Coanegra.

PARAULES CLAU:

• Talladors, • pins, • muntanya, • Coanegra, • bosc

RESUMEN:

Antes de la llegada de la electricidad y de otras novedades tecnológicas que nos hacen la vida más sencilla, en las zonas forestales de la isla se encontraban algunos de los productos que eran necesarios para el día a día de la sociedad de la primera parte del siglo XX. La explotación y el aprovechamiento del bosque generó unos oficios, extintos en la actualidad, que dejaron una huella muy notoria. Y es, precisamente, la huella que todavía podemos descubrir en las montañas de Coanegra, el motivo principal de esta comunicación. Centraré la atención en el arte de cortar de pinos, por ser éste, a diferencia de los calcineros y de los carboneros, un oficio que ha sido tratado en menor medida, y también, por las evidentes señales que aún perduran en el municipio. De entre ellas, cabe destacar sobre todo la curiosa técnica que usaban para descender las "feixines" de arriba las zonas altas de la montaña y que, curiosamente en Coanegra, quedan los dos únicos lugares de Mallorca donde todavía se mantienen de pie los cables que usaron para bajarlas.

Pero además de todo esto, hablaré de cómo era el oficio de cortar pinos, qué productos obtenían, destacaré y haré mención de otros rastros que tienen que ver con el oficio, incluyendo también, algunos topónimos que surgieron o tienen que ver con la actividad que estos trabajadores dejaron en las montañas de Coanegra.

PALABRAS CLAVE:

• *leñador,* • *pinos,* • *montañas,* • *Coanegra,* • *bosque*

ABSTRACT:

Before the arrival of electricity and other technological developments that make our lives easier, in the forest areas of the island there were some of the products that were necessary for the day-to-day life of society in the first part of the twentieth century. The exploitation and use of the forest generated trades, extinct today, which left a very noticeable mark. And it is precisely the footprint that we can still discover in the Coanegra mountains, the main reason for this communication. I will focus my attention on the art of cutting pines, as this is the case, unlike calciners and coal makers, a trade that has been treated to a lesser extent, and also, by the

obvious signs that still linger in the municipality. Among them, it is worth highlighting above all the curious technique they used to lower the beams from above the high areas of the mountain and which, curiously in Coanegra, remain the only two places in Mallorca where the cables used to lower them still stand.

But in addition to all this, I will talk about what the trade of cutting pines was like, what products they obtained, I will highlight and mention other traces that have to do with the trade, including also, some place names that arose or have to do with the activity that these workers left in the mountains of Coanegra.

KEYWORDS:

- *Pine Cutters,* • *Coanegra,* • *Mountains,* • *orest,* • *pines*

1. AGRAÏMENTS.

Abans d'iniciar la redacció de la meva comunicació m'agradaria fer constar el meu agraïment a totes les persones que, amb la seva desinteressada ajuda, m'han possibilitat adquirir més coneixença sobre l'ofici de tallar pins, així com també, del territori escorcollat. En primer lloc, a Mateu Morro que, com podreu anar veient al llarg del present escrit, ha estat una de les fonts més importants de recollida d'informació. I no solament per això, les seves constants aportacions que al llarg dels anys ha anat fent, tant de la gent que habità la contrada com de la seva geografia, m'han permès descobrir moltes curiositats a les quals m'hagués estat impossible arribar. També he de dir que davant qualsevol dubte o inquietud que m'ha anat sorgint durant el meu procés de recerca, en Mateu sempre, i sense cap mena de censura, m'ha lliurat de manera desinteressada tot el que li demanava. Als meus dos testimonis orals, Miquel Canals i Gabriel Batle, perquè gràcies a les converses mantingudes he pogut conèixer de primera ma com era l'ofici. També, a Gabriel Mateu perquè, tot i tractar la mateixa temàtica des de una altra vessant, m'ha cedit sense vacil·lar tot el que ell havia aconseguit recollir. Als familiars dels protagonistes que aniran apareixent al llarg de la comunicació per haver-me facilitat l'anhelada fotografia

que ens permet saber qui eren. En aquest sentit, he de citar a Martí Canyelles, a Magdalena Morro, a Tolo Muntaner, a Jaume Salom i a Maria del Camí Dolç. I finalment, a Francisco Grimalt li he d'agrair la fotografia de l'assenyalament forestal i la informació sobre l'eina que feien servir pel marcatge dels pins.

2. PREÀMBUL.

Fa un temps no molt llunyà, en els nostres boscos s'hi desenvolupà una activitat frenètica, no de bades, del bosc s'obtenien alguns dels productes que cobrien una part important de les necessitats diàries de la societat. Les activitats provinents d'aquesta explotació forestal revertien uns ingressos als seus treballadors que els hi permetien assegurar-se uns jornals per fer front a la delicada situació econòmica-social dels anys de la post-guerra.

Passejant per algun dels boscos de la nostra geografia, ben aviat, ens toparem amb les restes d'algunes d'aquestes explotacions forestals. Els ranxos de carboner, amb la seua sitja, la barraca i el forn de pa, de ben segur que seran uns dels elements que amb més freqüència aniran apareixent. En menor mesura, però també amb una destacable presència, toparem algun forn de calç i, segurament, el tirany que, mig envaït per les carritxeres, ens haurà permès descobrir aquests elements, formava part de la xarxa de camins que els treballadors del bosc realitzaren per anar als seus llocs de feina.

En aquests mateixos boscos, existí també, un altre ofici que, degut a la manca de restes deixades pels seus treballadors, en moltes ocasions passa desapercebut. Es tracta dels talladors de pins, i el motiu d'aquesta comunicació és el de donar testimoni de la seva presència al terme de Santa Maria del Camí, als llocs on el pi, és l'arbre predominant.

3. EL TERRITORI.

Santa Maria és un municipi del raiguer de Mallorca que s'estén, de forma allargassada, de sud-est a nord-oest i confronta amb els termes d'Alaró, Consell, Santa Eugènia, Palma i Bunyola. La zona nord, que delimita amb Bunyola i Alaró, esdevé un territori muntanyós amb una cobertura arbòria prou frondosa en la què el pi hi té una notable presència. Val a dir també que a la part sud, la que delimita amb els termes de Marratxí, Palma i Santa Eugènia, existeix també una àmplia zona de pinar. Més concretament, dins terres de Son Seguí,[1] és on hem localitzat diverses referències sobre l'aprofitament del pi que es va fer en aquest indret. Tot i això, en la meva comunicació el territori abastat es localitza a la zona nord, més concretament, a la vall de Coanegra i dins terres de les possessions de Son Pou i de Can Millo.[2] Aquesta part del municipi presenta una orografia prou esquerpa, és el punt on el principal camí que travessa la vall es topa amb el pregon xap per dins el qual discorren les braves aigües del torrent de Coanegra. I d'aquesta impetuositat del torrent hem llegit que un dissabte de la nit de les Verges de fa molts anys, una torrentada va fer desaparèixer les cases de Can Millo. Les parts altes que confronten amb la Comuna de Bunyola i que es situen dalt d'aquesta mena d'amfiteatre natural, circumdat de rocams tallats a plom que es precipiten damunt Son Pou, es converteixen en l'epicentre de la comunicació i, els comellars de Can Millo, d'en Soler i de sa Figuera, són la porta d'accés que ens permetran assolir els paratges on els nostres avantpassats, amb afany i molt d'enginy, aconseguiren rendibilitzar l'entorn. Les restes que encara perduren, en aquest petit raconet de la geografia santamariera, de la tasca dels treballadors que protagonitzen l'article són, com podreu comprovar més endavant, el motiu principal que han propiciat la meva contribució.

4. L'OFICI.

4.1. EN QUÈ CONSISTIA.

L'aprofitament forestal que se'n deriva de l'ofici del llenyater tingué el seu apogeu al llarg de la primera part del segle XX i, en el nostre cas, podem constatar que el període comprès entre els anys 1953-1960[3] fou la temporada on, segura-

ment, es construïren algunes de les empremtes que vos mostraré més endavant. Sobre els rèdits que generà aquest ofici, em sembla interessant compartir les dades que Mateu Morro addueix al seu llibre *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936),*[4] quan ens dona a conèixer que amb els guanys obtinguts de la venda de la llenya d'uns quants trossos de pinar es pogué sufragar amb escreix l'import de la compra de Son Pou. En el mateix sentit, tot i que no em pogueren aportar els pertinents documents acreditatius, els meus informants bunyolins em feren avinent que dels pins tomats a la Comuna de Bunyola s'aconseguia un capital important que es revertia en crear i millorar infraestructures necessàries pel poble.

Emperò, anem ara a centrar la nostra atenció en l'ofici de tallar pins i, tal com m'indicaren les fonts orals, tot començava amb el marcatge dels pins que podien tomar:

«Venia es forestal i *el se* marcava. Amb *so* destraló li feia una pelada a sa soca i llavors una altra a s'arrel».[5]

Aquesta acció ve perfectament il·lustrada a la fotografia adjunta on es veuen dues persones fent les senyes corresponents a un pi, tal i com m'explicaren els meus informants. L'atuell que feia servir el forestal era una eina que per un costat semblava una destral, i per l'altre, disposava d'un emplaçament semblant al d'un martell, en el que hi anaven unes lletres en relleu a mode d'encuny. Quan havien pelat l'escorça del pi en el lloc on volien deixar la marca, el copejaven amb la intenció de deixar incises al tronc les lletres, tal i com es mostra a la següent imatge.

Doncs bé, una vegada tenien el pi al terra, començava una frenètica tasca feta a cops de destral que s'acabava amb l'obtenció de les peces de metro que s'extreien del tronc principal. Les passes a fer me les descrigué així l'amo en Miquel Canals:

«Es pi lo que fèiem era tallar-ho amb sa destral, el tiràvem enterra i llavors li llevàvem ses branques i fèiem es companatge. No sa perdia res llavors. De ses branques fèiem es troncs i de sa rama prima fèiem ses feixines. [...] Des pi, ben igual que des porc, s'aprofitava tot».[6]

Una mica més endavant, als apartats de les eines i dels productes, detallaré amb més deteniment com dúiem a terme aquesta tasca.

4.2. ELS JORNALS.

De les entrevistes realitzades i de la informació recollida se'n desprèn que els talladors de pins eren uns obrers especialitzats que es llogaven a un propietari que s'encarregava de la venda i distribució dels productes que obtenien del pi:

«A damunt sa Comuna hi havia quatre o cinc empresaris, hi havia es Morros de Santa Maria, n'hi havia un altre que li deien en Tomeu *Cameta*».[7] També m'anomenaren: «Un tal Bestard de Campos que tenia una serradora en es Molinar».[8]

Dels empresaris tot just anomenats a les entrevistes, podem con**èixer** la gestió forestal dels primers, consultant la comunicació que presentà Mateu Morro a les VI Jornades d'Estudis Locals en la que tracta amb detall l'aprofitament que, a nivell empresarial, s'obtenia a la dècada dels anys 50-60 del segle passat de la tala dels pins a la finca de Son Pou.

Pel que fa als obrers, existien dues modalitats per cobrar el jornal, tot depenia de l'acord al que s'arribava.[9] Podien anar a jornal o a escarada. En Miquel Canals per exemple, m'assegurà que: «A jornal cobrava 10 duros cada dia, fent feina de sol a sol, de dilluns a dissabte». Mentre que en Biel Batle em deia: «Havíem prés s'escarada, a tant es pi». Dissortadament, en aquest cas, no es recordava de la retribució que havien acordat per fer la feina d'aqueixa manera. En Miquel Canals

però, em puntualitzà que l'opció d'anar a escarada anava lligada a la grandària dels pins; com més grans fossin, el preu acordat era major. Amb aquesta modalitat es recordava que devers l'any 1958, curiosament, a la possessió santamariera de Son Seguí guanyà 1300 pessetes.

Com ja s'ha dit, feien feina de sol a sol i de dilluns a dissabte: «Llavors no hi havia hores de rellotge, fèiem feina de sol a sol, es sol era es nostro rellotge», i al finalitzar la setmana cobraven el jornal que, devers els anys 1952-1953, era de 300 pessetes.

4.3. LES EINES, ELS PRODUCTES I ALGUNES EXPRESSIONS.

L'eina bàsica que empraven els talladors era la destral. Emperò, depenent de la tasca a realitzar, la seva dimensió variava, i així, m'ho feren avinent:

«Sa destral grossa era per tomar es pi enterra, sa mitjancera era per fer ses branques i ses feixines, i sa més petita era per llevar-li s'escorxa».

Les eines dels talladors: destrals i verduc.

L'acció de tallar el pi se'n deia *tomar es pi*, i com acabam d'apuntar, es feia amb la destral gran. Un cop era al terra, es procedia a *esbrancar-lo,* és a dir, a llevar-li les branques més gruixades amb la intenció de deixar la part principal del tronc ben nua i a punt per a *treure el metro*. De la part més gruixada de les branques s'obtenia *el companatge* i, de la part més prima, se'n feien *les feixines*. Per a realitzar aquestes dues accions empraven la destral mitjancera. Una vegada havien retirat les branques, es procedia a *pelar es pi*, és a dir, a llevar-li l'escorxa amb la destral més petita[10] i, finalment, amb el verduc feien les *peces de metro*.

El *companatge* que, com ja hem indicat eren els troncs més gruixats que s'obtenien quan *s'esbrancava el pi,* s'utilitzava, entre d'altres coses, per a fer foc i per a fer bullir calderes. També m'indicaren que hi havia fàbriques que funcionaven amb troncs de pi i alguns dels automòbils de l'època que marxaven amb gasogen, eren alimentats a base de clovelles d'ametlla i llenya de pi.

Les *feixines* que eren el conjunt de branques més primes anomenades també *brusca* pesaven uns 30-35 quilograms i la seva destinació final era per coure les peces de fang als forns de Marratxí, a les teuleres del Pla de Mallorca i als forns de pa. Sabem també de la necessitat que tenien els calciners a l'hora de coure el seu forn per tal d'obtenir la calç, per tant, tot i no haver obtingut informació oral sobre aquesta qüestió ni tampoc escrita,[11] no sembla descabdellat pensar que algunes feixines de pi també s'emprassin per a coure forns de calç. Ajuda a reforçar la hipòtesi la presència d'alguns d'ells dins el territori abastat en aquesta comunicació i, sobretot, l'estratègica ubicació del conegut com el Forn d'en Martí[12] que es troba molt a prop d'on hi ha el fil de ferro que usaven els talladors per baixar les feixines de dalt el comellar de sa Figuera.

Sembla però, que el producte principal d'aquest ofici era l'obtenció del *metro*. En primer lloc, perquè era la part del pi que més llenya tenia per a la seva manufacturació, i també, per ser la part que millor es pagava de tota la fusta que s'extreia del pi.[13] El *metro* eren les peces que s'obtenien del tronc. Tenien 3 mides: generalment midaven 10 pams i mig, emperò, depenent de la destinació final de les mateixes, també es feien peces de 9 pams (travesses del tren) i d'11 pams (barres somiers). Del tronc d'un pi s'anaven traient peces de *metro* fins que la gruixa era de 10 cm. En Miquel Canals fou prou eloqüent a l'hora d'explicar-me cap on se'n duien aquest producte:

«Es *metro* el fèiem per fer *posteta*, per fer *canastros*, per fer mobles, per fer ses travesses des tren... i, ses peces més dretes d'enmig, el se fèiem d'11 pams perquè se n'anaven a Manacor i allà hi feien ses barres des somiers».

Ja hem dit que les peces de *metro* es pelaven, és a dir, li llevaven s'escorxa i s'usava el verduc per a obtenir-les. Doncs bé, aquest darrer producte, l'escorxa també s'aprofitava: «s'escorxa sa venia per a fer teixits. La posàvem a un munt i venia un carro i a dins sàrries se n'anava a una fàbrica que hi havia a Esporles. Allà la molien i feien *polvos* per tenyir pells, roba, sabates...es convertia en pols, amb la que tenyien ses pells, ses sabates i ses xarxes des pescadors».[14]

També vull afegir l'expressió *barriscar* que em digué en Gabriel Mateu Batle de Bunyola.[15] Fa referència al tracte que es feia abans de començar la feina per tal de posar-se d'acord en el preu en què es pagaria la feina.

Per l'estret vincle que té el terme de Santa Maria del Camí amb la producció de vi, he deixat pel final un altre dels productes que s'obtenia del pi. Es tracta dels *politxons* que són uns pals que es claven al terra aferrats als ceps de les vinyes, d'aquesta manera, s'aconsegueix que el cep no es vincli amb el pes del raïm.

4.4. ANÈCDOTES I CURIOSITATS.

En el transcurs de les entrevistes que vaig mantenir aparegueren diversos passatges del dia a dia d'aquests bregats treballadors forestals que també em semblen interessants compartir-los. Un d'ells té a veure amb el remei que empraven quan es feien una ferida amb sa destral: «sa medecina nostra era un poc de reïna i per endavant»,[16] en el mateix sentit, Miquel Canals m'apuntà: «Quan jo me feia una ferida amb sa destral li posava reïna de pi i en tres dies sa curava. És lo que hi havia llavors».

Recordaven haver anat a tallar pins arreu de l'illa, m'esmentaren entre d'altres llocs, Es Capdellà, Andratx, Establiments, Puigpunyent, Galatzó, Formentor, Son Mut de Llucmajor, Pocafarina de Son Servera, Colònia de Sant Pere, Comuna de Bunyola, Moscari, Campos, Galilea, Sa Vileta, Caimari... Com podem observar els indrets on anaven a tallar pins foren molts i diversos, i a més cal apuntar, com molt bé em digué Miquel Canals que hi: «quedàvem de dilluns a dissabte a jeure allà i hi anàvem amb bicicleta». Evidentment, això els obligava ha haver de romandre tota la setmana fora de casa i ha haver-se d'alimentar. Sobre el seu jaç en Biel Batle me digué que romania: «damunt càrritx i llençol de saqueta» i que el seu menú consistia bàsicament en: «arròs per dinar i fideus per sopar». Solien dur-se'n també qualque enfilall de tomàtigues i per enriquir una mica més l'arròs i els fideus ho solien fer amb bacallà salat a l'estiu i amb xulla salada a l'hivern. I als llocs on abundaven els conills hi paraven llaços. També s'aprofitaven del que la temporada els hi oferia, així, en època d'esclata-sangs per exemple, no deixaven passar l'oportunitat d'incloure'ls al receptari.

5. TALLADORS SANTAMARIERS.

Dissortadament, he fet tard per a entrevistar algun dels personatges santamariers que es dedicaren a tallar pins. Així que, per a conèixer quins foren alguns d'aquests talladors, no m'ha quedat més remei que consultar l'extensa i valuosa informació que hi ha al respecte. La revista Coanegra ha estat una font imprescindible on he localitzat els testimoniatges de les persones amb les que no he pogut xerrar. Però també, les constants aportacions que Mateu Morro ha fet de la contrada i de la gent que habità al territori on es centra la meva comunicació, m'han permès complementar i conèixer els personatges que cercava. Aprofitant l'avinentesa, he trobat adient mostrar qui eren.

Miquel Muntaner Aloy *Blau* i *Morronguet*. Va venir a viure a Santa Maria del Camí quan «es casà amb una santamariera de Son Ganxo. [...] Va fer feina durant quaranta anys per Joan Batle. [...] En Batle comprava els pins de diverses possessions, sobretot de Son Seguí. La feina de Miquel Muntaner amb una colla d'homes i els seus fills era la de tallar-li tots els pins. [...] Algunes de les persones que treballaren amb ell foren en Miquel Suau, en Toni *Carboner* i en Pere *Campanater*».[17] Dos dels seus fills, en Toni i en Tomeu continuaren amb l'ofici de llenyaters i muntaren el negoci familiar vinculat a la llenya que actualment regenta el seu net Tolo a qui he d'agrair la cessió de la fotografia adjunta.

Nissaga dels *Carboners:* Sebastià Quetgles Bibiloni i els seus fills Antoni i Sebastià Quetgles Bibiloni de malnom *Carboner,* també feren feina per a Joan Batle *Julià.* Un dels llocs on més feina feren fou a la possessió de Puntiró.[18] D'aquesta nissaga de talladors, malauradament no he pogut aconseguir l'anhelada fotografia. La única referència obtinguda és la d'un descendent que s'establí a Esporles, amb el qual no he pogut contactar.

Pere Josep Mates Busquets *Roig,* conegut popularment com *Pep de Can Millo,* es va dedicar tota la seva vida a fer feina a la muntanya. De fet, nasqué a les cases de Son Roig, al bell mig de la vall de Coanegra. Sabem que un dels oficis que realitzà per aquells encontorns fou el de tallar pins.[19] Amb els seus dos fills Gaspar i Vicenç Mates Bibiloni *Beia* i *Negre,* es dedicaren a feinejar pels boscos dels voltants de Son Pou i Can Millo. Sembla però, que el seu fill Gaspar, tot i que també va tallar pins,[20] es dedicà més al negoci de la calç i, per la seva part, en Vicenç feia de carboner.[21]

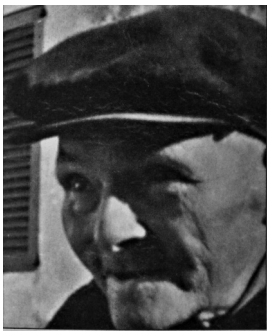

Pere Josep Mates Busquets Roig (*Pep de Can Millo*).

Pere Dolç Dolç *Panerer.* Prové d'una família que es dedicava a fer paners, d'aquí el seu malnom, emperò, en Pere no volgué aprendre l'ofici i es llogà amb un cunyat que feia carbó. D'aquí que dedicàs una part important de la seva vida a fer de carboner. Tot i això, hem sabut també que va fer de llenyater: «També fèiem feina dins la muntanya, tallant pins i hi vaig fer feina un parell d'anys, fins que vaig començar a treballar al tren».[22]

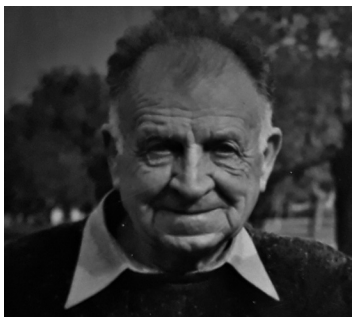

Pere Dolç Dolç (*Panerer*).

Macià Mesquida Canyelles *Puça*. D'aquest personatge he trobat una breu ressenya que ens indica que uns dels seus oficis, a més de carreter, fou el de tallador de pins.[23] Malauradament, d'aquest altre personatge tampoc he pogut obtenir la pertinent fotografia.

Nissaga dels *Mafons*. Es tracta d'una família ben arrelada amb les tasques de la garriga. En Josep Salom Vidal *(Foto 7)* fou carboner i tallador de pins. Un cosí seu, en Josep Salom Quetgles, morí a conseqüència de les seqüeles que li provocaren l'accident que patí dins terres de Son Seguí mentre tallava pins. En Jaume Salom Dolç, *(Foto 8)* fill de Josep Salom, també es dedicà a l'ofici de tallar pins. El seu fill, que és la persona que m'ha cedit les fotografies adjuntes, m'aclarí l'ascendència de tots ells i m'explicà l'accident del cosí del seu padrí. Com a curiositat em contà que el seu pare a l'hora de llevar l'escorxa del tronc emprava una devastadora, que és una eina de tall allargada d'uns 40 cm. aproximadament amb dos mànecs als seus extrems disposats de manera transversal a l'eix del tall. Vegeu imatge adjunta. *(Foto 9)*

Foto 7

Foto 8

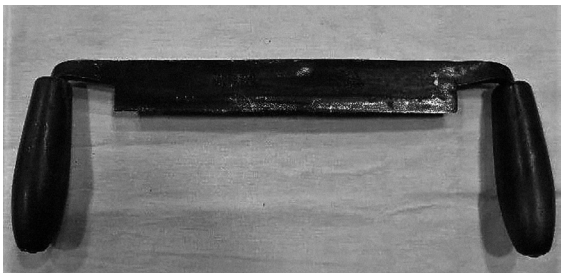

Foto 9

Nissaga dels Morros. Josep i Mateu Morro Morro foren dos germans que es dedicaren a l'explotació forestal, sobretot, dins la vall de Coanegra. Un fill d'en Mateu, en Miquel Morro Canyelles juntament amb altres dos socis compraren la finca de Son Pou. Aquesta adquisició, anà lligada a l'empresa que creà amb els seus germans Salvador, Mateu i Josep amb la intenció de donar sortida als productes que obtindrien de l'explotació forestal que volien fer a la finca. De ben segur que les empremtes que detallaré en el proper apartat tingueren la seva gènesis en aquest moment. L'aprofitament de la garriga i dels pinars dels voltants de Son Pou en parlà detingudament el seu fill Mateu Morro a les VI Jornades d'Estudis Locals. Gràcies als seus treballs i a les converses que he mantingut amb ell he disposat de gran part de la informació que he incorporat en aquesta comunicació. També m'informà que, tant el seu pare Miquel Morro Canyelles *(Foto 10)*, com el seu oncle Mateu Morro Canyelles *(Foto 11)*, tot i ser els amos de l'empresa, participaven de manera activa en l'activitat de treure el pins, així que, cal incloure'ls en aquest apartat dedicat als santamariers que realitzaren l'ofici de tallar pins.

Foto 10: Miquel Morro Canyelles (pare)

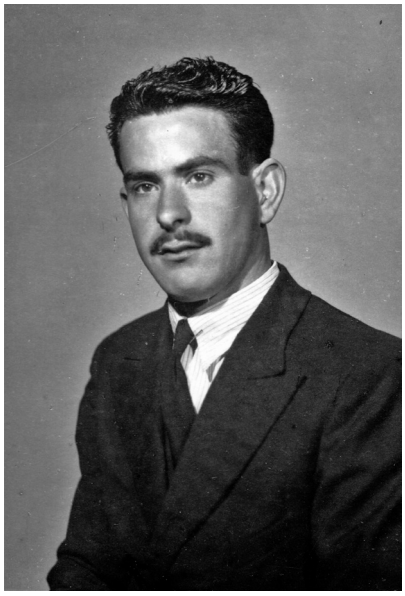

Foto 11: Miquel Morro Canyelles (oncle)

6. L'EMPREMTA DELS TALLADORS DE PINS A LA VALL DE COANEGRA.

Com a cloenda a la meva comunicació, he deixat per al final el bessó de la mateixa i el motiu principal pel qual em vaig decidir a participar a les Jornades. Les restes que propicià l'activitat són encara ben paleses en aquest raconet de la geografia del municipi. Per tal d'ubicar-les en el temps, tot just acabam d'esmentar que l'adquisició de Son Pou l'any 1953 i l'empresa que es creà *ad hoc*, de ben segur que propiciaren la seva aparició. Així que, anem ara a detallar-les i a mostrar-les amb la intenció de ressaltar la colossal tasca que es realitzà en aquells esquius paratges per tal de fer més profitosa l'explotació forestal de la finca. L'observació de les mateixes fent la pertinent tasca de camp ens permet evidenciar l'enginy que hi disposaren els nostres avantpassats. I no solament l'enginy, sinó que també el coratge pel simple fet de plantejar-se alguna d'elles.

6.1. XARXA DE CAMINS.

Com molt bé detallà Mateu Morro en la seva comunicació a les VI Jornades d'Estudis Locals la construcció dels camins que hi ha pels voltants de Son Pou fou una de les tasques més cabdals per a fer més rendible l'explotació forestal que volia iniciar el seu pare. Emperò, l'elaboració d'aquesta extensa xarxa esdevé un exemple prou clarificador per mostrar l'habilitat que els seus artífexs hi disposaren. Esdevenen autèntiques obres d'enginyeria rural que, ben bé, mereixen una mica més d'atenció i d'estima. Es va fer una feina tant ben feta que a l'actualitat encara podem gaudir-ne pel seu bon estat de conservació en què es troba. Foto 9 Això ens permet poder fer una passejada i assolir amb molta més comoditat les parts altes dels altius comellars que s'aixequen part damunt Son Pou i Can Millo. Un dels seus constructors, en Joan Dolç, detallà amb deteniment a Mateu Morro com era la seva tasca:

«Davallàvem pedres. Només de dur ses pedres a lloc ja hi havia feina. Eren camins molt mals d'assentar. A qualque llissar de pedra l'havíem d'assentar sobre estaques de ferro clavades a sa roca. Amb aquestes estaques aguantàvem ses primeres pedres. [...] Sa feina més mala de fer que he fet és sa que vaig fer per sa muntanya».[24]

Foto 12

La tècnica descrita amb precisió per Joan Dolç es fa ben palesa en alguns trams dels recorreguts per on transita el camí. *(FOTO 13)* Com a curiositat trob adient afegir que només en un altre lloc he vist emprar la mateixa tècnica. Es tracta d'un comellar bunyolí que s'enlaira entre les muntanyes del puig Son Nasi i de sa Gubia.

Foto 13

5.1.2. SANTAMARIERS QUE PARTICIPAREN EN LA CONSTRUCCIÓ DELS CAMINS DE MUNTANYA A SON POU I CAN MILLO.

Pel que he pogut esbrinar de la recerca efectuada en aquest sentit, sembla que un dels principals artífexs d'aquesta magna xarxa de camins fou el mestre artesà Sebastià Frontera Salom *Porreta*. En aquest sentit, hi ha una glossa que ho reflecteix i diu així:

«Som mestre de paret seca
i som molt anomenat
me diven en Porreta
tenc es cap ben barrinat
i me falta una xaveta».[25]

Sebastià Frontera Salom (*Porreta*).

Un dels seus deixebles, en Joan Dolç Dolç *Panerer* també ho reconeixia en alguna de les entrevistes que li feren:

«De Son Intem ja vaig començar a fer feina amb en Sebastià *Porreta*. En Sebastià era mestre marger. Vaig començar a Son Pou a fer camins amb ell. En férem un de camí a sa banda de Ca sa Coanegrina, a damunt es Bosquet. De devora es Cocó d'en Capellà fins baix, i un altre braç cap a la dreta, com si anéssim a n'es Cocons».[26]

Joan Dolç Dolç Panerer. Fou un altre dels santamariers que construïren aquesta impressionant xarxa de camins que es conserva gairebé intacte després de més de mig segle de vida. De l'entrevista que li va fer Mateu Morro a la revista Coanegra coneixem el nom d'altres margers que també participaren en la construcció dels camins de Son Pou: «Érem una colla: en Bernat Capellà, en Biel Siquier, en Toni Pessiga, en Joan Sobrassada, en Paco Morro i altres. [...] Es camí que puja cap a n'es Clot de sa Bova el va fer en Pau Xeu. Es camí Pla també

el va fer en Pau Xeu». Dissortadament, de tota aquesta colla, tan sols he pogut aconseguir la fotografia de Joan Mercadal Parets Sobrassada.

Joan Dolç Dolç (*Panerer)*.

Joan Mercadal Parets (*Sobrassada*)

L'objectiu d'aquests camins de muntanya era el d'alleugerir la feina als altres treballadors de la contrada, carboners i talladors de pins, sobretot. Solament el simple fet de la seva projecció em sembla un fet prou notori que cal destacar, ja que, denota un saber fer dels seus executors que converteix la seva tasca en art. La destresa i l'enginy disposats a l'hora de destriar quin era el traçat més òptim per on anar guanyant metres a l'esquiva geografia d'aquells paratges i l'hàbil tècnica emprada per anar superant obstacles fan que aquests camins, baix el meu parer, esdevinguin una vertadera obra d'enginyeria. I tot plegat, tan sols es pagava a 20 pessetes el metre, podent assolir les 45 pessetes en certes ocasions...[28] sembla increïble!

6.2. BASSOLS I COCONS.

En aquest apartat vull fer menció d'un element molt important per als treballadors de la contrada: l'aprovisionament d'aigua. Tot i no ser aquesta qüestió un patrimoni exclusiu dels talladors de pins, venc a dir, que l'obtenció d'aquest preuat element fou un maldecap de tots quants treballaren per allà dalt, vull aprofitar l'avinentesa per incloure els llocs que he conegut i localitzat.

Sobre aquesta qüestió, un bunyolí em va fer la següent reflexió: «I s'aigo? La bevíem de bassols. És molt important sa pregunta que me fas perquè per allà dalt no hi teníem fonts. [...] Per a què te facis una idea, es porcs havien begut tot s'hivern a dins aquella aigo, i llavors, noltros mos la bevíem en s'estiu».[29] En el mateix sentit, també Joan Dolç a l'entrevista publicada a la revista Coanegra feia una reflexió semblant: «Un estiu bevien aigo des Cocó Pequer i varen estar tots xerecs. Jo no hi era. L'havien de colar perquè tenia animalons».[30]

Dins el territori abastat en la present comunicació he sabut de l'existència de 7 llocs per emmagatzemar aigua. Són aquests:

- Cocó Pequer. És un dels dipòsits per arreplegar aigua més coneguts i vistosos de la contrada. Tal com ens indicà Joan Dolç a l'entrevista que li férem, tant per la seva tipologia constructiva com per les seves dimensions, s'assembla molt a un safareig. Existeix divergència toponímica amb els bunyolins, ja que molts d'ells, l'anomenen es Cocó de sa Bova degut a la presència d'aquesta planta (*Spargarium erectum*) al seu interior. *(Foto 17)*

Cocó Perquer (*Fot 17*)

- Cocó des Bous. Està situat comellar amunt després del Cocó Peguer. No l'he localitzat encara, però les referències que m'han donat d'ell el situen davall un degotís que es crea en una de les parets d'aquest comellar.

- Bassol Tapat. D'aquest bassol, fou en Joan Dolç qui ens donà les referències: «Però es cocó bo que hi anàvem a cercar aigo quan érem per allà està dins es braç de camí que té un marge molt alt per anar a n'es Cocó Pequer. Jo i en Sebastià Porreta l'estrenguérem per fer lloc i que pogués passar es carro. Per poder-lo conservar li férem com un collet».[31] Efectivament, el bassol en qüestió es troba en un revolt del camí que dur cap el Cocó Peguer, tapat i amb una mena de collet que permet el pas d'algun objecte, un poal o quelcom similar, per arreplegar l'aigua del fons.

- Cocó d'en Capellà. Pren el nom del seu constructor en Bernat Capellà que, com ja hem anotat anteriorment, fou un del responsables de la construcció dels camins de muntanya que hi ha a la part alta de Son Pou. Joan Dolç ens apuntà el següent: «En Bernat Capellà va ser qui li va posar es ciment».[32] Es troba situat aferrat al braç del camí que de damunt es Salt d'en Gener pren cap a la part alta de la Coma d'en Soler. *(Foto 18)*

Cocó d'en Capellà (*Fot 18*).

- Cocó de ca sa Coanegrina. Es troba situat davall un penyal que hi ha a la part baixa des comellar de sa Coanegrina o d'en Soler. De bella faisó, els seus obrers saberen aprofitar un actiu degotís que regalima d'un generós penjoll calcari que es troba aferrat en una de les parets del comellar. Es veu que just davall d'aquesta estalactita s'hi originà un gorg natural que s'omplia amb l'aigua

de pluja i, amb molt d'encert i enginy, hi bastiren una mena de cup circular d'obra referit d'argamassa al seu interior per tal de poder-hi estotjar molta més quantitat d'aigua.

- 2 bassols innominats. El primer situat en un llissar a la part alta des comellar de Can Millo poc abans d'assolir la carena des Socarrat. L'altre, és al final del braç del camí que passa pel Cocó d'en Capellà i finalitza dalt de Sa Coanegrina o coma d'en Soler. Dissortadament, de cap dels dos he aconseguit esbrinar el seu nom.

6.3. CABLES PER BAIXAR LES FEIXINES.

He deixat expressament per al final l'empremta més significativa i característica dels talladors de pins. També, per ser la vall de Coanegra l'únic lloc de Mallorca on encara s´hi conserven les seves restes. I és que l'ús de cables a mode de telefèric per baixar feixines de les parts altes de la muntanya o dels llocs més esquerps, fou una tècnica usada amb assiduïtat per aquests obrers del bosc. Existeixen referències orals[33] i escrites del seu ús en altres indrets, emperò, el que no es conserva és cap rastre tan plausible com el que encara existeix a Son Pou i Can Millo. La seva instal·lació, tot i que segurament els devia alleugerir moltíssim la feina, em sembla d'entrada una escomesa titànica i molt agosarada. D'això, ben igual com amb la construcció de la xarxa de camins, la tasca de camp realitzada permet advertir aquesta circumstància. En aquest sentit, trob adient incloure unes quantes dades a mode informatiu:

- El cable del comellar de Can Millo té un recorregut lineal d'uns 250 metres i supera un desnivell aproximat d'uns 70 metres. El punt més elevat es troba situat en aquestes coordenades UTM: 31S 478090 / 4394442. La manera de subjectar-lo és molt senzilla i és la mateixa que la usada al comellar de sa Figuera. Simplement rodejaven la soca de dos pins propers i fermaven el cable donant unes quantes voltes sobre ell mateix. Hi penjaven les feixines fent servir un ganxos de ferro que, per gravetat, anaven llenegant comellar a baix guiades pel fil ferro. *(Foto 19)* L'any 2012, que va ésser l'any que em vaig interessar per la qüestió, els dos pins on hi havia subjectat el cable de la

part alta encara eren vius, deu anys després i amb motiu de la presentació de la comunicació, la cosa ha canviat molt i me'ls vaig trobar morts i caiguts al terra. *(Fotos 20-21)*. La part baixa del cable està situada a les coordenades: 31S 478300 / 4394565. No he localitzat el punt exacte on tenien subjectat el cable perquè es troba xapat i, les recerques efectuades a tal efecte, han esdevingut, a dia d'avui, infructuoses.

Foto 19.

Foto 20.

Foto 21.

NOTES:

1. Entrevista realitzada l'any 2012 a Miquel Canals Canyelles Moro (Bunyola, 1933), i també, vegeu MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936).* Ajuntament de Santa Maria del Camí i Lleonard Muntaner Editor, 2017. Col·lecció l'Arjau nº 50, 255.
2. Vegeu MORRO MARCÈ, Mateu. *Muntanyes de Coanegra.* Edicions Documenta Balear 2010, 114.
3. Vegeu MORRO MARCÈ, Mateu. *El testimoni d'una explotació forestal a la muntanya mallorquina (Son Pou: 1953-1960)* a *VI Jornades d'Estudis Locals. Els industrials i la industria a Santa Maria del Camí.* Ajuntament de Santa Maria del Camí 2009. 270-271
4. MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra... op, cit.,* 255.
5. Entrevistes orals a Miquel Canals Canyelles Moro (Bunyola, 1933) i a Biel Batle Castell *Guitarró* (Bunyola, 1938).
6. Entrevista realitzada l'any 2012 a Miquel Canals Canyelles *Moro* (Bunyola, 1933).
7. *Ibidem* anterior.
8. Entrevista realitzada l'any 2022 a Biel Batle Castell *Guitarró* (Bunyola, 1938).
9. Vegeu a l'apartat que tracta sobre algunes de les expressions usades pels talladors l'accepció *barriscar.*
10. En Jaume Salom que prové d'una nissaga de talladors de pins, em puntualitzà que per a la tasca de llevar l'escorxa recordava que el seu pare feia servir una devastadora.
11. Gabriel Ordines al seu llibre tan sols fa esment a la simbiosis entre carboners i calciners. ORDINAS MARCÈ, Gabriel. *Els forns de calç a Santa Maria del Camí.* Ajuntament de Santa Maria 1995, 46.
12. ORDINAS MARCÈ, Gabriel. *Els forns de calç..., op. cit.,* 74.
13. Vegeu anotacions incloses a MORRO MARCÈ, Mateu. *El testimoni d'una..., op. cit.*, 271,272.
14. Entrevista realitzada l'any 2012 a Miquel Canals Canyelles *Moro* (Bunyola, 1933).
15. Vaig conèixer en Biel perquè va participar a les darreres Jornades d'Estudis Locals de Bunyola amb la comunicació: *Talladors de pins a Bunyola; Campions a Espanya.* Em comentà que a les entrevistes que va realitzar per a documentar la seva comunicació enregistrà l'expressió. És per això que m'ha semblat adient afegir-la en la meva.
16. Entrevista realitzada l'any 2022 a Biel Batle Castell *Guitarró* (Bunyola, 1938).
17. CALAFAT VICH, Bernat. *Un llenyataire de cent anys. Miquel Muntaner és el padrí de Santa Maria del Camí.* Revista Coanegra 195, (any 2001), 34-38.

18. MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra… op. cit.*, 255.
19. MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra… op. cit.*, 255.
20. *Idem* anterior.
21. ORDINAS MARCÈ, Gabriel. *Els forns de calç..., op. cit.*, 120.
22. DOLÇ MARTORELL, Maria del Camí. Pere Dolç Dolç, exemple de l'ofici de carboner. Revista Coanegra nº 217 (gener 2004), 27.
23. MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra… op. cit.,* 255.
24. MORRO MARCÈ, Mateu. *El testimoni d'una..., op. Cit.*, 273.
25. CALAFAT VICH, Bernat. La nostra artesania (X). Els margers. Revista Coanegra nº 121 (maig-juny 1983), 15.
26. MORRO MARCÈ, Mateu. *Quan es feien els camins de Coanegra.* Entrevista a Joan Dolç *"Panerer"*, mestre marger. Revista Coanegra nº 232 (2005).
27. MORRO MARCÈ, Mateu. *Quan es feien els camins de Coanegra... op, cit.*
28. MORRO MARCÈ, Mateu. *El testimoni d'una..., op. Cit.*, 273.
29. Entrevista realitzada l'any 2012 a Miquel Canals Canyelles *Moro* (Bunyola, 1933).
30. MORRO MARCÈ, Mateu. *Quan es feien els camins de Coanegra... op, cit.*
31. Entrevista realitzada a Joan Dolç l'any 2014.
32. *Idem* anterior..
33. En aquest sentit, Biel Guitarró a l'entrevista que li vaig fer em comentava el següent: «Aquí a sa Comuna, prop de sa Cisterneta d'en Gil hi un lloc que li diuen sa Coma de sa Parra també amollaven ses feixines i es feixos per un cable. Aqueix cable només era per no haver d'estar pujant i davallant de sa muntanya. De damunt sa cresta que diguéssim, posaven es cable fins abaix».
34. Dissortadament, la persona adient per posar llum a l'assumpte hagués estat en Miquel Morro Canyelles que, com ja he anotat amb anterioritat comprà Son Pou amb dos socis més i engegaren una intensa tasca d'aprofitament forestal de la contrada, emperò fou un assumpte que no tractaren en vida amb el seu fill Mateu.
35. El càlcul d'aquesta quantitat és aproximat i és el resultat d'haver aplicat una senzilla regla de tres després d'haver tallat i pesat un metre del cable que està fermat a una olivera a la part baixa del comellar.
36. Gabriel Ordinas al seu llibre sobre els forns de calç també en fa esment: «Per a facilitar el trasllat dels feixos, instal·laren un fil ferro des de les proximitats de l'Avenc de Son Pou fins al forn».
37. Fou Mateu Morro qui me la contà i la recollí d'una conversa que mantingué amb en Pep *Negro*.

BIBLIOGRAFIA:

- CALAFAT VICH, Bernat. *Un llenyataire de cent anys. Miquel Muntaner és el padrí de Santa Maria del Camí.* Revista Coanegra nº 195, (any 2001).
- CALAFAT VICH, Bernat. *La nostra artesania (X). Els margers.* Revista Coanegra nº 121 (maig-juny 1983).
- DOLÇ MARTORELL, Maria del Camí. *Pere Dolç Dolç*, exemple de l'ofici de carboner. Revista Coanegra nº 217 (gener 2004).
- MATEU BATLE, Gabriel. *Talladors de pins a Bunyola;* Campions a Espanya. VI Jornades d'Estudis Locals de Bunyola, 2021.
- MORRO MARCÈ, Mateu. *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890-1936).* Ajuntament de Santa Maria del Camí i Lleonard Muntaner Editor, 2017. Col·lecció l'Arjau nº 50.

- MORRO MARCÈ, Mateu. *Muntanyes de Coanegra.* Edicions Documenta Balear 2010.
- MORRO MARCÈ, Mateu. *El testimoni d'una explotació forestal a la muntanya mallorquina (Son Pou: 1953-1960)* a VI Jornades d'Estudis Locals. Els industrials i la industria a Santa Maria del Camí. Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2009.
- MORRO MARCÈ, Mateu. *Quan es feien els camins de Coanegra. Entrevista a Joan Dolç "Panerer", mestre marger.* Revista Coanegra nº 232 (2005).
- ORDINAS MARCÈ, Gabriel. *Els forns de calç a Santa Maria del Camí.* Ajuntament de Santa Maria, 1995.

EL PAPER DEL CONSORCI DE LA SERRA DE TRAMUNTANA PATRIMONI MUNDIAL EN LA RECUPERACIÓ DE LES FINQUES DE CAN MATES I CAS CABO (VALL DE COANEGRA).

Gabriel Ordinas Marcé
Carrer Onofre Jaume de Coanegra,15
07320 Santa Maria del Camí
T. 608 339 228

RESUM.

La comunicació analitza les inversions realitzades a les finques de Can Mates i Cas Cabo, a la Vall de Coanegra, des de la seva compra a l'any 2015, les aportacions del Consorci de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial i el finançament propi de l'Ajuntament de Santa Maria del Camí, a més d'altres subvencions de diferents administracions, així com la seva repercussió en l'ús públic de la finca.

El Consorci de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial, entre els anys 2015 i 2022 ha destinat prop de 350.000 euros de les convocatòries anuals de subvencions a recuperacions patrimonials com nombroses restauracions de marges, recuperació de diverses casetes i barraques existents a la finca, recuperació d'elements etnològics com el forn de calç i el sistema hidràulic, i recuperacions de cultiu.

PARAULES CLAU:

• subvencions, • marges, • patrimoni, • cultius, • Coanegra.

R***ESUMEN.***

La comunicación analiza las inversiones realizadas en las fincas de Cas Cabo i Can Mates, en el valle de Coanegra des de su compra en el año 2015, las aportaciones del Consorci de la Serra de Tramuntana Patrimonio Mundial y la financiación propia del Ayuntamiento de Santa Maria del Camí, además de otras subvenciones de diferentes administraciones, así como su repercusión en el uso público de la finca.

El Consorcio de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial, entre los años 2015 y 2022 ha destinado cerca de 350.000 euros de las convocatorias anuales de subvenciones a recuperaciones patrimoniales como numerosos restauraciones de bancales, diversas barracas existentes en la finca, recuperación de elementos etnológicos como el horno de cal y el sistema hidráulico y recuperaciones de cultivo.

PALABRAS CLAVE:

• *subvenciones,* • *bancal,* • *patrimonio,* • *cultivos,* • *Coanegra*

SUMMARY.

The communication analyzes the investments made in the estates of Cas Cabo and Can Mates, in the Coanegra valley since their purchase in 2015, the contributions of the Serra de Tramuntana World Heritage Consortium and the City Council's own funding, in addition to other subsidies from different administrations, as well as their impact on the public use of the property.

The Consortium, between the years 2015 and 2022, has earmarked about 350.000 euros from the annual calls for subsidies to heritage recovery such as numerous benches and various barracks existing on the farm, recovery of ethnological elements such as the lime kiln and the hydraulic system and recovery of cultivation

KEYWORDS:

• *subsidies,* • *margins,* • *heritage,* • *crops,* • *Coanegra.*

L'any 2011 la UNESCO va inscriure el paisatge cultural de la Serra de Tramuntana en la llista de patrimonis mundials. Dins l'àrea grafiada i pel que fa al municipi de Santa Maria del Camí, la vall de Coanegra en formava part totalment.

Un any abans, el 2010, s'havia creat el consorci de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial, per gestionar la declaració i les tasques posteriors a aquesta. Alguns anys després, el 2014 sortia a la llum la primera convocatòria de subvencions dirigida a particulars i ajuntaments, amb un doble vessant: la restauració del patrimoni, bàsicament etnològic, i la recuperació de cultius, principalment a zones marjades. Des de les hores aquesta convocatòria s'ha dut a terme anualment. En aquella primera convocatòria, dotada amb un milió d'euros, i pel que fa al municipi de Santa Maria del Camí, no es va presentar cap sol·licitud de particular i tampoc de l'ajuntament ja que, aleshores no hi havia cap propietat pública a la vall de Coanegra.

Però aquest fet va canviar el 2015. Aquell any, l'Ajuntament de Santa Maria del Camí adquiria les 19 quarterades de les finques de Can Mates i Cas Cabo, en els darrers temps conegudes per Ca ses Monges, davant la possessió de Son Roig, a la Vall de Coanegra, per 390.000 euros, després d'un complicat procés de negociació i competint amb la veïnada propietat de Son Oliver (amb qui l'ajuntament mantenia, i manté, un litigi per la titularitat del camí de Coanegra).

A partir de la compra i fins l'actualitat, el fons provinents de les subvencions del consorci han estat la principal font de finançament de la inversió en aquestes finques. Entre el 2015 i el 2022, l'Ajuntament de Santa Maria del Camí ha estat beneficiari de fins a 20 subvencions del Consorci de la Serra de Tramuntana dividides en dues línies d'actuació:

> "La recuperació del paisatge agrícola i el seu entorn mitjançant treballs de regeneració,millora de les condicions agrícoles i ramaderes, treballs silvícoles de prevenció d'incendis, eliminació de combustible vegetal, i el seu aprofitament, i/o espècies invasores a finques rústiques que estiguin situades dins l'àmbit territorial de la Serra de Tramuntana que ve determinat en l'article 5 dels Estatuts del Consorci".

> "La recuperació d'elements etnològics vinculats a la captació, conducció, aprofitament i emmagatzematge de l'aigua i d'altres elements que es concreten en el paràgraf quart d'aquest apartat que estiguin situats a finques rústiques dins l'àmbit territorial de la Serra de Tramuntana que ve determinat en l'article 5 dels Estatuts del Consorci"

En aquest temps el projecte LEADER i la Conselleria de Territori, Energia i Canvi Climàtic del Govern Balear, també concediren ajudes a l'Ajuntament.

Per altra banda, en data de 11.03.2016 l'Ajuntament de Santa Maria del Camí, sol·licità al Consell de Mallorca la incorporació del camí de Coanegra com a variant de la *Ruta de pedra en sec*, connectant l'estació de tren de Santa Maria amb la ruta principal a Orient. Aquesta incorporació s'ha concretat el mes de novembre de 2022, i per tant, el camí de Coanegra ja forma part d'aquesta important ruta senderista.

1. 2015

Pocs mesos després d'adquirir la finca, l'ajuntament ja es va poder beneficiar de la segona convocatòria de subvencions presentant dos projectes anomenats rehabilitació del sistema hidràulic de ca ses Monges, pel qual es sol·licitaren 23.281,85 euros (Exp. 94/2015) i projecte d'adequació medi forestal i agrari, valorat en 20.016 (Exp. 95/2015). Pel primer projecte, el consorci va concedir 9.241 euros, encara que l'ajuntament va desistir d'executar la subvenció per manca de disposició de finançament, ja que l'Ajuntament no podia assolir amb fons propis la diferencia de l'import concedit respecte del total del projecte.

Pel segon projecte es varen concedir 20.000 euros amb els que es varen desbrossar 1'07 ha, eliminant 300 pins i 30 ullastres, podant altres 535 ullastres, tarongers, oliveres i garrovers.

En aquella mateixa convocatòria, per primera vegada un particular de la vall de Coanegra fou beneficiari d'una subvenció per rehabilitació d'elements etnològics.

2. 2016

L'any 2016 la convocatòria de subvencions del Consorci es limitava únicament a ajuntaments. L'ajuntament de Santa Maria del Camí va presentar dos projectes de subvenció a aquella convocatòria. El primer consistia en la segona fase del desbrossament (Exp. 24/2016), valorat en 23.750,33 euros, i que afectava a 0'27 ha. L'altre projecte (Exp. 23/2016), consistia en la rehabilitació de la caseta superior de la part esquerra de la finca, valorada en 24.996,66 euros. Amb aquest projecte es proposaven demolicions selectives, tasques de consolidació estructural, millora de la coberta, conservació del sanejament i adequació dels revestiments exteriors i interiors. Atès que es tractava d'un element patrimonial i que la convocatòria de subvenció especificava que la restauració s'havia de fer amb materials i tècniques tradicionals, els tècnics del consorci avalaren la impossibilitat de fer un cèrcol de coronació amb formigó armat, ja que les dimensions de l'edifici no el feien estructuralment necessari. Durant les obres els tècnics del consorci també proposaren la conservació de la xemeneia i el trespol original, ja que el projecte no les contemplava.

Es concediren les dues quantitats integres sol·licitades.

3. 2017

Aquest any 2017 el consorci subvencionà dues noves actuacions de l'ajuntament a la finca pública, centrades en la recuperació de diversos elements etnològics com marges, el forn de calç i dues casetes adossades al forn de calç. La primera actuació (Exp. 32/2017), anomenada marges fase I , es subvencionà amb 16.291,68 euros i es destinà a recuperar un total de 135,8 m^2 de marges. Les actuacions de recuperació de marges es subvencionen a un preu fixe de 73 euros/m^2. L'altre ajuda del 2017 (Exp. 33/2017), fou la rehabilitació del conjunt del forn de calç, format per la caixa del forn i les dues casetes adjacents, amb un pressupost de 22.706,22 euros. La prescripció tècnica que s'imposa des del consorci feia referència a la l'aixecament de les parets de la caixa del forn que s'havien fer: *en sec i sense cap tipus de ciment, formigó o morter, a excepció de les juntes que es podran fer amb fang de porc (argila i calç).*

Dels 22.706,22 es pagaren 14.438,65 euros ja que l'actuació no s'acabà en el temps previst per la convocatòria (mancava acabar una de les dues casetes).

El 2017 es tornar a obrir la convocatòria als particulars i novament sols es va presentar una sol·licitud a la vall, que afectava a diverses barraques de carboner i forns de calç.

4. 2018

L'any 2018, des del consorci es subvencionen una segona fase de recuperació de marges (Exp. 53/2018), de 14.433,12 euros, aixecant 163,4 m^2, i la recuperació de l'altra caseta valorada en 12.187,46 euros (Exp.52/2018). En aquesta segona actuació es proposaven les següents actuacions: demolició part de pedra en mal estat, picar juntes, arreglar trespol de pedra, forjat de tronc de pi, voladissos de teula, i formació d'escalons.

Les directrius del consorci en referència a aquest projecte es centraren en detalls de la restauració que no apareixien al projecte, tals com:

- *En cas d'existir un empedrat ocult, s'haurà de conservar.*
- *El repicat de les parets s'ha de limitar als trams més deteriorats, i les parets s'han de restaurar amb morters de calç.*
- *S'han de conservar tots els detalls constructius existents tals com menja dores, rebosts, finestrons, desaigües, pedrissos, escàssera de fusta, etc.*

A més, des del consorci es subvencionà una tercera actuació (Exp. 54/2018) anomenada: modificació coberta vegetal i tala de pins valorada amb la important quantitat de 28.098,62 euros. El poc temps que hi havia per executar l'actuació (quasi dos mesos) feu que l'Ajuntament no presentàs la documentació requerida pel consorci en el plaç establert, derivant en una pèrdua de dret de la subvenció. L'ajuntament va executar l'actuació amb fons propis, assumint el cost íntegra del projecte, fet que suposà la modificació de la coberta vegetal de 1,09 ha, la tala de 220 pins i la poda de 100 arbres.

Aquell any de 2018 es presentaren dues noves sol·licituds a a la vall de Coanegra, al marge de les de l'Ajuntament. Es tractava d'una recuperació de marges, i de la rehabilitació de tres trams de la síquia de Coanegra, subvenció sol·licitada per la Comunitat de regants de la síquia de Coanegra. Aquesta darrera ajuda fou denegada per incomplir la base 7 (acreditar la propietat).

5. 2019

L'any 2019 l'ajuntament aconsegueix ajuda del consorci per executar una tercera fase de la recuperació de marges (Exp. 42/2019), de la finca (14.433 euros). Es proposava la recuperació de 163,4 m^2 de marges de pedra en sec. A causa de la manca de temps sols es varen recuperar 70 m^2 de marges i dels 14.433 euros sols se'n cobraren 7.066,40.

El 2019 també es va subvencionar una nova fase de neteja forestal valorada en 11.017 euros (Exp. 43/2019), eliminant 50 pins i desbrossant 0,21 ha. Es concediren sols 5.805 euros per manca de pressupost a la convocatòria.

Pel que fa als particulars i comunitats de regants, el 2019 hi hagué tres sol·licituds, dues possessions de la vall per recuperació de marges, i un nou intent de la comunitat de regants de la síquia de Coanegra que fou denegat per no complimentar un requeriment de documentació en el termini fixat. Una de les dues sol·licituds de particulars no es va arribà a justificar.

6. 2020

L'any 2020, amb els fons del consorci es concedeixen dues subvencions a l'Ajuntament de Santa Maria. Una IV fase de la rehabilitació de marges que afectava a 133'15 m^2 i contemplava també la recuperació d'una part del sistema hidràulic de la finca (Exp. 43/2020), valorada en 11.017 euros; i la continuació de la recuperació de l'ús forestal, eliminant càrritx i mates de la finca (Exp. 42/2020) valorat en 16.446 euros i que afectava a 2,46 ha.

Les ajudes a particulars es centraren en una recuperació de marges.

7. 2021

L'any 2021, amb el fons del consorci, es continua amb la recuperació del marges de la parcel·la (110 m^2) (124/2021), valorats en 9.716,30 euros, i amb la recuperació de l'olivar (17.980 euros) (123/2021), eliminant una ha. de càrritx i 110 pins, i podant 25 oliveres.

L'ajuda per la recuperació de l'olivar es va veure reduïda fins als 15.185,50 per duplicitat d'una partida.

El 2021 hi ha va haver una ampliació de plaç i es donar opció als ajuntaments a presentar un tercer projecte. L'ajuntament santamarier presentar el projecte per la Rehabilitació de la barraca de roter localitzada a la part dreta de la finca, valorat en 15.000 euros. (Exp. 9/2021). Es contemplava la reparació, demolició i aixecament parets de pedra en sec, la construcció d'una coberta de pi, la instal·lació d'un dintell i d'una porta. Els tècnics del consorci advertiren que la construcció no era de pedra en sec, si no de pedres amb morters de calç i feren modificar el plantejament de la construcció.

Aquest mateix any, a causa de la pandèmia, el consorci treu una convocatòria extraordinària de subvencions destinada únicament a ajuntaments anomenada *Mallorca Reacciona*, dirigida a reactivar l'economia. L'ajuntament de Santa Maria presenta dos nous projectes: el Projecte millora accessibilitat i seguretat als elements patrimonials a Ca Ses Monges valorat en 19.999,38 euros (Exp. MR2) que contemplava diversos tancaments de fusta als dos sectors de la finca, diverses barreres de fusta, unes proteccions de fusta al forn de calç i una passera de fusta de 45 metres de llargada per 1'20 d'amplada que connectava les dues casetes i que es valorava en 11.000 euros.

A l'apartat de barreres, tancaments i proteccions, el projecte municipal utilitzava la fusta de pi i un diseny molt urbà.

Els tècnics del consorci requeriren a l'ajuntament per que empres fusta d'ullastre i tipologia tradicional, i es va modificar el projecte.

Pel que fa a la passera, els tècnics del consorci consideraren que l'actuació proposada suposava un greu impacte ambiental, i es va requerir una alternativa a l'ajuntament. Es va suggerir utilitzar el camí existent amb les modificacions

necessàries per garantir la seguretat i l'accessibilitat. L'ajuntament modificar lleugerament el projecte inicial i el tècnics del consorci considerarem que mantenia el traçat i suposava un impacte paisatgístic sobre el sistema de marjades. Per tant es va excloure aquesta actuació de la subvenció, concedint 9.268 euros. Incompresiblement, una vegada executat el projecte de millora i accessibilitat instal·lant les proteccions i barreres requerides pels arquitectes del projecte, l'Ajuntament optà per tancar la part esquerra de la finca durant alguns mesos.

El segon projecte, es titulava Obres i rehabilitació arquitectònica Caseta Ca Ses Monges i es valorava en 35.722,12 euros (Exp. MR1). Les obres plantejaven el reforç de fonaments i de la façana est, el tancament en paret de pedra seca, la reconstrucció de façanes, l'eliminació d'humitats, i la canalització de pluvials.

8. 2022

El 2022 l'ajuntament sol·licita dos projectes: la VI fase de la recuperació de marges, valorada en 14.030,36 euros (Exp. 141/2022), per 66,6 m^2 i la III fase del projecte de neteja forestal i eixermat, valorada en 12.354,10 euros. (Exp.142/2022).

Per la primera subvenció s'han concedit 13.869,58 euros, mentre que la segona s'ha concedit íntegrament.

Dins la mateixa convocatòria, l'ajuntament també va aconseguir una ajuda per la revisió i adaptació del catàleg de camins públics per la quantitat de 4.628,25 euros. (Exp. 140/2022).

9. INVERSIONS DE L'AJUNTAMENT

Una vegada completada l'adquisició de la finca, l'Ajuntament feu una inversió inicial per tancar la finca, inversió valorada en 10.527 euros. En aquell mateix temps es va instal·lar un pont de fusta sobre el torrent de Coanegra per comunicar els dos sectors de la finca amb un cost de 6.745 euros.

Posteriorment l'ajuntament dur a terme la reforma d'una de les casetes de la finca, valorada en 24.996,66 euros.

L'any 2018, davant la impossibilitat de justificar una subvenció del consorci, l'Ajuntament decideix destinar 28.098 euros de fons propis municipals a intervenir en la coberta vegetal de 1'09 ha, eliminant 220 arbres i podant-ne 100.

10. ALTRES ADMINISTRACIONS

L'any 2019 l'ajuntament adquirí maquinaria per l'elaboració de la biomassa forestal i vegetal fruit de les actuacions anteriors. S'adquiriren un tractor elèctric, una biotrituradora i una desbrossadora manual per valor de 32.249 euros gràcies a la subvenció del Projecte LEADER (Mallorca Rural).

Al llarg d'aquest període de temps (2015-2021) sabem que es va sol·licitar una subvenció a la Conselleria de Territori, energia i canvi climàtic per a la instal·lació de plaques fotovoltaiques. Es varen atorgar 20.000 euros encara que la manca de temps per justificar la inversió topà amb la tardança de la autorització del paratge natural de la Serra de Tramuntana, que havia d'informar la instal·lació en virtud del PORN (Pla d'Ordenació dels Recursos Naturals) de la Serra de Tramuntana. Per tant la inversió no es va dur a terme.

No hem pogut aclarir el nº de plaques que es pretenien instal·lar, ni la potència de la instal·lació.

11. CLOENDA

Entre el 2015 -any en que es varen comprar les finques de Cas Cabo i Can Mates- i el 2022 l´Ajuntament de Santa Maria del Camí ha dut a terme nombroses actuacions de recuperació del patrimoni natural i etnològic a aquesta finca pública.

El finançament d'aquestes intervencions s´ha fet majoritàriament (71%) des del Consorci de la Serra de Tramuntana Patrimoni Mundial. Al llarg d'aquests vuit anys el consorci ha concedit fins a 20 subvencions a l'ajuntament dirigides bàsicament a quatre línies d'actuació:

a) recuperació de l'olivar amb l'eliminació de pins i càrritx (set subvencions)
b) aixecament de marges (sis subvencions)
c) recuperació d'altres elements patrimonials (sis subvencions) com les dues casetes principals, el forn de calç amb les seves barraques associades, i la caseta de la part dreta de la finca, entre d'altres.
d) Millores de la seguretat i accessibilitat (una subvenció)

Econòmicament, segons les dades de que disposam, s'han invertit Can Mates-Cas Cabo (al marge dels 390.00 euros de la compra, més despeses de notaria, registre, etc.) un total de 380.166,56 euros, procedents de tres fons: Consorci Serra de Tramuntana 277.547,9 (73 %), Ajuntament 70.369,66 (18'51 %), i projecte Leader 32.249 (8'49%).

Malgrat això, aquestes quantitats i percentatges s'han de matissar, ja que, segons es pot veure a la taula adjunta, el Consorci va concedir a l'Ajuntament 333.316,19, dels quals l'Ajuntament n'haurà aprofitat sols 277.547,9. Els 55.768,29 euros de diferència corresponen a dos desestiments (2015: 9.241 euros i 2018: 28.098,62 euros), a diverses ajudes justificades parcialment (2017: 8.267,57 euros, 2019: 7.366,6 euros) i a una subvenció justificada incorrectament (2021: 2.794,5 euros).

En definitiva, ens trobam davant un cas únic de finançament extraordinari per part del Consorci Serra de Tramuntana. La concessió de 20 subven

ANNEX 1: taula de subvencions del Consorci Serra de Tramuntana a l'Ajuntament de Santa Maria del Camí

Any	Sub. sol-licitada	Sub. concedida	Sub. justificada	Actuació
2015	23281,85	9241	desestiment	Sistema hidràulic
2015	20016	20000	20000	Medi forestal i agrari
2016	23750,33	23750,33	23750,33	Desbrossament
2016	24996,66	24996,66	24996,66	Rehabilitació 1ª caseta
2017	16291,68	16291,68	16291,68	Marges (I)
2017	22706,22	22706,22	14438,65	Forn de calç
2018	14433,12	14433,12	14433,12	Marges (II)
2018	12187,46	12187,46	12187,46	Recuperació 2ª caseta
2018	28098,62	28098,62	desestiment	Mod. coberta vegetal
2019	14433	14433	7066	Marges (III)
2019	11017	5805	5805	Neteja forestal
2020	11017	11017	11017	Marges (IV)
2020	16446	16446	16446	Recuperacióforestal
2021	9716,3	9716,3	9716,3	Marges (V)
2021	17980	17980	15185,5	Recuperació olivar
2021	15000	15000	15000	Barraca roter
2021	35722,12	35722,12	35722,12	Rehabilitaciócaseta
2021	19999,38	9.268	9.268	Accessibilitat
2022	14030,36	13869,58	13.869,58 pendents de justificar	Marges (VI)
2022	12354,1	12354,1	12.354,10 pendents de justificar	Neteja forestal
TOTAL	363477,2 euros	333316,19 euros	277547,9 euros (26223'68 euros pendents de justificar)	

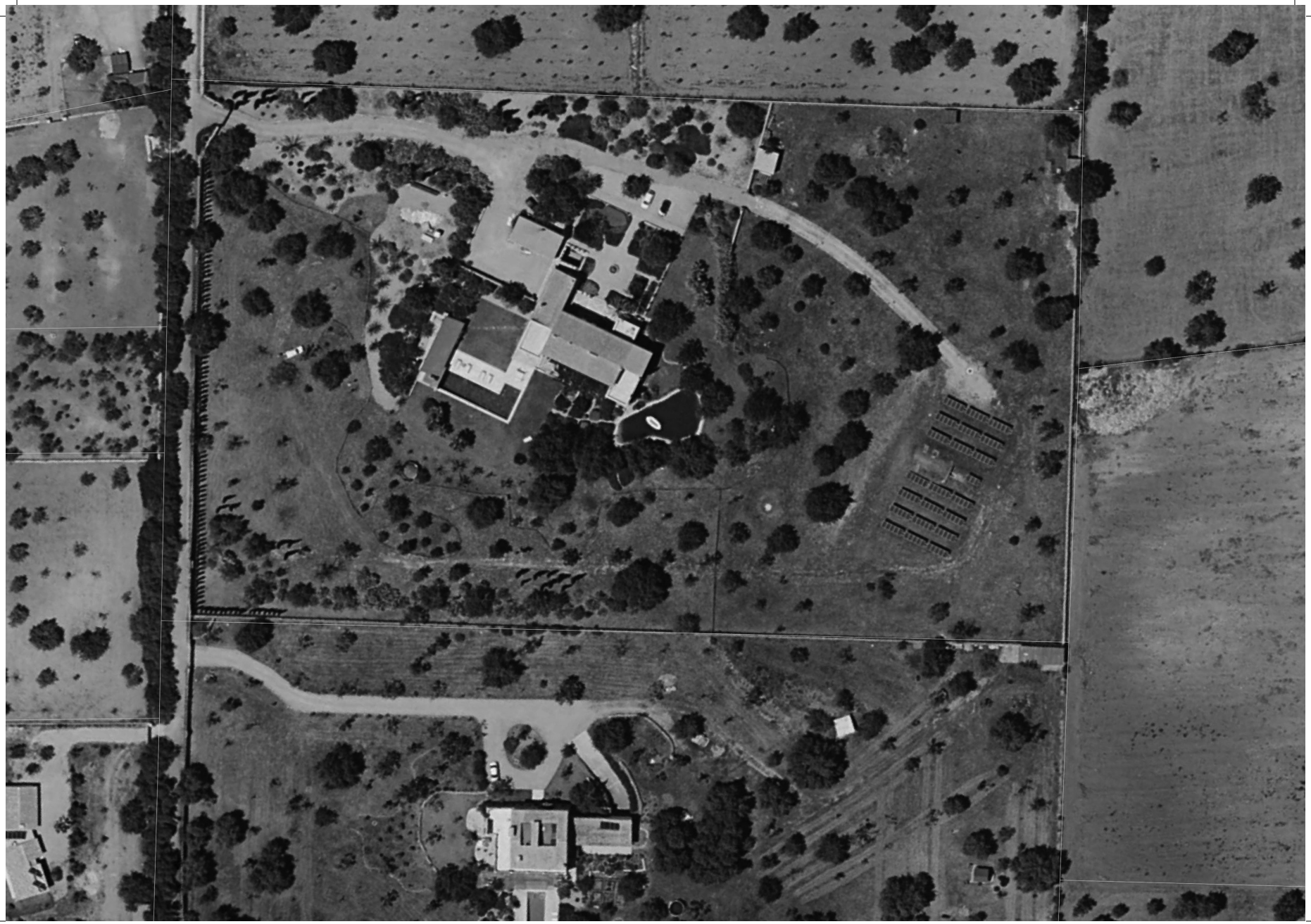

«PROCÉS D'URBANITZACIÓ DEL SÒL RÚSTIC A SANTA MARIA 1990-2021»

Mateu Vic i Coll
geògraf, llicenciat per la UIB
Postgrau UNIGIS en Sistemes d'informació Geogràfica per la Universitat de Girona

carrer de Ramón Llull, 26 1er
07320 Santa Maria del Camí
meteuvic@gmail.com
T. +34 654 018 191

RESUM

El territori rural santamarier ha sofert aquestes darreres dècades canvis molts profunds tant pel que fa a usos com en la morfologia. Si hi ha una paraula que resumeix aquests canvis és «urbanització».

Els usos propis del sòl urbà, especialment els d'habitatge, allotjaments de turisme, lleure, i esporàdicament altres usos urbans, s'han escampat arreu del terme de manera molt expansiva. Multitud de parcel·les d'ús agrari han esdevingut residencials i turístiques. S'ha construït a centenars de parcel·les que no estaven edificades, i a les que ja hi havia construccions, aquestes s'han vist transformades i ampliades en gran mesura.

En aquest estudi es quantifica l'increment de superfícies construïdes i transformades per a finalitats urbanes, i s'analitza la seva distribució territorial.-

PARAULES CLAU:

• territori, • sòl rústic, • urbanització, • geografia, • camp

PROCESO DE URBANIZACIÓN DEL SUELO RÚSTICO EN SANTA MARIA DEL CAMÍ 1990-2021

RESUMEN

El territorio rural santamariense ha sufrido en las últimas décadas cambios muy profundos tanto en lo que respecta a usos como en su morfología. Si hay una palabra que resume estos cambios es «urbanización»

Los usos propios del suelo urbano, especialmente los de vivienda, alojamientos turísticos, ocio, y esporádicamente otros usos urbanos, se han expandido a lo largo del término municipal de manera muy expansiva. Multitud de parcelas de uso agrario han pasado a ser residenciales y turísticas. Se ha construido en cientos de parcelas que estaban sin edificar, y en las que ya había construcciones, éstas han sido transformadas y ampliadas en gran medida.

En este estudio se cuantifica el incremento de superficies construidas y transformadas para finalidades ajenas a los usos rurales y se analiza su distribución territorial.

PALABRAS CLAVE:

• territorio, • suelo rústico, • urbanización, • geografía, • campo

RURAL LAND URBANIZATION PROCESS IN SANTA MARIA DEL CAMÍ 1990 – 2021

MATEU VIC, GEOGRAPHER

ABSTRACT

The rural territory of Santa Maria has undergone in recent decades very profound changes both in terms of uses and in its morphology. If there is a word that summarizes these changes is "urbanization".

Specific uses of urban land, especially housing, tourist accommodation and leisure facilities, and sporadically other urban uses, have expanded along the municipal territory

in a very expansive way. Many plots of agricultural use have become residential and tourist. It has been built on hundreds of plots and in which there were already constructions, these have been largely transformed and expanded.

This study quantifies the increase in constructed areas and transformed for purposes other than rural uses and analyzes their territorial distribution.

KEYWORDS:

• territory, • rustic land, • urbanization, • geography, • countryside

1. ÀMBIT D'ESTUDI

De què parlam quan deim «procés d'urbanització del sòl rústic»?

1.1 Sòl rústic

La Llei defineix com a sòl rústic

> "els terrenys que el planejament urbanístic general preserva dels processos de desenvolupament o transformació urbanística, mitjançant la seva ordenació i la protecció dels elements d'identitat que els caracteritzen en funció dels seus valors agrícoles, forestals, pecuaris, cinegètics, naturals, paisatgístics o culturals, i la seva aportació a la defensa de la fauna, la flora i el manteniment de l'equilibri territorial i ecològic. També constitueixen sòl rústic els terrenys no classificats expressament com a urbans o urbanitzables pel planejament urbanístic general" [1]

Entenem per tant com a sòl rústic allò que col·loquialment anomenam «camp».

En el cas de Santa Maria del Camí en el període 1990-2021 es tracta de la totalitat del terme municipal excepte el casc urbà del poble, la urbanització de Can Borralló i el polígon industrial de Son Llaüt, que si bé al 1990 encara no havia encetat el procés d'urbanització, des del moment que deixà de ser «camp» presenta unes característiques diferenciades, i la seva inclusió implicaria una distorsió notable dels resultats de l'estudi, ja que en definitiva no es

tracta estrictament d'usos urbans en ple camp, sinó d'una àrea urbanitzada amb un perímetre perfectament i legalment definit.

En total el sòl rústic de Santa Maria ocupa un total de 3627 Ha, és a dir un 96,97% del total del terme municipal, que té una extensió de 3740 Ha

1.2 Procés d'urbanització

Entenem per urbanització aquells processos d'edificació, pavimentació, esplanació, ocupació, moviments de terres i altres modificacions en sòl rustic que impliquen un canvi a usos i/o morfologia propis del sòl urbà: habitatges i els seus annexos, piscines, allotjaments turístics, indústries, magatzems (sovint a l'aire lliure) de caràcter no agrari, aparcaments i altres equipaments urbans.

2. METODOLOGIA

Per dur a terme l'estudi i quantificació del procés d'urbanització s'ha fet una comparació, parcel·la per parcel·la, edifici per edifici, entre la fotografia aèria del 1990[3] (només disponible en paper) i l'ortofoto del 2021[4] a l'abast al portal IDEIB (Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears), que és la més recent disponible a l'hora de tancar aquest treball. També s'han fet servir ortofotos d'altres dates del mateix portal com a suport. Les fotos en paper del 1990 han estat digitalitzades i georeferenciades per facilitar la tasca.

Mitjançant aplicacions de sistemes d'informació geogràfica s'ha digitalitzat manualment el perímetre de tots i cadascun dels edificis i altres elements urbans tant del 1990 com del 2021.

Igualment ha estat de gran utilitat la consulta de la cartografia i dades del cadastre[4] -amb totes les cauteles i reserves necessàries- molt especialment per a la identificació i recompte de parcel·les, i per descomptat l'observació directa damunt el terreny.

3. LES DADES TOTALS

(les superfícies s'han arrodonit a centenars de m2)

Al 1990 hi havia al sòl rústic santamarier un total de 236.000 m^2 urbanitzats, equivalent a 33,2 quarterades o a 1,3 vegades l'extensió del polígon de Son Llaüt, o més que la possessió de Son Torrella

Entre el 1990 i el 2021 s'han urbanitzat un total de 598,100 m^2, equivalent a 84,2 quarterades o a 2,9 vegades el polígon, més que la possessió de Son Borràs o un poc menys que la possessió de Son Verdera

Això vol dir que al 2021 hi ha un total de 834.100 m^2 urbanitzats en rústic, equivalent a 117,4 quarterades, pràcticament el mateix que ocupa el casc urbà del poble (829,800 m^2), és a dir que tenim l'equivalent a tot un altre poble escampat arreu de fora vila

L'increment del sòl urbanitzat en el període 1990-2021 ha estat del 253,4%, és a dir que s'ha multiplicat per més de 3,5.

Tot això, com ja hem explicat, sense comptar el polígon de Son Llaüt. Aleshores parlaríem d'una multiplicació per 4,4.

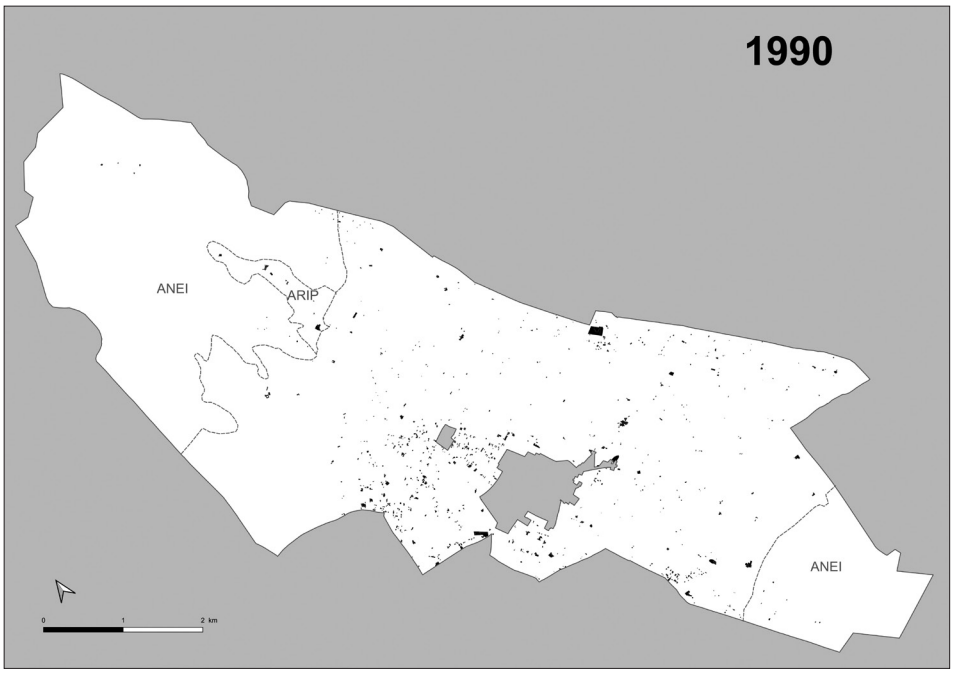

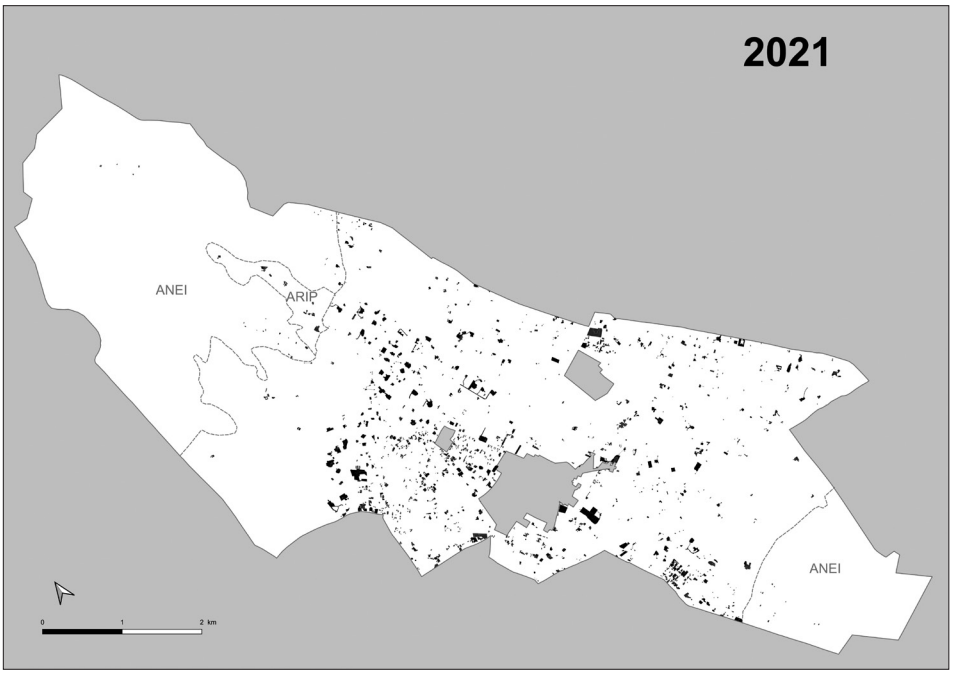

4. DADES PER TIPUS DE SUPERFÍCIES

S'han desglossat les superfícies urbanitzades en tres tipologies:

-Edificis: cases, xalets, naus, cotxeries, porxades... és a dir construccions amb teulada, terrat o qualsevol tipus de coberta

-Piscines: mereixen consideració apart pel fet que representen una figura simbòlica que resumeix el procés urbanitzador, del canvi d'us i de percepció del camp. Una caseta amb piscina és un loft vacacional, una casa amb piscina és un xalet o un establiment de turisme vacacional, un xalet sense piscina és avui en dia inconcebible, una possessió amb piscina és una mansió o un hotel de luxe.

No s'ha comptat la conversió de safareigs en piscines durant el període estudiat com a piscines de nova construcció, per tal de no inflar les xifres d'urbanització amb processos discutibles.

-Altres superfícies: camins d'accés pavimentats dins parcel·les privades, caminals, patis, esplanades, gespa, ajardinaments que no limiten amb sòl agrícola, aparcaments, terrenys usats com a magatzems no agraris a l'aire lliure, abocaments de runa i altres superfícies asfaltades o pavimentades

No s'han considerat com a urbans, i per tant s'han exclòs de l'estudi, la xarxa viària pública (autopista, enllaços, carreteres interurbanes, camins rurals...) ni altres infraestructures o equipaments impropis del sòl urbà com el cementeri o la depuradora.

4.1 Edificis

Pel que fa a edificis, al 1990 ocupaven 136.700 m^2 repartits en 774 parcelles edificades. Entre el 1990 i el 2021 s'han edificat 112.700 m^2, ja sia en ampliacions d'edificis existents o en edificis de nova construcció, amb la qual cosa ens trobam amb 249.400 m^2 edificats al 2021. L'increment de superfície edificada ha estat del 82,4%, és a dir que s'ha multiplicat per més d' 1,8.

4.2 Piscines

Al 1990 n'hi havia 137, que sumaven 5.800 m^2.
Entre 1990 i 2021 s'han construït 316 piscines més (14.100 m^2).
Al 2021 hi ha per tant 452 piscines amb una superfície total de 19.900 m^2.
El nombre de piscines s'ha més que triplicat (multiplicat per 3,3), i la superfície que ocupen gairebé el mateix (multiplicat per 3,4)

4.3 Altres superfícies

En aquest apartat és on s'ha produït amb diferència l'increment més notable. Al 1990 ocupaven 93.500 m^2.
L'increment entre 1991 i 2021 va ser de 471.300 m^2.
Per tant al 2021 la superfície ocupada és de 564.800 m^2. S'ha multiplicat per 6. Això s'explica sobretot pel fet que els grans xalets que han proliferat (de nova construcció, però també per ampliació de cases ja existents) s'han envoltat de molt de terreny modificat a urbà: camins d'accés privats, patis, caminals, jardins, gespa, esplanades... així com per la implantació de «grans» superfícies urbanitzades com aparcaments (especialment al voltant del poble), patis i pistes de centres educatius, terrenys usats com a magatzems a l'aire lliure, sobretot de materials de construcció, ferralla i abocadors de runa (un dels quals per cert sembla que és de propietat municipal, aprop de la depuradora).

Tipologia	Superficie 1990 (m^2)	Increment 1990-2021 (m^2)	Superfície 2021 (m^2)	Factor de multiplicació
Edificis	136.700	112.700	249.400	1,82
Piscines	5.800	14.100	19.900	3,43
Altres	93.500	471.300	564.800	6,04
TOTAL	236.000	598.100	834.100	3,53

En cas que s'inclogués el polígon industrial (no s'ha inclòs en aguest estudi)

Poligon industrial	0	204.000	204.000	
Total	236.O00	802.100	1.038.100	4,40

5. DADES PER ZONES

El procés d'urbanització no ha estat homogeni arreu del terme municipal, sinó que presenta notables diferències entre uns redols i uns altres, tant pel que fa al grau d'urbanització existent al 1990 com pel que fa a la seva evolució aquestes tres darreres dècades.

Hi ha una sèrie de sectors que presenten unes característiques particulars pel que fa a les construccions urbanes preexistents com al grau i densitat del procés urbanitzador

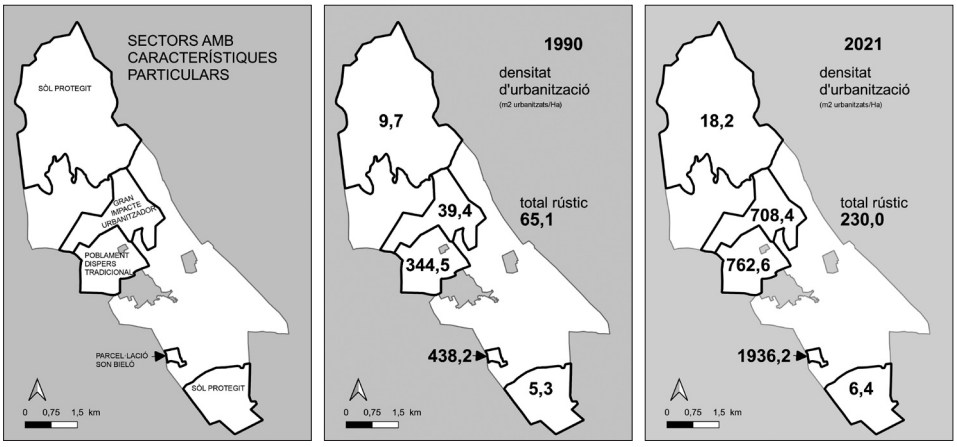

5.1 El sòl protegit (ANEI i ARIP).

Els dos extrems del terme corresponen a grans àrees muntanyoses i boscoses: al nord la vall de Coanegra i muntanyes del seu entorn, i al sud el puig de Son Seguí, que gaudeixen de la qualificació d'Àrea Natural d'Especial Interès (ANEI) i Àrea Rural d'Interès Paisatgístic (ARIP) des de l'aprovació de la Llei d'espais naturals l'any 1991, que implica enormes restriccions o prohibició total de construccions de caràcter urbà, inclosos habitatges.

Aquest sector ocupa un total de quasi 13,5 km^2 (1.346 Ha = 1.894 quarterades), és a dir un 37% del sòl rústic, més d'un terç. La seva densitat d'elements urbans és baixíssima: algunes cases de possessió vora el torrent de Coanegra, de Son Torrella fins a Son Pou, i alguns redols de cases, casetes i xalets al comellar del Puig de n'Elena, al nord del camí Vell d'Alaró així com al sud del camí de n'Olesa a la part del puig de Son Seguí més propera a la partió amb Marratxí.

Malgrat el seu alt grau de protecció, el sòl protegit tampoc s'ha lliurat del procés urbanitzador. Al 1990 hi havia 11.800 m^2 d'usos urbans, que s'han incrementat en 9.400 de tal manera que al 2021 sumen 21.200 m^2, és a dir que hi ha hagut un increment de pràcticament un 80% o que s'ha multiplicat per 1,8.

Aquest increment és pràcticament testimonial al puig de Son Seguí (petites ampliacions d'algunes casetes).

A la part de Coanegra i voltants s'han produït grans ampliacions d'usos urbans en convertir-se algunes possessions humils i rústiques com Son Berenguer, Son Gulla o Son Oliver en mansions de luxe. El Cas de Son Palou és especialment notable, ja que va significar la substitució de la casa existent per un immens casal amb piscina, així com l'ajardinament d'àmplies zones de conreu. Tant al comellar del puig de n'Elena com al camí d'Alaró s'hi han construït alguns xalets de nova planta i s'hi han ampliat cases i casetes ja existents.

Cal aclarir que les cases de possessió d'es Cabàs, Son Verdera, Son Seguí, Son Borràs o Son Crespí no estan incloses dins aquest apartat de sòl protegit, ja que estan en àrees de sòl rústic comú.

5.2 L'Àrea de poblament dispers tradicional (Foravila com a topònim)

El terme de Santa Maria presenta una particularitat remarcable que no existeix a molts d'altres pobles. Es tracta de l'existència d'una àrea més o menys compacta i bastant densa de poblament dispers tradicional des de fa moltes dècades i fins i tot segles. És la part que coneixem a com a Foravila, amb majúscula, com a topònim referit a un territori concret al nord del casc urbà, i no al camp en general.

Als efectes del present estudi aquesta àrea inclou també la part coneguda com a es Serral (quarters III i VI en la seva totalitat, la major part del IV i algunes parts del V i el I. Els seu perímetre vendria definit aproximadament per la carretera de Palma, el casc urbà, una franja a l'est del camí de Coanegra fins al camí des Raiguer, el camí de Coanegra fins a les cases de Son Torrelleta, el camí de na Cília entre el Rafal dels Polls i Ca na Cília, els voltants de Can Dolç i el molí des Torrent, i el límit amb Marratxí.

L'existència d'aquest Foravila fa que el grau d'urbanització de partida al 1990 sigui anormalment alt i dens: 88.700 m^2 d'usos urbans en una àrea de poc més de 2,5 km^2 (257,5 ha = 362 quarterades, tot just un 7% del total del sòl rústic).

Així i tot no ha escapat al procés d'urbanització: la superfície urbana s'ha incrementat en 107.600 m^2, o sia que s'ha multiplicat per 2,2, més que duplicat, i al 2021 assoleix els 196.300 m^2. Si ja era una àrea especialment urbanitzada, ha passat a ser-ho encara molt més, sobretot per ampliació de cases ja existents, que en molts de casos han passat de cases de camp tradicionals a immensos xalets amb piscina però també per la construcció d'uns pocs grans xalets de nova planta.

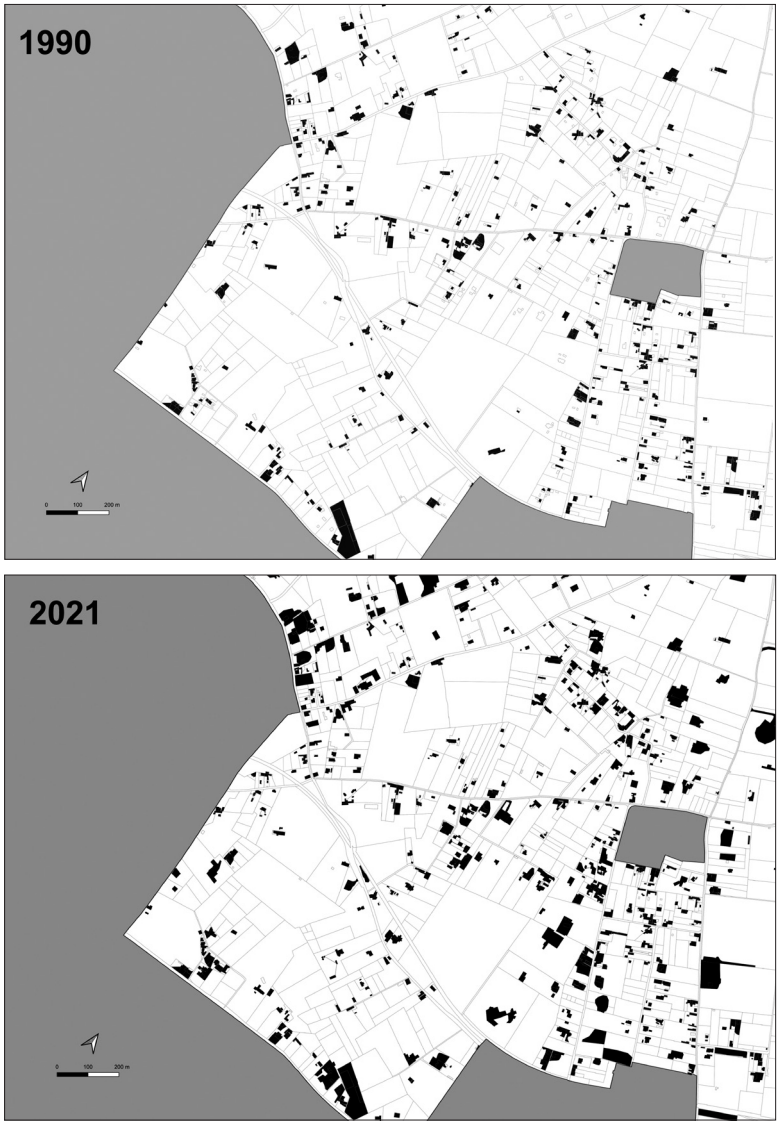

5.3 Son Bieló

La parcel·lació rústica de Son Bieló, a la carretera de Pòrtol, és un sector molt petit i a la vegada molt dens i clarament diferenciat de la resta. No arriba a les 17 Ha (=poc menys de 24 quarterades), no arriba ni a un 0,5% del total del sòl rústic de Santa Maria.

Aquesta parcel·lació sorgí a la dècada de 1980, entre protestes i denúncies de sectors proteccionistes, mentre el municipi estava governat per forces de caire conservador. Al 1990 hi havia 7.400 m^2 d'usos urbans (sense comptar els carrers). Entre 1990 i 2021, havent canviat el signe del govern municipal cap a opcions progressistes, s'amplià. el contorn de la parcel·lació i s'incrementà la superfície urbanitzada en 25.300 m^2 fins assolir els 32.700, és a dir que es multiplicà per 4,4, més del quàdruple, sempre sense comptar els carrers.

5.4 La zona de gran impacte urbanitzador

Si hi ha una zona que mereix ser destacada per la intensitat, l'extensió i l'impacte del procés urbanitzador són les estribacions de la vall de Coanegra: el puig des Molí de Son Torrella i la seva falda cap a s'Arboçar i es Cirerers, així com el curs baix del torrent de Coanegra, des del puig des Molí de Son Torrella i establits de Son Torrelleta fins als camins de Son Canals i Son Punta.

Aquesta part del terme ha sofert de manera molt exagerada el procés d'urbanització, sobretot amb la proliferació de multitud de xaletarros i mansions amb àmplies superfícies urbanitzades entorn dels edificis, fins a ocupar en molts de casos la major part o la totalitat de les parcel·les arribant al punt de fer-les totalment inviables per a l'activitat rural. En el cas del puig des Molí a més l'impacte paisatgístic és perfectament visible des de quilòmetres de distància.

Aquest sector ocupa una extensió d'uns 3 km^2, poc més d'un 8% de sòl rústic. Al 1990 partia d'una situació de baixa densitat d'urbanització: 11.900 m^2 urbanitzats.

L'increment entre 1990 i 2021 ha estat simplement brutal: 201,200 m^2 han estat urbanitzats i s'ha assolit la xifra de 213.000 m^2.

La superfície urbanitzada en aquest sector s'ha multiplicat per 18 (!!!)

Ha passat de ser un dels redols de menor densitat urbana a ser un dels majors, pràcticament equiparable a la zona de poblament dispers tradicional.

La causa és la gran quantitat de xalets construïts i les seves dimensions, encara que també és destacable el cas puntual de l'ampliació de Can Moragues degut a la seva conversió en hotel

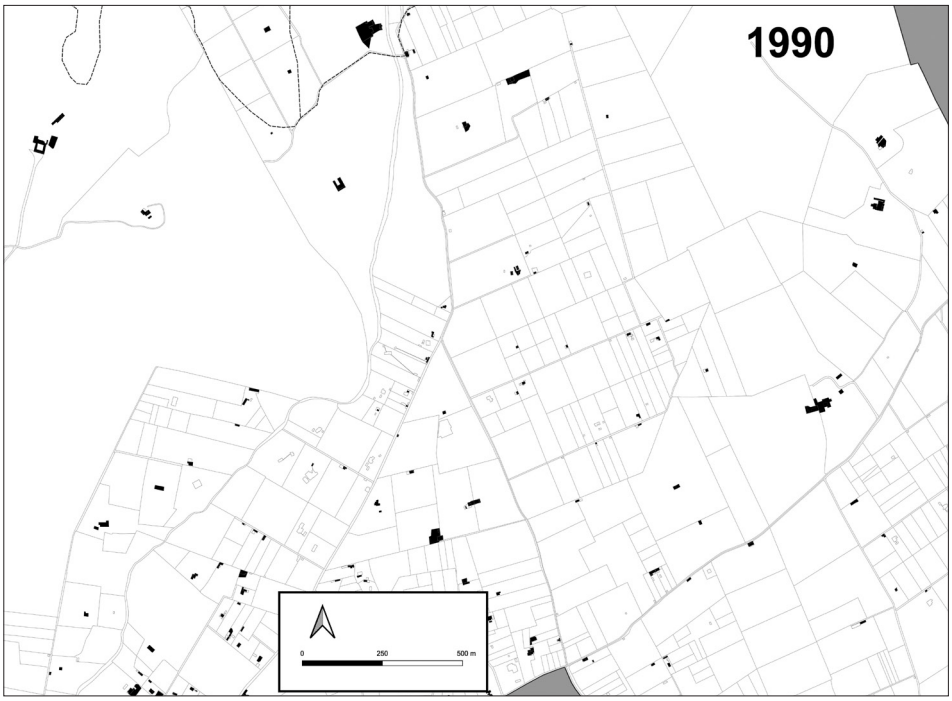

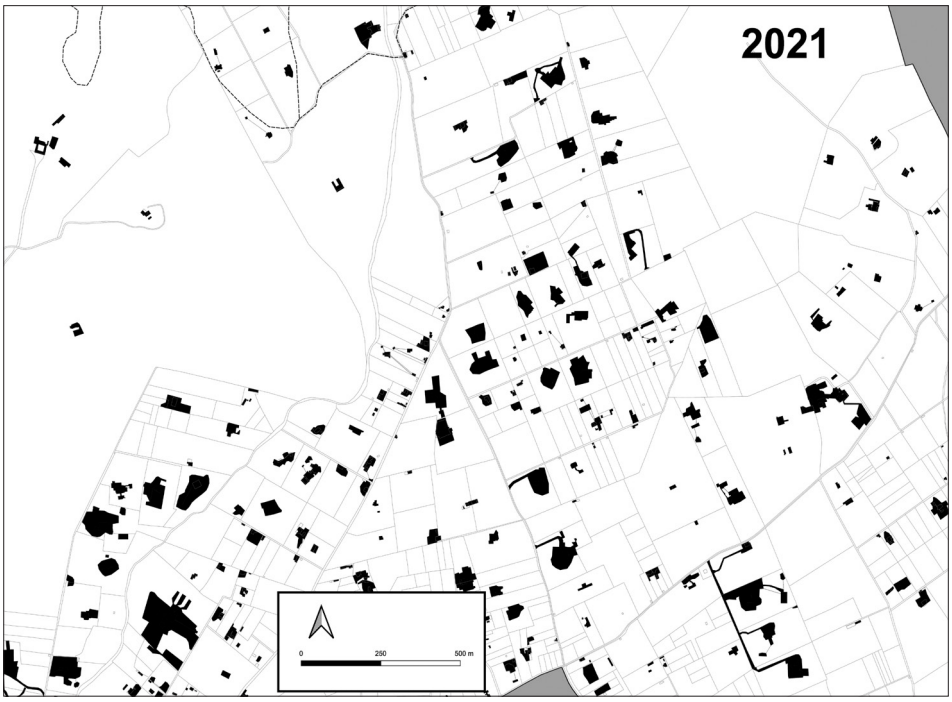

5.5 La resta del terme

Si exceptuam aquests quatre sectors amb característiques particulars, a la resta del terme hi trobam de tot: àrees no protegides de grans o mitjanes possessions (es Cabàs, Son Verdera, ses Fontanelles, Son Seguí, Cas Frares, Son Borràs, Son Crespí...) on la densitat és baixa i pràcticament no s'hi han alçat nous edificis. En alguns casos les cases no s'han ampliat gens i en altres han experimentat ampliacions més aviat modestes

En canvi a la resta s'hi ha produït tant l'aparició de nous elements urbans com ampliacions dels existents.

A les àrees que ja presentaven una alta densitat d'urbanització predominen les ampliacions. És el cas de Son Ganxo, l'inici del camí de Passatemps i el nucli de Terrades (de poblament tradicional), o les parcel·lacions entre Son Llaüt i la camada del Terme (d'urbanització més recent)

Els elements de nova construcció són majoritàriament xalets de dimensions diverses i els seus annexos, especialment al Vinyet, al sud de s'Arboçar o als voltants de Son Bieló, on els xalets són de notables dimensions.

Però entre els elements de nova implantació també en trobam d'altres tipus. Al voltant del casc urbà (exceptuant la part nord, de poblament dispers tradicional, que ja s'ha descrit abans) hi trobam elements no residencials ni turístics. És el cas del recinte educatiu format pel col·legi públic i l'institut, aparcaments devora la via del tren, al voltant del recinte educatiu i a l'entrada del poble; terrenys usats com a magatzems a la intempèrie de material de construcció, de ferralla o abocadors de runa als voltants del cementeri, a la carretera de Santa Eugènia o a sa Vileta. Més lluny del casc urbà trobam elements semblants: un terreny abocador-magatzem a Son Penjoll, un magatzem de maquinària i vehicles de construcció a la camada del Terme (al 2021 precintat per les autoritats urbanístiques), un abocador de runa de propietat municipal (!!!) a la Vinya Vella, prop de la depuradora, un altre prop de Terrades, un abocador de ferralla al camí de Muro, i fins i tot un depòsit de grans vehicles en desús a la carretera de Consell, just passat Son Llaüt.

Tots aquests elements són del període 1990-2021. Al 1990 tot just hi havia la nau industrial de la sortida del poble cap al Serral i la de la carretera de Consell al límit del terme, un petit recinte-magatzem al camí de Muro i els darreres de la teulera de sa Vileta.

6. URBANITZACIÓ PER PARCEL·LES

L'any 1990 hi havia un total de 782 parcel·les amb usos urbans, amb construccions de tipologia i dimensions molt diferents: des de naus industrials de més de 10.000 m^2 fins a casetes de cap de setmana de menys de 50 m^2, i algunes fins i tot de menys de 20.

Només 37 parcel·les superaven els 1.000 m^2 d'us urbà: els elements que s'acaben d'esmentar a l'apartat anterior, cases de possessió o grans cases de camp en alguns casos convivint amb usos rurals (es Cabàs, Son Torrella, Mirabò, es Torrent Fals...), d'altres ja eren hotels (Can Verderol, Can Moragues) o simplement grans habitatges amb poca o nul·la activitat agrària (Can Fonoll, Son Collet, es

Campet, s'Olivera entre moltes d'altres), així com per exemple una residència per a la tercera edat a la carretera de Bunyola.

Les parcel·les que superaven els 500 m^2 d'usos urbans eren un total de 92.

Al 2021 les parcel·les amb usos urbans són 1.098, això vol dir que hi ha 316 parcel·les més implicades en el procés urbanitzador.

Si la superfície urbanitzada s'havia multiplicat per 3,5, la quantitat de parcel·les tot just s'ha multiplicat per 1,4.

D'aquestes 1.098 n'hi ha 226 amb més de 1.000 m^2 urbanitzats i 409 amb més de 500. Al 1990 eren 37 i 92 respectivament.

Tot això vol dir que la major part del procés d'urbanització ha estat per ampliació, moltes vegades immensa, dels elements urbans preexistents; encara que la quantitat de nous no és gens menyspreable.

De les 782 ja urbanitzades al 1990 n'hi ha:
388 que no han sofert creixement
393 que han vist incrementat la superfície urbanitzada, de les quals
299 han tengut un increment superior al 50%
246 han duplicat o més la superfície urbanitzada
129 l'han multiplicat per 5 o més
58 l'han multiplicat per 10 o més

A part, hi ha un total de 318 parcel·les de nova urbanització.

7. CONSIDERACIONS I CONCLUSIONS

7.1 Un procés que continua

La urbanització del camp és un procés que, lluny d'aturar-se, continua i s'intensifica.

Actualment hi ha 128 parcel·les rústiques encara edificables, i més de mig centenar amb possibilitat d'ampliar-hi els habitatges existents.

Tot això sense comptar la possibilitat d'ajuntar parcel·les conlindants per tal que passin a edificables, una pràctica que ja s'ha duit a terme en algunes ocasions, i que es pot continuar fent en una quantitat difícil de calcular

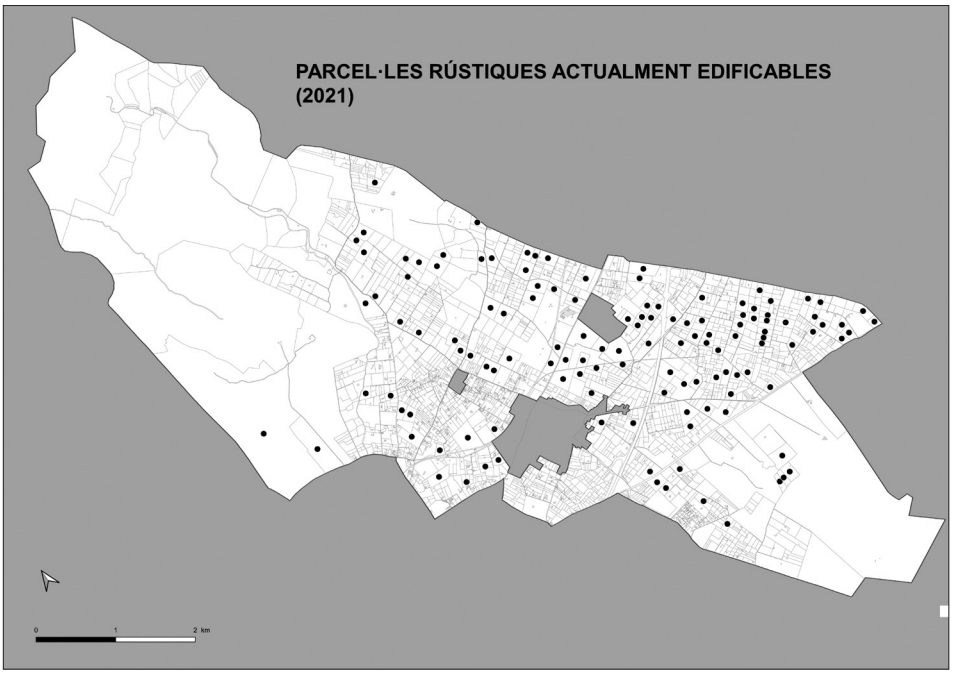

7.2 Impactes

La implantació en sòl rústic d'elements com a habitatges i altres propis del sòl urbà comporta una sèrie d'impactes entre els quals podem destacar:

-L'impacte territorial físic pròpiament dit, és a dir la modificació de les característiques i elements presents al territori: edificis, altres construccions, parets, vegetació, xarxa viària...

-La producció d'aigües residuals urbanes, que o bé s'han d'evacuar de foses sèptiques amb camions, o bé acaben infiltrades als aqüífers

-La creació de multitud de desplaçaments motoritzats, que implica a la vegada necessitat de noves xarxes viàries o modificació de les existents, així com la densificació del trànsit rodat motoritzat al camp, ja que els habitatges estan allunyats de tots els serveis essencials (comerços, escoles, atenció sanitària, i tota casta de serveis necessaris per a la vida quotidiana actual)

-L'impacte paisatgístic, normalment més intens com més grans i extensos són els recintes dels habitatges, i també especialment visible a les zones elevades com és ara el puig del Molí de Son Torrella.

-La proliferació de barreres artificials (murs i reixes) amb l'impacte corresponent sobre la mobilitat de persones a peu i de fauna, així com de la percepció i gaudi del camp

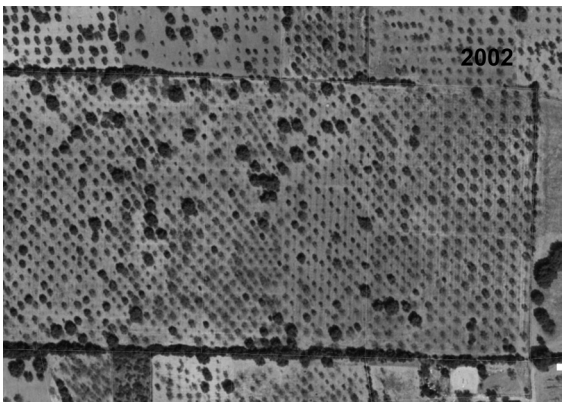

-L'increment del consum d'aigua per a finalitats no essencials: piscines, gespa, jardins..., així com de la seva evaporació. En el cas de les piscines al camp santamarier ocupen un total d'uns 20,000 m2 de làmina d'aigua, equiparable a un estany d'evaporació de les salines de Mallorca

-La progressiva inviabilitat de l'activitat agrària, tant per l'ocupació inadequada i impròpia de l'espai agrari com pel preu dels terrenys, que es taxa segons la seva edificabilitat i no segons el seu potencial productiu agrari.

Quina viabilitat agrària poden tenir els terrenys d'aquestes fotos al 2021?

7.3. Algunes reflexions

En tan sols 31 anys el camp santamarier s'ha urbanitzat 3,5 vegades més que en dècades i segles d'història, tot això malgrat haver-hi més d'un terç del territori protegit i de partir d'una situació en què ja hi havia un notable poblament tradicional dispers, i en què ja s'havien iniciat processos urbanitzadors i alguna parcel·lació residencial, especialment a la dècada de 1980 i en menor mesura les anteriors.

Aquestes tres dècades coincideixen amb la gestió municipal, competent en aquesta matèria, per part de forces polítiques autoreconegudes com a conservacionistes o ecologistes. Resulta evident que les polítiques actives i la gestió de la protecció del territori i el respecte pel medi ambient han estat absolutament absents.

El procés urbanitzador no s'ha aturat ni sembla dur camí de fer-ho. Si es pretén conservar el que queda del paisatge, els valors naturals i culturals, el caràcter i l'activitat agrària del camp santamarier, caldrà prendre decisions valentes i coherents amb aquests objectius.

CITACIÓ I FONTS

1. *Llei 2/2017, de 29 de desembre,* d'urbanisme de les Illes Balears, BOIB núm. 160 Ext., de 29 de desembre de 2017)
3. ESTOP S.A. *Fotografia 19761 passada 8, maig del 1990; Fotografia 191659 passada 6, juny del 1990; Fotografia 19710 passada* 7, 28 de gener del 1991, Palma
4. *https://ideib.caib.es/geoserveis/services/imatges/GOIB_Ortofoto_2021_IB/MapServer/WMSServer?request=getCapabilities&service=wms* , Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears (SITIBSA) Govern de les Illes Balears
4. *https://www1.sedecatastro.gob.es/Cartografia/mapa.aspx?buscar*=S, Gobierno de Espana, Ministerio de Hacienda y Función Pública, Secretaría de Estado de Hacienda, Dirección General del Catastro, consultat entre 2017 i 2022

CATÀLEG DE L'OBRA PER A TECLA (orgue, piano i harmònium) DEL COMPOSITOR ANDREU TORRENS i BUSQUETS

(Santa Maria del Camí, 1845 – Ciutat de Mallorca, 1927)

Joan Círia i Maimó[1]

ciriamaimo@hotmail.com

RESUM:

Es tracta d'una comunicació dirigida a catalogar i exposar els principals detalls de les obres per a piano, orgue i harmònium, que a dia d'avui en sabem signà el compositor Andreu Torrens Busquest (Santa Maria del Camí, 1845 – Ciutat de Mallorca, 1927).

PARAULES CLAUS:

• piano, • orgue, • harmònium, • Andreu Torren

RESUMEN:

Se trata de una comunicación escrita con la intención de catalogar y exponer los principales detalles de las obras para piano, órgano y armonio, que a día de hoy se sabe escribió el compositor Andreu Torrens Busquets (Santa Maria del Camí, 1845 – Ciutat de Mallorca, 1927).

PALABRAS CLAVE:

• *piano,* • *órgano, armonio,* • *Andreu Torrens.*

ABSTRACT:

This is a written communication with the intention of cataloging and exposing the main details of the works for piano, organ and harmonium, which to this day it is known the composer wrote Andreu Torrens Busquets (Santa Maria del Camí, 1845 – Ciutat de Mallorca, 1927).

KEYWORDS:

• *piano, organ,* • *harmonium,* • *Andreu Torrens.*

INTRODUCCIÓ

Andreu Torrens i Busquets (Santa Maria del Camí, 23 / VIII / 1845 – Ciutat de Mallorca, 5 / II / 1927), fou un reconegut professor de música, pianista, organista i compositor, que professionalment romangué actiu entre els seixanta del XIX i fins aproximadament la segona dècada del segle vinent. Educat musicalment a Palma per Miquel Tortell[2] , encetada la segona meitat dels cinquanta de la denovena centúria, començà a ser coneguda la seva vàlua com a compositor i com a intèrpret d'orgue. Car a l'edat de 14 anys, Torrens mostrà les seves primeres composicions, alhora que agafava el càrrec d'organista de la parròquia de Sant Nicolau de Palma. Arrel dels resultats finals de les oposicions a l'orgue de la Seu de Mallorca convocades el 1868[3] , Torrens (aleshores seminarista), decidí abandonar la seva trajectòria com a intèrpret d'orgue, endemés de la seva carrera religiosa i formar una família, esdevenint, amb el pas dels anys, un dels professors i pianistes més reclamats i populars de la Mallorca dels seus dies, a banda d'un fructífer i variat compositor[4] que acabaria per conrar quasi bé tots els gèneres, i de qui algunes de les seves composicions s'arribaren a editar i comercialitzar arreu de la peninsula ibèrica.

· ORGUE:

· títol: *Adagio*
· subtítol: no es coneix.
· any de composició: 1923 (segons la font).
· dedicatòria: a Joan Maria Thomàs[5] (segons la font).
· altres dades: obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· font: *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 19. (trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· títol: *A mossèn J. M. Thomàs*
· subtítol: no es coneix.
· any de composició: 1925 (segons la font).
· dedicatòria: pel títol, s'entén que aniria dedicada a Joan Maria Thomàs.
· altres dades: obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· font: *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 19.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· títol: *Fuga*
· subtítol: no es coneix.
· any de composició: no es coneix.
· dedicatòria: no es coneix.
· altres dades: obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· font: *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 19.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· **títol:** *Ofertorio*
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** 1913 (segons la font).
· **dedicatòria:** *A D. Joaquin Engroñat, primer Organista de nuestra Catedral Basílica*.[6]
· **altres dades:** obra per a orgue, sense anotacions de pedaler, i conformada de dos moviments. Indicacions de tempo (respectivament): *Maestoso i Andante*.
· **font:** manuscrit que tot apunta ser original custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig. Fons Matheu-10E).

· **títol:** *Ofertorio*
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** no en presenta.
· **dedicatòria:** no en presenta.
· **altres dades:** s'entén que es tractaria d'una peça per a orgue, perquè a la font consulta (agafada per original) hi ha anotades indicacions pròpies de registres d'orgues. No presenta part de pedaler, i tampoc cap similitud amb l'obra homònima que s'exposa a l'anterior fitxa d'aquest catàleg.
· **font:** manuscrit que tot apunta ser original custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

· **títol:** *Ofertori*
· **subtítol:** no es coneix.
· **any de composició:** 1923 (segons la font),
· **dedicatòria**: a Joan Maria Thomàs (segons la font).
· **altres dades:** obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 19.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· **títol:** *Ofertrio-Pastorela*
· **subtítol:** no es coneix.
· **any de composició:** 1923 (segons la font).
· **dedicatòria:** a Bernat Salas[7] (segons la font).
· altres dades: obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 19.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· **títol:** Salmòdia
· **subtítol:** no es coneix.
· **any de composició:** 1857 (segons la font).
· **dedicatòria:** no es coneix.
· **altres dades:** segons la font, es tractaria de la primera obra escrita per Andreu Torrens. Pàgina avui no localitzada, que el seu autor hauria escrit per tal de ser interpretada en el convent de Santa Magdalena de Palma.
· **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 9.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· **PIANO:**

· **títol:** *Andante*
· **subtítol:** no es coneix.
· **any de composició:** 1878 (segons la font).
· **dedicatòria:** no es coneix.
· **altres dades:** obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
· **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens,* pàg. 18.
(trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

· **títol:** Bagatela
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** no es coneix.
· **dedicatòria:** no en presenta.
· **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Quasi Allegro.*
· **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

· **títol:** *Bailables para piano*
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** no es coneix amb exactitud.
· **dedicatòria:** (respectivament) a *Pedro Roten y Gual, a la Srta. Margarita Fortuny, a Joaquin Gual de Torrella, a la Srta. María de los Dolores Morell y Bellet, a la Srta. Juana de Zayas.*
· **altres dades:** obra editada a Madrid per la casa *Romero y Marzo*. Conté: *Vals, Mazurka, Polka, Schotisch* i *Danza.* Cap de les peces que fan part d'aquest recull presenten indicacions de tempo.
· **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig.Fons Matheu-10E).

· **títol:** *Berceuse*
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** no es coneix.
· **dedicatòria:** no en presenta.
· **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Andantino.*
· **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del

Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Berceuse*
• **subtítol:** no es coneix.
• **any de composició:** 1925 (segons la font).
• **dedicatòria:** al director de la Musique Royale des Gardes de Ronxelles (segons la font).
• **altres dades:** obra no localitzada per l'autor de la present comunicació. No es coneixen edicions.
• **font:** *VI Nit Bielenca. Homenatge al compositor Andreu Torrens*, pàg. 18. (trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

• **títol:** *Cantabil*
• **subtítol:** no es coneix.
• **any de composició:** 1925 (segons la font).
• **dedicatòria:** a Joan Maria Thomàs (segons la font).
· **altres dades:** obra no localitzada per l'autor de la present comunicació / no es coneixen edicions.
• **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens,* pàg. 19. (trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

• **títol:** *Capricho*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però s'albira que hau ria estat escrit abans de 1891, atès que segons l'expressat a la plana dos de l'edició del diari palmesà. *La mañana* del vint-i-un de febrer d'aquell any, el referit *Capricho* de Torrens, fou interpretat per Concepció Pere lló tres dies abans de la data citada, durant una vetllada musical parada a la casa del pianista i compositor, veí del Terreno, Conrado Pinto [8].
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a

Barcelona l'any 1928 per Unión Musical Española i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Allegretto.*
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Catalina*
• **subtítol:** no es coneix.
• **any de composició:** 1881 (segons la font).
• **dedicatòria:** no es coneix, però s'albira si pogués anar dedicada a la seva filla Catalina Torrens i Rubí.
• **altres dades:** obra premiada a Palma el setembre de 1881 durant un certamen organitzat per la societat recreativa *El Carnaval.* Obra no localitzada per l'autor de la present comunicació.
No es coneixen edicions.
• **font:** *El Áncora* (16 / IX / 1881), pàg. 3. *Homenatge al compositor Andreu Torrens,* pàg. 19. (trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

• **títol:** Danza Infernal
• **subtítol:** no es coneix.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** a Tasso Gannopoulo (segons la font).
• **altres dades:** obra no localitzada per l'autor de la present comunicació.
No es coneixen edicions.
• **font:** *Homenatge al compositor Andreu Torrens,* pàg. 19. (trobareu els detalls de l'edició del citat treball a la Bibliografia de la present comunicació).

• **títol:** España mía
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para*

piano. Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Pro vincial. Indicació de tempo: *Andante*.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Fantasia*
• **subtítol:** *Sobre motivos de la ópera Nabucco*
• **any de composició:** 1888 (segons la font).
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades d'interès:** *
• **font:** partitura manuscrita original de l'autor. Consta d'un sol movi ment integrat per diverses parts o seccions. L'any 2014, l'autor de la present comunicació, anotà les senyes de tal títol després de consultar el referit exemplar hològraf a un mercadet d'objectes de segona mà de Llucmajor. Malauradament, l'excessiu preu de venda del document féu que hom no pogués sufragar la seva compra. A dia d'avui es desconeix el paratge d'aquella partitura d'Andreu Torrens.

• **títol:** *Fughetta*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano*. Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Quasi Allegro*. Sembla que aniria unida al preludi recollit en el mateix treball referit.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).
• **títol:** Gavota
• **subtítol:** no en presenta.

• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades d'interès:** obra inclosa en el treball *Álbum Musical de Compositores Mallorquines*, editat a Madrid per la casa *Zozaya* l'any 1893. Indicació de tempo: *Allegro*.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Gavota*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** 13 / VI / 1924 (segons la font).
• **dedicatòria:** no en pressenta.
• **altres dades:** no es coneixen edicions. Indicació de tempo: *Moderato*.
• **font:** manuscrit original de l'autor custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig. Fons Matheu-10F).

· **títol:** *Hoja de álbum*
• **subtítol:** *Tiempo de Gavota*
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però s'albira que fou entorn a 1917.
• **dedicatòria:** no en presenta
• **altres dades:** obra inclosa a l'edició nombre 10 de la revista *Baleares*, publicada a Palma el dotze de juny de 1917. No presenta indicació de tempo.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Hoja para un álbum*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria**: no en presenta.
· **altres dades:** obra inclosa en el treball *Álbum Musical de Compositores Mallorquines*, editat a Madrid per la casa *Zozaya* l'any 1893. Indicació de tempo: *Tiempo de mazurka*.

• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Dos Minuets*
• **subtítol:** no en presenten.
• **any de composició:** 09 / X / 1923 (segons la font).
• **dedicatòria:** no en presenten.
• **altres dades:** no es coneixen edicions. Indicacions de tempo (respectivament): *Allegro moderato i Allegro.*
• **font:** manuscrit original de l'autor custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig. Fons Matheu-10F).

• **títol:** *Ernst*
• **subtítol:** *Intento de vals*
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a Ernesto Canut*
• **altres dades:** obra editada a Barcelona per la casa *Andrés Vidal y Roger*. Indicació de tempo: *Tempo di valzo con gracia* (sic.).
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig.Fons Matheu-10E).

• **títol:** *La nit de Nadal*
• **subtítol:** *Petit Poema*
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Conté tres moviments: *significa l'escala del Cel pujant i baixant els Angelets, Música pastoril*, i *Cant de'ls Angels* (sic.). Indicacions de tempo(respectivament): Andante, Alegret i Andantino.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

· **títol:** Las Pastorcitas
· **subtítol:** Pieza muy fácil a cuatro manos
· **any de composició:** no es coneix, però s'albira que hauria estat enllestida en el temps en què Torrens restà com a professor de música del Col·legi Sagrat Cor de Palma.
Etapa emmarcada entre els anys 1903 i 1926.
· **dedicatòria:** *a las pequeñas alumnas del colegio del S. C. de Palma de Mallorca*
· **altres dades:** obra editada a Madrid per la casa *Ildefonso Alier*. No consta la data d'edició. Indicació de tempo: *Allegretto*.
· **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

· **títol:** *Mallorca*
· **subtítol:** *Festa de poble*
· **any de composició:** no es coneix.
· **dedicatòria:** *a la Colonia Mallorquina de Buenos Aires*
· **altres dades:** obra editada sense que constin les senyes de l'editor, ni el lloc d'edició. Conté cinc parts, totes elles basades en melodies populars de Mallorca: *Cant dels aucells* (sic.), *Xeremies*, *Les campanes ventant, Aire de fandango* i *Bolero*. Indicacions de tempos (respectivament): *andante un poco mosso, ad libitum, sense indicacions, El ball* i *sense indicacions*.
· **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig.Fons Matheu-10E).

· **títol:** *Mazurka*
· **subtítol:** no en presenta.
· **any de composició:** no es coneix.
· **dedicatòria:** no en presenta.
· **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Con sentimiento*.

• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Miramar*
• **subtítol:** Vals-Boston
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a la Excma. Sra. Condesa de Ayamans*
• **altres dades:** obra editada a Madrid per la casa *Ildefonso Alier*. No consta la dara d'edició / conté: *Introducción* i *Vals*. No presenta indicacions de tempo.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Nocturno*
• **subtítol**: no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però s'albira que fou enllestit durant els primers anys del segle XX, ja que segons el diari *La voz de Menorca* en la seva edició del vint-i-cinc de maig de 1910, el referit títol de Torrens es posava a la venta a les botigues especialitzades de música, sent anunciat com una novetat editorial.
• **dedicatòria:** *al notable compositor y pianista Antonio Torrandell*
• **altres dades:** obra editada a Madrid per la casa *Ildefonso Alier*.
No consta la data d'edició. Indicació de tempo: *Andante sostenuto.*
• **font:** exemplar de la referida edició propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Polacca* (sic.)
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** no es coneixen edicions ni altres còpies. Indicació de tempo: *Allegretto.*
• **font:** manuscrit original de l'autor propietat de don Joan Moll i Marquès.

• **títol:** *Polca*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** no es coneixen edicions ni altres còpies. No presenta indicacions de tempo.
• **font:** manuscrit original de l'autor custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Polca de Salón*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però s'albira que fou entre 1870 i 1872.
• **dedicatòria:** *a mi amigo P. A. Servera*.
• **altres dades:** obra editada entre els anys 1872 i 1874 a Barcelona per la casa *Andrés Vidal y Roger*. Conté: *Introducción* i *Polca*. Indicacions de tempo (respectivament): *Misterioso* i *Elegante*.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Biblioteca Nacional de España (sig. MP / 125 / 1).

• **títol:** *Preludio*
· **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria**: no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano*. Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Vivace*.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Sarasate*
• **subtítol:** *Wals moderato* (sic.)
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però segons l'expressat per la font, s'albira si fou estat escrit durant l'any 1887.
• **dedicatòria:** al violinista Pablo de Sarasate en motiu d'una visita que el 1887 tal músic féu a Mallorca.
• **altres dades d'interès:** obra editada el tres d'octubre de 1887 per la revista *Bemoles y Sostenidos. Revista lírica, festiva e ilustrada* de Palma. Conté: *Introducción* i *Wals* (sic.).Indicacions de tempo (respectivament): *Scherzzando* i *Moderato.*
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Biblioteca Pública de Palma de Can Sales (sig. Hemetorca 5/4).

• **títol:** *Scherzettino*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** 1893 (segons la font).
• **dedicatòria:** *a mi querida hija Francisca.*
• **altres dades:** obra editada l'any 1894 a Barcelona per la casa *Víctor Berdós.* Indicació de tempo: *Allegro brillante.*
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Biblioteca de Catalunya (sig. 2011 – Fol – C).

• **títol:** *Scherzetto*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano.* Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per *Unión Musical Española* i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Allegretto.*
• **font**: exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Serenata-Scherzo*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria**: no en presenta.
• **altres dades:** obra inclosa en el recull *Andrés Torrens. Piezas para piano*. Treball enllestit pel músic Joan Maria Thomàs, editat a Barcelona l'any 1928 per Unión Musical Española i sufragat per la Diputació Provincial. Indicació de tempo: *Allegretto*.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a l'Arxiu del Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears (arxivador: Torrens Busquets, Andreu).

• **títol:** *Sonatina*
• **subtítol**: no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a la Srta. Aurelia Waring*
· **altres dades:** obra editada a Palma de Mallorca l'any 1887 per la casa *Francisco Manasero* y Cª. Conté dos moviments. Indicacions de tempo (respectivament): *Allegro moderato i Rondó allegretto*.
· font: exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Sonatina*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a Doña Francisca Blanco de Campos, Marquesa de Loja*
• **altres dades**: obra editada a Madrid per la casa *Ildefonso Alier*.
No consta la data d'edició. Conté un sol moviment.
No presenta indicació de tempo.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** *Tristor*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a Sofía Arís y Moysi*
• **altres dades:** obra editada, sense que constin les senyes de l'editor, ni tampoc la data i el lloc de l'edició. Indicació de tempo: *Andantino, sempre legato.*
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Biblioteca de Catalunya (sig. M 4269/30).

• **títol:** *Tanda de valses para piano*
• **subtítol**: no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a la Srta. María Sureda*
• **altres dades:** obra editada a Barcelona per la casa *Andrés Vidal y Roger.* No consta la data d'edició. Conté cinc valsos i una coda. Indicacions de tempo (respectivament): no en presenta, *Grazioso, Jocoso, Grandioso, Marcato i Moderato.*
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig. Fons Matheu-10E).

• **títol:** *Un ensueño*
• **subtítol:** *romanza sin palabras*
• **any de composició:** no es coneix.
• **dedicatòria:** *a J. Monasterio*
• **altres dades:** obra editada a La Corunya per la casa *Canuto Berea y C.ª.* No consta la data d'edició. Indicació de tempo: *Andante sostenuto.*
• **font**: exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• **títol:** Vals
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** no es coneix amb exactitud, però s'albira que fou entorn a 1880.

• **dedicatòria:** *a las lectoras de El Comercio*
• **altres dades**: obra publicada a Palma per la revista *El Comercio* en la seva edició del quatre de setembre de 1880.
No presenta indicació de tempo.
• **font:** exemplar de l'edició de la referida obra propietat de l'autor d'aquesta comunicació.

• PIANO i HARMÒNIUM:

• **títol:** *Plegaria*
• **subtítol:** no en presenta.
• **any de composició:** 1911 (segons la font).
• **dedicatòria:** no en presenta.
• **altres dades:**
• **font:** manuscrit sembla que original custodiat a la Partituroteca de la UIB (sig.Fons Matheu-10E).

• nombre total d'obres per a orgue: 8
• nombre total d'obres per a piano: 47
• nombre total d'obres per a piano i harmònium: 1

nombre total d'obres per a tecla: 56

NOTES:

1. Joan Círia i Maimó (Felanitx, 1985). Pianista i investigador musical.
2. Miquel Tortell i Simó (Muro, 1802 – Ciutat de Mallorca, 1868). Compositor, pianista, professor i intèrpret d'orgue, qui d'ençà 1823 fins a la seva mort ocupà el càrrec d'organista de la Seu de Mallorca.
3. Arrel de la mort de Tortell, durant el febrer de 1868 tengueren lloc les oposicions amb les que cobrir la plaça d'organista de la Seu mallorquina de la deguda forma. Entre els opositors hi concursà Andreu Torrens, aleshores se minarista i organista de la parròquia de Sant Nicolau de Palma, qui segons el parer del tribunal quedà en segona posició, precedit del valldemossí Bartomeu Torres i Tries (Valldemossa, 1840 – Ciutat de Mallorca, 1908). Però, arrel d'un conjunt de desavinences entre els censors i la capitania de la catedral palmesana, la plaça d'organista titular d'aquell temple finalment s'atorgà a l'aspirant que havia quedat en tercera posició segons l'opinió dels examinadors. Fet, que propicià que Andreu Torrens deixés els seus afers com a organista durant una llarga temporada, endemés de la seva carrera religiosa.
4. A la present comunicació només es catalogaran les obres per a tecla (orgue, piano i harmònium) que es coneix signés Andreu Torrens. Deixant l'ordenació dels demés títols que conformen el catàleg de tal compositor per a futures edicions de les Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria del Camí. Afegir que és molt probable que el catàleg que ara es presenta no resti complet, i que en un futur es puguin localitzar altres obres fins ara desconegu des d'Andreu Torrens.
5. Joan Maria Thomàs i Sabater (Ciutat de Mallorca, 1896 – 1966). Compositor, pianista, endemés de destacat organista.
6. Joaquim Engronyat i Estarellas (Ciutat de Mallorca, 1867 – 1930). Compositor, pianista i organista que ho fou de la parròquia de Sant Miquel de Palma i de la Catedral de la mateixa capital.
7. Bernat Salas i Seguí (Campanet, 1874 – Ciutat de Mallorca, 1932). Prevere, compositor, i destacat intèrpret d'orgue, que ocupà els càrrecs d'organista de les catedrals de Mallorca, de Sevilla i de Segòvia.
8. Conrado Pinto i Barceló (Barcelona, 1840 – Ciutat de Mallorca, 1911). Compositor, pianista, i professor de música.

BIBLIOGRAFIA:

- BOVER PUJOL, Jaume i PARETS SERRA, *Joan, Baleàrica II. Música impresa*, Miquel Font, Palma de Mallorca, 1996.
- DOLÇ DOLÇ, Miquel, *El mestre Andreu Torrens*, Quaderns Literaris Ponent, Palma de Mallorca, 1967.
- ESTELRICH MASSUTÍ, Pere; MASSOT MUNTANER, Biel i PARETS SERRA, Joan, *Compositors de les Illes Balears,* El Gall, Pollença, 2000.
- VARIS AUTORS, *VI Nit Bielenca. Homenatge al compositor Andreu Torrens*, ACA, Búger, 1996.

ARXIUS I BIBLIOTEQUES:

- Arxiu particular de Don Joan Moll i Marquès.
- Arxiu particular de l'autor d'aquesta comunicació.
- Biblioteca de Catalunya.
- Biblioteca Pública de Palma Can Sales.
- Biblioteca Nacional de España.
- Centre de Recerca Històric-Musical de les Illes Balears.
- Fons SGAE.
- Partituroteca de la UIB.

AGRAÏMENTS:

Aquesta comunicació no hagués possible de no haver estat pels ajust i atencions que el seu autor ha rebut especialment de: dona **Isabel Fiol** (encarregada de l'Arxiu Municipal de Sa Pobla), dona **Clara Maria Rullan** (encarregada de la Partituroteca de la UIB), dona **Maria del Camí Dolç** (comissaria de les Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria del Camí), mossèn don **Joan Parets** (investigador del passat musical balear) i don **Joan Moll** (pianista i investigador musical).

EINES PER A L'ESTUDI DE LA REPRESSIÓ FEIXISTA A MALLORCA I EL SEU ÚS DINS L'ENSENYAMENT SECUNDARI OBLIGATORI

Bartomeu Garí Salleras
Doctor en Història (Universitat de les Illes Balears)
Carrer del Parents, 20
07320 Poreres
tgarisalleras@gmail.com
T. 655 182 333

RESUM

En els darrers anys han sorgit diferents iniciatives (cursos, conferències, màsters universitaris) impulsades, inicialment, per la Universitat de les Illes Balears (UIB) i, recentment, per la Direcció General de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears que tenen la intenció d'acostar al professorat diferents recursos didàctics sobre memòria democràtica i que aquests es pugin aplicar a l'ensenyament de secundària de les Balears.

La idea que presentàrem en el marc de les X Jornades d'estudis locals de Santa Maria del Camí és l'exposició d'un tema històric poc treballat a l'ensenyament secundària: la repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil. Amb aquesta intenció aportàrem diferents eines de caire històric (bibliografia, imatges, documents, testimonis orals) i recursos didàctics que disposam (projectes fets a classe, històries de vida, rutes de la memòria, documentals) que poden ser utilitzats a les aules de secundària per a donar a conèixer diferents aspectes que envolten la repressió de la Guerra. Ens referim als mètodes repres-

sius, els llocs, les víctimes de la repressió, sense deixar de banda, la violència repressiva de gènere aplicada entre els anys 1936-1945. Sens dubte, la Guerra Civil espanyola és un dels temes més destacats de la història Contemporània de Mallorca, amb forts ressons a l'actualitat.

PARAULES CLAUS:

• memòria democràtica, • Guerra Civil, • repressió, • dona, • recursos històrics • i dicòtics, professorat

RESUMEN

En los últimos años han surgido diferentes iniciativas (cursos, conferencias, másters universitarios) impulsadas, inicialmente, por la Universidad de las Islas Baleares (UIB) y, recientemente, por la Dirección General de Memoria Democrática del Gobierno de las Islas Baleares que tienen la intención de acercar al profesorado diferentes recursos didácticos sobre memoria democrática y que éstos se puedan aplicar a la enseñanza de secundaria de Baleares.

La idea que presentamos en el marco de las X Jornadas de estudios locales de Santa Maria del Camí es la exposición de un tema histórico poco trabajado en la enseñanza secundaria: la represión fascista en Mallorca durante la Guerra Civil. Con esta intención aportamos diferentes herramientas de carácter histórico (bibliografía, imágenes, documentos, testimonios orales) y recursos didácticos que disponemos (proyectos hechos en clase, historias de vida, rutas de la memoria, documentales) que pueden ser utilizados en las aulas de secundaria para dar a conocer diferentes aspectos que envuelven la represión de la Guerra. Nos referimos a los métodos represivos, los sitios, las víctimas de la represión, sin dejar de lado, la violencia represiva de género aplicada entre los años 1936-1945. Sin duda, la Guerra Civil española es uno de los temas más destacados de la historia contemporánea de Mallorca, con fuertes ecos en la actualidad.

PALABRAS CLAVE:

• *memoria democrática,* • *Guerra Civil,* • *represión,* • *mujer,*
• *recursos históricos y dicóticos,* • *profesorado*

ABSTRACT

In recent years, different initiatives have emerged (courses, conferences, master's university) promoted, initially, by the University of the Balearic Islands (UIB) and, recently, by the General Directorate of Democratic Memory of the Government of the Islands Balearic Islands that intend to bring teachers closer to different didactic resources on democratic memory and that these can be applied to secondary education in Balearics.

The idea that we presented in the framework of the X Conference of local studies of Santa Maria del Camí is the exposition of a historical theme little worked on in secondary education: the Fascist repression in Mallorca during the Civil War. With this intention we contribute different tools of a historical nature (bibliography, images, documents, oral testimonies) and didactic resources that we have available (projects done in class, life stories, routes of memory, documentaries) that can be used in secondary classrooms to give to know different aspects that involve the repression of the War. We refer to the repressive methods, the sites, the victims of repression, without leaving aside the repressive gender violence applied between the years 1936-1945. Surely the Spanish Civil War is one of the most prominent issues in the contemporary history of Mallorca, with strong echoes today.

KEYWORDS:

• *democratic memory,* • *Civil War,* • *repression,* • *women,* • *historical resources and dichotic,* • *teachers*

INTRODUCCIÓ

La Guerra Civil espanyola és un tema cabdal de la història Contemporània de l'Estat espanyol que ha generat molts debats, controvèrsies i diferents tipus d'opinions que han fet que, en moltes ocasions, hagi quedat al marge de l'ensenyament secundari obligatori. La Guerra, així com també la repressió que va generar el franquisme i la Transició democràtica, són temes que és necessari que s'expliquini i que es treballin des de la pluralitat, a les aules de secundària. En aquest punt, hem de dir que actualment els estudis i els recursos didàctics sobre la Guerra Civil i la repressió feixista són molt

més objectius i correctes que fa un temps que, pot ser, eren més ideològics.

Avui dia, a les aules es transmet una visió light de la Guerra Civil, amb poques referències al cop d'estat de juliol de 1936. Tampoc s'estudia el paper de l'Església, de l'Exèrcit i dels diferents grups de la repressió (Falange, Guàrdia Civil, Policia, forces paramilitars). També s'ha detectat una absència d'informacions sobre les actuacions dels membres de l'organització feixista, Falange espanyola i cap informació sobre el que va ser l'aplicació de la terrible repressió (etapes, protagonistes, modalitats repressives i violència de gènere) que, malauradament, es va dur a terme a Mallorca durant els anys del conflicte i també durant la Postguerra. Tampoc no hi ha referències al patiment de la població, ni a l'exili. En resum, es pot dir que es fa una visió equidistant de la Guerra i de les seves conseqüències. Segons això, es podria dir que no hi va haver repressió.

Per tant, fins que no es normalitzi l'estudi a les aules de tots els aspectes esmentats relacionats amb la Guerra i que els alumes, els ciutadans del futur, aprenguin i puguin conèixer el que va succeir durant la Segona República, Guerra Civil, Franquisme i Transició Democràtica, haurem avançat molt poc en la didàctica de l'ensenyament secundari. Pel que respecta a l'activitat docent, hauria de ser crítica i interdisciplinària i, necessàriament, hauria de posar en valor els continguts relacionats amb la Memòria Democràtica.

Per això, al llarg del present estudi s'aportaran un conjunt fonts que s'han emprat per a l'estudi de la repressió. Al mateix temps, aquesta informació es complementarà amb l'aportació de nombrosos recursos didàctics que tenen la intenció d'acostar al professorat un material que pot ser utilitzat a les aules de secundària per a donar a conèixer el tema de la repressió feixista de la Guerra Civil a Mallorca.

FONTS PER A L'ESTUDI DE LA REPRESSIÓ FEIXISTA A MALLORCA

Tal com diu el professor Sebastià Serra Busquets, al pròleg de la publicació de la Dra. Elisabeth Ripoll Gil, *La Memòria democràtica a les aules*:

> «La transferència de coneixements als professionals del món educatiu, és d'una gran importància en el temps presents [...] que permet, des de la pluralitat, avançar en el terreny de la Història de les mentalitats. Per tant, aquesta idea tan precisa d'oferir materials diversos sobre la Memòria Democràtica a les aules ha de ser molt ben acollida, precisament per la necessitat que hi ha d'enfortir-ne els coneixements i els mètodes en el nostre sistema educatiu».[1]

Per al coneixement de la repressió feixista de la Guerra Civil a Mallorca tenim un conjunt de fonts força interessants:

- Fonts bibliogràfiques
- Fonts arxivístiques/documentals
- Fonts fotogràfiques
- Premsa escrita (diària i periòdica)
- Arxius particulars: fotografies, documentació i memòries inèdites de personatges que patiren la repressió, normalment són documents colpidors.
- Testimonis orals
- Arqueología de la Guerra Civil y la Dictadura en España.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

Des del mateix moment del començament de la Guerra Civil espanyola, el conflicte va generar molts estudis i investigacions, això vol dir que trobam publicacions coetànies, escrites durant el transcurs del conflicte bèl·lic. Aquestes publicacions aporten una informació de primera mà que cal estudiar i matisar. En primer lloc, trobam llibres que manifesten un esperit d'entusiasme amb el nou règim o profranquistes. Tot i que no oculten la repressió, la presenten com

a fet inevitable. A tal d'exemple podem anomenar les publicacions *Mallorca en guerra contra el marxismo,* d'Andrés de Palma; *Mallorca contra los rojos,* de Ferrari Billoch; *Dos páginas de la Historia de una revolución. Mallorca, siempre española,* de Llorenç Quintana; *Mallorca Salvada,* de Norma Bray; *Desembarco en Mallorca,* de Mateu Nebot Antich, entre d'altres. Altres obres són d'autors no franquistes que, en molts casos, presenten exageracions, molt especialment, a l'hora de quantificar la repressió contra les persones. És destacable l'obra de Georges Bernanos, *Els cementeris sota la lluna* i el manuscrit *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista,* de Manuel Pérez. A banda d'aquestes publicacions, també trobam nombrosos autors estrangers que publiquen petits estudis o articles que descriuen escenes de la repressió feixista com Karl Otten, Albert Vigoleis, Arthur Seehof, Gerald Grosvenor, entre d'altres.[2]

Durant els anys de la Dictadura franquista (1939-1975) es produeix una extensa producció bibliogràfica que es caracteritza per l'ocultació i minimització dels fets repressius. La investigació històrica d'aquests anys, plena de censura i prohibicions, i en molts casos utilitzada com a aparell propagandístic del nou règim, ens aporta una visió molt poc veraç del que va passar, amb una interpretació molt inexacte dels fets. Els treballs d'investigació esmenten les «operacions d'extermini» que es van dur a terme a la rereguarda franquista i les equiparen, quant a mètodes, naturalesa i significat, amb les desenvolupades a la zona republicana, però no aporten dades reals de la repressió exercida a la zona nacional. Les aportacions de José Manuel Martínez Bande i Ricardo de la Cierva, entre d'altres, són un bon exemple.També cal dir que, en aquests anys, historiadors i investigadors com Manuel Tuñón de Lara, G. Brenan, Pierre Broué, Emile Témime, Hugh Thomas, Gabriel Jackson, entre d'altres, tot i que les seves aportacions es caracteritzen per ser anàlisis globals de la guerra, comencen a qüestionar la versió oficial; això no obstant, no aporten dades molt exactes sobre la repressió franquista.

Amb la mort de Franco, el novembre de 1975, i després de més de quaranta anys dels últims comicis generals democràtics a l'Estat espanyol, les noves autoritats sorgides de les eleccions del mes de juny de 1977 no van fer canviar molt la situació. Ara bé, no es pot negar que l'anomenada Transició democràtica va obrir les portes a noves investigacions, malgrat tot, seguiren les dificultats d'accés a les fonts documentals. Les primeres investigacions científiques i

d'acurada recerca que tenim sobre la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil daten de la dècada dels 70-80, de la mà de l'historiador Josep Massot i Muntaner. No hi ha dubte de la densitat, extensió i rigor de la seva obra que ens ha permès, des dels inicis dels anys 70, el coneixement de molts aspectes de la Guerra Civil a Mallorca i el de la repressió feixista.

Un estudi de recopilació bibliogràfica realitzat el 1988 i elaborat pels investigadors Albert Girona Albuixech, Francisco Moreno Gómez i Joan Villaroya Font, va indicar que les Balears eren la tercera província de l'Estat espanyol quant a nombre de publicacions sobre la Guerra Civil espanyola. Sembla inqüestionable que, des de llavors ençà, aquesta posició privilegiada, des del punt de vista quantitatiu, s'ha consolidat. D'aquesta manera, podem concloure que, a hores d'ara, les Balears són, en termes proporcionals, la comunitat autònoma de l'Estat en què el conflicte de 1936-39 ha generat una bibliografia més variada i extensa. A tal d'exemple, podem destacar totes les publicacions de Josep Massot i Muntaner; *1936 en Mallorca*, de Miquel Duran Pastor; el col·leccionable *Memòria Civil. Mallorca en guerra*, del diari Baleares; el llibre *Diccionari Vermell*, de Llorenç Capellà i les publicacions de la *Guerra Civil poble a poble,* de l'editorial Documenta Balear de la qual han aparegut els volums de Consell, Sant Joan, Banyalbufar, Selva, Montuïri, Santanyí, Bunyola, Manacor, Pollença, Porreres, Sóller, Sant Llorenç des Cardassar i Campos. Són uns volums que es poden treballar a les aules de secundària, atès que mostren la repressió vista des d'una perspectiva local, per tant, molt propera a l'alumnat. A més, contenen informació sobre els anys de la Segona República, l'anàlisi de la situació política dels mesos abans de l'aixecament militar del juliol de 1936, els fets de la Guerra i un estudi de la repressió. La publicació també inclou el nombre de víctimes de cada poble i un petit apunt biogràfic de les persones que foren afusellades en el transcurs del conflicte. Cal afegir també que, fora de la col·lecció de Documenta Balear, s'han publicat investigacions sobre la Segona República i Guerra Civil als municipis d'Alcúdia, Felanitx, Inca, Santa Margalida, Campanet, Santanyí i Calvià.[3]
A banda d'aquestes publicacions, són destacables les aportacions de David Ginard Ferón, Margalida Capellà Fornés, Antoni Tugores Manresa, Manuel Suàrez Salvá, Mateu Morro Marcé, entre molts altres.

FONTS DOCUMENTALS

Per a l'estudi de la repressió de la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945) comptam amb nombrosa documentació que s'ha extreta dels principals arxius de Mallorca i dels fons municipals que trobam repartits pels pobles de Mallorca. Segurament són unes fonts inaccessibles per part de l'alumnat de secundària, però han servit per a la realització de nombrosos documentals històrics que parlen de la Segona República, la Guerra Civil, la repressió, el Franquisme, la Transició i la Memòria Democràtica. Aquest material audiovisual es troba disponible en xarxa, fet que afavoreix l'accés a docents i alumnat.

Pel que es refereix a les fonts arxivístiques, és molt important la documentació de l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma, molt especialment, els expedients personals d'empresonaments entre els anys 1936 i 1939. És una documentació que aporta molts d'aspectes de la vida penitenciària mallorquina en temps de Guerra (ingrés i trasllat de presoners). Al mateix temps, permet conèixer la història, els noms i llinatges de moltes persones que, entre el juliol de 1936 i el primer trimestre de 1941, varen ser privades de llibertat i, en moltes ocasions, assassinades.

De l'Arxiu de l'Empresa Funerària de Palma són molt importants els llibres de Registre d'entrada de cadàvers entre 1936 i 1945 del cementeri municipal de Palma, així com també els llibres d'autòpsia. Malauradament és una documentació que no existeix a la major part de cementeris municipals mallorquins.

Dels arxius municipals són cabdals els libres de defuncions, les actes de les sessions plenàries, la correspondència d'entrada i sortida i la composició de les Juntes Locals de la repressió conformades pel batle, el jutge municipal, el cap de la Falange, entre altres.

A banda d'aquesta informació, són molt importants les aportacions que venen d'arxius particulars (correspondència personal, fotografies, memòries inèdites, històries de vida...).

Uns altres fons importantíssims són la documentació dels judicis sumaríssims i els consells de Guerra compresos entre el mes de juliol de 1936 i l'abril de 1939 que forma part de l'Arxiu del Togat Militar de les Balears. És important esmentar que aquesta documentació ha estat recentment digitalitzada i catalogada.[4] Aquesta base documental ha aportat dades molt concretes de la duríssi-

ma repressió a la qual foren sotmeses moltes persones durant la Guerra Civil i el Primer Franquisme a Mallorca. A banda dels procediments judicials, aquest fons documental compta amb els expedients *por hallazgo de cadàver* que aporten dades inèdites de la duríssima repressió: «En los brazos y antebrazos se observa varios surcos en la piel debido a la cuerda que estaba maniatado».[5] També aporten informació sobre les modalitats repressives que s'empraven i els mecanismes legislatius, jurídics i judicials que va utilitzar el nou règim per a executar la repressió. En darrer lloc, cal dir que és una font documental que ha estat cabdal per a la localització fosses de la repressió: «Delante de la sepultura número 207 del cuadro primero del cementerio de Lluchmayor y a la distancia de dos metros de dicha sepultura».[6]

Un darrer fons bàsic per a l'estudi de la repressió són els lligalls documentals del Negociat 3r d'Ordre públic, registre sortides (1936-1939) del Govern Civil de les Balears que es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Aquesta documentació ens ha permès reconstruir el pas de centenars de persones que foren tancades a presons i, en molts casos, traslladades a qualsevol altre establiment penitenciari, hospitalari o al manicomi o a cap a la mort. Aquest "camí" d'anada i tornada o, a vegades, simplement d'anada, quedava registrat i ens ha permès interpretar el complicat tema de les tretes de presó anomenades per la documentació *puestas en libertad* que, en moltes ocasions, acabaven en assassinat. Un altre punt important de la documentació és que aporta dades molt significatives de la planificació, la sistemàtica de les sortides de les presons —amb assassinats o no— i de la seva existència

FONTS FOTOGRÀFIQUES

Les fotografies són una font històrica d'un valor incalculable. L'instant fotogràfic ens permet observar i analitzar el que succeeix perquè immortalitza una instantània que deixa, molts d'anys després, una eina que podem utilitzar per a interpretar i conèixer els fenòmens i successos del passat i, en el nostre cas, han servit per a corroborar la terrible repressió que es va exercir a Mallorca durant la Guerra Civil.

En referència al tema de la Guerra Civil i la repressió a Mallorca, els fons fotogràfics més importats són l'arxiu fotogràfic Canuto Boloqui que es troba a

l'Arxiu Militar Intermedio de les Balears, l'Archivio Storico Istituto Luce,[7] el fons fotogràfic secció Guerra Civil del Facebook de *Fotografias Antiguas de Mallorca*, les il·lustracions fotogràfiques del IV volum de la publicació *1936 en Mallorca,* de Miquel Duran Pastor, el fons de l'exposició Memòria de la Democràcia (1936-1962),[8] el fons fotogràfic de les editorials Documenta Balear, Lleonard Muntaner Editor i Miquel Font Editor i els arxius particulars dels historiadors especialitzats en la Guerra Civil i las repressió a Mallorca.

PREMSA ESCRITA

Dins l'àmbit de la premsa escrita, cal consultar el llistat de publicacions de les Balears durant la Segona República i la Guerra Civil publicada l'any 1993 per part de l'historiador Arnau Company Mates amb el títol: Catàleg de 100 anys de premsa diària a les Balears.[9]

ARXIUS PARTICULARS

Es tracta de material fotogràfic, documentació i memòries inèdites de personatges que patiren la repressió, normalment són documents colpidors. Aquesta informació és privada i no està a l'abast de tothom, però pot ser consultada a les publicacions realitzades per historiadors i investigadors especialistes amb la temàtica.

INFORMACIÓ ORAL

Tal com s'ha exposat amb anterioritat, «la utilització de les fonts orals ha estat indispensable per a complementar la recerca i el coneixement sobre la repressió de la Guerra Civil i la Postguerra a Mallorca. Els testimonis, directes o indirectes, ens ajuden a comprendre millor la nostra història perquè ens apropen a la realitat i al moment passat».[10]

Tot i que fins els anys 80 no es donava importància als testimonis com a font històrica, la informació oral ha servit per a rompre el silenci que durant anys imposà la Dictadura franquista i per a conèixer –de primera mà– situacions que afectaren nombroses persones i famílies que foren víctimes de la repressió feixista.

A partir dels testimonis i les vivències de persones que patiren la repressió, han aparegut les denominades "Històries de vida" que aporten informacions personals molt importants. Indubtablement, es converteixen en una font directa per a l'estudi de la Guerra i la repressió. Alguns exemples d'aquestes obres podrien ser les següents:

- *Crònica d'un presoner mallorquí en els camps de concentració,* de Gabriel Riera Sorell
- *Els de Cabrera*, de Joan Rigo Bonet
- *Jeroni de Cabrera, la vida en una maleta*, de Joan Rigo Bonet
- *Memòria a les presons de la Guerra Civil*, de Heinz Kraschutzki
- *No eren ni blaves ni verdes les muntanyes*, de Josep Muntaner Cerdà[11]

És important afegir que, a banda de les informacions que poden aportar –a l'alumnat– les memòries personals, es poden complementar amb la visites de testimonis orals directes a les aules que solen captivar-los.

Un altre material important que es pot utilitzar és el Memorial de la Paraula, un projecte que ha estat posat en marxa des de la Direcció General de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears. Aquest neix de la voluntat de donar veu a la ciutadania amb l›objectiu de recuperar la memòria silenciada del nostre poble, especialment, a les víctimes de la repressió de la Guerra Civil i del Franquisme i als seus familiars, però també a totes les persones sensibilitzades en la recuperació de la memòria de la repressió. A hores d'ara, es poden consultar un total 51 Cartes de la Memòria en format PDF. És una informació de fàcil maneig per a tothom i que es pot consultar a la plana web del Govern de les Illes Balears.[12]

ARQUEOLOGIA DE LA GUERRA CIVIL I LA DICTADURA

Una darrera font de la qual disposam és l'Arqueologia de la Guerra Civil i la Dictadura, que es basa en l'estudi de les fosses comunes, mapa de fosses, presons, destacaments penals, camp de batalla, etc. En el nostre cas, l'aprovació Llei Balear de fosses de desapareguts i de la Guerra Civil, per part del Govern de les Illes Balears, el mes de febrer de 2016, ha facilitat la posada en funcionament dels plans d'exhumacions de fosses elaborats per la Direcció General de Memòria

Democràtica del Govern Balear. El mes de novembre del mateix any es va dur a terme la primera intervenció al cementeri municipal de Porreres. És important afegir que la primera fossa exhumada a Mallorca fou la del cementeri de Sant Joan, el mes de juny de 2014, a iniciativa de l'Ajuntament de Sant Joan, l'associació Memòria de Mallorca i els familiars de les víctimes. Les diferents actuacions realitzades pels equips d'Aranzadi i Àtics Arqueologia han suposat la recuperació i identificació de nombroses víctimes de la repressió.

Els informes de les exhumacions que es troben al web de la Direcció General de Memòria Democràtica són una informació molt important que mostren evidències de la terrible repressió. Com a mostra d'això podem parlar, per exemple, de la troballa de cossos amb extremitats flexionades, que confirmen que no es tracta d'un enterrament natural, sinó de la repressió. També el fet de descobrir nombrosos objectes personals a l'interior de les fosses (sabates, sabates de taló, botons de puny, sivelles, claus de porta, calçadors, culleres, botons, medalles, entre d'altres) ens facilita informació del que va passar i poden ajudar a la identificació genètica de les víctimes. O bé, la roba d'abric, sabates, cartera amb monedes, que corroboren que els assassinats es varen cometre durant l'hivern i, a més, l'estatus social de la víctima. Altres objectes que s'han localitzat han estat projectils, ferró i manilles que confirmen que les persones que moriren foren tretes de les presons, comissaria de Policia i quarter de Falange o bé foren víctimes d'un segrest. Tot i que és una informació de caire científic, aporta diferents materials (plànols, fotografies, objectes) que es poden utilitzar com a recursos didàctics. Així com el material audiovisual enregistrat durant l'exhumació. Comptam amb el seguiment diari de les intervencions a les fosses de Porreres enregistrat per Porreres Televisió que es troba a la seva plana web (www.porrerestv.com)[13] i els enregistraments diaris de la segona fase de la intervenció feta a al cementeri de Porreres l'any 2021, realitzades per la Direcció General de Memòria democràtica de les Balears.[14] Aquests enregistraments compten amb les exposicions de l'equip tècnic d'Aranzadi.

EINES I RECURSOS PER AL CONEIXEMENT DE LA REPRESSIÓ FEIXISTA DE LA GUERRA CIVIL A MALLORCA

A partir de les fonts presentades s'exposarà un conjunt de conceptes que són bàsics per al coneixement de la repressió feixista de la Guerra Civil a Mallorca. La intenció d'aquests conceptes és que l'alumnat pugui identificar les idees principals en relació amb el tema de la repressió. A més, es facilita al professorat el material didàctic que es pot traslladar a les aules de secundària per al coneixement del període històric esmentat.

COP D'ESTAT DE JULIOL DE 1936

Aixecament liderat per part dels militars africanistes que tenia la intenció d'acabar amb el règim democràtic de la Segona República espanyola (abril de 1936-juliol de 1936) que s'havia implantat a l'Estat espanyol a partir del resultat d'unes eleccions generals. Amb aquesta acció també es volia assolir el poder absolut.[15]

Per a dur a terme aquesta mesura de força es va dissenyar, mesos abans de l'aixecament militar, un pla estratègic que es va anomenar *Instrucciones reservadas,* elaborat pel general Emilio Mola Vidal. La seva finalitat era eliminar d'una manera sistemàtica les persones considerades no afectes pels conspiradors. Hem d'afegir que hi havia un apartat referit a la zona del Protectorat espanyol, en data de 30 de juny de 1936, que va redactar el general Juan Yagüe Blanco. Amb el títol *Instrucciones para el desarrollo de las directivas relativas a Marruecos* ordenava el que succeiria a partir de l'inici de la revolta militar del juliol de 1936.

L'eliminació de persones durant la Guerra Civil no fou mai una repressió incontrolada, ans el contrari, fou planificada pel miliars rebels i perfectament executada a través del seu lideratge en base a l'aplicació d'una sèrie de modalitats repressives.

MODALITATS REPRESSIVES

Les modalitats i sistemes de la repressió mallorquina exercida durant el període de la Guerra Civil espanyola no es diferencien dels aplicats a la resta de la zona nacional, controlada pel nou règim. El fet que es donin casos i modalitats repressives semblants a tots els territoris conquerits pel bàndol franquista és una mostra més que la repressió fou planificada i que existí un contacte molt important entre les noves autoritats i els agents repressors (Exèrcit, Falange, Policia, Guàrdia Civil, etc.)

Les modalitats més emprades a Mallorca inclouen des de l'execució extrajudicial exemplar (passejos i tretes), les trets de presó i les penes de mort. Altres tipus de pràctiques repressives que també van provocar l'assassinat i la desaparició física i social de moltes persones foren: el llançament de persones a la mar, a penya-segats, a pous i a avencs.

• ELS SEGRESTS

El segrest és una modalitat repressiva associada a la repressió irregular, també anomenada extrajudicial, és a dir, sense una causa judicial prèvia. Fou el sistema eliminatori que més s'utilitzà a Mallorca i fou implantat a tots els territoris de de l'Estat espanyol on va triomfar la sublevació militar. El segrest fou una modalitat repressiva protagonitzada per grups de civils armats i les seves accions eren consentides i fomentades per les noves autoritats civils i militars.

Un segrest s'iniciava amb la detenció de persones que formaven part de les llistes de desafectes que havien elaborat –sense expedient ni tràmit de cap casta– les noves autoritats sublevades. Generalment, les segrestaven dels seus domicilis o de qualsevol indret (camí, plaça, etc.) i, seguidament, eren empresonades a presons municipals, quarters de Falange i altres dependències. El motiu de la detenció era anar a declarar en base als bans de guerra proclamats per les noves autoritats. No tenim informació de la breu estada –unes hores o pocs dies de la reclusió.

De nit, s'iniciava la darrera part del segrest. Un vehicle carregat de feixistes armats anava a cercar els presoners. Una vegada carregats, es dirigia al cementiri més proper o al d'un altre municipi, allà els col·locaven davant una paret i, ràpi-

dament, els afusellaven. El segrest també podia acabar amb un passeig. En aquest cas, quan arribaven al lloc d'execució, els falangistes feien caminar la víctima unes metres i després li disparaven per l'esquena fins a la mort. De dia, els cossos eren traslladats al cementeri més proper on se'ls practicava l'autòpsia i es determinava la causa de la mort, seguidament eren enterrats dins fosses comunes.

La intenció de deixar un temps –hores o dies– el cos sense vida a la vista dels vianants no era d'altra que fer-lo servir d'exemple. Així, es mostrava què passaria a les persones que s'opossassin al nou ordre militar i als qui eren considerats els seus enemics. D'aquesta manera, s'estenia l'efecte d'exemplaritat de violència entre la població i s'aconseguia paralitzar qualsevol moviment d'oposició. Els segrests o passejos omplirien de cadàvers les voreres de les carreteres, camins, descampats i parets de cementeris.

Els cementeris que més s'utilitzaren pels enterraments de les víctimes d'aquesta repressió exemplar que es va aplicar els primers mesos de la Guerra foren el cementeri municipal de Palma i els cementeris del Pla de Son Mas i Son Coletes a Manacor.

Tal i com s'ha esmentat amb anterioriat, existeix documentació molt important que aporta dades molt concretes de l'aplicació dels segrests i passejos, fins i tot fotografies. Ens referim els procediments judicials *por hallazgo de cadáver* que donendades inèdites de la duríssima repressió dels primers mesos de la Guerra. Com a recursos didàctics es poden fer xerrades explicatives d'historiadors i/o investigadors especialitzats que es poden complementar amb els documentals.

Pel que fa al cas de Mallorca, comptam amb un destacat nombre de documentals històrics. Una bona part d'aquests es troben disponibles en xarxa. Els principals títols són: *Bayo, el desembarcament de Porto Cristo,* d'IB3 Televisió i Quindrop; *Zona Roja,* de TV3 (Televisió de Catalunya), que parla del front de guerra, la figura del comte Rossi, la retirada republicana i la repressió; *Baleares, un viaje en el tiempo*, sèrie documental de RTVE dirigida per Antoni Capellà, on destaca el capítol *Georges Bernanos i els grans cementeris sota la lluna*, on s'explica el paper de Falange, del Marques de Zayas, la repressió, els assassinats i el paper de l'església i *Milicianes*, documental sorgit a partir de les recerques de Jaume Miro, Tània Batlló i Gonzalo Berger produït per Cinètica Produccions i Nina Films i coproduït per TV3 i IB3.

També tenim nombroses obres de teatre que donen a conèixer aquesta repressió inicial de la Guerra. Tal i com explica el treball d'Elisabeth Ripol, «són

obres de teatre que es fonamenten en els resultats de recerques dutes a terme pels historiadors, i esdevenen una forma d'expressió de la memòria que fan possible el treball des de l'àmbit educatiu».[16]

Les obres més destacades són: *Mar de fons,* d'Iguana Teatre, recentment emesa per IB3 televisió, que tracta els darrers moments de la República, el començament de la Guerra i la repressió relacionada amb la zona del desembarcament de les tropes de Bayo; *Llum trencada,* també d'Iguana Teatre, basada en la recerca de Margalida Capellà Fornés que va publicar en diferents entregues amb el nom de *Dones republicanes. Memòria de la guerra civil a Mallorca* i *La història robada. El batle Antoni Amer Garanya,* de la Fornal teatre, basada en la recerca d'Antoni Tugores Manresa.

En darrer lloc, afegim una altra eina didàctica que són els denominats itinerarisde la Guerra i de supervivència, que són espais vinculats a la Guerra i a la repressió. En primer lloc, cal destacar els *Espais de la Batalla de Mallorca*, web de l'equip d'investigació històrica i arqueològica del Desembarcament de Bayo. I, com espai de supervivència, els refugis antiaeris de Palma, a partir dels estudis de Bartomeu Fiol Coll que ha publicat a la seva obra *Els refugis antiaeris de Palma i la defensa passiva a Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939).* Aquests espais s'han de posar en relació amb la possibilitat de dissenyar i implementar itineraris de visita adaptats a cada nivell educatiu.

• LES TRETES DE PRESÓ

A mitjans de setembre de 1936 i coincidint amb el frustrat desembarcament de les milícies antifeixistes de Catalunya dirigides pel capità Albert Bayo, s'entronitzen les tretes de presó com a modalitat repressiva destacada. En molts de casos, la intenció d'aquesta repressió que també era extrajudicial o irregular, no era l'exemplaritat, sinó l'ocultació dels crims.

El *modus operandi* de les tretes de presó sempre era el mateix. Entorn a les sis del capvespre, un responsable del centre penitenciari llegia una relació d'homes que presumiblement havien de ser posats en llibertat. Així ho descrivia la documentació:

> «Día 15 de enero de 1937. Director prisión Estaciones. Orden de poner en libertad Jaime Ordinas Arrom, Mateo Pascual Fullana, Miguel Pericàs Bauzá, Miguel Cabot Dolç, Gabriel Camps Colom, Juan Cañellas Capllonch, Rafael Cifre Torres, Jorge Colom Estarellas, Lorenzo Coll Sastre, Bartolomé Matas Alemany, Jaime Mateu Siquier, Baltasar Moyà Bauzà i Miquel Pascual Quetglas».[17]

Immediatament després de sentir el seu nom, eren apartats i, al cap d'unes hores, els falsos "alliberats" sortien de la nau. Els fermaven les mans amb fil de ferro i, després, eren carregats a un vehicle amb falangistes que se situava a l'entrada de la presó. Al cap d'unes hores, eren assassinats, quasi sempre als murs de l'Oratori de la Santa Creu de Porreres, vora el cementeri municipal.[18] Seguidament, el fosser o encarregat del cementeri dipositava els cossos vestits dins forats excavats al terra. La intenció era que no quedàs constància dels assassinats i, sobretot, no deixar cap rastre. Com s›ha dit, durant aquesta fase de la repressió no es cercava l'exemplaritat, sinó que era una repressió amagada o encoberta.

Les tretes es concentraren a les grans presons de Manacor, Castell de Bellver, Can Mir i a la presó de les dones de Can Sales. El període de màxima difusió de les tretes que comportaren execucions extrajudicials abasta des de finals de 1936 fins a l'abril de 1937, tot i que s'allargaren fins ben entrat l'any 1938. Les fonts més destacades que ens han servit per a conèixer aquest tipus de repressió són els testimonis orals i la documentació del Negociat d'ordre públic del Govern Civil de les Balears, que es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

Pel que respecta al material didàtic, també comptam amb documentals de caire històric. Ens referim a la sèrie *Memòria i oblit d'una guerra,* produïda per Cinètica Produccions i emesa per la desapareguda Televisió de Mallorca entre els anys 2007 i 2010. Aquesta sèrie consta de 37 capítols, en els quals hi participaren historiadors i investigadors com Josep Massot i Muntaner, Miquel Duran Pastor, Llorenç Capellà, Manel Suárez, David Ginard, Bartomeu Garí, entre d'altres, a més de la col·laboració del prestigiós historiador hispanista, Paul Preston. La sèrie també comptà amb el suport de nombrosos testimonis presencials dels fets, alguns d'ells ja desapareguts, un valor testimonial incalculable. Els documentals, d'uns 30 minuts aproximadament, donen a conèixer la Segona República, la Guerra Civil i la postguerra a molts pobles de Mallorca i amb alguns

capítols dedicats a Menorca, Eivissa i Formentera. Pel que es refereix a les tretes de presó, és important conèixer els capítols: "Porreres, darrere l'oratori" i "Mallorca una gran presó".

Altres documentals que es poden emprar com a material didàctic són: *Nosaltres els Vençuts,* d'Antoni Maria Thomàs. Té una durada de 70 minuts i abraça des de la Segona República finsa l'exili dels illencs durant la Postguerra. Molt importants són els testimonis de víctimes republicanes que expliquen com varen ser les tretes i la repressió a les presons. Un altre documental que suggerim és *Silenci trencat. La fossa de Porreres*, que se centra en les tasques d'exhumació de les fosses del cementeri municipal de Porreres realitzades el mes novembre de 2016, dirigides per Francisco Etxeberria i Lourdes Herrasti, d'Aranzadi. També es parla de les tretes de presó, repressió amagada, assassinats i de la primera gran exhumació de víctimes de la repressió. És important que, en el desenvolupament dels treballs, es poden veure les sessions informatives realitzades a centres educatius i públic en general. Documental produït per IB3 i Quindrop, de 53 minuts de durada.

Finalment, cal destacar l'obra de teatre titulada *Porreres 1936* que escenifica la repressió que es va viure a Porreres. És una representació que neix de la mà de Toni Rigo, a partir del llibre de l'historiador, Bartomeu Garí Salleras, *Desfilades de dia. Afusellaments de nit*. Aquesta obra compta amb la participació d'una vintena d'actors del grup Trenta-6 Teatre que escenifiquen exemples del que va ser la repressió, la persecució feixista, els assassinats i les vivències de la terrible guerra civil al poble de Porreres.

• ELS AFUSELLAMENTS

La darrera modalitat repressiva eliminatòria més emprada per les noves autoritats rebels durant la Guerra i la Postguerra foren els afusellaments. Una modalitat associada a la repressió institucionalitzada i relacionada amb els consells de guerra sumaríssims que decretaren desenes de penes de mort. L'aplicació d'aquesta nova modalitat es va començar a utilitzar durant els darrers mesos de 1936 i s'allargaria fins el final de la Guerra i el primer Franquisme (1939-1945). Cal esmentar que, a partir d'octubre de 1936, els afusellaments es complementaren amb les altres

modalitats repressives que s'han exposat anteriorment.

Els procediments judicials contra els denominats desafectes no es diferencia del simple assassinat practicat amb els segrests i les tretes. El seu propòsit final era el mateix, això sí, aplicat d'una manera més freda, més sistemàtica, però igualment aberrant i injustificada. El procediment sumaríssim s'iniciava, en la gran majoria dels casos, per una denúncia o per actuacions d'ofici efectuades per les forces de seguretat (Guàrdia Civil, Falange, Cos de Policia). El procés acusatori acabava amb un judici i una sentència condemnatòria. Dies després, es comunicava el veredicte a l'acusat. En el mateix moment, també es notificava al fiscal i al defensor i s'indicava que, abans que es presentàs davant l'Auditoria de guerra perquè fos ferma la sentència, tenien dret a exposar arguments per a modificar-la. A més, també hi cabia la possibilitat de reclamar un indult o la commutació de la pena. Si el dictamen era pena capital, la sentència podia ser únicament indultada pel cap de l'Estat (és a dir, pel general Franco). Si es produïa aquest fet, la pena màxima era commutada per una de 20 anys a 30 anys de reclusió major. No obstant això, hem observat que a moltes de les sentències a mort es feia constar de manera explicita que no tenien possibilitat de demanar l'indult per part dels condemnats.

Seguidament, el comandant militar ordenava l'execució de la sentència definitiva i, unes hores més tard, l'autoritat judicial es desplaçava a la presó per a comunicar la sentència a l'inculpat. Unes hores després d'haver rebut la comunicació de la sentència, es produïa el trasllat del pres al lloc on havia de ser ajusticiat. Les execucions s'efectuaven a la matinada.

Ja hem exposat que la documentació més destacada que ens acosta a les execucions per penes de mort són els sumaris i les sentències dels Consells de guerra del fons documental de l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Illes Balears. Ara bé, per a donar a conèixer aquesta temàtica a l'àmbit educatiu tenim diferents eines didàctiques, com els documentals històrics. Els títols més destacats són: *Nosaltres els Vencedors,* d'Antoni Maria Thomàs. Fou produït per IB3 i Salom Estudi. Tracta sobre les persones que prengueren una part activa i es posicionaren amb el cop d'estat i els fets repressius que succeïren. És un documental que aporta testimonis orals de familiars de repressors i compta amb els testimonis de diversos historiadors que expliquen el paper de Falange, militars, intel·lectuals. També parla del que varen ser els consells de guerra sumaríssims.

Un altre és titula *La Passió d'Emili Darder,* de Pere Salom. Un documen-

tal que repassa la trajectòria política, cultural i social del batle de Palma, Emili Darder, que fou condemnat a mort i executat el mes de febrer de 1937. És un documental que es pot complementar amb el titulat *Emili Darder, 1895-1937*, de Margalida Blanquer. *Les campanes no tocaren a mort* és un documental força interessant. Tracta sobre la vida i la mort de l'únic capellà –Jeroni Alomar Poquet– que fou condemnant a mort i executat per les autoritats franquistes. És una bona aproximació a un cas poc conegut que explica les falses acusacions que s'utilitzaven per a condemnar una persona.

Dins l'àmbit teatral comtptam amb l'obra *Els Altres*, que escenifica la figura d'Emili Darder i el seu tràgic final lligat a un consell de guerra sumaríssim i a una condemna a pena capital. És una obra dirigida per Luca Bonadei, que també intenta explicar qüestions com l'obertura de les fosses, i reinvindica així una ruptura amb els anys de silenci.

• ALTRES MODALITATS REPRESSIVES

La mort violenta associada a la Guerra Civila Mallorca i a la resta de les zones de la península on l'exèrcit rebel es va imposar per la força de les armes no es pot relacionar únicament amb els segrests, les tretes o els afusellaments per una sentència a pena de mort. A banda aquestes modalitats repressives més utilitzades, es donaren altres tipus de mort violentes també imputables a la repressió feixista Aquestes foren: l'assassinat per llançament de persones a pous i a avencs, la mort als hospitals i presons, el suïcidi, entre d'altres.

En el transcurs de la Guerra, una vintena de persones que, per un motiu o altre, van decidir suïcidar-se. Està ben clar que la duresa amb què es practicà la repressió, va fer també trontollar la integritat d'algunes persones que, en molts casos, es trobaren perdudes a conseqüència de les pressions que, sobre elles, exerciren els nous poders feixistes. La major part d'aquestes morts es donaren els primers mesos de la guerra, al final del conflicte o a la immediata postguerra. El cas més conegut és el suïcidi a la presó de Palma de l'activista política, Matilde Landa.

Els testimonis orals parlen d'una altra modalitat repressiva. Es tracta del llançament de persones –com a lloc d'execució i abandonament del cos, que no enterrament– per penya-segats, o bé, a pous i a avencs, fins i tot a la mar. Pensam

que es tractava d'una altra manera d'ocultar els crims, a més de dificultar la recuperació del cos de la víctima. Els procediments judicials *por hallazgo de cadàver* de l'Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears és una font document cabdal, juntament ambles fonts orals. Una dotzena de persones foren assassinades i després llançades a pous o a avencs.

Comptam amb una sèrie de documentals per a explicar el que fou aquesta terrible repressió. Ens referim al documental *Ossos que xerren. La fosa dels marianados*, que ens acosta a la primera exhumació d'una fossa de la repressió que tingué lloc a les illes Balears, concretament al cementeri de Sant Joan, el mes de juny de 2014. Aquesta intervenció va permetre la recuperació dels cossos de Jaume Gual, Joan Gual Genovart i Miquel Salom que foren assassinats el mes d'octubre de 1936 a les costes de Puntiró. Uns dies després de la seva mort, els seus cossos foren tirats dins el pou del Camp de Jesús, de la possessió de son Fred, del municipi de Sant Joan.[19] El mes de novembre, els cossos foren trets del pou i enterrats a una fossa comuna del cementeri de sant Joan. El capítol de la sèrie *Memòria i Oblit d'una Guerra* titulat "Llucmajor, el desig d'una nova vida" tracta, entre altres fets, de la desaparició de Julià Fullana Mas, el mes d'agost de 1936 després de ser llançat viu al pou de s'Àguila, a la Marina de Llucmajor. El mes de febrer de 2019, el seu cos, juntament amb dos cossos més, foren exhumats, a 47 metres de profunditat, de l'esmentat pou. Posteriorment, es va produir la seva identificació.

VIOLÈNCIA DE GÈNERE

La repressió feixista de la Guerra Civil a Mallorca va suposar l'assassinat i/o la desaparició de centenars de víctimes. A hores, calculam que poden arribar a les 1.800 persones.[20] D'aquestes víctimes, una trentena foren dones que moriren a conseqüència d'un segrest, treta, o bé, a presó o a l'hospital, víctimes d'una malaltia. Fins fa poc temps, sempre s'havia relacionat la repressió feixista –exceptuant alguns casos– amb els homes. No s'havia parlat gaire de la repressió ferotge i desmesurada que patiren les dones. Sens dubte, les grans oblidades.

Com s'ha esmentat, la part més tràgica de la repressió que es va exercir a Mallorca, i a totes les zones on va triomfar el cop d'Estat, van ser les morts que es dugueren a terme a partir de l'aplicació d'un sistema d'eliminació que es va

conformar mesos abans del cop d'estat. Dins aquest pensament repressiu també hi eren ben presents les dones.

Les dones, com els homes, foren eliminades a partir de diferents modalitats. Ara bé, hem d'afirmar que a Mallorca –i en el conjunt dels Balears– cap dona fou executada durant la Guerra Civil i la postguerra per sentència judicial, tot i que una vintena foren condemnades a pena de mort, que foren substituïdes o commutades per anys de reclusió.

La intenció d'eliminar no era d'altra que tallar de rel la idea –com pregonava la legislació republicana– de situar la dona al mateix nivell d'igualtat que l'home i, al mateix temps, retornar-la al seu estatus social d'abans de la Segona República, de subordinació cap el subjecte masculí. Amb aquesta finalitat i durant el primer terç de la Guerra, les principals representants de partits polítics i organitzacions cíviques i sindicals progressistes foren assassinades. Aquest fou el cas d'Aurora Picornell Femenias, les germanes Antònia i Maria Pasqual Flaquer, Catalina Flaquer Pasqual, Belarmina González Rodríguez, Pilar Sánchez Llabrés i Joana Baño Morales. Les cinc primeres moriren a conseqüència d'una treta de presó del centre penitenciari femení de Can Sales de Palma, mentre que Pilar Sánchez i Joana Baño patiren un segrest i foren assassinades vora un camí.

Altres dones foren brutalment violades i assassinades en el transcurs del conflicte. L'assassinat de les cinc milicianes que vingueren amb l'expedició catalana del capità Albert Bayo: Dària i Mercè Buxadé Adroher, Maria García Sanchis, Teresa Bellera Cernelli i la cinquena d'elles, que era l'autora d'un diari de memòries, que fou un exemple del terrible acarnissament contra la dona. Totes foren vexades, torturades, violades i assassinades a Manacor.

La ciutat de Manacor i els seus voltants es convertiren en una de les zones de Mallorca més sacsejades per la repressió feixista i on es varen viure episodis realment sagnants, entre ells, l'assassinat de diverses dones. A més de les cinc milicianes, també foren eliminades: Gabriela Grimalt, Margalida Jaume Vanrell, Margalida Bassa Galmés, Francesca Llull Font i Francesca Salas Llull, mare i filla.

A banda dels assassinats, algunes dones foren detingudes i tancades a la presó. Els casos més nombrosos són les dones *rehén*, és a dir, dones que estaven tancades en condició d'ostatge, fins que es localitzàs el seu familiar polític. Amb aquesta condició de presa, algunes dones van passar dies o mesos tancades. També n'hi hagué d'altres que després de ser internades varen morir. És un fet que de-

mostra la crueltat i les pressions dels confinaments femenins a Mallorca durant la Guerra i la immediata postguerra.

Durant la Guerra, també hem pogut constatar que hi hagué dones que foren sotmeses a càstigs físics, abusos i agressions sexuals, en molts de casos, relacionats amb el compromís polític dels seus familiars. Fou una repressió en silenci, i també amagada. Normalment, els càstigs físics o psicològics s'empraven amb la intenció d'humiliar i denigrar les vídues de republicans assassinats i les seves famílies, o bé per a pressionar les dones que tenien familiars amagats. El rasurat de cap i la seva exposició pels carrers del poble, a més de l'obligació de beure oli de ricí o altres beuratges, eren els càstigs més utilitzats per part dels repressors. També es va aplicar la violència sexual. Aquesta modalitat repressiva certifica el fet de la utilització i abús del cos de la dona com una mesura emprada pels repressors per tal de castigar i vèncer l'enemic, és a dir, representava un nou triomf sobre els considerats desafectes. Quasi sempre, els abusos sexuals s'utilitzaren contra els familiars de les víctimes. Els repressors, coneixedors de la delicada situació que vivien moltes famílies, reberen favors sexuals a canvi de facilitar informació als familiars de les víctimes desaparegudes o per a millorar la situació de persones que estaven empresonades. Tenim a l'abast diferents recursos per a exemplificar el que va ser la violència de gènere durant la Guerra i la Postguerra. En primer lloc, els documentals històrics. *Milicianes,* de Jaume Miró i Tània Batlló. El capítol "Can Sales, presó de dones", de la sèrie *Memòria i Oblit d'una guerra,* també és un dels més representatius.

Pel que respecta al teatre documental, que contribueix a la difusió de la història i la memòria, comptam amb nombroses obres relacionades amb l'assajament i persecució que patiren les dones durant la Guerra a Mallorca. Alguns del títols a tenir presents són: *Les llargues nits de can Sales,* de Toni Galmés, que parla de les dones que restaren tancades a la presó de dones palmesana, entre elles, Matilde Landa. És una obra que es troba a la plataforma Youtube. Una altra obra és *Llum trencada,* d'Iguana Teatre, basada en les publicacions *Dones Republicanes,* de Margalida Capella Fornés que ens acosta a la repressió exercida contra las dones i a la pressió que s'exercí contra els seus pares, germans, marits i fills. Una tercera obra destacada és *Només quan plou,* escrita per Aina de Cos, a partir del cas d'Aurora Picornell i els records de la seva germana Llibertat Picornell. Altres representacions importants són *Diari d'una Miliciana,* escrita per Jaume Miró i

dirigida per Toni Galmés, que pretén donar conèixer la història de l'assassinat de les cinc milicianes, després de la retirada republicana de les tropes de la Generalitat dirigides per Bayo; *Les cançons perdudes,* de Noctàmbuls Teatre; *Roja,* de Neus Nadal, que parla de la repressió que patiren les dones i les seves famílies, arran del cop d'estat el 36; *Antígones,* d'Aina de Cos, basada en la repressió exercida contra les dones, dels assassinats, de les fosses comunes i, en darrer lloc, *Cendres. Cartografia de l'exili,* que explica tres històries de vida femenina que transiten l'exili causat per la Guerra Civil.

LES PRESONS, L'EXILI I ELS ESPAIS VINCULATS A LA REPRESSIÓ

A banda dels assassinats, més de 6.000 persones foren tancades a centres penitenciaris i camps de concentració. Referent al tema de les presons, comptam amb una sèrie de recursos didàctics que poden ajudar a conèixer com fou el món penitenciari masculí i femení durant al Guerra Civil i la Postguerra a Mallorca. En primer lloc, tenim els denominats itineraris didàctics: el castell de Bellver, que fou una presó en temps de la guerra. A les seves dependències, concretament a la torre de l'homenatge, està instal·lada una exposició permanent que explica, a través de fotografies, cartes personals, dibuixos i diversos objectes les històries personals dels presoners, a més de reivindicar la seva memòria. Un altre recurs didàctic relacionat amb aquesta presó és la plana web titulada *Jo hi era*, que posa a l'abast de tothom més de dues-centes inscripcions –fetes a llapis o amb incisions sobre la pedra– de persones que restaren tancades durant la Guerra. Els grafits es poden veure al pati d'armes del castell i a altres dependències. El projecte disposa d'un web (www.johiera-bellver.cat) i una descripció de la proposta en versió digital, que és accessible a través de la mateixa pàgina. Cal afegir que les inscripcions foren estudiades i publicades per Aina Ferrero-Horrach i Tomeu Canyelles, a la recerca titulada *Bellver, presó franquista*, amb la qual també aporten el nom i dades biogràfiques d'unes set-centes persones que foren tancades al castell.

Un altre itinerari és el Campament de Soldats a Artà, que va ser un lloc de reclusió i treballs forçats per a molts presoners del règim franquista, durant els primers anys de la dècada de 1940. Aquest espai presenta unes característiques idònies per a poder dignificar un lloc emblemàtic de la repressió franquista i preservar, al mateix moment, el patrimoni històric referent a aquest

període tan mal conegut del nostre passat. Amb aquesta idea, l'Associació d'Amics del Campament de Soldats es va comprometre amb la dignificació i la preservació d'un espai on va haver-hi víctimes que patiren per tal de difondre què hi passaren, a dia d'avui es pot visitar. La informació es port consultar a la xarxa.[21] Finalment cal esmentar, els Banys de la Font Santa (Campos) que, des de 2019, hi ha ubicat el memorial d'homenatge als presos que foren tancats en el primer camp de concentració de Mallorca i que foren obligats a realitzar treballs forçats en la construcció de carreteres.

Pel que es refereix als documentals, tenim a l'abast els títols *D'una illa hom no en pot fugir,* de Cesc Mulet. És un documental basat en l'obra homònima de l'holandès Jean Schalekamp, en el qual s'expliquen temes com la barbàrie de la repressió, els segrests, els assassinats, etc. L'altre documental es titula *Els esclaus de Franco*, realitzat per IB3 televisió, on es parla dels camps de concentració, els batallons de treball de forçats i es posen en relleu les condicions infrahumanes de la vida dels presos. Un documental que neix de la publicació de Maria Eugènia Jaume Esteva, *Els camps de concentració a Mallorca (1936-1942).*[22]

En referència al tema de la persecució i l'exili, també comptam amb nombroses eines didàctiques que passarem a exposar. En primer lloc, el documental "Vilafranca, una història amagada", de la sèrie *Memòria i Oblit d'una guerra,* en el qual es dona visibilitat a un aspecte poc conegut a Mallorca, com és el fet dels "talps". Així es denominaven les persones que s'amagaven durant un llarg període per a salvar-se de la repressió i vivien gràcies a la complicitat de familiars i amics. Un altre documental històric és *Els Norats. La presó de Coanegra,* de la sèrie *Desconeguts,* d'IB3 Televisió. Narra la història d'Honorat i Jaume Trias, pare i fill, dues persones que es veren obligades a fugir a les muntanyes per a no acabar en mans de falangistes. Relacionat amb aquest documental, comptam amb la publicació de l'historiador Mateu Morro, *Els Norats (1936-1945). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines,* de l'editorial Documenta Balear.[23]

I, en darrer lloc, les peces teatrals. En aquest àmbit destacam: *Retrats,* que posa en escena l'exili dels mallorquins i illencs a conseqüència de la Guerra Civil i el Franquisme i l'obra *Dels Llargs camins,* de Jaume Miró, que tracta la repressió a Artà i la història del darrer batle de la República del poble, Gabriel Garau.

En darrer lloc, és necessari anomenar els espais vinculats a la repressió.

Normalment les xerrades es fan als centres de secundària, ara bé, si existeix la possibilitat, és molt important fer les exposicions als espais de la Memòria que tot seguit presentarem: Mur de la Memòria de Palma, Bosc de la Memòria a Calvià, Racó de la Memòria a Porreres i els Banys de la Font Santa dins el terme municipal de Campos, que hem exposat anteriorment als espais vinculats a la repressió.

El Mur de la Memòria, situat al cementeri de Palma és un projecte de recuperació de la memòria històrica del període de la Segona República, la Guerra Civil i la repressió. Es va iniciar el mes de maig de 2011, amb l'objectiu d'oferir un reconeixement públic i institucional a les persones que moriren a causa de la repressió feixista durant la guerra i la posterior dictadura franquista. El Mur fa presents els noms de les víctimes i serveix per a retornar-los una identitat amagada i oblidada, i perquè les seves famílies les puguin recordar. És un espai públic fruit de la investigació que, malauradament, va descobrint i incorporant nous noms a aquesta llista.

Una altre espai vinculat al record és el Bosc de la Memòria a Calvià, situat al costat de l'IES Bendinat. Fou inaugurat el 2003. És un espai de reivindicació de familiars d'assassinats i enterrats a fosses comunes. És una iniciativa familiar que incorpora un centenars d'arbres amb un placa que porta els noms i els llinatges de la persona desapareguda.

Finalment, el Racó de la Memòria a Porreres, ubicat a la part posterior de l'oratori de la Santa Creu, al costat del cementeri municipal. Aquest indret recorda les persones que allà foren afusellades durant la Guerra Civil (1936-1939) i posteriorment enterrades dins fosses comunes del cementeri. Compta amb una placa explicativa, una rèplica del conegut Mural den Frau, en memòria a totes les víctimes, i la porta de fusta on encara es poden veure els impactes de les bales.

CONCLUSIONS

Com s'ha exposat, tenim molts recursos que es poden utilitzar a les aules de secundària: bibliografia, material audiovisual, obres de teatre, itineraris didàctics. Aquest material es pot complementar amb les exposicions d'historiadors o investigadors especialistes. Ara bé, la dispersió d'aquests recursos no ajuda gens que es puguin utilitzar als centres de secundària, per tant, seria molt important fer una passa més: la creació d'un Centre d'interpretació de la Memòria Democràtica de les Illes Balears, és a dir, un espai polivalent que tengui la intenció de ser un lloc de divulgació, exposició i d'investigació i que sigui d'utilitat a nivell cultural, social i educatiu. Els períodes històrics en matèria del contingut que s'haurien de tractar són la Segona República, la Guerra Civil, la Postguerra i el Franquisme a les Illes Balears.

Necessàriament, hauria de comptar amb la implicació de les institucions autonòmiques, així com la Universitat de les Illes Balears, els arxius municipals, els arxius institucionals i eclesiàstics i altres centres de referència en matèria d'investigació, d'art i creació culturals; també d'entitats i associacions vinculades a la recerca i foment de la memòria democràtica, com poden ser les associacions memorialistes de les Balears i les comissions específiques en aquesta matèria de nombrosos municipis arreu de les Illes.

En definitiva, pensam que és summament important la visualització a les aules del tema de la repressió de la Guerra Civil, per mitjà de material expositiu, dinàmic i multidisciplinari, en diversos suports i plataformes. El material pròpiament didàctic pot ser aprofitat per a realitzar visites guiades o tallers orientats a totes les edats i d'interès general. És necessari conèixer el que va passar, és part de la nostra història.

NOTES:

1. RIPOLL GIL, Elisabeth, *La Memòria Deocràtica a les aules,* Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2021, p. 7-8.
2. Una relació molt acurada d'aquestes obres es pot consultar a GINARD FERÓN, David,"Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears". PAGÈS BLANCH, Pelai (dir): *La Guerra Civil als Països Catalans*. Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 257-297.
3. Tota la producció bibliogràfica esmentada es pot consultar a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): Memòria d'una eliminació planificada* (tesi Doctoral). Universitat de les Illes B alears, Palma, 2017, p. 29-41.
4. El projecte de còpia i catalogació dels expedients judicials corresponents al període de la Guerra Civil espanyola del Jutjat del Togat Militar núm. 33 de les Balears fou elaborat per l'Associació Memòria de Mallorca i subvencionat segons la resolució núm. 21.315/2011 dictada pel Ministeri de Presidència del Govern Espanyol. El treball de digitalització i catalogació de la documentació fou elaborat per Pere Cler Porcel, Pau Xavier Herrera Oliver, Catalina Suárez Esteve, David Ballespir Barcena i Pere Capellà que comptaren amb l'assessorament de Maria Antònia Oliver París, Manuel Suárez Salvà i Bartomeu Garí Salleras. Un còpia de la documentació digitalitzada fou lliurada als responsables de l'Arxiu del Togat Militar de les Balears i una altra es troba a la Direcció General de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears i estan a l'abast de totes les persones interessades.
5. Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears, causa 1086/1936.
6. Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears, causa 1.338/1936.
7. https://www.archivioluce.com
8. Exposició organitzada el 2003 pel Govern de les Illes Balears (Conselleria de Presidència. Vicepresidència, Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria i Direcció General d'Economia) i el Departament de Cultura del Consell de Mallorca. Es va editar un catàleg i un CD amb el material de l'exposició.
9. COMPANY MATES, Arnau. *Catàleg de 100 anys de premsa diària a les Balears.* Hora Nova, SA, Palma, 1993.
10. GARI SALLERAS, Bartomeu. L*a repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): Memòria d'una eliminació planificada* (tesi Doctoral). Universitat de les Illes Balears, Palma, 2017, p. 588.
11. Una proposta molt completa d'Històries de Vida es troba RIPOLL GIL, Elisabeth. La Memòria Democràtica a les aules. Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2021, p. 71-78.
12. http://memoria.illesbalears.cat/. En aquest sentit, és necessari esmentar que, fa uns anys i a partir de testimonis orals, el professorat del Departament de Ciències Socials, juntament amb l'alumnat de l'IES Capdepera va realitzar el projecte "Relats sobre la Guerra i la repressió d'autors gabellins".
13. Les gravacions de Porreres TV van des del 2 de novembre de 2016 fins el 20 del mateix mes, que coincideix amb la primera fase de l'exhumació. De la segona fase tenim enregistraments del dia 10 de febrer de 2021 fins el 20 del mateix mes, a més d'una entrevista realitzada a l'antropòleg forense i cap d'Aranzadi, Francisco Exteberria Gabilondo.
14. Es troben en aquest enllaç: https://www.caib.es/pidip2front/jsp/es/videoteca.
15. «Les guerres i la pacificació del Protectorat d'Espanya al Marroc propicien la formació d'un exèrcit colonial mercenari d'indígenes marroquins i uns altres estrangers: l'Exèrcit d'Àfrica, sota comandament de militars espanyols; i forgen així, entre els principals d'aquests comandaments –anomenats africanistes–, una mentalitat militarista i imperialista contrària a l'arribada de la Segona República, a qui s'enfronten amb les armes a la mà el mes de juliol de 1936». RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a LlanoAmarillo (1924-1936).* Tesi Doctoral. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2016, p. 7.
16. RIPOLL GIL, Elisabeth. *La Memòria Deocràtica a les aules.* Lleonard Muntaner Editor. Palma, 2021, p. 62.

17. ARM, GC, 771, foli, 26. Els cossos d'aquestes persones foren exhumats de la fossa núm. 11, dels quals foren identificats: Jaume Ordinas Arrom, Mateu Pascual Fullana, Miquel Pericàs Bauzá, Miquel Cabot Dolç, Joan Cañellas Capllonch, Rafel Cifre Torres, Jordi Colom Estarellas, Llorenç Coll Sastre, Bartomeu Matas Alemany, Baltasar Moyà Bauzà i Miquel Pascual Quetglas.
18. Les tretes de presó també podien acabar al cementeri de Son Coletes, a Manacor. Ho confirma la troballa de 5 cossos de dona de les fosses del cementeri manacorí i la recent identificació d'un dels cossos, de la militant del Partit Comunista d'Espanya, Aurora Picornell Femenies, que fou treta de la presó de can Sales dia 5 de gener de 1937, juntament amb Catalina Flaquer, les seves filles Antonia i Maria Pasqual Flaquer i Belarmina Gonzalez Rodríguez. Aquesta possibilitat s'havia documentada a GARÍ SALLERAS, Bartomeu, *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945)*, Lleonard Muntaner editor, Palma, 2019, pp. 226.
19. Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears, causa 1025/1936 *sobre el hallazgo de tres cadáveres en un pozo.* La desaparició de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovart es pot consultar a GARÍ SALLERAS, Bartomeu. La fossa dels Mariandos. *Obrir per poder tancar la historia.* Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2015.
20. GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945).* Lleonard Muntaner editor. Palma, 2019, p. 511.
21. http://campamentsoldats.blogspot.com.
22. JAUME ESTEVA, Maria Eugènia. *Els camps de concentració a Mallorca (1936-1942).* Documenta Balears. Palma, 2019.
23. MORRO MARCÉ, Mateu. *Els Norats (1936-1945). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines.* Documenta Balear. Palma, 2021.

FONTS CONSULTADES

Arxivístiques

- Arxiu del Togat Militar núm. 33 de les Balears. Causes i consells de Guerra.
- *Archivo Militar Intermedio de les Balears.* Fons fotogràfic Canuto Boloqui Álvarez.

Bibliogràfiques

- COMPANY MATES, Arnau. *Catàleg de 100 anys de premsa diària a les Balears.* Hora Nova, SA. Palma, 1993.
- CANYELLES CANYELLES, Tomeu i FERRERO-HORRACH, Aina. *Bellver, presó franquista.* Edicions de Ajuntament de Palma. Palma, 2018.
- DURÁN PASTOR, Miquel. *1936 a Mallorca.* Imagen 70. Palma, 1982.
- FIOL COLL, Bartomeu. *Els refugis antiaeris de Palma i la defensa passiva a Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939).* Lleonard Muntaner editor. Palma, 2019.

- GINARD FERÓN, David."Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears". A PAGÈS BLANCH, Pelai (dir). *La Guerra Civil als Països Catalans*. Publicacions de la Universitat de València. València, 2007, p. 257-297.
- GARI SALLERAS, Bartomeu. *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939):* Memòria d'una eliminació planificada (tesi Doctoral). Universitat de les Illes Balears, Palma, 2017.
- GARÍ SALLERAS, Bartomeu. *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945).* Lleonard Muntaner editor. Palma, 2019.
- JAUME ESTEVA, Maria Eugènia. *Els camps de concentració a Mallorca (1936-1942).* Documenta Balear. Palma, 2019.
- MORRO MARCÉ, Mateu. *Els Norats (1936-1945). Dos antifeixistes a les muntanyes mallorquines.* Documenta Balear. Palma, 2021.
- RECIO GARCÍA, Maria Ángeles. *D'una Guerra a una altra. Els militars africanistes espanyols: De Ben Tieb a Llano Amarillo (1924-1936).* Tesi Doctoral. Universitat de les Illes Balears. Palma, 2016.
- RIPOLL GIL, Elisabeth. *La Memòria Deocràtica a les aules.* Lleonard Muntaner Editor. Palma, 2021.
- SUÀREZ SALVÀ, Manuel. *La presó de Can Mir. Un exemple de la repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca.* Lleonard Muntaner Editor. Palma, 2011.
- SUÀREZ SALVÀ, Manuel. *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions.* Lleonard Muntaner editor. Palma, 2016.

Webgrafies

- Archivio Storico Istituto Luce. https://www.archivioluce.com
- Campament del Soldats (Artà). http://campamentsoldats.blogspot.com
- Direcció General de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears. Memorial de la Paraula. http://memoria.illesbalears.cat/
- Espais de la Batalla de Mallorca, web de l'equip d'investigació històrica i arqueològica del Desembarcament de Bayo. https://batallademallorca.com
- Facebook *Fotografias Antiguas de Mallorca*. Fons fotogràfic secció Guerra Civil.
- Memòria dels presoners de Bellver de la Guerra Civil. www.johiera-bellver.cat
- Web de Porreres Televisió: www.porrerestv.com

ESTADÍSTICA ESCOLAR CURS 1924-25. LES ESCOLES PÚBLIQUES DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

Antoni Aulí Ginard
Mestre de primària i E.F.
toniag10@hotmail.com

Joan Pons Julià
Mestre jubilat.
joanponsjulia@gmail.com

RESUM

Durant la dictadura de Primo de Rivera, alguns sectors de la societat pensaven en la possibilitat de fer una reforma global de l'educació que allunyàs el classicisme de l'ensenyament, eliminàs el monopoli clerical i incorporàs noves corrents pedagògiques per millorar una realitat escolar anquilosada.

Per conèixer la situació del sistema educatiu, durant el curs 1924-25 es va elaborar una estadística d'edificis, mobiliari i material de les escoles nacionals d'Ensenyament Primari. Aquesta estadística tenia com a principal objectiu conèixer de forma exacta el nombre d'escoles, la matrícula de cada una i el percentatge d'assistència.

A Santa Maria existien dues escoles públiques unitàries de nins i una de nines regentades per Antoni Obrador Riera, Felip Company Calafat i Beneta Janer Pons respectivament.

PARAULES CLAU:

• educació, • escoles, • mestres, • estadística, • Santa Maria.

RESUMEN

Durante la dictadura de Prim de Rivera, algunos sectores de la sociedad pensaban en la posibilidad de realizar una reforma global de la educación que alejara el clasicismo de la enseñanza, eliminara el monopolio clerical e incorporara nuevas corrientes pedagógicas para mejorar una realidad escolar anquilosada .

Para conocer la situación del sistema educativo, durante el curso 1924-25 se elaboró una estadística de edificios, mobiliario y material de las escuelas nacionales de Enseñanza Primaria. Esta estadística tenía como principal objetivo conocer de forma exacta el nombre de escuelas, la matrícula de cada una y el porcentaje de asistencia.

En Santa Maria existían dos escuelas públicas unitarias de niños y una de niños regentadas por Antoni Obrador Riera, Felip Company Calafat y Beneta Janer Pons respectivamente.

PALABRAS CLAVE:

• *educación,* • *escuelas,* • *maestros,* • *estadística,* • *Santa Maria.*

ABSTRACT

During the dictatorship of Primo de Rivera, some sectors of society thought about the possibility of a global reform of education that would move away from the clasicism of education, eliminate the clerical monopoly and incorporate new pedagogical currents to improve and stagnant school reality.

In order to know the situation of the educational system, during the academic year 1924-25 a statistic of buildings, furniture and material of the national schools of Primary Education was elaborated. The main objective of this statistic was to know the exact name of the schools, the enrollment of each one and the percentage of attendance.

In Santa Maria there were two unitary public schools for children and one for children run by Antoni Obrador Riera, Felip Company Calafat and Beneta Janer Pons respectively.

KEYWORDS: EDUCATION,

• *schools,* • *teachers,* • *statistics,* • *Santa Maria.*

1.- INTRODUCCIÓ

A principis del segle XX s'havia creat el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, del que depenia l'educació pública de l'Estat espanyol, i per tant el manteniment de les escoles públiques així com les pagues dels mestres i les mestres de l'ensenyament primari. A través del Reial Decret de 20 de gener i de la Reial Ordre de 2 de febrer de 1922 es va crear l'Oficina de Publicacions, estadístiques i informacions de l'ensenyament amb un servei d'Estadística que tenia com a funcions: la redacció i publicació dels models als que s'havien d'ajustar les dades de l'estadística oficial de tots els serveis, la recollida de dades dels centres docents i oficials i la publicació anual de l'estadística general de l'ensenyament.

El 23 de gener de 1925, essent García de Leaniz el subsecretari de la Direcció General de l'Ensenyament Primari, es publicava al BOE una Reial Ordre sobre l'elaboració d'una estadística d'edificis, mobiliari i material de les escoles nacionals de l'ensenyament primari que comprenia la part econòmica i administrativa: nombre d'escoles, matrícula i assistència escolar amb el propòsit d'aconseguir un coneixement exacte de l'estat de l'ensenyament públic. D'aquesta forma es varen remetre a les escoles uns fulls estadístics impresos per "El Magisterio Español", on els mestres havien de posar els trets d'identitat del centre i contestar algunes preguntes sobre edificació, dependències, sala de classe i mobiliari escolar. L'estadística es va fer a totes les escoles públiques nacionals advertint als mestres de l'obligatorietat d'elaborar-les a consciència. En cas que el mestre o la mestra estiguessin absents o l'escola romangués tancada, eren els inspectors d'ensenyament primari els que havien de complimentar-les. Aquests fulls eren oficials i havien de ser adquirits com a material de l'escola o confeccionats pels docents si era necessari.

Era una estadística molt completa que indagava sobre el nombre d'alumnes matriculats, la mitjana d'assistència, l'estat de l'edificació, de les dependències i dels serveis, de l'habitatge dels mestres així com de les condicions de l'aula i el seu mobiliari. Les estadístiques eren diferents si es tractava d'una escola unitària o graduada, en les que també es demanava si tenien altres instruments del tipus projector, cinematògraf, instruments o altres "menages" de l'època.

Una vegada emplenats s'havien de remetre signats al cap de la Secció Provincial de Primer Ensenyament abans de transcorre 23 dies des de la publicació

al BOE, essent responsables els propis mestres de la falta de compliment d'aquesta obligació. Després de revisar els fulls i rectificar-los si era necessari, es feia un buidatge de les estadístiques en el termini de 30 dies, i s'elaboraven a continuació els estats i resums que, de cada província, es remetien directament a la Direcció General del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. La secció de Publicacions i Estadístiques feia posteriorment el resum general de les dades recollides preparant-les per a la seva publicació oficial.

Aleshores l'Estat espanyol es trobava sota la dictadura del general Miquel Primo de Rivera acceptada pel rei Alfons XIII amb el beneplàcit de la burgesia, dels terratinents, de l'exèrcit i de la església catòlica. Era aquesta darrera la que intentava tenir el control de l'educació infantil per exercir una important influencia social. Moltes foren les congregacions que es dedicaren a l'educació, algunes d'elles, vingudes de països on s'havia implantat el laïcisme, com a França. L'ensenyament s'enfocava des de la perspectiva espanyolista i uniformista, abundant les mesures de control sobre l'ensenyament primari a les escoles públiques. El dictador, no podia defraudar als grups que li havien donat recolzament per aconseguir el poder i transformà l'educació en un vehicle ideològic del nou règim, on el patriotisme i la religió fossin els valors essencials de l'Espanya sospirada pel seu govern. Un decret de febrer de 1924 ordenava destituir a qualsevol mestre que ensenyes als seus alumnes doctrines oposades a la unitat de la pàtria o ofensives per a la religió.

La figura del docent resultava d'extrema importància. Una de les majors crítiques contra la dictadura era l'abandonament de les tasques culturals i l'enfrontament amb els homes de ciència. Des de fora de les nostres fronteres es tatxava al govern de Primo de Rivera de reaccionari i obscurantista. Unamuno l'havia qualificat de: "Gobierno de pretorianos, de espadotas, de analfabetos enemigos de la enseñanza y del progreso". Per a contrarestar tals crítiques, algunes persones proposaren un ambiciós projecte d'atenció a l'ensenyament: establir una línia política amb la que modernitzar i donar una empenta estatal a l'ensenyament primari mantenint la confluència del nacionalisme espanyol i la religió. Es donava una gran importància a la formació dels ciutadans i l'escola tenia una tasca fonamental en aquest sentit.

L'ensenyament primari, que venia d'una important despreocupació per part d'anteriors governs, es veia de nou oblidat per la dictadura, que brindava la seva

atenció al secundari (molt més conservador), on si es varen fer millores significatives. A partir de la publicació de l'Estatut General del Magisteri de 1923, alguns mestres, a través de la Associació Nacional del Magisteri, varen dirigir els seus escrits al govern de Primo de Rivera sol·licitant-li les reformes necessàries que pensaven eren imprescindibles per millorar la penosa situació de l'ensenyament primari al país.

La llei que regia l'educació en aquells moments era la llei Moyano (Llei d'instrucció pública del 9 de setembre de 1857) que va perdurar fins el 1970. Amb aquesta llei es va intentar millorar la deplorable condició de l'educació a Espanya, un dels països europeus amb major taxa d'analfabetisme. Havia aparegut enmig de les picabaralles entre conservadors i lliberals quan principis com el de igualtat i justícia començaven a despuntar; l'aristocràcia i l'església començaven a ser despullades i la burgesia es convertia en la classe dominant. Segons aquesta llei el primer ensenyament es dividia en elemental i superior. L'elemental constava de 6 cursos i era obligatòria des dels 6 fins als 9 anys. Els nins i les nines havien d'anar a escola a no ser que els proporcionessin suficientment aquesta instrucció a ca seva. El primer ensenyament elemental era gratuït per als pares que no poguessin pagar, mitjançant un certificat del capellà i visat pel batlle. Les lliçons duraven tot l'any reduint-ne a l'estiu el nombre d'hores. Els estudis no estaven subjectes a un nombre determinat de cursos. La doctrina cristiana impartida pel capellà, era primordial al manco un pic per setmana. Per a passar a segon ensenyament elemental era necessari tenir 9 anys i haver aprovat en un examen general, la primària elemental completa.

Els principals problemes amb que es trobava l'educació de l'època eren a grans trets:

1.- El baix nivell salarial, que obligava als mestres a viure en un ambient d'autèntica misèria, o com deiael periodista Enrique Diaz Retg:

> "Y, en efecto, en España, el maestro de escuela, en vez de haber sido erigido primer magistrado de la nación, era el tipo representativo de los grandes ayunos, como si se quisiera apagar su inteligencia impidiéndole comer. ¡En cuantos pueblos el maestro de escuela tenía que vender su independencia al cacique político para llevar algo más a su estómago!"[1]

2.- L'escàs nombre de mestres, que es va convertir en una de les principals preocupacions del govern; el qual, va dedicar un esforç important en millorar el sistema escolar en el seu aspecte quantitatiu, malgrat el qualitatiu fos encara ignorat amb una formació molt deficient del professorat en les escoles normals de magisteri, aconseguint en aquells anys un augment notable de mestres en actiu.

3.- La poca atenció a la formació dels mestres amb un pla d'estudis que necessitava d'una profunda reforma a les escoles normals de magisteri, que si bé veien un augment del nombre d'aspirants a mestre, aquests es seguien conformant amb el mediocre nivell cultural que rebien. Luis de Zulueta, professor de l'Escola Superior de Magisteri, escrivia:

> "...en cuanto a la cultura general, la formación del maestro debe ser esencialmente universitaria (...) es un error separar esa cultura general necesaria para el maestro de la Pedagogía, ello conduce a un error práctico de separar la vida de la escuela"[2]

4.- La manca de reconeixement de la importància de la seva tasca, a causa del desprestigi que tenien els estudis de magisteri de l'època i de la poca perspectiva de futur dels mestres i les mestres d'escola, com posava de manifest el pedagog Manuel Siurot en unes conferències organitzades pel Govern de l'Estat a les darreries del seu mandat:

> "Señores: ¿Quién estudia la carrera de maestro en España? El pobre, esa es la cantera; los ricos no mandan a sus hijos a estudiar la carrera de maestro (...) no sé qué haría yo, ni qué haríamos todos, para despertar en el alma un nervio que parece que está dormido: el nervio pedagógico"

5.- Una Escola pobra en el que respecta als materials, que feia que els mestres superessin amb bona voluntat i gran dificultat les carències amb les que havien de desenvolupar la seva feina. Una constant en les seves queixes eren les males condicions dels edificis, dels mobiliaris i dels materials amb els quals havien de treballar. Sovint els alumnes havien de dur estris de ca seva, pissarretes, guixos... i es podien trobar sense cadira per seure ni taula per compartir.

6.- Les taxes d'escolarització solien ser inferiors al 50 % de la població infantil, amb un fort absentisme escolar que sofria alts i baixos segons la temporada i que estava relacionat amb les necessitats familiars de dur a terme les feines agrícoles que necessitaven de totes les mans possibles, sobretot en els casos de la gent més pobre. Aquesta situació s'agreujava en el cas de les nines, ja que en famílies amb un elevat nombre de fills eren elles les que havien de realitzar les feines domèstiques i tenir cura dels germans petits.

7.- Les taxes d'alfabetització als anys 20, per edats, eren:

Edat	% d'Alfabetitzats
6 anys	12,67
7 anys	24,82
8 anys	33,71
9 anys	42,11
10 anys	46,90
Mitja de 6 a 10 anys	32,17
11 a 15 anys	56,14

Essent les diferències entre sexes nins/nines de:

% TAXES D'ALFABETITZACIÓ

Edat	Masculina	Femenina	Diferències
6	13,22	12,10	1,12
7	25,99	23,63	2,38
8	35,46	31,93	3,54
9	44,47	39,72	4,76
10	49,29	44,49	4,79
6 a 10	33,82	30,49	3,32
11 a 15	58,95	53,32	5,63

8.- Absència d'un programa pedagògic que servís als mestres per unificar els seus ensenyaments i fes que abandonassin els aprenentatges memorístics i rutinaris que en lloc de despertar interès per part dels alumnes, provocaven una fatiga mental estèril, sometent la memòria a una prova inútil i àrdua.

En el cas dels coneixements científics, en lloc de fomentar l'observació directa i l'experimentació, com es feia en altres països, es convertia en un ensenyament massa elevat, ple de definicions i de classificacions, destinat més a especialistes del tema que a ments que requerien aprenentatges globals com les infantils.

De totes formes, millorar el nivell cultural de la població no era una de les preocupacions prioritàries dels governants, en una època de contrasts importants en la que convivien les modernes institucions educatives europees de l'època i els moviments de renovació pedagògica (Escola nova, escoles de treball, escoles Montessori, repúbliques infantils, jardins d'infància, escoles del mar, escoles bosc...) amb una realitat educativa sense programa, sectària i sense llibres de text. Aquesta absència de material didàctic no era per principis ni atenent a unes raons purament pedogògiques, sinó símplement per falta de recursos.

Els sectors més renovadors del magisteri volien un ensenyament científic, basat en l'observació i l'experimentació directa , com es feia en les múltiples alternatives innovadores que s'estaven desenvolupant als països dels voltants i que volien ser models de renovació pedagògica, enfront d'un ensenyament basat en la memòria i la repetició com s'havia fet fins aleshores a Espanya. A rel d'això, es crearen converses pedagògiques que varen obtenir ressò no tant sols en la premsa especialitzada de l'educació, sinó en altres de difusió més generalitzada.

Per tant, es començava així una renovació pedagògica del país. Els mestres volien millorar l'ensenyament i a la vegada, algunes persones influents proposaven als governants un ambiciós projecte d'atenció a l'escola establint una línia política amb la que modernitzar i donar una empenta a l'ensenyament primari.

En aquesta comunicació volem reflectir i comparar les dades estadístiques que van presentar els mestres i la mestra de les escoles públiques unitàries del terme municipal de Santa Maria del Camí, així com la trajectòria dels docents que les regentaven i també, aquesta pinzellada sobre la controvèrsia entre la realitat desoladora de l'educació durant aquesta època i les modernitats pedagògiques que es començaven a escampar per a tota Europa.

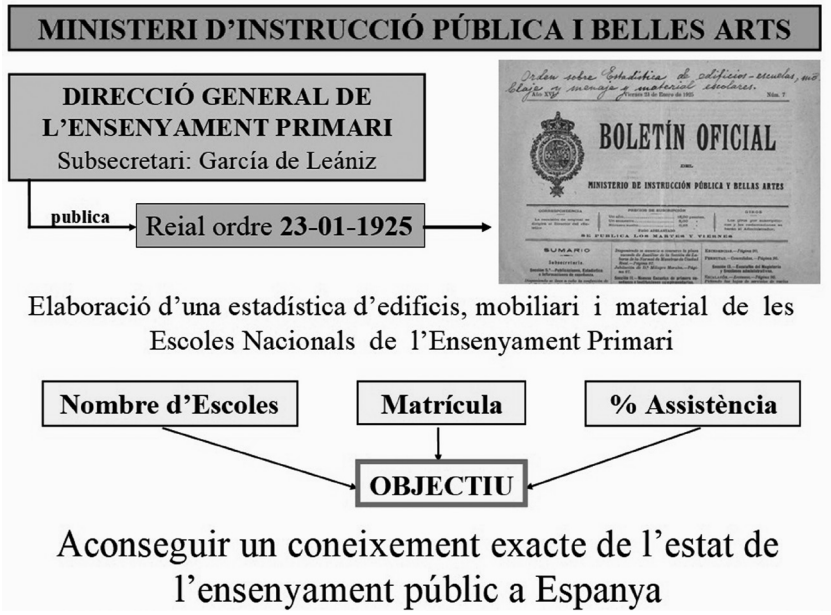

Figura1

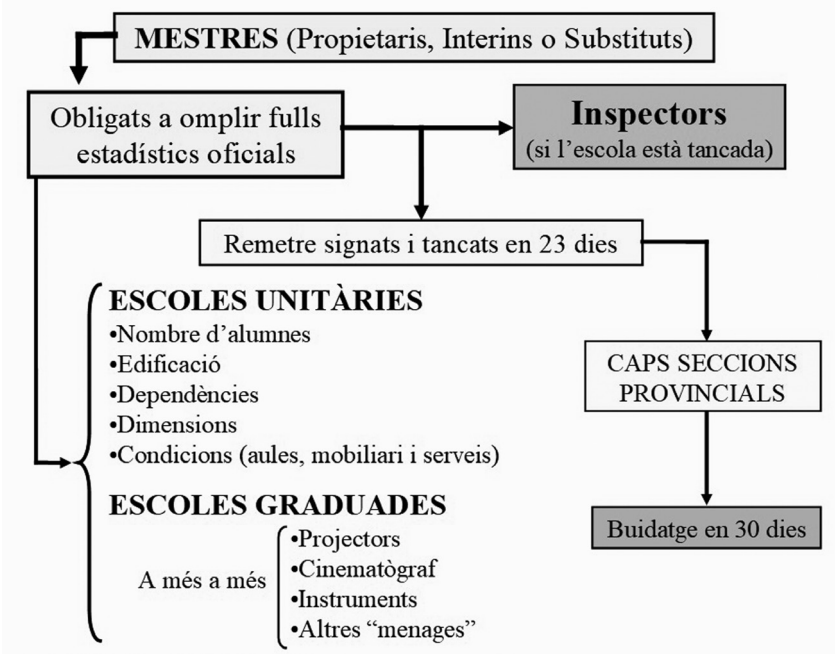

Figura 2

2.- ESCOLA UNITÀRIA DE NINS NÚM. 1[3]

Era un edifici municipal amb capacitat per a 54 alumnes i amb tres sales amb una superfície de 36 metres quadrats cada una. Segons l'informe del mestre:

"La escuela tiene tres salas apropiadas para clase. Todo es provisional".

A les classes hi havia 9 pupitres bipersonals i 5 d'antics. La matrícula era de 60 nins i l'assistència d'un 88,3%. Per tant si algun dia haguessin assistit tots els alumnes no hi haurien cabut.

No disposava d'aigua corrent pero tenia una cisterna. No comptava amb habitatge per al mestre. Tenia dues finestres i també llum elèctrica. L'edifici disposava d'un pati de 592 metres quadrats i d'un bany.

L'escola era regentada pel mestre Antoni Obrador Riera, nascut a Vilafranca de Bonany dia 14 de gener de 1861. Mestre Elemental (21-01-1887). El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola unitària de nins de Ferreries on va arribar per oposició dia 25 d'abril de 1887 i hi exercí fins el mes de febrer de 1910. El 1888 s'havia casat amb Beneta Janer Pons i van tenir tres fills, Bartomeu, Maria i Miquel.

Durant aquests de més de 25 anys de docència a Ferreries van ser molts els ferreriencs que van poder gaudir de les ensenyances d'aquest mestre i d'aquí potser ve la decisió de dedicar-li un carrer del poble. Era costum que cada any passés l'inspector educatiu de per valorar la feina dels mestres de les escoles de Ferreries, i d'aquest fet consta en les "Actas de Junta Local de Primera Enseñanza" on en fan una valoració molt positiva de la feina de mestre Obrador. L'Arxiduc Lluís Salvador fa constar també el nom d'Antoni Obrador en el seu conegut Die Balearem quan visita Menorca. Antoni Obrador era un gran entusiasta del teatre, potser va ser "El pioner del teatre al nostre poble. Va ser l'inspirador i el primordial promotor del primer grup teatral local.[4]

Posteriorment va ser mestre de la unitària de nins de Santa Eugènia de l'1 de març de 1910 al 31 d'agost de 1922.

Dia 1 de setembre de 1922 prengué possessió de l'escola unitària de nins número 1 de Santa Maria passant l'any 1927 a la Graduada De la qual en va ser director provisional.

Dia 1 d'abril de 1929, gràcies a un Concurs de Trasllats, passà a l'escola de s'Aranjasa on va fer feina fins que es va jubilar el 30 de juny de 1931.

3.- ESCOLA UNITÀRIA DE NINS NÚM. 2[5]

Era un edifici construit l'any 1900 amb sala de classe amb capacitat per a només 24 alumnes i una superfície de 40 metres quadrats propietat de Don Joan Vich. El lloguer anual era de 150 pessetes. El mobiliari de l'alumnat estava format per 12 pupitres bipersonals. Comptava amb habitatge pel mestre. La matrícula era de 30 nins i la mitjana d'assistència d'un 80%. No disposava d'aigua corrent. Tenia sis finestres i estufes. L'edifici no tenia pati però comptava amb bany.

L'escola era regentada pel mestre Felip Company Calafat, nascut a Consell el 26 de febrer de 1874. Mestre Elemental (05-05-1903). Va exercir a les escoles de Caimari (per oposició) entre 1903 i 1911 i Binissalem (per trasllat) de 1913 a 1918.

Dia 16 de setembre de 1918, gràcies a una permuta amb el mestre Ramon Morey Antich, arribà a l'escola unitària número 2 de Santa Maria on va exercir fins el 8 d'octubre de 1934. Posteriorment va ser mestre de la Graduada de nins de la Soledat on dia 1 d'octubre de 1936 fou suspès d'ocupació i de sou i posteriorment, l'any 1938 desplaçat a la Graduada d'Inca.

Dia 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de suspensió d'ocupació i de sou per dos anys, trasllat fora de la província i inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança. A causa d'aquesta sanció fou traslladat a una escola de Girona.

4.- ESCOLA UNITÀRIA DE NINES[6]

Era un edifici municipal amb capacitat per a 43 alumnes i una superfície de 52 metres quadrats. No comptava amb habitatge per a la mestra. La matrícula era de 29 nines i la mitjana d'assistència d'un 72,4%. El mobiliari de l'alumnat estava format per 4 pupitres bipersonals i 3 antics. Segons l'informe de la mestra: "Los bancos antiguos y viejos y la sala tiene poca iluminación". No disposava d'aigua corrent. Tenia quatre finestres. L'edifici no tenia pati però comptava amb bany.

L'escola era regentada per la mestra Carmen Audet Santesmases, nascu-

da a Ferreries dia 9 d'octubre de 1861. Mestra Elemental (15-01-1887).

Entre 1887 i 1918 va ser mestra interina a les escoles de Vilafranca de Bonany, Ferreries, Santanyí, Biniali, Deià i Puigpunyent. Dia 1 de juliol de 1918 obtingué plaça en propietat a l'escola de nines de Puigpunyent, gràcies a un concurs d'interines. L'1 de novembre de 1922, per dret de consort, va passar a l'escola de nines de Santa Maria on va fer feina fins que es va jubilar dia 2 de novembre de l'any 1931. Tenia 70 anys. Com s'ha esmentat abans, estava casada amb el mestre Antoni Obrador Riera.

5.- DOCUMENTS QUE S'ADJUNTEN

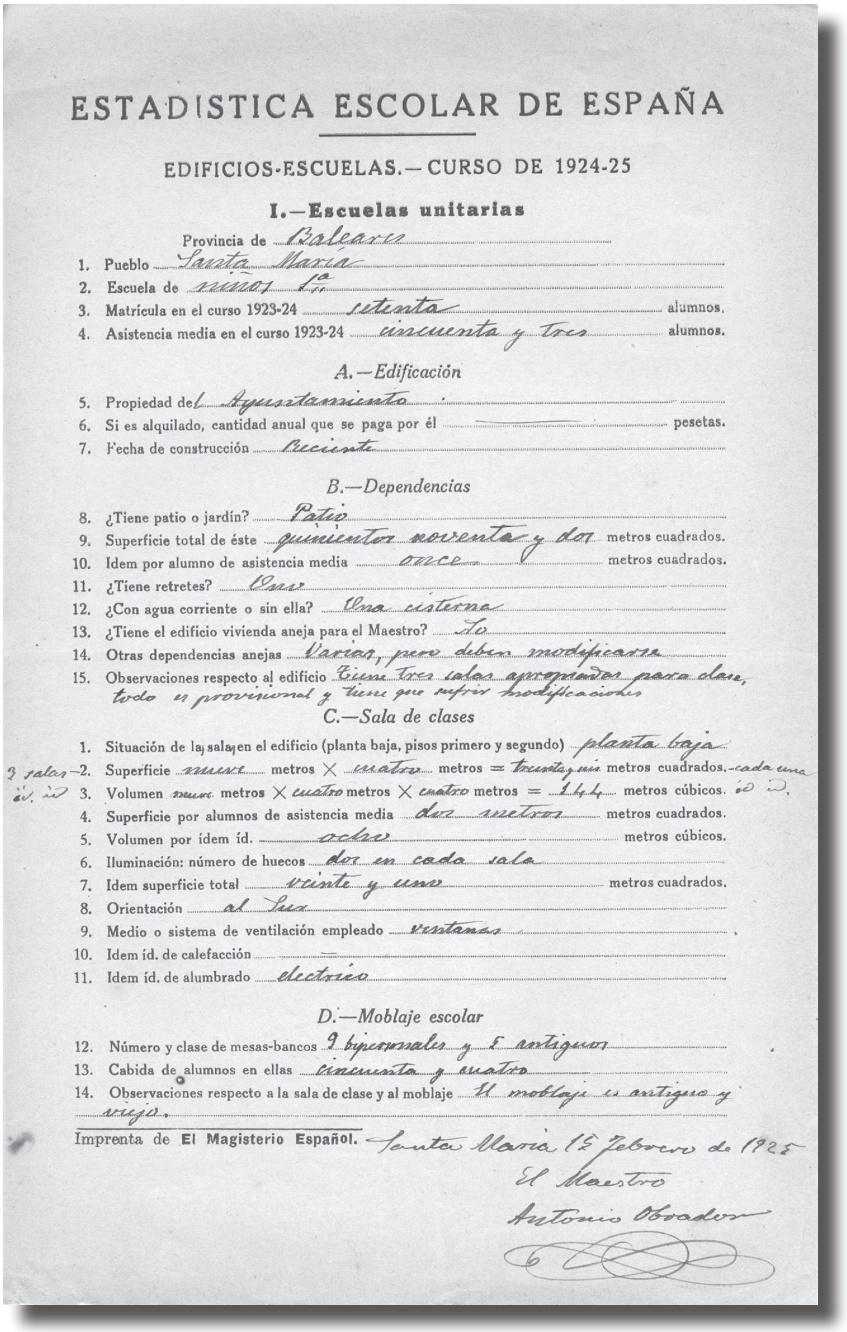

ESTADISTICA ESCOLAR DE ESPAÑA

EDIFICIOS-ESCUELAS.— CURSO DE 1924-25

I.—Escuelas unitarias

Provincia de Baleares

1. Pueblo Santa María
2. Escuela de niños 1.a
3. Matrícula en el curso 1923-24 setenta alumnos.
4. Asistencia media en el curso 1923-24 cincuenta y tres alumnos.

A.—Edificación

5. Propiedad del Ayuntamiento
6. Si es alquilado, cantidad anual que se paga por él ____ pesetas.
7. Fecha de construcción Reciente

B.—Dependencias

8. ¿Tiene patio o jardín? Patio
9. Superficie total de éste quinientos noventa y dos metros cuadrados.
10. Idem por alumno de asistencia media once metros cuadrados.
11. ¿Tiene retretes? Sí
12. ¿Con agua corriente o sin ella? Una cisterna
13. ¿Tiene el edificio vivienda aneja para el Maestro? No
14. Otras dependencias anejas Varias, pero deben modificarse
15. Observaciones respecto al edificio Tiene tres salas aprovechables para clase, todo es provisional y tiene que sufrir modificaciones

C.—Sala de clases

1. Situación de la sala en el edificio (planta baja, pisos primero y segundo) planta baja
2. Superficie nueve metros × cuatro metros = treinta y seis metros cuadrados. (3 salas iguales) (cada una igual)
3. Volumen nueve metros × cuatro metros × cuatro metros = 144 metros cúbicos. (id. id.)
4. Superficie por alumnos de asistencia media diez metros metros cuadrados.
5. Volumen por ídem íd. cuatro metros cúbicos.
6. Iluminación: número de huecos dos en cada sala
7. Idem superficie total veinte y uno metros cuadrados.
8. Orientación al Sur
9. Medio o sistema de ventilación empleado ventanas
10. Idem íd. de calefacción —
11. Idem íd. de alumbrado eléctrico

D.—Moblaje escolar

12. Número y clase de mesas-bancos 9 bipersonales y 5 antiguos
13. Cabida de alumnos en ellas cincuenta y cuatro
14. Observaciones respecto a la sala de clase y al moblaje El moblaje es antiguo y viejo.

Imprenta de **El Magisterio Español.** Santa María 12 Febrero de 1925

El Maestro

Antonio Obrador

Full estadistic emplenant pel mestre de l'escola de nins número 1 de Santa Maria.

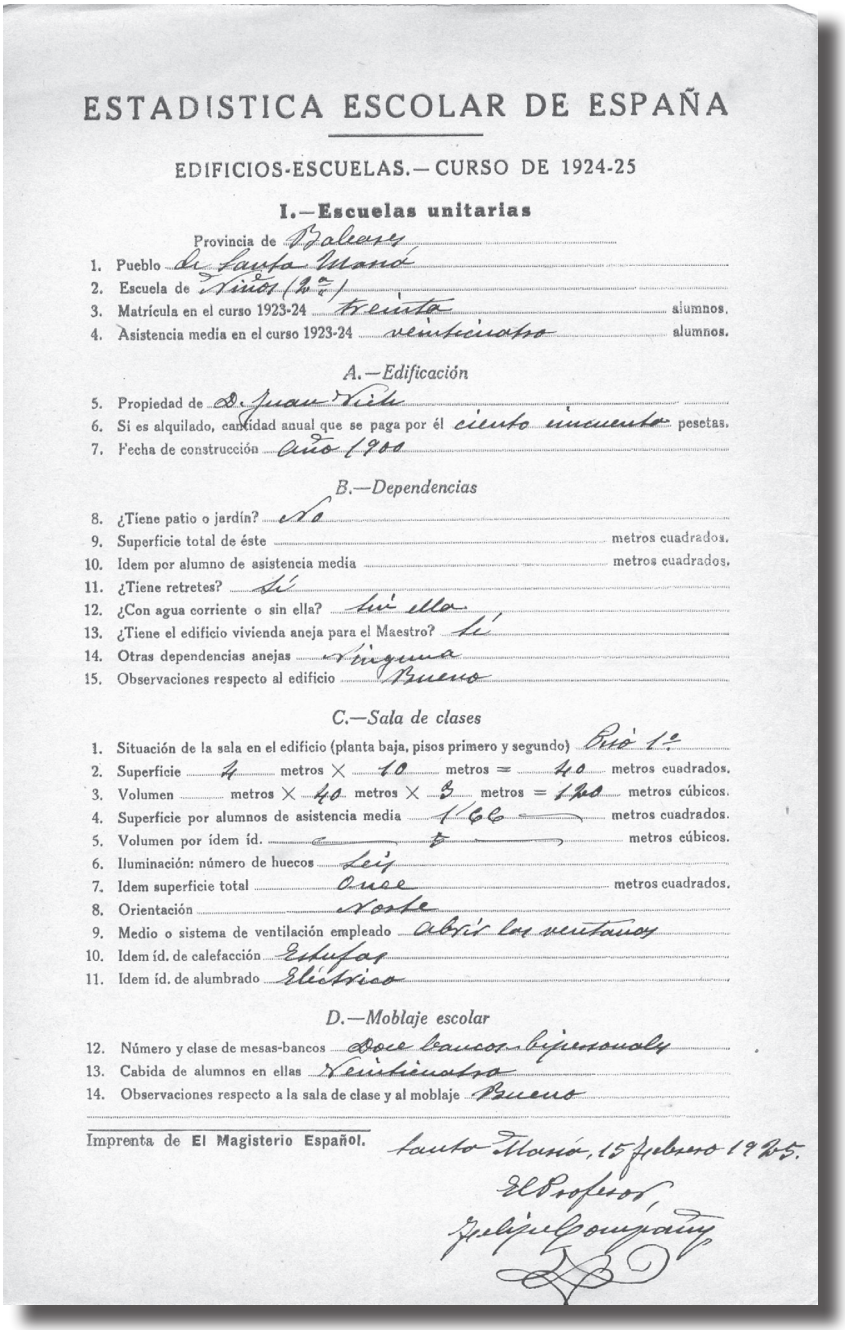

ESTADISTICA ESCOLAR DE ESPAÑA

EDIFICIOS-ESCUELAS.— CURSO DE 1924-25

I.—Escuelas unitarias

Provincia de Baleares

1. Pueblo de Santa María
2. Escuela de Niñas (Nº 2)
3. Matrícula en el curso 1923-24 treinta alumnos.
4. Asistencia media en el curso 1923-24 veinticuatro alumnos.

A.—Edificación

5. Propiedad de D. Juan Vich
6. Si es alquilado, cantidad anual que se paga por él ciento cincuenta pesetas.
7. Fecha de construcción Año 1900

B.—Dependencias

8. ¿Tiene patio o jardín? No
9. Superficie total de éste ..... metros cuadrados.
10. Idem por alumno de asistencia media ..... metros cuadrados.
11. ¿Tiene retretes? Sí
12. ¿Con agua corriente o sin ella? Sin ella
13. ¿Tiene el edificio vivienda aneja para el Maestro? Sí
14. Otras dependencias anejas Ninguna
15. Observaciones respecto al edificio Bueno

C.—Sala de clases

1. Situación de la sala en el edificio (planta baja, pisos primero y segundo) Piso 1º
2. Superficie 4 metros × 10 metros = 40 metros cuadrados.
3. Volumen ..... metros × 40 metros × 3 metros = 120 metros cúbicos.
4. Superficie por alumnos de asistencia media 1'66 metros cuadrados.
5. Volumen por ídem íd. 3 metros cúbicos.
6. Iluminación: número de huecos Seis
7. Idem superficie total Once metros cuadrados.
8. Orientación Norte
9. Medio o sistema de ventilación empleado Abrir las ventanas
10. Idem íd. de calefacción Estufas
11. Idem íd. de alumbrado Eléctrico

D.—Moblaje escolar

12. Número y clase de mesas-bancos Doce bancos bipersonales
13. Cabida de alumnos en ellas Veinticuatro
14. Observaciones respecto a la sala de clase y al moblaje Bueno

Imprenta de **El Magisterio Español.**

Santa María, 15 febrero 1925.

El Profesor,

Felipe Company

Full estadistic emplenant pel mestre de l'escola de nins número 2 de Santa Maria.

ESTADISTICA ESCOLAR DE ESPAÑA

EDIFICIOS-ESCUELAS.— CURSO DE 1924-25

I.—Escuelas unitarias

Provincia de Baleares

1. Pueblo Santa María
2. Escuela de niñas
3. Matrícula en el curso 1923-24 veinte y nueve alumnos.
4. Asistencia media en el curso 1923-24 veinte y una alumnos.

A.—Edificación

5. Propiedad de l Ayuntamiento
6. Si es alquilado, cantidad anual que se paga por él ——— pesetas.
7. Fecha de construcción antiguo

B.—Dependencias

8. ¿Tiene patio o jardín? No
9. Superficie total de éste ——— metros cuadrados.
10. Idem por alumno de asistencia media ——— metros cuadrados.
11. ¿Tiene retretes? Uno
12. ¿Con agua corriente o sin ella? Sin ella
13. ¿Tiene el edificio vivienda aneja para el Maestro? No
14. Otras dependencias anejas Sala una
15. Observaciones respecto al edificio Se proyecta trasladar la escuela

C.—Sala de clases

1. Situación de la sala en el edificio (planta baja, pisos primero y segundo) Piso primero
2. Superficie 12'50 metros × 4'16 metros = 52'00 metros cuadrados.
3. Volumen 12'50 metros × 4'16 metros × 4'30 metros = 224 metros cúbicos.
4. Superficie por alumnos de asistencia media dos y medio metros cuadrados.
5. Volumen por ídem íd. once metros cúbicos.
6. Iluminación: número de huecos cuatro ventanas
7. Idem superficie total tres metros cuadrados.
8. Orientación al Sur
9. Medio o sistema de ventilación empleado por ventanas
10. Idem íd. de calefacción ———
11. Idem íd. de alumbrado ———

D.—Moblaje escolar

12. Número y clase de mesas-bancos 4 bipersonales y 3 antiguos
13. Cabida de alumnos en ellas Cuarenta y trece
14. Observaciones respecto a la sala de clase y al moblaje Los bancos antiguos y viejos y la sala tiene poca iluminación y reducida. A causa del aumento de matrícula.

Imprenta de **El Magisterio Español.**

Santa María 15 febrero de 1925

La Maestra

Benita Tarrer

Full estadistic emplenant per la mestra de l'escola de nines de Santa Maria.

NOTES:

1. Diaz Retg E.: España bajo el nuevo régimen. Cinco años de Gobierno Primo de Rivera, Ediciones Mercurio. Madrid 1928 pg. 54-55).
2. Zulueta, Luis de: El maestro (Conferència pronunciada a l'Ateneu de Madrid)Edicions "La lectura", s.a. pp. 28-34
3. AMEIB. Secció administrativa. Estadística Escolar 1924-1925. Partit judicial de Palma. Escoles de Santa Maria. Arxiu 34 D4-1
4. https://senderismeferreries.com /ferreries/quant-a/carrer-de-mestre-obrador
5. AMEIB. Secció administrativa. Estadística Escolar 1924-1925. Partit judicial de Palma. Escoles de Santa Maria. Arxiu 34 D4-1
6. AMEIB. Secció administrativa. Estadística Escolar 1924-1925. Partit judicial de Palma. Escoles de Santa Maria. Arxiu 34 D4-1

LES MESTRES I ELS MESTRES A SANTA MARIA DEL CAMÍ EN TEMPS DE LA SEGONA REPÚBLICA

Antònia Garí i Orell

Titulacio: Professora d'EGB
Llicenciada en Filologia Hispànica
Llicenciada en Filologia Catalana

Plaza de l'església,1
07518 Lloret de Vistalegre
gari_orell@hormail.com
T. 657 34 02 60

RESUM

14 d'abril de 1931, la Segona República Espanyola és proclamada en substitució de la monarquia d'Alfonso XIII. Comença així una època de canvis i de reformes en tots els àmbits.

Un dels pilars fonamentals de la Segona República va ser l'educació, considerada com el motor de la transformació social que el nou sistema de govern perseguia. Quan es va proclamar la República, Espanya patia greus dèficits escolars: una elevada taxa d'analfabetisme, infants sense escolaritzar, pocs centres escolars i mal equipats, docents poc preparats..., i les Illes Balears era una de les províncies amb més alta taxa d'analfabetisme de tot l'Estat (més del 40% de la població). A moltes cases no es valorava l'educació o bé necessitaven els doblers que aportaven els infants amb la seva feina i a més les oligarquies agràries es negaven a escolaritzar els fills dels jornalers perquè necessitaven mà d'obra barata, però sobretot dòcil, i quasi un 50 % de la població no estava escolaritzada.

L'estat del centres escolars era deplorable: infants amuntegats en locals petits, insalubres i mal ventilats. Per això una de les primeres decisions del govern de la República va esser elaborar un pla quinquenal de construcció de centres escolars

Per poder dur a terme tots els canvis que proposava el nou govern de la República era necessari també un nou tipus de docent: mestres més ben formats, més conscienciats de la importància de la seva tasca, més valorats per

l'administració i per la societat en general...

També es varen millorar les condicions econòmiques dels mestres. Així, va quedar per a la història la dita "passar més gana que un mestre d'escola".

Com es varen viure aquells anys a les escoles de Santa Maria del Camí? Quins mestres i quines mestres varen passar per les escoles? Com era l'escola d'aquelles anys? Això és el que tractarem en aquesta comunicació.

PARAULES CLAU:

• República, • educació, • progrés, • escola i mestres de Santa Maria del Camí.

RESUMEN

14 de abril de 1931, se proclama la Segunda República en sustitución de la monarquía de Alfonso XIII. Empieza entonces una época de cambios y de reformas en todos los ámbitos.

Uno de los pilares fundamentales de la Segunda República fue la educación, considerada como el motor de la transformación social que el nuevo sistema de gobierno perseguía. Cuando se proclamó la República, España tenía grandes déficits escolares: una elevada tasa de analfabetismo, niños sin escolarizar, pocos centros escolares y mal equipados, docentes poco preparados..., y las Baleares era una de las provincias con la més alta tasa de analfabetismo de todo el Estado (más del 40 % de la población). En muchos hogares no se valoraba la educación o se necesitaba el dinero que aportaban los niños con su trabajo, y además las oligarquías agrarias se negaban a escolarizar a los hijos de los jornaleros porque necesitaban mano de obra barata, pero sobre todo dócil, y casi un 50 % de la población no estaba escolarizada.

El estado de los centros escolares era deplorable: niños amontonados en locales pequeños, insalubres y mal ventilados. Por este motivo una de las primeras decisiones del gobierno de la República fue elaborar una plan quinquenal de construcción de centros escolares.

Para poder llevar a cabo todos los cambios que proponía el nuevo gobierno era necesario también un nuevo tipo de docente: maestros mejor formados, más concienciados de la importancia de su trabajo, mejor valorados por la administración y por la sociedad en general...

Se mejoraron también las condiciones económicas de los maestros. Y así pasó a la historia la frase "pasar más hambre que un maestro".

¿Cómo se vivieron aquellos años en las escuelas de Santa Maria del Camí? ¿Qué maestros y qué maestras pasaron por las escuelas? ¿Cómo era la escuela de aquellos años? Esto es lo que trataremos en esta comunicación.

PALABRAS CLAVE:

• República, • educación, • progreso, • escuela y maestros de Santa Maria del Camí

ABSTRACT

The Second Spanish Republic was proclaimed on April 14th 1931, following Alfonso XIII's reign. This marked the beginning of a period of profound changes and reforms.

A fundamental pillar of the Second Republic was education, which was envisioned as the main element behind the social transformation pursued by the government of the new political system. At the moment of the proclamation of the Republic Spain was suffering from severe educational deficiencies: a high percentage of illiteracy, unschooled children, scarce and poorly equipped schools, teachers lacking training... and the Balearic Islands was one of the provinces with the highest percentage of illiteracy of the Spanish State (higher than 40% of the population). Many homes did not value education or were in need of the economic resources derived from child labor and the agrarian oligarchies opposed the schooling of children of laborers due to the need of cheap, but above all docile, labor, resulting in almost a 50% of non schooled population.

The situation in schools was deplorable: an excessive amount of students in small, dirty, and poorly ventilated rooms. This prompted the government of the Republic to prioritize the elaboration of a five year plan to build educational centers.

In order to execute all the changes proposed by the new government of the Republic, it was necessary to create the figure of a new kind of teacher: teachers with better training, with better awareness of the importance of their work, better valued by the administration and by the society as a whole... This also included improvements in job pay, putting the saying of "being hungrier than a teacher" to an end.

How did the schools in Santa Maria live these years? What teachers worked in the schools? How was the school during those years? This is what we are diving into in this communication.

KEYWORDS:

• Republic, • education, • progress, • school and teachers of Santa Maria.

LES MESTRES I ELS MESTRES A SANTA MARIA DEL CAMÍ EN TEMPS DE LA SEGONA REPÚBLICA

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

14 d'abril de 1931, la Segona República Espanyola és proclamada en substitució de la monarquia d'Alfonso XIII. Aquest règim democràtic durarà fins el primer d'abril de 1939, data del final de la Guerra Civil Espanyola i de l'inici de la dictadura franquista. Començava així una època de canvis i reformes en tots els àmbits.

La Segona República queda emmarcada en el període internacional d'entreguerres, que es caracteritza per la mala situació econòmica derivada del crac econòmic de 1929 i per l'ascensió dels totalitarismes.

La Segona República té una accentuada inestabilitat política i en el breu espai de temps que va del 1931 al 1939 es distingeixen diferents períodes:

1. Bienni Reformista (1931-1933). Després de la proclamació de la República el 14 d'abril de 1931 s'estableix un govern provisional amb Niceto Alcalá Zamora (1877-1949) com a president. I una vegada aprovada la Constitució de 1931 comença aquest període durant el qual governen els republicans d'esquerra i els socialistes, amb Manuel Azaña (1880-1940) com a president del govern. El seu programa incloïa reformes socials, educatives, religioses... però va fracassar a causa de l'oposició de monàrquics i anarquistes.

2. Bienni Radical-cedista o Bienni Negre (novembre 1934 - febrer 1936), durant el qual governen els partits de centre i dreta: els republicans radicals de Lerroux i la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes), que duran a terme una política antireformista que provocarà protestes obreres i l'alçament d'octubre de 1934. El bienni conservador (1933 - 1935), també conegut com el Bienni Negre, en el qual el govern del Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, recolzat des del parlament per la dreta catòlica de la CEDA, va intentar frenar les reformes iniciades pel govern anterior.

3. L'última etapa republicana prèvia a l'inici de la Guerra Civil va ser l'anomenat Front Popular, coalició d'esquerres que va guanyar les eleccions del febrer de 1936 i que es va mantenir fins a l'esclat del cop d'estat del 18 de juliol

del 36. Tornen governar les esquerres que s'havien presentat amb un programa electoral continuista de la política del primer bienni i el restabliment de l'autonomia catalana amb Manuel Azaña una altra vegada com a president. L'última etapa republicana prèvia a l'inici de la Guerra Civil fou l'anomenat Front Popular.

La Segona República pretenia la modernització de l'estat espanyol: més justícia social, la potenciació de l'escola pública, nous i moderns equipaments sanitaris, la separació entre estat i església, un respecte a la diversitat dels diferents pobles de l'estat, la reforma agrària...

I un dels pilars fonamentals de la Segona República va esser l'educació, considerada com el motor de la transformació social que el nou sistema de govern perseguia. Quan es va proclamar la República Espanya patia greus dèficits escolars: una elevada taxa d'analfabetisme, infants sense escolaritzar, pocs centres escolars i mal equipats, docents poc preparats...i les Illes Balears era una de les províncies amb més alta taxa d'analfabetisme de tot l'Estat (més del 40% de la població). A moltes cases no es valorava l'educació o bé necessitaven els doblers que aportaven els infants amb la seva feina i a més les oligarquies agràries es negaven a escolaritzar els fills dels jornalers perquè necessitaven mà d'obra barata, però sobretot dòcil, i quasi un 50 % de la població no estava escolaritzada.

En aquest apartat varen tenir un paper fonamental Fernando de los Ríos Urruti (Ronda, 8 de desembre de 1879 - Nova York, 31 de maig de 1949), ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts en el període del 16 de desembre de 1931 al 12 de juny de 1933, diplomàtic, jurista i catedràtic espanyol, figura rellevant del pensament socialista a Espanya; Marcelino Domingo Sanjuán (Tarragona, 26 de abril de 1884 - Toulouse, 2 de març de 1939), mestre i periodista, ministre d'Instrucció Pública durant el primer bienni de la República, entre abril i desembre de 1931, i posteriorment durant el primer govern del Front Popular, des del 19 de febrer de 1936 al 13 de maig del mateix any. Algunes de les seves mesures varen esser la conversió de l'ensenyança religiosa en matèria voluntària, l'autorització del bilingüisme a les escoles de Catalunya i el programa de construcció de noves escoles. I també Rodolfo Llopis Ferrándiz, director general de Primera Ensenyança, (1931-1933), càrrec des d'on va impulsar una escola moderna i progressista.

"No ha de haber español en edad escolar sin escuela ni escuela sin cumplir debidamente su misión" són paraules del ministre Marcelino Domingo que es va proposar també recuperar els postulats de la Institución Libre de Enseñanza, fundada el 1876. Així, varen arribar i es varen implantar noves tendències pedagògiques com els mètodes Montessori, Fröbel, Decroly, Dewey i Freinet, que ja eren presents a la resta d'Europa.

LA CONSTITUCIÓ DE 1931

El dia 9 de desembre de 1931 va esser aprovada per les Corts la Constitució Espanyola que va estar vigent fins al final de la Guerra Civil. A l'exili republicà es va seguir considerant vigent fins el 1977.

L'esmentada Constitució tenia un total de cent vint-i-cinc articles repartits en deu títols, i dues disposicions transitòries. D'aquests cent vint-i-cinc articles tres estaven dedicats a l'educació:

– L'article 48 deia que l'ensenyament primari seria gratuït i obligatori. Els docents serien funcionaris públics i la llibertat de càtedra quedava reconeguda i i garantida. Es facilitaria l'accés a tots els nivells d'ensenyament als espanyols sense possibilitats econòmiques. L'ensenyament seria laic i la religió deixaria d'esser una assignatura obligatòria però les diferents confessions tendrien dret a ensenyar les seves doctrines respectives als seus propis establiments, però sempre sota la inspecció de l'estat. Així el març de 1932 se suprimia la religió a les escoles i el juny de 1933, per llei, es prohibia que les associacions i congregacions religioses es dedicassin a l'ensenyament.

– L'article 49 deia que una llei d'instrucció pública determinaria la duració del períodes d'escolaritat, el contingut dels plans pedagògics i les condicions en què es podria autoritzar l'ensenyament als establiments privats.

– L'article 50 tractava per primera vegada d'atendre la diversitat d'Espanya en el plànol educatiu tot i que prioritzava el castellà com a llengua fonamental. Les regions autònomes podrien organitzar l'ensenyament en les seves llengües respectives d'acord

amb les facultats que es concedissin als seus respectius estatuts. L'ensenyament del castellà seria obligatori i el castellà seria també la llengua d'ensenyament a tots els centres de primària i de secundària de les regions autònomes. Però el mateix any 1931 es va aprovar un decret de caire menys centralista: davant la pressió del català es va establir que la llengua d'ensenyament seria la materna fins als vuit anys, tant si era la catalana com la castellana.

ELS CENTRES ESCOLARS

L'estat del centres escolars era deplorable: infants amuntegats en locals petits, insalubres i mal ventilats que moltes de vegades eren cases particulars. Per això una de les primeres decisions del govern de la República va esser elaborar un pla quinquenal de construcció de centres escolars que proposava l'obertura de set mil escoles de nova planta el primer any i quatre mil més durant els quatre anys restants, amb places per a set mil mestres el primer any i cinc mil més els anys restants. Però amb l'arribada del Bienni Negre es varen habilitar només quinze mil aules aproximadament, xifra inferior a la que s'havien proposat inicialment. Les dificultats econòmiques no varen permetre assolir l'objectiu inicial i una de les escoles que no s'acabaria per aquest motiu va ser la de Santa Maria. Així i tot, però, es va fer un gran esforç per dotar d'escoles tot el país.

També a les Illes Balears va començar la tasca de creació de nous centres escolars obra de l'arquitecte ciutadà Guillem Forteza Pinya (Palma, 9 de març de 1892 - 22 d'octubre de 1943), el qual ja havia començat aquesta labor l'any 1921, any en què va ser nomenat Director de Construccions Escolar de l'Estat a les Illes Balears, càrrec que tendria fins al final de la Segona República.

I l'escola de Santa Maria? Com diuen Pere J. Carrió Villalonga, Manel V. Domènech Bestard i Antoni Ramis Caldentey al seu llibre *Les escoles de les Illes Balears*, l'escola de Santa Maria és un cas complex. Quan es va instaurar la Segona República hi havia dues escoles unitàries, una de nins i una de nines, ambdues al carrer de Sant Antoni. Devora la casa consistorial, a l'edifici de can Capó, hi va haver entre els anys 1924 i 1959 una escola graduada.

Però l'any 1931, seguint amb la iniciativa de construir nous centres, l'Ajuntament es va proposar construir un nou edifici escolar i va aconseguir de l'Estat una subvenció de 10.000 pessetes per cada secció construïda. Es va adquirir un solar a can Andria, can Colom i sa Pleta i pel novembre de 1932 es varen encarregar els plànols a Guillem Forteza, plànols que l'any següent varen esser exposats a l'ajuntament. Es varen iniciar les obres aquell mateix any però la manca de doblers va fer que se n'hagués d'aturar la construcció. El 1935 es varen reprendre les obres, però l'any següent es varen haver de tornar aturar pel mateix motiu. Després va esclatar la Guerra Civil i els problemes i les dificultats ja varen esser majúscules per la qual cosa l'escola va quedar aturada i ja no seria inaugurada fins el 18 d'octubre de 1959 amb tres unitats de nins i una de nines. Malgrat que encara avui en dia se la coneix com l'Escola Graduada fa una sèrie d'anys va passar a dur el nom del mestre i pedagog santamarier Melcior Rosselló Simonet (Santa Maria del Camí, 1916 - Palma, 2010).

L'Escola Graduada en l'actualitat (Font: particular)

LES MISSIONS PEDAGÒGIQUES

Les Missions Pedagògiques ha estat un dels projectes innovadors de la Segona República que han deixat més empremta

La taxa d'analfabetisme a Espanya era molt alta en comparació amb altres països europeus i sobretot a l'àmbit rural i les Missions Pedagògiques pretenien acostar la cultura al món rural amb exposicions, sessions cinematogràfiques, representacions teatrals..., i el recolzament als mestres rurals. També es volia posar en pràctica l'educació d'adults, tasca que havia estat desatesa en el passat.

Així, el 29 de maig de 1931, essent president de la República Niceto Alcalá-Zamora i ministre d'Instrucció Pública Marcelino Domingo, es va crear per decret el Patronat de Missions Pedagògiques amb l'encàrrec de «difundir la cultura general, la moderna orientación docente y la educación ciudadana en aldeas, villas y lugares, con especial atención a los intereses espirituales de la población rural». En aquestes Missions Pedagògiques varen participar poetes, escriptors i mestres que varen recórrer l'Estat per tal d'alfabetitzar i culturitzar la ciutadania.

Aquestes Missions Pedagògiques tenien tres objectius primordials

– fomentar la cultura general, amb biblioteques populars, fixes i ambulants, conferències, concerts, cinema... Per millorar la qualitat de l'aprenentatge varen pensar també satisfer les necessitats bàsiques de l'alumnat i varen cercar la manera de facilitar-los aliment.

– l'orientació pedagògica, per la qual cosa es varen organitzar cursos per a mestres, els anomenats Cursets d'Informació Cultural.

– el tractament de la cultura ciutadana, amb conferències i reunions per opinar sobre l'estat. per tal de prosperar i no retrocedir en la tasca que s'estava elaborant en l'àmbit educatiu.

En aquestes Missions Pedagògiques varen participar gran escriptors i mestres que varen recórrer diferents indrets de l'Estat amb l'objectiu d'alfabetitzar i culturitzar la població.

Els circuits de les Missions Pedagògiques varen arribar a prop de set mil pobles i llogarets, es varen repartir 5.522 biblioteques, amb un total de més de 600.000 llibres. El Cor i Teatre del Poble va realitzar 286 actuacions i les exposicions es varen poder veure a quasi 200 localitats.

A finals de la Guerra Civil varen esser desmantellades per la dictadura franquista, que les qualificava com a «Apostolado del Diablo».

LLEI D'INSTRUCCIÓ PÚBLICA

La Constitució de 1931 demanava l'aprovació d'una llei d'instrucció pública, que va esser encarregada a Lorenzo Luzuriaga Medina (Valdepeñas, Ciudad Real, 29 d'octubre de 1889 - Buenos Aires, 1959), un dels principals pedagogs espanyols, nascut en el si d'una família molt vinculada a l'educació: fill, nebot i germà de mestres. L'abril de 1931 va publicar a la Revista de Pedagogía les seves Ideas para una reforma constitucional de la Instrucción Pública i al número de setembre d'aquest mateix any apareixen les Bases para un anteproyecto de ley de Instrucción Pública. La seva batalla per l'educació pública és molt gran.

Luzuriaga va esser també el precursor de l'Escola Única a Espanya el 1931, any en el qual va publicar la seva obra *La nueva escuela pública*, on recull els principis educatius d'una escola pública, laica i activa, que es durà a terme amb el primer govern republicà.

L'educació era una obligació de l'estat i no es prohibia l'exercici de l'ensenyament privat sempre, això sí, que no tengués fins polítics.

La religió deixaria de ser assignatura però no es prohibia l'estudi de la història de les religions, amb especial atenció a la catòlica, dins el currículum escolar. I en el cas que les famílies de l'alumnat demanassinn que s'ensenyàs religió, l'estat havia de posar els mitjans necessaris per tal que es pogués impartir, però sempre fora del currículum i de l'horari escolar.

L'ensenyament seria gratuït, especialment al nivell primari, i s'establia un 25 % de matèries gratuïtes al nivell universitari.

El sistema educatiu es dividiria en etapes:

- el primer nivell o nivell primari, dividit en dues etapes: la voluntària, de quatre a sis anys, i la bàsica de sis a dotze anys,
- el nivell secundari, dividit també en dues etapes: la prolongació de la primària, de dotze a quinze anys, i la preparació per a estudis universitaris, de quinze a devuit anys,
- el nivell superior correspondria als estudis universitaris.

Una altra de les seves preocupacions era l'educació d'adults.

L'any següent, el 1932, es va aprovar un decret sobre la inspecció de l'ensenyament primari: l'inspector, a més de ser un funcionari que controlàs la correcta aplicació de la llei, havia de tenir, també, una funció orientadora la qual cosa suposava que no era una figura només administrativa sinó que havia de tenir una formació pedagògica.

Es varen crear també les Juntes d'Inspectors amb l'objectiu que els inspectors fessin feina de manera coordinada.

Però durant el Bienni Conservador (1933 - 1935) el govern del Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, dins la seva línia que s'ha anomenat contrarreforma, va suprimir la Inspección Central de Educación amb l'excusa que no hi havia pressupost.

LA COEDUCACIÓ

Una de les característiques del sistema escolar fins arribar a la Segona República era la discriminació per sexes, una educació diferenciada per a nines i nins que reforçava els papers i rols socialment establerts. Però durant els anys de la Segona República es va impulsar la coeducació, que no vol dir només educació mixta, ja que la coeducació que en aquell moment es coneixia feia referència a l'educació en un mateix espai però amb grup de nines i nins separats i amb un ensenyament diferent i amb un contingut curricular diferent. Per primera vegada va ser prioritari escolaritzar les nines, la majoria de les quals fins aleshores es dedicaven a fer "costura". La coeducació era la primera passa per aconseguir una societat més igualitària i democràtica.

Aquest fet va causar un gran escàndol perquè un ensenyament igual per als dos sexes, dins la mateixa aula i amb un únic currículum no era ben vist. L'església serà la principal opositora a la coeducació ja que considerava que les nines s'havien de preparar per a les tasques domèstiques, per tant havien d'aprendre a cosir i a brodar, a més de resar.

No obstant, la coeducació no va ser una realitat a les escoles de les nostres illes on hi continuarà havent escoles unitàries o graduades de nins i de nines. A més, amb l'arribada al poder de la dreta, l'any 1933, la coeducació

va ser suprimida a primària i la intenció era que se suprimís a la resta d'etapes educatives.

LA FORMACIÓ DELS DOCENTS

Per poder dur a terme tots els canvis que proposava el nou govern de la República era necessari un nou tipus de docent: mestres més ben formats, mestres conscienciats de la importància de la seva tasca, mestres més valorats per l'administració i per la societat en general...

Pel que fa a la formació dels docents la gran passa va esser la creació l'any 1932 de la Secció de Pedagogia a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Madrid. I la carrera de Magisteri va esser elevada a la categoria universitària.

"De ahora en adelante, quien elija la profesión de maestro, pudiendo seguir otros caminos, lo hará porque a ello le impulse la vocación". Paraules de Rodolfo Llopis, Director General de Primera Enseñanza entre 1931 i 1933 i que deixen ben clares les seves intencions: allunyar de la docència els mediocres i els mancats de vocació.

El decret de 29 de setembre de 1931, publicat a la Gaceta de Madrid de dia 30, estableix el nou pla d'estudis de magisteri.

Per accedir als estudis de magisteri havien de tenir setze anys, haver cursat els estudis de batxillerat i passar una prova de selecció, que no seria fàcil. Els aspirants que superaven aquesta prova d'ingrés havien de cursar tres anys d'estudis teòrics a l'Escola Normal, i un de pràctiques a les escoles que les Normals tenien adscrites, les Annexes, o a una escola de titularitat pública, amb un sou de tres mil pessetes anuals. I els mestres que superassin aquests quatre anys ja serien mestres funcionaris, sense oposicions, i ingressarien a l'escalafó general del Magisteri Nacional.

Fins a l'entrada en vigor d'aquest Pla Professional hi havia les Escoles Normals masculines i femenines i un altre dels canvis va esser la unificació en una única Escola Normal de Magisteri Primari.

També es varen millorar les condicions econòmiques dels mestres. Així, va quedar per a la història la dita "passar més gana que un mestre d'escola".

LES MESTRES I ELS MESTRES DE SANTA MARIA

L'any 1927 per la Reial Ordre 1263 de 5 d'octubre de 1927 (Gaceta del dia 15) l'escola unitària de nins que en aquell moment hi havia a Santa Maria es converteix en Escola Graduada amb tres seccions que provenien de dues unitàries de nins que ja hi havia i una altra de nova creació. En canvi la unitària de nines segueix essent unitària, cosa molt freqüent ja que generalment hi havia més poques nines que anassin a escola a seguir estudiant.

A la Graduada de nins durant la Segona República hi varen exercir:

- José Torrens Morro (01- 06 - 1930 / 01 - 10 - 1936 i 23 - 09 - 1940 / 23 - 10 - 1942)
- Felipe Company Calafat, Romanones (16 - 07 - 1918 / 8 - 10 - 1934)
- Joaquín Zapater Vidal
- Lorenzo Barceló Homar (01 - 10 - 1934 / 30 - 09 - 1936 i 01 - 01 - 1940 / 31 - 08 -1949)
- José Estarellas Aloy (12 - 11 - 1934 / 31 - 08 - 1969)

I a la unitària de nines:

- Benita Janer Pons (1 - 11 - 1922 / 9 - 10 - 1931)
- María Castelló Mulet (29 - 10 - 1931 / 29 - 08 - 1933)
- Margarita Mulet Quetglas (30 - 08 - 1933/ 30 - 09 - 1936 i 15 - 09 - 1937 / 31 - 12 -1941)

JOSÉ TORRENS MORRO

Va néixer a Búger dia 5 de juny de 1891, a les set del matí. Fill de José Torrens i de Sebastiana Morro, ambdós de Búger. Sabem que l'any 1912 son pare ja havia mort, per aquest motiu va ser exclòs del servei militar, per ser fill de viuda.

Tenia el títol de Mestre Elemental amb la nota d'aprovat (2 de febrer de 1912) i el número 8197 de l'escalafó de mestres d'escoles públiques.

Va estar com a interí a les escoles d'Eivissa, des del maig de 1912 fins a l'agost de 1913, amb un sou de cinc-centes pessetes, Ciutadella (1914 - 1915), la Soledat de Palma (1915 - 1916), Sant Antoni Abat (1917 - 1918) i Banyalbufar (1918 - 1919). Després, per un concurs d'interins, va obtenir plaça com a propietari provisional a l'Escola Nacional de Lasarte (Hernani), al País Basc i estant allà per oposicions restringides va obtenir la plaça definitiva. L'any 1915 va tornar a Sant Antoni Abat per permuta amb el mestre basc José Barbé Iarza i el seu darrer destí va ser a Santa Maria per trasllat.

Va prendre possessió en propietat de la plaça a l'Escola Graduada de Santa Maria el dia 1 de juny de 1930 nomenat per Real Orden de 20 d'abril del mateix any publicada a la *Gaceta de Madrid* el dia 8 de maig amb un sou de tres mil pessetes i hi va romandre un total de sis anys i quatre mesos amb diferents ascensos i els corresponents augments de sou (3500 i 4000 pessetes). Va esser nomenat director propietari el 15 de gener de 1935 amb una gratificació de cent pessetes anuals, càrrec que ja venia ocupant com a interí amb efectes econòmics des del dia 9 d'octubre de 1934, dia següent al que es produís la vacant, amb la mateixa gratificació també de cent pessetes. També consta al llibre de nòmines a la secció d'adults el març de 1936.

Va ser suspès de sou i feina pel Governador Civil amb data de 5 de novembre del 1936 (BOE del dia 7) a partir de l'1 d'octubre, ja que hi va haver uns informes duríssims per part d'informadors anònims per la seva pertinença a les esquerres i per haver participat a diferents mítings. També va esser inhabilitat per a càrrecs directius i de confiança a institucions culturals i d'ensenyament. però la seva plaça seguia essent la de Santa Maria, de fet hi havia un substitut i no es cobria definitivament, fins que ell hi va tornar el 23 de setembre de 1940.

Va morir el 23 d'octubre de 1942, dos anys després d'haver tornat a Santa Maria. Només tenia cinquanta-un anys.

Segons l'historiador Martí Canyelles li deien "el mestre vermell" perquè sempre tenia la cara molt vermella, fet que ha estat corroborat per un veí del poble que havia estat alumne seu.

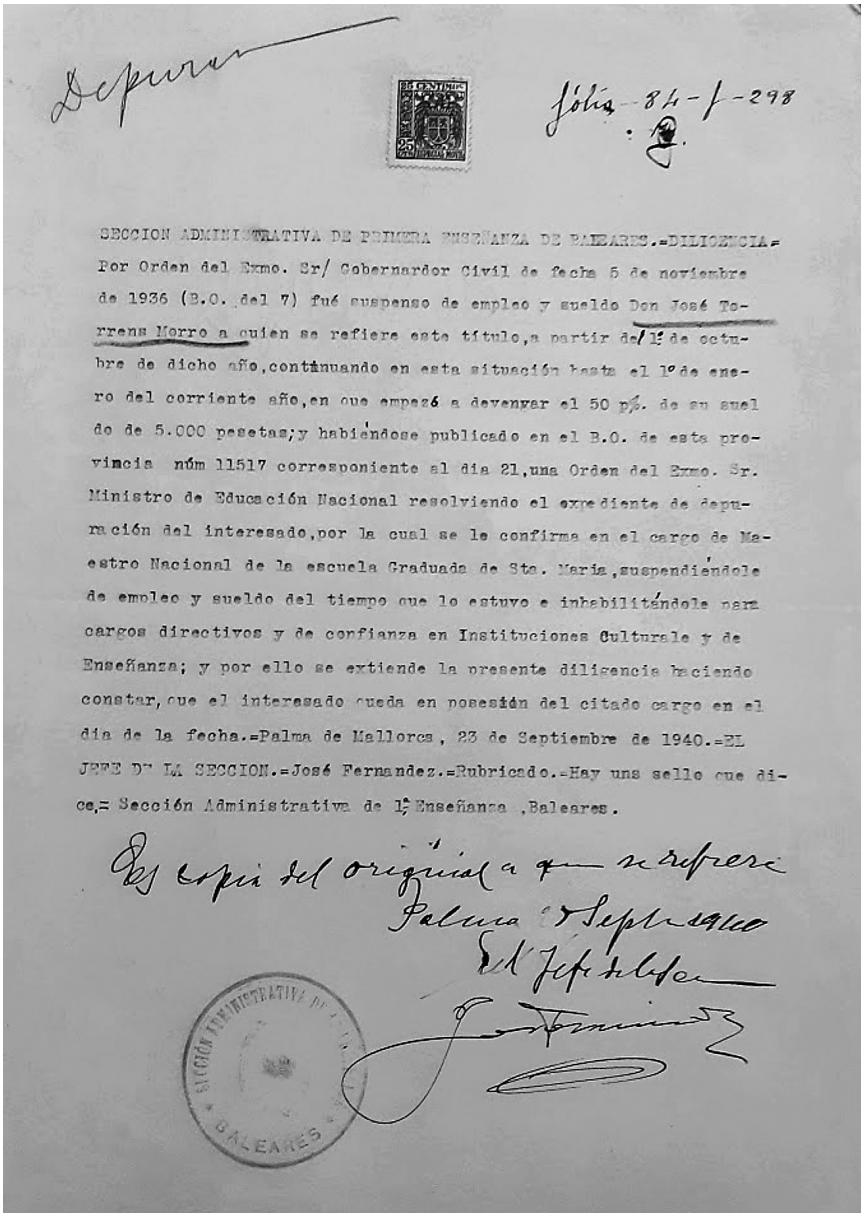

Depuración

fólio 84-1-298

SECCION ADMINISTRATIVA DE PRIMERA ENSEÑANZA DE BALEARES.=DILIGENCIA= Por Orden del Excmo. Sr/ Gobernardor Civil de fecha 5 de noviembre de 1936 (B.O. del 7) fué suspenso de empleo y sueldo Don José Torrens Morro a quien se refiere este título,a partir de 1º de octubre de dicho año,continuando en esta situación hasta el 1º de enero del corriente año,en que empezó a devengar el 50 p%. de su sueldo de 5.000 pesetas;y habiéndose publicado en el B.O. de esta provincia núm 11517 correspondiente al dia 21,una Orden del Excmo. Sr. Ministro de Educación Nacional resolviendo el expediente de depuración del interesado,por la cual se le confirma en el cargo de Maestro Nacional de la escuela Graduada de Sta. María,suspendiéndole de empleo y sueldo del tiempo que lo estuvo e inhabilitándole para cargos directivos y de confianza en Instituciones Culturale y de Enseñanza; y por ello se extiende la presente diligencia haciendo constar,que el interesado queda en posesión del citado cargo en el dia de la fecha.=Palma de Mallorca, 23 de Septiembre de 1940.=EL JEFE DE LA SECCION.=José Fernandez.=Rubricado.=Hay uns sello que dice,= Sección Administrativa de 1ª Enseñanza .Baleares.

Es copia del original a que me refiero

Palma 7 Septiembre

El Jefe de la Sección

SECCION ADMINISTRATIVA DE 1ª ENSEÑANZA BALEARES

Resolució de l'expedient de depuració de José Torrens (Font: AMEIB)

FELIPE COMPANY CALAFAT

Va néixer a Consell dia 26 de febrer de 1874.

Tenia el títol de Mestre Elemental, expedit el 5 de maig de 1903 i registrat al foli 63.

Va començar a exercir a Caimari el 9 de febrer de 1903 després d'aprovar les oposicions. D'allà passaria a Binissalem per concurs de trasllat i per permuta va arribar a Santa Maria on va començar a exercir el 16 de juliol de 1918, nomenament de dia 19 d'octubre, fins el 8 d'octubre de 1934, és a dir, un total de setze anys, dos mesos i vint-i-quatre dies amb diferents ascensos i els corresponents augments de sou.

Després de Santa Maria va anar a la Soledat (Palma) per concurs de trasllat i el 5 de novembre de 1936 per ordre de l'Excel·lentíssim Governador Civil va quedar suspès de sou i feina a partir de l'1 d'octubre. El 5 de maig de 1938 per acord de la Comisión Depuradora de la Enseñanza es va autoritzar la seva reposició provisional i va ser enviat a una secció de l'Escola Graduada de Nins d'Inca, de la qual va prendre possessió el 10 de maig. El 27 de juliol va ser suspès de sou i feina per un període de dos anys, traslladat fora de la província i amb la prohibició de sol·licitar vacants durant cinc anys i inhabilitat per a càrrecs directius i de confiança a institucions culturals i d'ensenyament. Va esser traslladat després a l'escola d'Amer (Girona) per haver complert els dos anys sense feina i sou.

JOAQUÍN ZAPATER VIDAL

Va néixer a Oviedo.

Tenia el títol de Mestre de Primer Ensenyament

El trobam a la llista d'opositors aprovats a la convocatòria anunciada per Reial Ordre de 16 de juny de 1925 amb 166,4 punts (el primer en tenia 171)

El mes d'agost de 1927 és enviat a la secció graduada de Santa Eulalia - Onis (Oviedo).

Va arribar a Santa Maria per trasllat, com a propietari el 2 de juliol de 1928 (nomenament de 28 de maig) amb un sou de 3000 pessetes.

A la revista El Magisterio Español de dia 30 de març de 1928 es publica el seu nomenament per a la direcció de l'escola

Pel juliol de 1933 encara consta al llibre de nòmines però trobam un nomenament per a Altea al diari *El Día* d'Alacant de 20 de juny de 1933.

JOSÉ ESTARELLAS ALOY

Va néixer a Ciutat a les 14 hores del dia 17 de maig de 1908, fill de José Estarellas Llinás, de Bunyola, i de María Aloy Salom, de Ciutat.

Va obtenir el títol de Mestre de Primer Ensenyament amb la nota d'aprovat a l'Escola Normal de Magisteri Primari de Palma (14 d'octubre de 1933) registrat al foli 37, número 658 de la secció de títols.

Tenia també el títol de Batxiller obtingut a l'Institut Nacional de Segon Ensenyament de Ciutat. Al diari *El día gráfico* del dissabte 5 de novembre de 1927 surt la nota que diu que el rector ha signat el títol de batxillerat de l'institut de Palma a favor de José Estarellas.

El seu primer destí va esser com a mestre interí a Porreres, escola a la qual va arribar per instància, d'aquí passaria a s'Arracó (Andratx) també com a interí; després de fer oposicions va arribar a Santa Maria, i finalment va estar a les escoles de Llevant i Jafuda Cresques, ambdues a Ciutat.

Va esser nomenat mestre de Santa Maria en virtut d'oposició (D. i O.M. de 23 - 10 -1934, Gaceta del 25) el 23 d'octubre de 1934, va prendre possessió el 12 de novembre i va romandre a Santa Maria fins el 31 d'agost de 1969, un total de trenta-quatre anys, un mes i vint-i-nou dies. Durant tots aquests anys va tenir molts d'ascensos i augments de sou: 3000, 4000, 5000, 6000, 7200, 8400, 10800, 14040, 15500, 23400, 25560, 27600, 28800, 112608, 119646, 124572, 166308 pessetes anuals.

Va ser depurat sense sanció ja que els informes presentats sobre ell varen ser bons.

El 18 de febrer de 1955 va sol·licitar permís per dedicar-se a fer classes particulars, permís que li va ser concedit en data de 24 de febrer, això sí, sense utilitzar el local, el mobiliari i el material escolar, i fora de l'horari lectiu.

El 7 de desembre de 1963 va ser nomenat director de l'Agrupació Escolar Mixta (quatre unitats).

Pel març de 1968 es va fer càrrec d'una altra secció de l'escola que li va ser acumulada perquè el mestre titular, Andrés Bestard Más, tenia un mes de llicència per malaltia.

Després va passar a Ciutat per concurs de trasllat, primer a l'escola Llevant i després a Jafuda Cresques, on es va jubilar forçosament el 10 d'abril de 1978, amb quasi setanta anys i després de quaranta-tres anys, sis mesos i sis dies de feina.

LORENZO BARCELÓ HOMAR

Va néixer a les 6 de l'horabaixa de dia 12 de febrer de 1900 a Binissalem, fill de Pedro Barceló Capó i de Catalina Homar Picornell, ambdós de Ciutat.

Tenia el títol de Mestre de Primer Ensenyament expedit el dia 12 de gener de 1924 i registrat al foli 17, número 111. Era sergent de l'exèrcit a la reserva.

Va començar a exercir a l'escola de Sant Agustí (Sant Josep), després va estar a les escoles de Deià, Porto Cristo, i Santa Margalida. Després de fer oposicions va ser destinat a Used y Bara (Osca), per tornar després a Mallorca a l'escola de Sant Llorenç des Cardassar, fins que va arribar a Santa Maria pel setembre de 1934, començant a exercir allà dia 1 d'octubre amb un sou de 4000 pessetes.

Just dos anys més tard, l'1 d'octubre de 1936, va ser traslladat per Ordre Governativa a la secció graduada de l'escola de Son Espanyolet. El dia 15 de setembre de 1937 (nomenament de dia 11) va ser reintegrat a l'escola de Santa Maria, depurat sense sanció perquè els informes varen ser excel·lents, però va ser mobilitzat, i pel febrer de 1938 es va incorporar a l'exèrcit com a Tinent de Complement i va ser destinat primer a la central telegràfica de Palma com a censor i després al centre de construcció de bateries de costa al cap Salines.

Va ser depurat sense sanció.

En deixar l'exèrcit es va incorporar a Santa Maria dia 1 de gener de 1940 on va romandre fins el 31 d'agost de 1949. En total va exercir a l'escola de Santa Maria onze anys i vuit mesos.

Els darrers anys els va passar a l'escola de la Vileta, de Ciutat on va exercir fins a la seva mort el 9 d'agost de 1954.

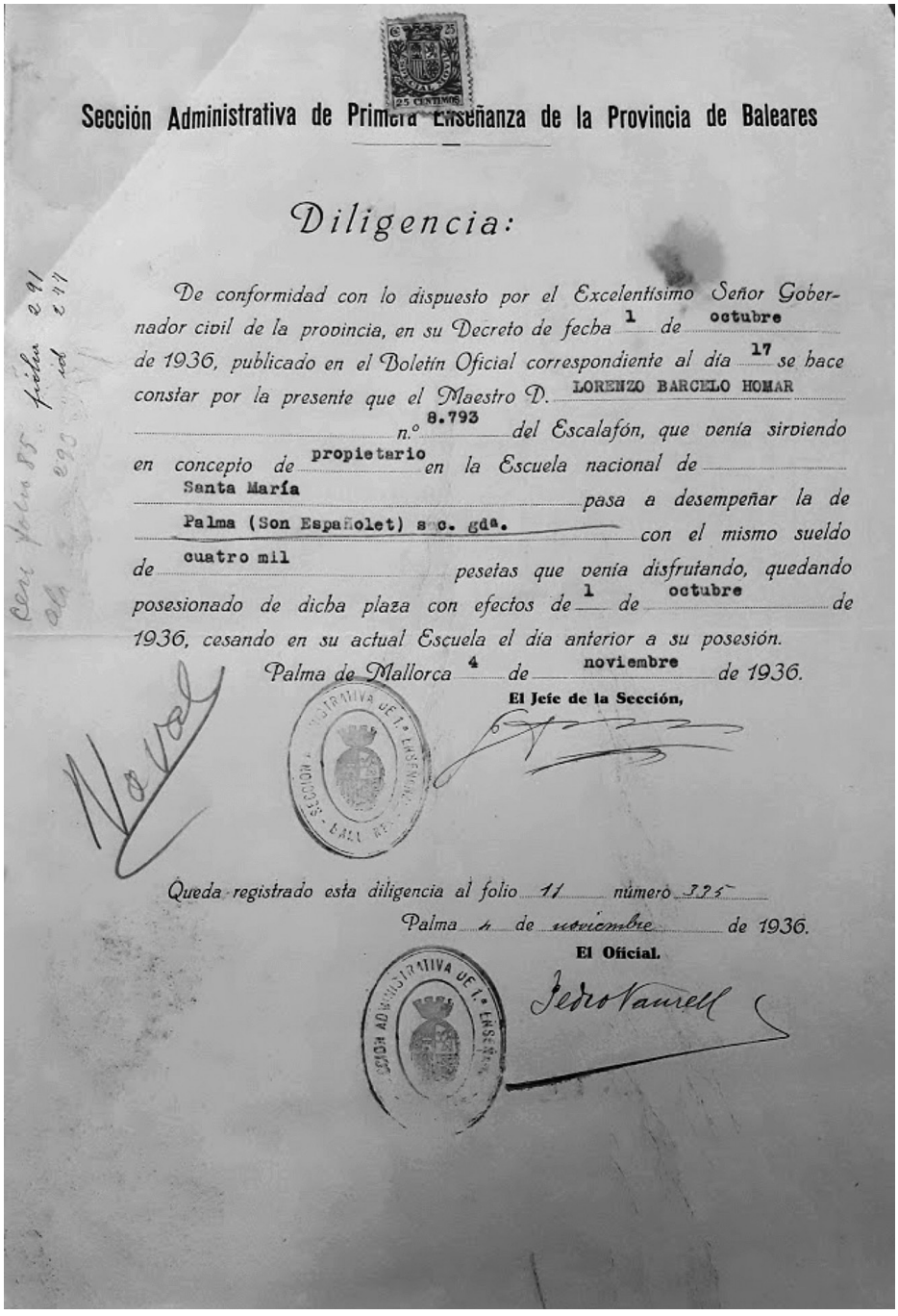

Sección Administrativa de Primera Enseñanza de la Provincia de Baleares

Diligencia:

De conformidad con lo dispuesto por el Excelentísimo Señor Gobernador civil de la provincia, en su Decreto de fecha 1 de octubre de 1936, publicado en el Boletín Oficial correspondiente al día 17 se hace constar por la presente que el Maestro D. LORENZO BARCELO HOMAR n.º 8.793 del Escalafón, que venía sirviendo en concepto de propietario en la Escuela nacional de Santa María pasa a desempeñar la de Palma (Son Españolet) s. c. gdª. con el mismo sueldo de cuatro mil pesetas que venía disfrutando, quedando posesionado de dicha plaza con efectos de 1 de octubre de 1936, cesando en su actual Escuela el dia anterior a su posesión.

Palma de Mallorca 4 de noviembre de 1936.

El Jefe de la Sección,

Queda registrado esta diligencia al folio 11 número 325

Palma 4 de noviembre de 1936.

El Oficial.

Cessament a Santa Maria de Lorenzo Barceló (Font: AMEIB)

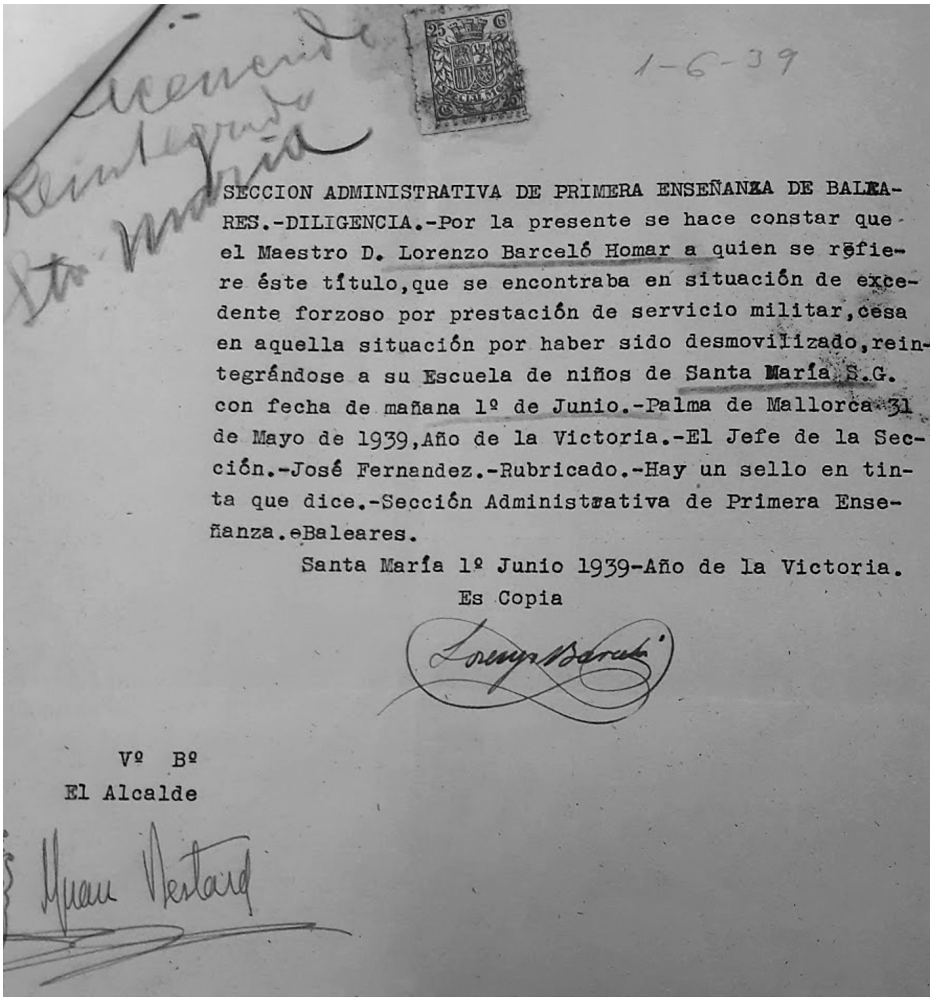

Licencia
Reintegro
Sta María

1-6-39

SECCION ADMINISTRATIVA DE PRIMERA ENSEÑANZA DE BALEARES.-DILIGENCIA.-Por la presente se hace constar que el Maestro D. Lorenzo Barceló Homar a quien se refiere éste título, que se encontraba en situación de excedente forzoso por prestación de servicio militar, cesa en aquella situación por haber sido desmovilizado, reintegrándose a su Escuela de niños de Santa María S.G. con fecha de mañana 1º de Junio.-Palma de Mallorca 31 de Mayo de 1939, Año de la Victoria.-El Jefe de la Sección.-José Fernandez.-Rubricado.-Hay un sello en tinta que dice.-Sección Administrativa de Primera Enseñanza.eBaleares.

Santa María 1º Junio 1939-Año de la Victoria.

Es Copia

Lorenzo Barceló

Vº Bº
El Alcalde

Document de desmobilització de Lorenzo Barceló (Font: AMEIB)

BENITA MARGARITA JANER PONS

Va néixer a Ferreries a les 2 del matí de dia 9 d'octubre de 1861, filla de Miguel Janer i de María Pons.

Va fer constar la seva suficiència a l'Escola Normal de Palma el dia 26 de setembre de 1884. Tenia el títol de Mestra Elemental expedit el 15 de gener de 1887. Figurava al primer escalafó amb el número 6243.

Abans d'arribar a Santa Maria, que seria el seu darrer destí, va passar per l'escola de Vilafranca, nomenada per la Junta Provincial de Instrucción Pública on va estar durant vuit mesos des del 24 de febrer de 1887 fins el 24 d'octubre del mateix any.

Va estar després a Ferreries (Menorca), nomenada pel Rectorat de Barcelona durant dos anys, onze mesos i tres dies, des del 28 d'abril de 1906 a l'1 d'abril de 1909.

A continuació va passar per les escoles de Santanyí, Biniali, Deià i Puigpunyent, sempre com a interina, fins que estant a Puigpunyent lloc va passar a ser propietària el dia 1 de juliol de 1918.

A Santa Maria hi va arribar en virtut de la llei de consort, el seu marit era Antonio Obrador Riera, va començar a fer-hi classes el dia 1 de novembre de 1922 (nomenament de 6 d'octubre) amb un sou anual de 2500 pessetes, i hi va romandre fins el 9 d'octubre de 1931, poc temps d'estrenada la República. Estant allà va tenir dos ascensos: 3000 i 4000 pessetes.

Es va jubilar el 9 d'octubre de 1931 a Santa Maria per complir l'edat reglamentària, setanta anys, "dejando patentizado su celo y laboriosidad posible, a favor de la enseñanza, para durante el tiempo que ha regentado la referida escuela", segons diu un escrit del batle que deixa constància del seu cessament com a mestra. Li faltaven vint-i-dos dies per complir nou anys de docència a Santa Maria.

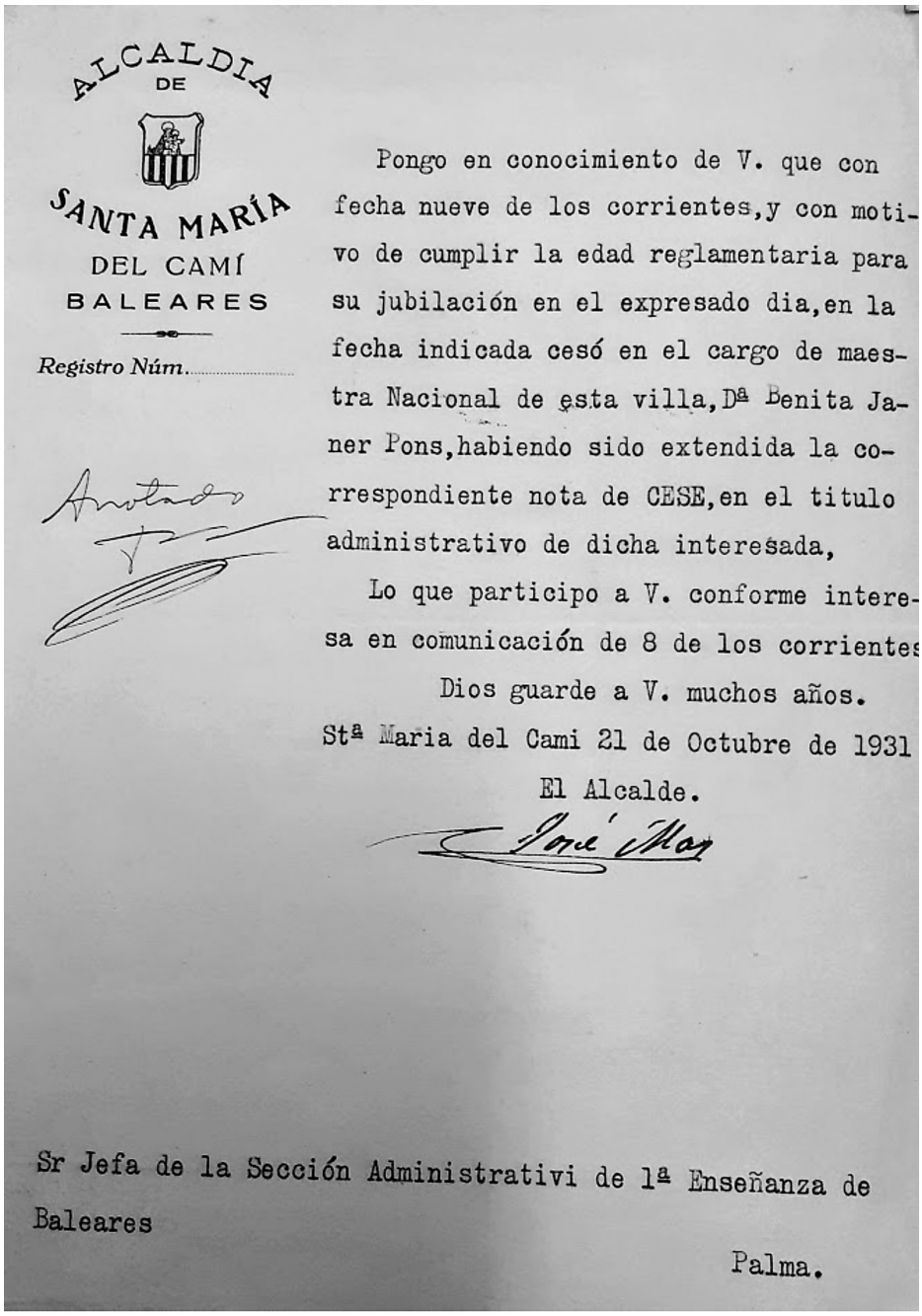

ALCALDIA
DE
SANTA MARÍA
DEL CAMÍ
BALEARES

Registro Núm......

Pongo en conocimiento de V. que con fecha nueve de los corrientes, y con motivo de cumplir la edad reglamentaria para su jubilación en el expresado dia, en la fecha indicada cesó en el cargo de maestra Nacional de esta villa, Dª Benita Janer Pons, habiendo sido extendida la correspondiente nota de CESE, en el titulo administrativo de dicha interesada,

Lo que participo a V. conforme interesa en comunicación de 8 de los corrientes

Dios guarde a V. muchos años.

Stª Maria del Cami 21 de Octubre de 1931

El Alcalde.

José Mas

Sr Jefa de la Sección Administrativi de 1ª Enseñanza de Baleares

Palma.

Document de cessament a Santa Maria per jubilació de Benita Margarita Janer (Font: AMEIB)

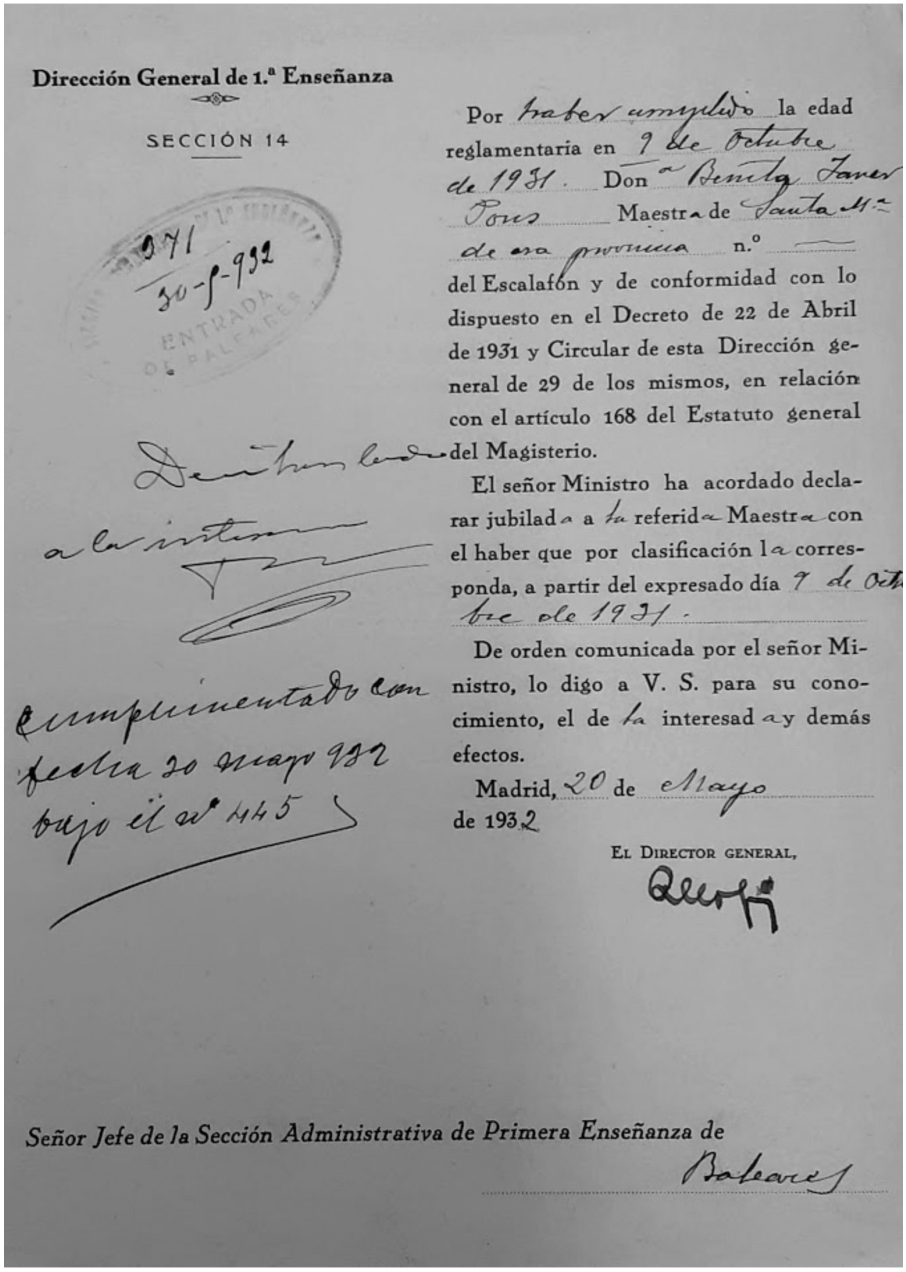

Dirección General de 1.ª Enseñanza

SECCIÓN 14

971
30-5-932
ENTRADA
BALEARES

Por haber cumplido la edad reglamentaria en 9 de Octubre de 1931. Don.ª Benita Janer Pons Maestra de Santa M.ª de esa provincia n.º —— del Escalafón y de conformidad con lo dispuesto en el Decreto de 22 de Abril de 1931 y Circular de esta Dirección general de 29 de los mismos, en relación con el artículo 168 del Estatuto general del Magisterio.

Devuelto a la interesada

El señor Ministro ha acordado declarar jubilada a la referida Maestra con el haber que por clasificación la corresponda, a partir del expresado día 9 de Octubre de 1931.

Cumplimentado con fecha 20 mayo 932 bajo el nº 445

De orden comunicada por el señor Ministro, lo digo a V. S. para su conocimiento, el de la interesada y demás efectos.

Madrid, 20 de Mayo de 1932

El Director general,

Señor Jefe de la Sección Administrativa de Primera Enseñanza de Baleares

Document de jubilació
de Benita Margarita Janer (Font: AMEIB)

MARÍA CASTELLÓ MULET

Va néixer a Palma dia 4 d'abril de 1902, filla de Mateo Castelló Cañellas, de Palma, i de Jerónima Mulet Frau, de Marratxí.

Tenia el títol de Mestra de Primer Ensenyament (13 - 07 -1921) obtingut a l'Escola Normal de Balears, registrat la foli 24 número 21.

Santa Maria va esser el seu primer destí, es va incorporar el 29 de setembre de 1931 (nomenament de dia 28) com a interina amb un sou de 2000 pessetes per

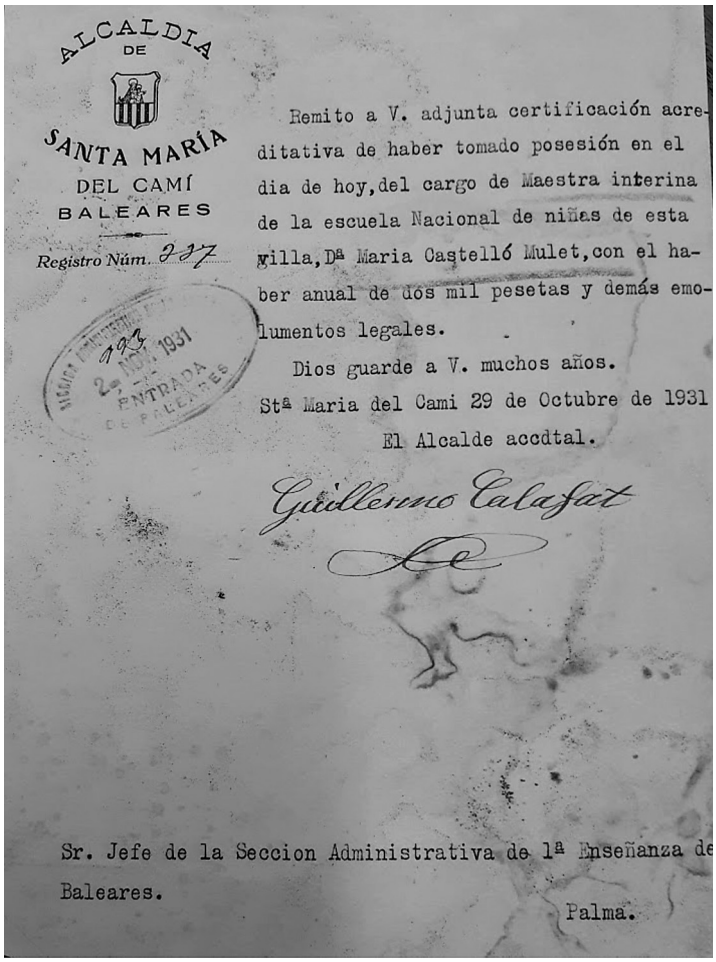

ALCALDIA DE SANTA MARÍA DEL CAMÍ BALEARES

Registro Núm. 237

2 NOV 1931 ENTRADA

Remito a V. adjunta certificación acreditativa de haber tomado posesión en el dia de hoy, del cargo de Maestra interina de la escuela Nacional de niñas de esta villa, Dª Maria Castelló Mulet, con el haber anual de dos mil pesetas y demás emolumentos legales.

Dios guarde a V. muchos años.

Stª Maria del Cami 29 de Octubre de 1931

El Alcalde accdtal.

Guillermo Calafat

Sr. Jefe de la Seccion Administrativa de 1ª Enseñanza de Baleares.

Palma.

Document de presa de possessió a Santa Maria de María Castelló (Font: AMEIB)

ocupar la plaça de Benita Margarita Janer Pons. Hi va estar durant un any i deu mesos, fins el 29 d'agost de 1933 amb un ascens i un augment de sou a 3000 pessetes. A l'escrit de cessament signat el 29 d'agost de 1933 diu "quedando este Consejo Local de Enseñanza altamente satisfecho del celo , laboriosidad y buen acierto que deja demostrado en sus funciones de enseñanza la referida Sra. Doña María Castelló". Era el vicepresident d'aquest Consell Escolar de Primer Ensenyament Miquel Nigorra Reinés.

Després va anar a l'escola del Pla de na Tesa, a ses Marjades de Sóller per oposició, una altra vegada al Pla de na Tesa per trasllat, a la Soledat de Palma per trasllat i finalment a la Secció Graduada Annexa a l'Escola de Magisteri.

Va ser depurada sense sanció.

No s'han trobat dades de la seva jubilació.

MARGARITA MULET QUETGLAS

Va néixer a Inca a les set del matí de dia 24 de juliol de 1909, filla d'Antonio Mulet Martorell i de Margarita Quetglas Prats, ambdós d'Inca. De la seva vida personal sabem que va tenir com a mínim vuit fills, un dels quals va morir molt jove.

Va fer constar la seva suficiència a l'Escola Normal de Balears. Tenia el títol de Mestra de Primer Ensenyament de l'Escola Normal de Balears expedit el 18 de juny de 1931 i registrat al foli 34, número 464, llibre tercer, atorgat pel Govern de la República poc temps després de la seva implantació a l'Estat Espanyol.

Era catequista oficial del Bisbat fet que l'autoritzava a ensenyar catecisme i li permetia ostentar la facultat de tenir seient distingit a les funcions de tal gènere que se celebrassin a la seva parròquia, i també era Perit Agrícola o Regent Tècnic d'explotacions agrícoles.

Va començar la seva tasca docent a Ariany on va exercir durant dos anys, dos mesos i vint-i-nou dies. Per concurs general de trasllats va ocupar la plaça a l'Escola Unitària de Nines de Santa Maria el 30 d'agost de 1933 (nomenament de dia 25) on va estar fins el 20 de setembre de 1936, és a dir, un total de tres anys i un mes amb un sou de 3000 pessetes, que després d'un ascens varen esser 4000.

Dia 1 d'octubre de 1936, per disposició del Governador Civil, va passar a Palma, a l'Escola Graduada de Santa Catalina, on va exercir durant onze

Certificación

EXPEDIENTE de estudios de la alumna Doña Margarita Mulet y Ramis natural de Inca provincia de Baleares

Verificó el examen de ingreso con la calificación de Aprobado en la Escuela Normal Superi de Maestras de Baleares el día 4 de Junio de 1924

CURSOS en que se ha matriculado	ESTABLECIMIENTOS en que ha cursado	CLASE de enseñanza	Asignaturas	Notas obtenidas en el examen Ordinario	Extraord.º	PREMIOS que ha obtenido	CASTIGOS que le han sido impuestos
			Religión e Hª Sagrada	Sobresaliente			
			Pedría y Pª de la Literatura	Notable			
			Aritmética y Geometría	Notable			
			Historia	Sobresaliente			
1924 – 1925	Normal-Baleares	O.	Geografía	Notable			
			Física	Notable			
			Caligrafía	Sobresaliente			
			Dibujo	Notable			
			Labores		Aprobada		
			Religión y Moral	Sobresaliente			
			Gramática	Notable			
			Pedagogía	Notable			
			Historia	Sobresaliente			
			Geografía	Sobresaliente			
1925 – 1926	Normal-Baleares	O.	Aritmética y Geometría	Sobresaliente			
			Caligrafía	Notable			
			Dibujo	Sobresaliente			
			Música	Sobresaliente			
			Labores	Notable			
			Pedagogía	Notable			
			Gramática	Sobresaliente			
			Historia	Sobresaliente			
			Geografía	Sobresaliente			
1926 – 1927	Normal-Baleares	O.	Hª Natural	Sobresaliente			
			Física	Sobresaliente			
			Francés	Notable			
			Labores	Notable			
			Prácticas de Enseñanza	Aprobado			
			Aritmética	Sobresaliente			
			Hª de la Pedagogía	Notable			
			Hª de la Literatura	Sobresaliente			
			Historia	Sobresaliente			
			Geografía	Sobresaliente			
1927 – 1928	Normal-Baleares	O.	Química	Sobresaliente			
			Francés	Notable			
			Economía doméstica	Sobresaliente			
			Derecho	Sobresaliente			
			Prácticas de Enseñanza	Aprobado			

Certifico: la exactitud de estos datos conforme con los asientos que obran en esta Secretaría de mi cargo

Palma 18 Agosto 1928

Vº Bº
La Directora accidental
Carmen Carcaño

La Secretaria
María Valladares

Document de certificació d'estudis de Margarita Mulet (Font: AMEIB)

mesos i catorze dies, fins el 14 de setembre de 1937.

El sendemà mateix es va reincorporar a la seva plaça de Santa Maria que va ocupar durant quatre anys, tres mesos i setze dies, fins el 31 de desembre de 1941.

Dia 8 de març de 1938 el Tribunal Depurador Provincial va decidir per unanimitat no formular cap càrrec contra ella i per tant va esser depurada sense sanció.

El dia 1 de gener de 1942 va passar a l'Escola Femenina de Pràctiques on va exercir fins el 12 de març de 1966, quan es va jubilar per impossibilitat física, als 56 anys. De fet, havia estat de baixa durant diversos períodes per diferents motius (lesió cardíaca, baixa per maternitat allargada per malaltia, malaltia agreujada per la mort d'un fill a l'octubre de 1946...)

Alumnes i mestres,
15 de setembre de 1935
(Font: foto cedida por particular)

El Gobierno Provisional de la República Española

y en su nombre

El Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes:

Considerando que, conforme a las disposiciones y circunstancias prevenidas por la actual legislación,

Doña Margarita Mulet Quetglas,

natural de Inca, provincia de Baleares, de edad de 21 años,

ha hecho constar suficiencia en la Escuela Normal de Baleares,

expido el presente

Título de Maestra de primera enseñanza,

que autoriza a la interesada para ejercer, con arreglo a las leyes y reglamentos vigentes la profesión de Maestra.

Dado en Madrid a 18 de Junio de 1931

La interesada,

Margarita Mulet

Por el señor Ministro,
El Director general de primera enseñanza,

El Jefe de la sección,

Registro especial de la Sección de Títulos, folio 91 núm. 1569.

Títol de mestra de
Margarita Mulet (Font: AMEIB)

TOT S'ACABA

Però l'1 d'abril de 1939 s'acaba la guerra i comença l'aniquilació de tot allò que la República havia intentat bastir. Els docents varen esser el col·lectiu professional que va patir la repressió més dura i les mesures punitives varen ser diverses. Molts es varen exiliar, els que no varen partir varen ser depurats imolts sancionats: alguns varen ser traslladats a una nova destinació de Mallorca, d'altres illes o de la Península, altres varen ser jubilats de manera anticipada, un bon número de docents va ser castigat amb la retirada de sou i feina o separats definitivament del servei.Un futur més tràgic varen tenir els vint-i-tres mestres que varen ser assassinats, com Fernando Leal, inspector d'Ensenyança Primària, que en temps de la República havia clausurat moltes escoles de monges. Es va obligar a tots els docents a manifestar la seva adhesió al nou règim.

Amb el cop d'estat de juliol de 1936, la Guerra Civil Espanyola i la instauració de la dictadura franquista, l'àmbit de l'ensenyament va patir un gir radical, que va posar fi als avenços assolits durant el període republicà. En primer lloc, es va anul·lar l'educació laica, la religió va tornar ser matèria obligatòria i es va ordenar penjar crucifixos a totes les aules. També es va suprimir l'ensenyament de qualsevol llengua que no fos el castellà: durant el mes d'octubre el governador civil, Mateu Torres Bestard, va decretar que en els centres d'ensenyament totes les explicacions havien de ser en castellà i que la llengua "vernácula solo se utilizará para esclarecer vocablos o expresiones cuyo sentido no acertaran a comprender".

Es va posar fi a l'educació mixta amb la separació entre nins i nines a tots els centres: la segregació per sexes a l'escola va ser taxativa, i es va imposar un model ideal de dona submisa a l'home i a l'estat, gràcies, sobretot, a la Sección Femenina, branca femenina de la Falange Española que predicava els valors conservadors i catòlics del règim franquista.

La bandera nacional també havia d'onejar a totes les escoles.

La política educativa del franquisme es basarà en la famosa exclamació

que el 12 d'octubre de 1936 va proferir el general Millán Astray davant Miguel de Unamuno, rector de la Universitat de Salamanca: "¡Abajo la inteligencia!" ¡Viva la muerte!"

S'havia acabat la llibertat de pensament. Segons les consignes franquistes, el poble no tenia perquè entendre. Li bastava creure i obeir.

BIBLIOGRAFIA

- BLASI, Sara; MARQUÈS Salomó i RIBALTA, Mariona, "Mestres de la República. Com era l'escola que Franco va destruir", *Sapiens* (gener 2006), pàg. 24 -55
- CARRIÓ VILLALONGA; Pere, DOMÈNECH BESTARD, Manel V. i RAMIS CALDENTEY, Antoni, *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República,* Edicions Talaiots, S,L., Palma, 2015
- OLIVER, Jaume, *Escola i societat (L'ensenyament a les Illes en el segle XX),* Editorial Moll, Palma, 1978
- OLIVER, Jaume i SEGUÍ, Miquel, *Guillem Forteza. Arquitecte escolar,* Govern Balear / Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Palma, 1993
- PORTELL, Raimon i MARQUÉS, Salomó, *Els mestres de la República en imatges,* Ara Llibres S.L., Barcelona, 2007
- SUREDA, Bernat, *L'educació a les Balears en el segle XX,* Edicions Documenta Balear, Palma, 2000

La informació sobre els mestres i les mestres s'ha obtingut de la consulta dels expedients personals de la Secció administrativa de l'AMEIB (Arxiu-Museu d'Educació de les Illes Balears)

MARGARITAS, FLECHAS I FLECHAS AZULES: ESTRUCTURA I ORGANITZACIÓ DE LA SECCIÓ FEMENINA DE LA FALANGE ESPANYOLA A SANTA MARIA (1937-1939)

Maria del Camí Dols Martorell
Doctora en Història
Institut d 'Estudis Hispànics en la Modernitat (IEHM)
Universitat de les Illes Balears
Plaça Escola Can Capó, 2
mariadelcamidols@gmail.com
T. 651 197 099

RESUM

La Secció Femenina va ser la branca femenina del partit Falange Espanyola, i posteriorment de FET de les JONS. La Secció Femenina es va constituir a Madrid l'any

1934, i va estar en vigor fins al 1977.

Educar les dones, formar-les, adoctrinar-les i, fins i tot, tutelar-les eren els principis de la Secció Femenina. Les integrants d'aquest cos rebien cada dia un missatge amb els continguts següents: qui era la dona espanyola, com s'havia de comportar i quines havien de ser les seves expectatives.

Aquests objectius també varen arribar a Santa Maria del Camí. Així, a través de la correspondència mantinguda entre la Delegació Provincial de Falange (Palma) i la Delegació Local de Santa Maria, entre els anys 1937 i 1939, unes cartes custodiades a l'Arxiu Municipal de Santa Maria, s'han pogut conèixer l'estructura i l'organització de la Secció Femenina "santamariera".

PARAULES CLAU:

• *Secció Femenina de Falange,* • *nines,* • *educació,* • *"labores",* • *servei social.*

RESUMEN

La Sección Femenina fue la vertiente femenina del partido de Falange Española, que se constituyó a Madrid en 1934, y estuvo en vigor hasta el 1977.

Educar las mujeres, formarlas, adoctrinarlas e, incluso, tutelarlas eran los principios de la Sección Femenina. Las integrantes de este cuerpo recibían cada día un mensaje con los contenidos siguientes: quién era la mujer española, como se tenía que comportar y qué tenían que ser sus expectativas.

Estos objetivos también llegaron a Santa Maria del Camí. Así, a través de la correspondencia mantenida entre la Delegación Provincial de Falange (Palma) y la Delegación Local de Santa Maria, entre los años 1937 y 1939, unas cartas custodiadas al Archivo Municipal de Santa Maria, se han podido conocer la estructura y la organización de la Sección Femenina "santamariera".

PALABRAS CLAVE:

● *Sección Femenina de Falange,* ● *niñas,* ● *educación,* ● *"labores",* ● *servicio social.*

ABSTRACT

The Sección Femenina was the female branch of the Spanish Falange, which was established in Madrid in 1934, and was in force until 1977.

Educating women, training them, indoctrinating them and even protecting them were the principles of the Sección Femenina. The members of this organization received a message every day with the following contents: who was the Spanish woman, how she had to behave and what her expectations had to be.

These targets also reached Santa Maria del Camí. Thus, through the correspondence maintained between the Provincial Delegation of Falange (Palma) and the Local Delegation of Santa Maria, between 1937 and 1939, some letters kept in the Municipal Archive of Santa Maria, it has been possible to know the structure and organization of the "santamariera" Sección Femenina.

KEYWORDS:

● *Sección Femenina of the Falange,* ● *girls, education,* ● *"work",* ● *social service.*

1. INTRODUCCIÓ: UN BREU RECORREGUT PER LA HISTÒRIA DE FALANGE ESPANYOLA

En l'Espanya dels anys 30 del segle XX, mentre se sortia de la dictadura de Miguel Primo de Rivera per entrar dins la II República, fou en aquests moments, quan, el 29 d'octubre de 1933, José Antonio Primo de Rivera va pronunciar el discurs fundacional del partit de Falange Espanyola a Madrid.

Com que el moviment falangista no permetia a les dones poder formar-hi part, el seu dirigent va autoritzar la creació de la Secció Femenina de la Falange al 1934, de la qual, Pilar Primo de Rivera, germana del dirigent falangista, en fou la regent, fins a la dissolució de l'agrupació, en el 1977.

L'objectiu principal de la Secció Femenina era el de proporcionar un model de conducta per a les espanyoles basat en el catolicisme i nacionalisme, incidint en el seu paper de mares abnegades i esposes submises.

La visió falangista de la dona era la més tradicional. És a dir, per a ells, la dona es trobava supeditada a l'home, i com a conseqüència de les seves diferències, l'àmbit propi femení quedava reduït al privat, al domèstic, amb les seves funcions de mare i esposa. Per tant, l'ideal de dona falangista era el d'una dona femenina, abnegada, lligada a les tasques pròpies del seu sexe, submisa, austera, dedicada als altres, subordinada i complementària a l'home. Aquest ideal va veure, per primera vegada, la llum, el 28 d'abril de 1935, quan el cap de la Falange, José Antonio Primo de Rivera, va donar a conèixer quines serien les bases del catecisme de la dona que s'impulsaria des de l'organització política[1]:

2. *Que tu vida sea de abnegación y sacrificio;*
5. *No traiciones tu magnífico destino de mujer, entregándote a funciones varoniles;*
17. *Cuida tu alma y tu cuerpo por Dios y la Falange.*

2. LA SECCIÓ FEMENINA DE LA FALANGE ESPANYOLA I EL FRANQUISME: UNA UNIÓ PERFECTA

Després de la guerra civil espanyola (1936-1939), la Secció Femenina es va convertir en una eina fonamental per al règim franquista.

L'arribada al poder del sistema dictatorial va fer que es deteriorassin tots els avanços socials aconseguits durant la Segona República. En el cas de les dones: el divorci o el dret a vot. En el nou model d'Estat que s'estava forjant, la Secció Femenina va jugar un paper determinant. Fou l'encarregada d'adoctrinar a les nines i adolescents de l'Espanya franquista. Per tant, es tenia el propòsit, bàsicament, de sotmetre a la disciplina falangista a totes les espanyoles, evitant que alguna pogués eludir la seva obligació de contribuir en la construcció del nouvingut govern i de rebre formació religiosa, nacionalsindicalista i de la llar.

3. L'ADOCTRINAMENT EN LA SECCIÓ FEMENINA

Durant l'etapa la de la dictadura de Francisco Franco, la dona va deixar de posseïr capacitat legal independent, retornant al plantejament de què la dona era un "àngel de la llar" sumisa als homes, la consideració social dels quals depenia el seu rol com a mare i esposa.

A més, per a la Secció Femenina existien dos models fonamentals de figures femenines espanyoles a seguir i a copiar. Per una banda, la de la reina Isabel la Catòlica[2], que, amb un llenguatge directe, incitava a les nines i joves a imitar el seu comportament. Es posava èmfasi en la repetició de les seves característiques, els valors patris, la unificació d'Espanya, la religió i la lluita contra els infidels, la creació de la *Santa Hermadad* i el Tribunal de la Santa Inquisició, el descobriment del Nou Món, i la protecció dels indis. L'altra figura que s'ensalçava era la de Santa Teresa de Jesús, que a partir del 15 d'octubre de 1938, es va convertir en el dia de la patrona de la Secció Femenina de Falange. La Santa era presentada com arquetip per mostrar-se com "una de les dones que més glòria ha donat a Espanya".[3] Teresa d'Àvila (1515-1582), coneguda com la "Santa de la Raça", amb el pas del temps, va ser instrumentalitzada per les cultures polítiques franquistes com la imatge ideal que reunia tots els caràcters de la dona perfecte, pel seu "feminisme cristià". Fou considerada com un gran exemple: "afable, tranquil·la i serena i plena de dolçor", tal i com havia de ser la dona de la Secció Femenina.

L'organisme cercava, a l'igual que el totalitarisme franquista, preparar a les fèmines com a mares, esposes i mestresses de casa per al futur i educar-les en la submissió per a què fossin les transmisores d'aquestes pautes a les futures generacions, a través dels fills.

Les ensenyances de les nines en la fase de formació, segons el nivell cultural, eren: religió, formació política (nacional sindicalista), convivència social, economia domèstica, cuina, tall i confecció, higiene, medicina, treballs manuals, "labores", rentar i planxar, formació familiar, història, cultura postnatal i educació física. Tot a través de les "Escoles de la Llar"[4], o, tal i com succeïa a l'Alemanya nazi, a partir del "Servei Social de la Dona"[5], obligant a les dones, d'entre 17 i 35 anys, a realitzar-ne, com a mínim, sis mesos.

Divuit punts recollien l'ideari de la Secció Femenina:

1. *A la aurora eleva tu corazón a Dios y piensa en un nuevo día para la Patria.*
2. *Ten disciplina, disciplina y disciplina.*
3. *No comentes ninguna orden, cúmplela sin vacilar.*
4. *En ningún caso y bajo ningún pretexto te excuses a un acto de servicio.*
5. *A ti ya no te corresponde la acción, anima a cumplirla.*
6. *Que el hombre que esté en tu vida sea mejor patriota.*
7. *No olvides que tu misión es educar a tus hijos para el bien de la Patria.*
8. *La angustia de tu corazón de mujer compénsala con la serenidad de que ayudas a salvar a España.*
9. *Obra alegremente y sin titubear.*
10. *Obedece, y con tu ejemplo enseña a obedecer.*
11. *Procura ser tú siempre la rueda del carro y deja a quien deba ser su gobierno.*
12. *No busques destacar tu personalidad, ayuda a que sea otro el que sobresalga.*
13. *Ama a España sobre todo para que puedas inculcar a otros tus amores.*
14. *No esperes otra recompensa a tu esfuerzo que la satisfacción propia.*
15. *Que los haces que forman la Falange estén cimentados en un común anhelo individual.*
16. *Lo que hagas supérate al hacerlo.*
17. *Tu entereza animará para vencer.*
18. *Ninguna gloria es comparable a darlo todo por la Patria.*

D'altra banda, la pàtria i el foment de l'esperit nacional també van ser promoguts des de la Secció Femenina. Perquè gràcie s a la dolçor de les dones i el lliurament de la feina de casa, serien elles els que contribuirïen a la creació de l'esperit nacional que ensinistràs als bons ciutadans espanyols del futur[6].

Amb tot, les col·laboracions de la branca femenina de Falange amb el règim franquista foren nombroses: tasques assistencials, campanyes d'higiene o labors sanitario-socials.

Així, a partir dels anys 40 del segle XX, gairebé, el 90% de les espanyoles

formaven part de l'organisme, el qual, amb la mort del dictador, l'any 1975, va anar perdent protagonisme, fins a la seva dissolució, l'1 d'abril de 1977.

4. FONTS DOCUMENTALS

En quant a les fonts documentals utilitzades per poder dur a terme la present investigació, han estat cabdals les 50 cartes[7] mecanografiades, custodiades en l'Arxiu Municipal de Santa Maria (AMSM).

Aquest plec de notificacions eren enviades des de la Delegació Provincial de la Secció Femenina de Palma, entre els anys 1937 i 1939. En elles, s'hi transcriuen les ordres, els allistaments, les pautes educatives, juraments obligatoris, activitats diàries i anuals que havien de realitzar les nines santamarieres afiliades.

Carta rebuda des de la Delegació Provincial de SF de Palma

5. LA SECCIÓ FEMENINA DE SANTA MARIA DEL CAMÍ (1937-1939)

La Delegació local de la Secció Femenina de Santa Maria va néixer l'any 1936, i es va caracteritzar per una estructura pròpia del règim franquista, basada en la jerarquia, el centralisme i la verticalitat.

Els fundadors de la formació de la Secció Femenina a Santa Maria foren el vicari Reinés i Vicenç Santandreu, de Can Mates. I el seu punt de reunió va ser, en una primera etapa, un local situat en la carretera d'Inca, devora Can Carol.

Una vegada creada la Secció Femenina de Santa Maria, aquesta necessitava dirigents i afiliades. La seva organització era fortament centralitzada: les ordres procedien de la Delegació Nacional, d'ella, es dirigien a la Delegació Provincial de Balears, i el darrer escaló, les ordres arribaven a la gestora local, sempre en una disposició descendent i vertical. Les cèl·lules provincials i locals únicament seguien les pautes de l'estructura nacional i les aplicaven en el seu marc territorial. Així, a nivell corporatiu, en el cim de la piràmide, hi havia una "Jefe", seguida per una secretària i una tresorera. Les delegades locals eren proclamades per la delegada de Balears, de les qual rebien les normes i davant qui havien de retre comptes de l'organització.

Respecte a la Secció Femenina de Santa Maria, la seva primera presidenta fou Maria Santandreu, de Can Tendre; qui estava casada amb Josep Santandreu de Can Mates. Per la seva part, el càrrec de secretària va recaure en mans de Margalida Mesquida, de Can Menut, i el de tresorera fou per a Catalina Fiol, de Can Vata.

En quant a les afiliades, concretament, el 20 de maig de 1937, es comptaven un total de 37 membres[8]. Aquestes eren: Catalina Frontera Vidal, Antònia Frontera Vidal, Antònia Ques Amengual, Antònia Capó Massot, Maria del Carme Simonet Salas, Catalina Mulet Cañellas, Maria Rubí Serra, Margalida Parets Pastor, Rosa Ferrer Isern, Catalina Dols Jaume, Catalina Columbàs Amengual, Catalina Amengual, Maria Mesquida Vich, Francesca Crespí Sbert, Antònia Mesquida Vich, Margalida Salom Crespí, Isabel Fullana Crespí, Francesca Serra Pons, Rosa Vich Far, Catalina Amengual Gelabert, Magdalena Calafat Nadal, Maria Bestard Sbert, Margalida Juan Parets, Catalina Juan Parets, Margalida Arrom Pizà, Joana Salom Salom, Francesca Ribas Salas, Margalida Serra Cañellas, Maria del Carme Simonet Salas, Joana Coll Roca, Maria Pol Amengual,

Catalina Salom Morro, Aina Forteza Lladó, Magdalena Tramullas Comas, Catalina Escandell Manchón, Margalida Cañellas Estades i Catalina Forteza Lladó. Normalment, aquestes nines i joves formaven part de les famílies benestants de Santa Maria, i què sumant-se a la causa de la Secció, augmentaven el seu prestigi social, seguint les pautes de la seva patrona, Santa Agnès, símbol de puresa i castedat[9].

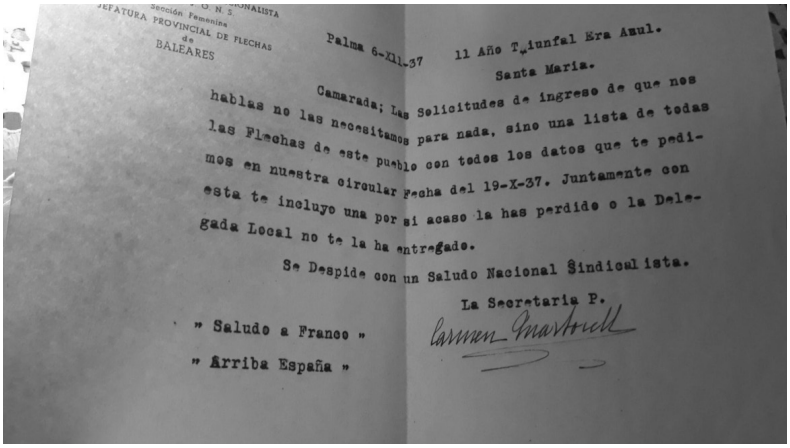

JEFATURA PROVINCIAL DE FLECHAS
de
BALEARES

Palma 6-XII-37 11 Año Triunfal Era Azul.

Santa Maria.

Camarada; Las Solicitudes de ingreso de que nos hablas no las necesitamos para nada, sino una lista de todas las Flechas de este pueblo con todos los datos que te pedimos en nuestra circular Fecha del 19-X-37. Juntamente con esta te incluyo una por si acaso la has perdido o la Delegada Local no te la ha entregado.

Se Despide con un Saludo Nacional Sindicalista.

La Secretaria P.

Carmen Martorell

" Saludo a Franco "

" Arriba España "

Les components de l'organisme falangista es dividien en tres grups depenent de l'edat i del servei. Un primer conjunt, el de les *Margaritas*, nines d'entre 7 i 10 anys; les *Flechas*, d'11 fins a 14 anys; i en darrer lloc, les *Flechas Azules*, joves de 15 a 17 anys[10].

Les sol·licituds d'ingrés (altes) a l'organització, se feien de fer en el mateix local de Falange, i posteriorment, la secretària era l'encarregada d'enviar tota la informació a la Delegació provincial, entre els dies 1 i 10 de cada mes[11]. Tots els nous allistaments havien de ser inscrits en els llibres de registre, on quedava constància de la data d'admissió i la seva signatura[12].

Per poder formar part de la corporació, les sòcies santamarieres havien d'abonar una mensualitat de 25 cèntims, quantitat que era destinada a sufragar les despeses de l'entitat local i provincial, alhora, per poder salvaguardar el seu manteniment per al futur.

Així, també, se considerava a l'organització juvenil com l'avant-sala i la preparació per a l'ingrés en el partit. Formar part de la Secció Femenina era

formar part de la Falange Espanyola, amb l'objectiu fonamental de *la formación completa de la juventud en el orden político-social, moral y físico, y esto solo puede conseguirse desarrollando íntegramente el proceso educativo que exige cada edad*[13]. Una vegada admeses, se'ls realitzava una reconeixement mèdic, on s'indicava el nom, edat, talla, pes, perímetre toràcic, aspecte general i una fotografia. Finalitzat el procés de selecció, se'ls feia entrega d'un carnet de militant de la Secció Femenina de Falange Espanyola de Santa Maria.

Gràcies a la correspondència mantinguda entre la Delegació provincial de la Secció Femenina de Balears i la de Santa Maria, s'han pogut conèixer, amb tot tipus de detall, quines eren les distintes activitats que duia a terme l'agrupació en el poble.

El que cal tenir present constantment, és que la Secció Femenina de Falange va ser l'instrument del règim, encarregat d'alliçonar la població femenina basat en un cànon de conducta nacional sindicalista, en la religió catòlica i en la beneficiència com a comesa.

Les *Flechas*, és a dir, les nines de fins a quinze anys, no havien de fer altre servei, més que els que es referien a la seva educació i estudi. Per aquest motiu, no fou estrany que les primeres ordres que arribaren des de la Delegació Provincial foren que la instructora havia d'exigir a les nines santamarieres que s'aprenessin el jurament de la Secció Femenina: *Las cinco promesas de mi haz*[14].

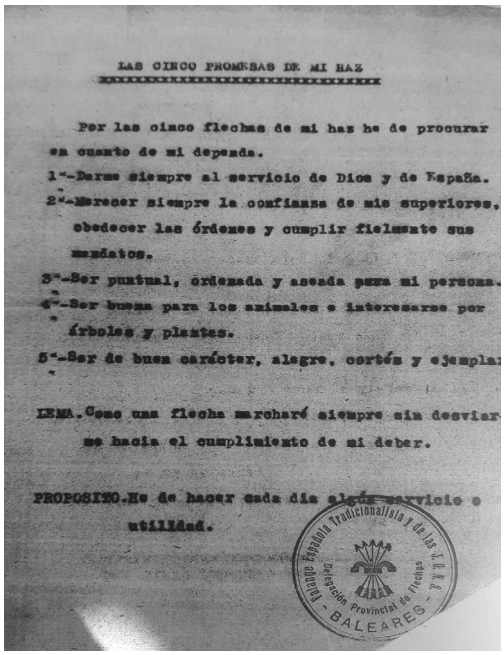

LAS CINCO PROMESAS DE MI HAZ

Por las cinco flechas de mi haz he de procurar en cuanto de mi dependa.

1ª-Darme siempre al servicio de Dios y de España.

2ª-Merecer siempre la confianza de mis superiores, obedecer las órdenes y cumplir fielmente sus mandatos.

3ª-Ser puntual, ordenada y aseada para mi persona.

4ª-Ser buena para los animales e interesarme por árboles y plantas.

5ª-Ser de buen carácter, alegre, cortés y ejemplar

LEMA. Como una flecha marcharé siempre sin desviarme hacia el cumplimiento de mi deber.

PROPOSITO. He de hacer cada día algún servicio o utilidad.

Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S. Delegación Provincial de Flechas BALEARES

Per altra, com ja s'ha apuntat anteriorment, la uniformització mental i psicològica era fonamental i cabdal per sistema franquista, i dins aquesta uniformització, també hi prenia part era la homogeneització

a través de la indumentària. Així, les santamarieres de la Secció havien de dur: *el uniforme será blanco de una tela que sea lavable y la insígnia en rojo, en su parte alta conservará la forma de las camisas y la falda como el modelo adjunto; tiene que ser traje entero con cinturón de cuero sujeto a la cintura con unas trabillas del mismo traje, dos en la parte de delante y dos en la de detrás, calcetín blanco y zapato negro, boina negra echada hacia atrás (...). La regidora provincial y la delegada comarcal pasarán a comprobar si todo lo que decimos en esta circular se cumple, siendo responsable de ello la regidora local* [15].

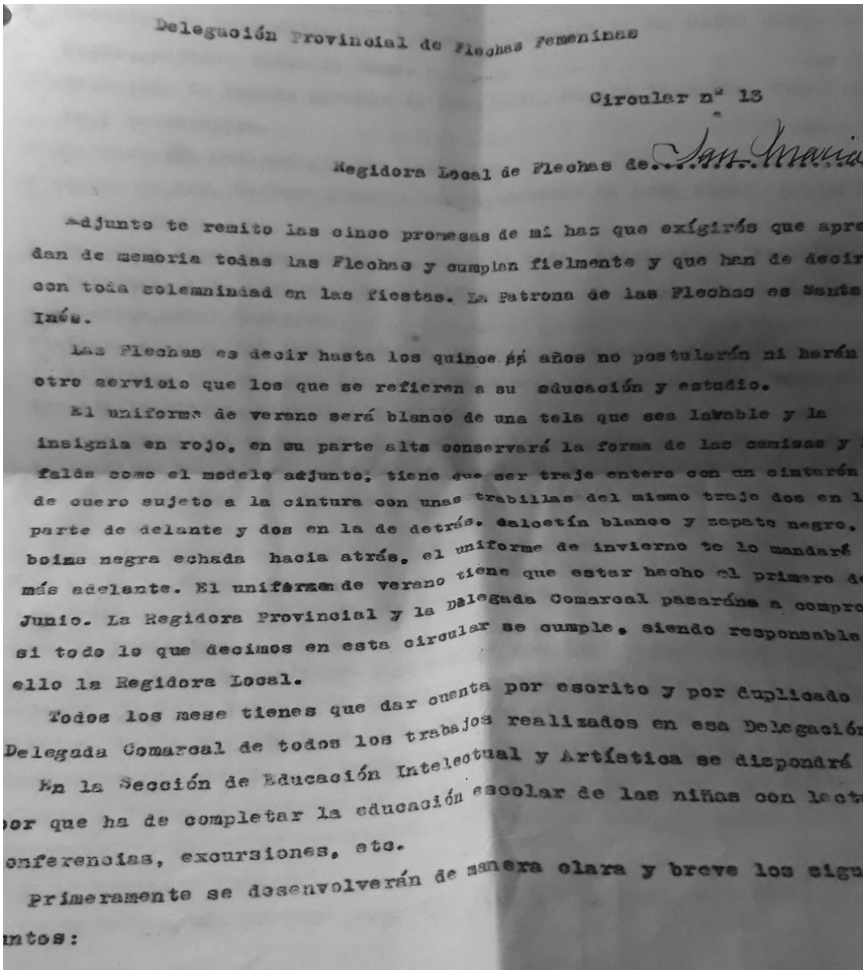

Delegación Provincial de Flechas femeninas

Circular nº 13

Regidora Local de Flechas de...San María

Adjunto te remito las cinco promesas de mi haz que exigirás que apre
dan de memoria todas las Flechas y cumplan fielmente y que han de decir
con toda solemnidad en las fiestas. La Patrona de las Flechas es Santa
Inés.

Las Flechas es decir hasta los quince ó 16 años no postularán ni harán
otro servicio que los que se refieren a su educación y estudio.

El uniforme de verano será blanco de una tela que sea lavable y la
insignia en rojo, en su parte alta conservará la forma de las camisas y
falda como el modelo adjunto, tiene que ser traje entero con un cinturón
de cuero sujeto a la cintura con unas trabillas del mismo traje dos en l
parte de delante y dos en la de detrás. Calcetín blanco y zapato negro.
boina negra echada hacia atrás, el uniforme de invierno te lo mandaré
más adelante. El uniforme de verano tiene que estar hecho el primero d
Junio. La Regidora Provincial y la Delegada Comarcal pasarán a compro
si todo lo que decimos en esta circular se cumple, siendo responsable
ello la Regidora Local.

Todos los mese tienes que dar cuenta por escrito y por duplicado
Delegada Comarcal de todos los trabajos realizados en esa Delegació
En la Sección de Educación Intelectual y Artística se dispondrá
por que ha de completar la educación escolar de las niñas con lect
conferencias, excursiones, etc.

Primeramente se desenvolverán de manera clara y breve los sigu
ntos:

Circular nº 13: Transcriu la indumentària obligatòria de les nines.

En l'àmbit educacional i formal, se'ls exigia que *se tenían que desenvolver de manera clara y breve en* Història d'Espanya, geografia, religió, música i *labores del hogar*. Per exemple, en la matèria d'història i geografia se'ls requeria la superació d'una prova escrita sobre els següents continguts [16]:

1. Descripció geogràfica d'Espanya, la seva situació en el globus terraqui, respecte a Europa.

2. Situació d'Espanya durant l'Edat Mitjana, Espanya Visigòtica, Espanya Àrab i Reconquesta.

3. Unificació Nacional. Reis Catòlics.

4. Segle d'Or. Cultura i civilització espanyola

5. Regions espanyoles, productes, gènere de vida, tradicions, costums, llegendes.

6. Xerrades sobre zoologia

7. Xerrades sobre botànica, lectures i projeccions d'aquestes.

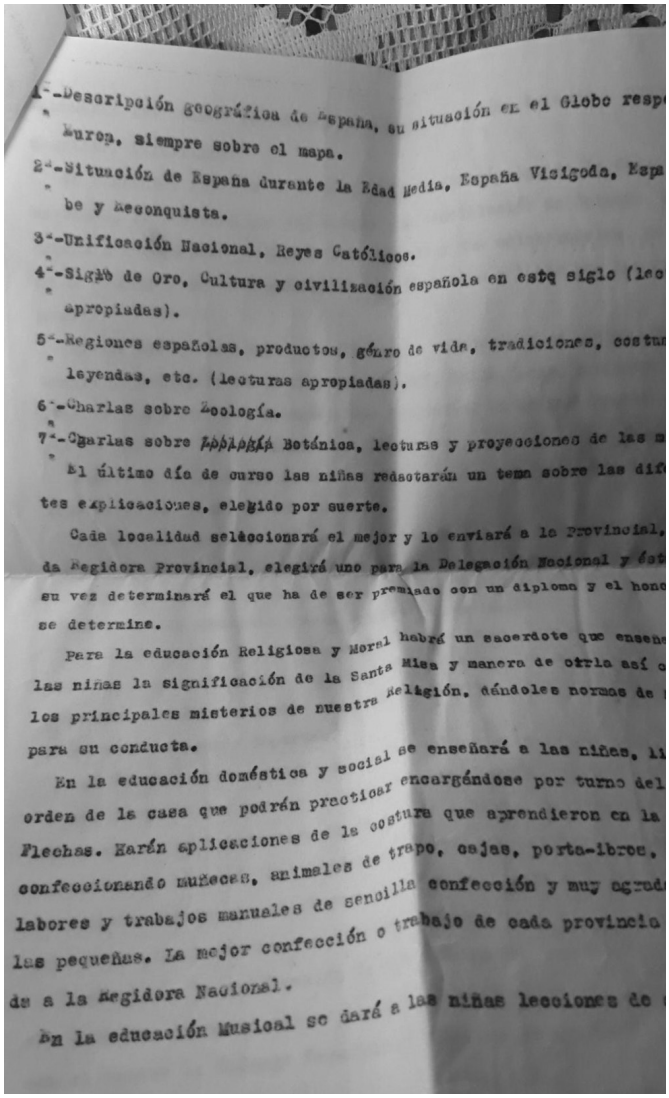

1ª-Descripción geográfica de España, su situación en el Globo resp
" Europa, siempre sobre el mapa.
2ª-Situación de España durante la Edad Media, España Visigoda, Espa
" be y Reconquista.
3ª-Unificación Nacional, Reyes Católicos.
4ª-Siglo de Oro, Cultura y civilización española en este siglo (lec
" apropiadas).
5ª-Regiones españolas, productos, género de vida, tradiciones, costu
" leyendas, etc. (lecturas apropiadas).
6ª-Charlas sobre Zoología.
7ª-Charlas sobre ~~Botánica~~ Botánica, lecturas y proyecciones de las m
" El último día de curso las niñas redactarán un tema sobre las dif
tes explicaciones, elegido por suerte.
Cada localidad seleccionará el mejor y lo enviará a la Provincial,
da Regidora Provincial, elegirá uno para la Delegación Nacional y ést
su vez determinará el que ha de ser premiado con un diploma y el hono
se determine.
Para la educación Religiosa y Moral habrá un sacerdote que enseñ
las niñas la significación de la Santa Misa y manera de oirla así c
los principales misterios de nuestra Religión, dándoles normas de
para su conducta.
En la educación doméstica y social se enseñará a las niñas, li
orden de la casa que podrán practicar encargándose por turno del
Flechas. Harán aplicaciones de la costura que aprendieron en la
confeccionando muñecas, animales de trapo, cajas, porta-libros,
labores y trabajos manuales de sencilla confección y muy agrad
las pequeñas. La mejor confección o trabajo de cada provincia
da a la Regidora Nacional.
En la educación Musical se dará a las niñas lecciones de

Document de la "prova escrita" de la pàgina anterior 411.

El darrer dia de curs, les nines de Santa Maria havien de redactar un dels temes, elegit a l'atzar. Cada municipi de Mallorca seleccionava la millor redacció i l'enviava a la Delegació Provincial, on s'elegia la millor de Balears, per reenviar-la a Madrid. Després de la deliberació d'un tribunal, la millor monografia era premiada amb un diploma.

A més, de la redacció, les santamarieres, amb l'objectiu de veure si s'havien complert les espectatives i havien assolit els coneixements, les *Flechas* havien de passar uns qüestionaris, cada mes, referents a educació patriòtica i política. Una vegada cumplimentats els formularis, eren tramesos a Palma, per ser corregits. Una mostra d'aquesta prova es té en la circular de 15 d'octubre de 1938[17], on s'hi extreuen les preguntes que havien de superar les al·lotes de Santa Maria::

1. *Citar una buena biografía del general Franco, de Isabel la Católica y de Onésimo Redondo.*

2. *¿Quién fué el General que conquistó Sevilla y quienes fueron los falangistas que con él iniciaron el Movimiento?*

3. *¿Quiénes fueron los Generales que se levantaron en Pamplona y en Valladolid y quiénes fueron los falangistas que se levantaron con ellos?*

4. *¿Quién fue Onésimo Redondo?*

5. *¿Cuándo y porqué se adoptó la Camisa Azul?*

6. *Título de alguna obra del General Mola.*

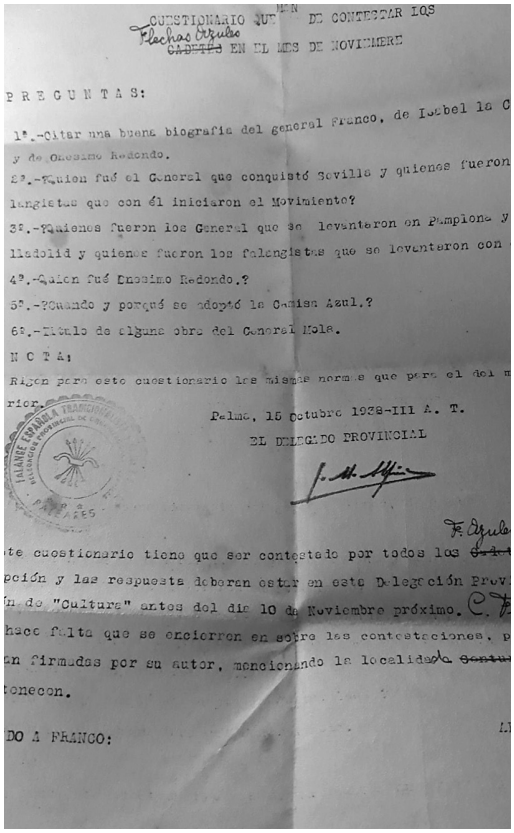

CUESTIONARIO QUE [illegible] DE CONTESTAR LOS
Flechas Azules
[illegible] EN EL MES DE NOVIEMBRE

P R E G U N T A S:

1ª.-Citar una buena biografía del general Franco, de Isabel la C
y de Onésimo Redondo.
2ª.-Quien fué el General que conquistó Sevilla y quienes fueron
langistas que con él iniciaron el Movimiento?
3ª.-Quienes fueron los General que se levanteron en Pamplona y
lladolid y quienes fueron los falangistas que se levanteron con
4ª.-Quien fué Onesimo Redondo.?
5ª.-Cuando y porqué se adoptó la Camisa Azul.?
6ª.-Título de alguna obra del General Mola.

N O T A:

Rigen para este cuestionario las mismas normas que para el del m
rior.

Palma, 15 Octubre 1938-III A. T.
EL DELEGADO PROVINCIAL

[illegible] cuestionario tiene que ser contestado por todos los [illegible]
pción y las respuestas deberan estar en esta Delegación Provi
[illegible] de "Cultura" antes del dia 10 de Noviembre próximo.
hace falta que se encierren en sobre las contestaciones, p
an firmadas por su autor, mencionando la localidad [illegible]
tenecen.

DO A FRANCO:

Però no únicament s'alfabetitzava, sinó que, alhora, era necessari el desenvolupament psicomotriu a través de l'Educació Física. Un dels postulats que defensava la Secció Femenina era la de *mens sana in corpore sano*. Per tant, els exercicis de gimnàstica també eren dissenyats des de la Delegació Provincial. Les membres de l'organització falangista havien de realizar el següent entrenamen[18], molt proper a la instrucció militar masculina:

1. ***Ejercicios de orden:***
   1º Formar una hilera y fila
   2º Enseñar la posición de firmes y de descanso
   3º Alineación al frente
   4º Numeración de a 2.

2. ***Ejercicios preparatorios:***
   1º Se parte de una posición de
   firmes y se hacen cerrar pies
   a discreción
   2º Ejercicios de brazos:
   – Enseñar la manera de poner manos en las caderas
   –Brazos en cruz
   –Movimiento de caderas

3. ***Ejercicios de equilibrio***
   Enseñarles a marchar de frente sobre la línea de 5 m.

4. ***Saltos***
   1º Se parte de la posición inicial de firmes, luego se les enseñar
   a elevar de puntillas y
   2º se manda botar.

5. ***Ejercicios respiratorios***

1º Desde la posición de firmes se le manda brazos en cruz de una manera lenta.

6. ***Ejercicios de equilibrio***

1º Manos a las caderas-ya
Elevación alternativas de piernas 1,2,3,4 fir….mes
Manos a las caderas-ya
Flexión de la pierna derecha-ya
Flexión y extensión de pie-1,2
Descender la piena derecha-ya Elevación de la pierna izquierda -ya Flexión y extensión del pie I-2
Firmes
Descanso

7. ***Ejercicios abdominales***

Extensión de brazos arriba 1,2, abajo 3,4
Extensión del derecho arriby el izquierdo al frente 1,2 cambiar 3,4.
Ext… de brazos en cruz 1,2, abajo 3,4
Ext… de brazos derecho en cruz y el izquierdo al frente
Descanso

8. ***Ejercicios de cabeza***

Brazos a los hombros-ya Cabeza delante, arriba, atrás, arriba en posición firmes 1,2,3,4
Manos a las caderas-ya (giros de cadera 1,2,3,4)

9. Ejercicios de gran extensión

Manos a las caderas-ya
Flexión tronco atrás 1,2
Flexión tronco delante 1,2,3,4
Flexión tronco derecha, izquierda 1,2,3,4 FIN

Para el descanso pie izquierdo delante

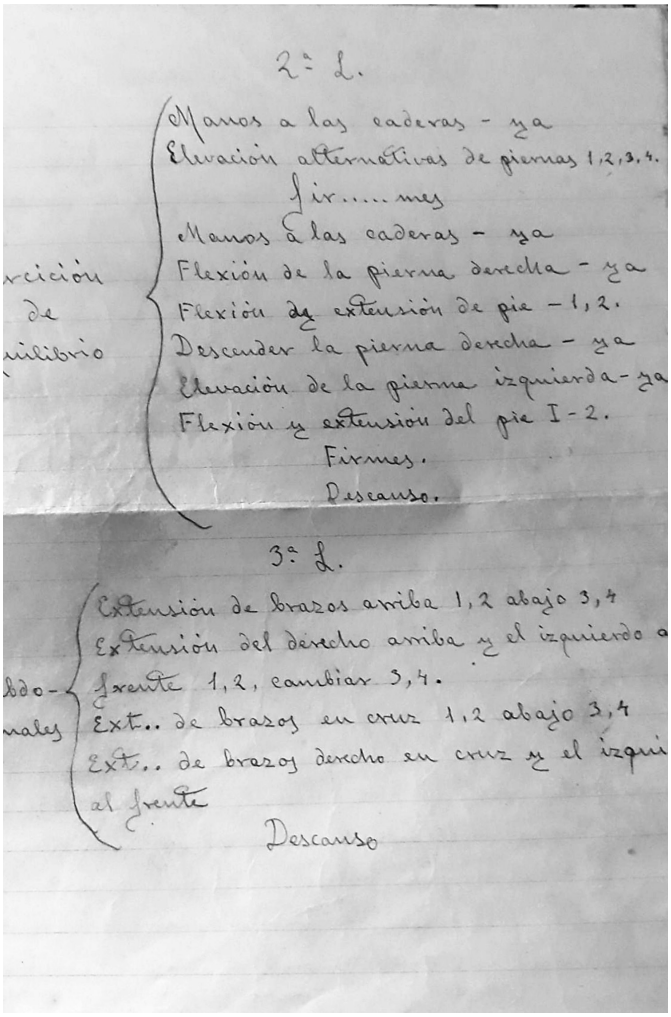

Circular nº 17

En quant a l'educació religiosa i moral, en cada localitat, hi havia un sacerdot que era l'encarregat d'ensenyar a les nines la significació de la Santa Missa i la *manera de oirla,* així com l'explicació dels principals misteris de la Religió Catòlica i les normes de Moral per a la seva conducta.

Respecte a l'educació domèstica i social s'ensenyava a les *Flechas* de Santa Maria, neteja i ordre de la llar, *que podrán practicar encargándose por turno del local de Flechas*[19]. També els feien fer aplicacions pràctiques de costura a través de la confecció de nines, animals de tela, caixes, o porta-llibres.

També hi havia cabuda per a l'educació musical. Dins d'aquest àmbit, les santamarieres rebien lliçons de solfeig i el coneixement dels himnes nacionals de Falange[20] i algunes de les cançons regionals i tradicionals.

Seguint la seva vessant adoctrinadora que demandava l'*España Nueva*. La delegació de la Secció Femenina de Falange de Santa Maria rebia 20 exemplars de la publicació de la revista mensual FIRMES. De la qual s'indicava que: *la adquisición de estas publicaciones por las Flechas no es obligatoria sino conveniente*[21], i tenia un preu de 25 cèntims[22].

Amb el fascicle en mà, s'encomanava a les instructores que: *dedicaréis media hora de un dia semanalmente a leer y comentar en común [...]. Esta lectura ha de repetirse una y otra vez a fin de que las ideas capitales expuestas penetren en la mente de las pequeñas y se graben en su corazón*[23].

Paral·lelament a l'àmbit educactiu, des de la Secció Femenina també es realitzaven activitats de caràcter assistencial i propagandístic. Com per exemple, per les festes de Nadal, de la circular nº 5 [23] se'n poden extreure les instruccions de com havien d'empaquetar l'*aguinaldo del marino:*

1. *El paquete irá envuelto a ser posible en papel azul y sino blanco y atado con una cinta de la bandera Nacional y otra de la Falange.*

2. *En el paquete se debe poner un jersey, calcetines, libros, tabaco, etc., etc.*

3. *No es obligatorio poner en todos ellos una estampa del Niño Jesús.*

4. *El paquete lo tenéis que tener hecho lo antes posible y se os enviará con dos dias de anticipación lo que tenéis que hacer con él.*

5. *Antes del domingo día 12 tenéis que contestar a esta secretaría el número de paquetes que pensáis hacer. Todas las Flechas que puedan tienen obligación de hacerlo.*

També s'organitzaven xerrades, concursos de nadales, de betlems, obres teatrals, com l'adoració dels Reis, que tenia una durada de mitja hora.

La Delegació local de Santa Maria tenia una vida molt activa dins del poble. Tenint sempre en compte la disciplina, l'obediència i el bon comportament, les nines participaven cerimònies locals, com per exemple, en desfilades pels carrers, en les quals, les al·lotes s'havien de mostrar *con aire femenino*, estaven obligades, a l'igual que els seus camarades masculins, a saludar als seus líders amb actitud correcta, detenint la seva marxa en fer la salutació davant la bandera, al cap d'Estat o caps superiors del Partit; però al contrari que els nins, no duien les banderes desplegades.

Durant el mes de maig, el mes de la Verge de Maria, la delegació de Santa Maria, com la resta de delegacions locals, prenia part en la celebració de les Festes de Primavera, amb exposicions de flors, que es realitzaven a la seu de

Secció del poble. En les mostres hi havia un jurat, conformat per les principals autoritats santamarieres, encarregat d'atorgar els premis a les guanyadores.

Participaven en les festivitats religioses celebrades per la parròquia de Santa Maria, com la missa pel sufragi de l'ànima de José Primo de Rivera, o l'1 d'octubre, el *Dia del Caudillo*, data assenyalada a tot l'Estat. Per a més *inri*, es dedicaven a causes benèfiques, a través d'espectacles i festivals aconseguien doblers per a famílies necessitades, realitzaven campanyes "procanastillas", emmarcades dins del programa de foment de la natalitat del govern franquista, la SF s'encarregà d'educar-les en l'atenció dels recent nats.

Es realitzaven, també, uns cursets de "perfeccionamiento" en uns campaments[25], del 15 d'agost a l'1 de setembre, en els quals, les al·lotes santamarieres tenien l'obligació d'assistir, *sin excusa de ninguna clase* i, per poder-hi assistir, les militants havien de complir una sèrie de requisits:

1. Pertànyer a la Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS.
2. Tenir de 16 a 24 anys.
3. Tenir el certificat d'estudis.
4. Una profunda formació religiosa. i bona conducta.
5. Certificat metge.
6. Abonar 40 pessetes.

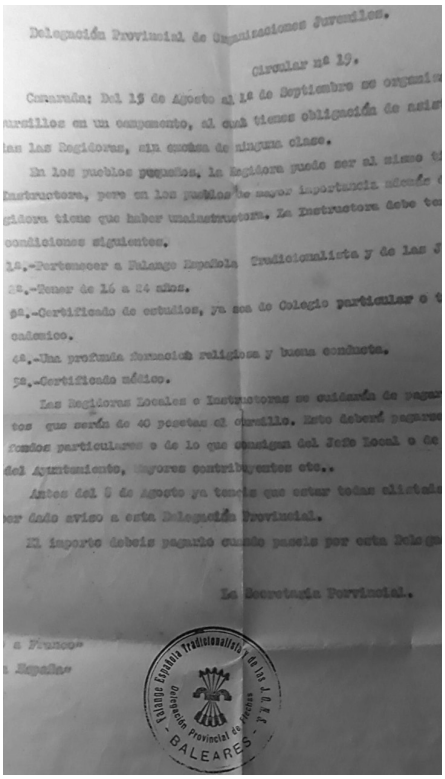

Delegación Provincial de Organizaciones Juveniles.

Circular nº 19.

Camarada: Del 15 de Agosto al 1º de Septiembre se organiza
rcillos en un campamento, al cual tienen obligación de asis
las las Regidoras, sin excusa de ninguna clase.

En los pueblos pequeños, la Regidora puede ser al mismo ti
Instructora, pero en los pueblos de mayor importancia además
gidora tiene que haber una instructora. La Instructora debe te
condiciones siguientes.

1ª.-Pertenecer a Falange Española Tradicionalista y de las J
2ª.-Tener de 16 a 24 años.
3ª.-Certificado de estudios, ya sea de Colegio particular o
cadémico.
4ª.-Una profunda formación religiosa y buena conducta.
5ª.-Certificado médico.

Las Regidoras Locales o Instructoras se cuidarán de pagar
tos que serán de 40 pesetas el cursillo. Esto deberá pagarse
fondos particulares o de lo que consigan del Jefe Local o de
del Ayuntamiento, Hermanos contribuyentes etc..

Antes del 5 de Agosto ya tendrán que estar todas alistadas
er dado aviso a esta Delegación Provincial.

El importe deberán pagarlo cuando pasen por esta Delega

La Secretaría Provincial.

a Franco"
Española"

FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA DE LAS J.O.N.S.
Delegación Provincial de Prensa
BALEARES

Circular 19

CONCLUSIONS

Recapitulant, el nou estat franquista, instaurat a Espanya a partir del 1939, va assumir la doctrina més integrista i reaccionària per la qual se supeditava la dona a l'home.

La situació social i econòmica de la postguerra i les concepcions històriques tradicionals que es realitzen sobre la dona, aniran creant les condicions legals, ideològiques i culturals perquè la dona sigui educada amb aquestes finalitats:

a) *Que reconozca que su papel en la sociedad es el de ser esposa y madre ejemplar. Además, el vacío dejado por la guerra civil, contribuía a primar en las mujeres su función reproductora*[26].

b) *Que asuma unas características que son consideradas "propias de lo femenino"*[27]*: inferioridad intelectual, impresionabilidad y fragilidad, transmisora de los valores esenciales de la ideología dominante, emotividad y sumisión.*

El règim autoritari imposa un estil de vida a la població espanyola. Tant en la vida política, com a social i familiar, l'home ocupa el lloc més destacat. D'aquesta manera es farà necessària la creació d'una institució que defensi els interessos de la dona, la reivindiqui i la formi: la Secció Femenina.

El seu màxim interès es concentrà a revaloritzar la unitat familiar, marc primari de l'educació, on s'hi consoliden els conceptes de disciplina, abnegació, passivitat, sentiment de culpabilitat i sotmetiment de la dona a l'autoritat del marit o del fill. El destí de la dona estarà vinculat a crear un ambient cristià en la llar, el seu camp d'acció propi i exclusiu.

Per tant, gràcies a les cartes que es remetien des de la Delegació Provincial de la Secció Femenina a la Delegació de Santa Maria, s'han pogut conèixer, de primera mà, totes les activitats que realitzaven les fletxes santamarieres, fidels al règim, i així, poder retornar a un passat, no tant llunyà.

NOTES:

1. CEBREIROS IGLESIAS, Ana, "La Sección Femenina. Aproximación a la ideología de una organización femenina en tiempos de Franco", I Congreso Virtual sobre la Historia de las Mujeres, *Revista Códice*, 2009, https://www.revistacodice.es/publi_virtuales/i_con_h_mujeres/documentos/comunicaciones/comucebreirosiglesi as.pdf
2. ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio, *Enciclopedia de primer grado: "Isabel la Católica"*, Miñón, Valladolid, 1964, p. 203.
3. WEBER, Alison, T*eresa d'Avila e la retorica della femminilità*, Le Littere, Florència, 1993.
4. Discurs de Pilar Primo de Rivera, Medina del Campo, maig de 1936: *Les enseñaremos a las mujeres el cuidado de los hijos, porque no tiene perdón que mueran por ignorancia tantos niños que son siervos de Dios y futuros soldados de España. Les enseñaremos también el arreglo de la casa y gusto por las labores artesanas y por la música. Les infundiremos estos modos de ser que quería José Antonio para todos los españoles, para que así ellas, cuando tengan hijos formen a los pequeños en el amor a Dios y en esta manera de ser de la Falange. Y a la vuelta de una generación, por obra de ellas, aquel niño que desde chiquitín llevó puesto el uniforme, que entre sus cuentos infantiles oyó la historia de la guerra y del Caudillo y la vida y muerte de José Antonio, cuando llegue a la mayoría de edad será un hombre cabal y tendrá metido dentro de sí este estilo de nuestra revolución. Tan metido que por él no mirará atrás para contemplar lo que hayan hecho sus padres, porque esto ya está conseguido, y se pondrá de cara al mar para ver que nuevas cosas hay que hacer.*
5. PAZOS POLO, Clara y POLO SERRANO, David, "La figura de la mujer en el nazismo", https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/87904/Pages%20from%20978-84-17270-83-4-6.pdf?sequence=3&isA llowed=y.
6. BOSCH FIOL, Esperança i FERRER PÉREZ, Victòria Aurora, "Sumisión y obediencia al marido: el ideario de la Sección Femenina", *Arenal: Revista de historia de las mujeres,* 1 (2004), pp.. 175-195.
7. AMSM, 781/1.
8. MOROTE PONS, Ramon, *La Falange a Mallorca entre la República i el primer Franquisme: espectre sociopolític,* Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears, 2000.
9. AMSM, 781/1, Circular 13.
10. AMSM, 781/1, Circular, 20 de juliol de 1938.
11. AMSM, 781/1, Circular 6, 15.
12 AMSM, 781/1, Circular 15.
13. AMSM, 781/1, Circular 15.
14. AMSM, 781/1, Circular 13.
15. AMSM, 781/1, Circular 13.
16. AMSM, 781/1, Circular 13.
17. AMSM, 781/1, Circular 11.
18. AMSM, 781/1, Circular 17.
19. AMSM, 781/1, Circular 11.
20. *Cara al Sol*
21. AMSM, 781/1, Circular 11.
22. AMSM, 781/1, Circular 16 d'octubre de 1939.
23. íbid.
24. AMSM, 781/1, Círcular 5.
25. AMSM, 781/1, Círcular 19.
26. TORREGO EGIDO, Luis Manuel, *La Educación no formal en la España de las postguerra*, Tesi doctoral, UNED, 1988.
27. PASTOR HOMS, Mª Immaculada, *La educación femenina en la postguerra (1939-1945), el caso de Mallorca,* Ministerio de Cultura, Madrid, 1984, p. 32.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio, *Enciclopedia de primer grado: " Isabel la Católica"*, Miñón, Valladolid, 1964.
- BOSCH FIOL, Esperança i FERRER PÉREZ, Victòria Aurora, "Sumisión y obediencia al marido: el ideario de la Sección Femenina", *Arenal: Revista de historia de las mujeres,* 1 (2004), pp.175-195.
- CAÑABATE VECINA, José Antonio, "Les Falanges juveniles de Franco a Mallorca:1942-1950", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: revista d'estudis històrics,* 54 (1998), pp. 369-398.
- CAÑABATE VECINA, José Antonio, "L'oferta associativa de Falange Espanyola i Tradicionalista de les JONS a Mallorca durant els anys quaranta i cinquanta", *El moviment associatiu a les Illes Balears: des del final del segle XIX fins a l'actualitat : XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals,* Sebastià Serra Busquets, Arnau Company Matas (coord.), Ajuntament de Palma, 2001, pp. 181-198.
- CASTOR BINIMELIS, Mª Pilar i ROSSELLÓ RIERA, Margalida, "Organització i tasca de la "Sección Femenina" a Manacor", *II Jornades d'estudis locals de Manacor, Ajuntament de Manacor,* Manacor, 2002.
- CEBREIROS IGLESIAS, Ana, "La Sección Femenina. Aproximación a la ideología de una organización femenina en tiempos de Franco", I Congreso Virtual sobre la Historia de las Mujeres, *Revista Códice,* 2009, https://www.revistacodice.es/publi_virtuales/i_con_h_mujeres/ documentos/comunica ciones/comucebreirosiglesias.pdf.
- GINARD FERON, David, Mujeres, *Represión y Antifranquismo, en las islas Baleares. 1936-1975.* UIB-Angeles Egido y Jorge Montes, editores. Colección Història, Madrid, 2018.
- *Guia de la buena esposa. 11 reglas para hacerle feliz,* http://premisrecerca.uvic.cat/sites/default/files/webform/59edbd258d01ba312fee701d 24f2e23a73604461_El%20pape.
- MIJANCOS GURRUCHAGA, Liliana, *La situación jurídica de la mujer casada en el derecho histórico balear*, Ibdigital, Universitat de les Illes Balears.
- MOROTE PONS, Ramon, *La Falange a Mallorca entre la República i el primer Franquisme: espectre sociopolític*, Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears,2000.

- NARVÁEZ ALBA, Virtudes, "La sección femenina: Modelo de mujer en el franquismo", *Mujeres desde contextos espaciales y temporales dispares: Una visión interdisciplinar sobre el género y la condición femenina,* Laura Triviño Cabrera (coord.), Diputación Provincial de Cádiz, Cádiz, 2009, pp. 140-153.
- ORTOLÁ NOGUERA, Antònia, "La imagen de Isabel la Católica en la Sección Femenina", *Revista de estudios colombinos,* 1 (2005), p. 117.
- PASTOR HOMS, Mª Immaculada, *La educación femenina en la postguerra (1939-1945), el caso de Mallorca,* Ministerio de Cultura, Madrid, 1984.
- PAZOS POLO, Clara y POLO SERRANO, David, "La figura de la mujer en el nazismo",https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/87904/Pages%20from%20978-84-17270-83-4-6.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
- RAMIS CANYELLES, Mateu, "La secció Femenina de la Falange a Santa Maria del Camí (1936-1939)", *V Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria, Ajuntament de Santa Maria* (coord.), Documenta Balear, Palma, 2006, pp. 179-194.
- WEBER, Alison, T*eresa d'Avila e la retorica della femminilità,* Le Littere, Florència, 1993.

ESTRATÈGIES PEDAGÒGIQUES EN LA CONVIVÈNCIA DE CENTRES EDUCATIUS: LA PERSPECTIVA DELS RESPONSABLES ACADÈMICS I DE LA COMUNITAT EDUCATIVA.

Aurora Ferrer Juan
a.ferrerjuan@hotmail.com

Dedicat a tots els docents, alumnes, directius i a tota la comunitat educativa per el seu esforç i la seva companyonia.

RESUM

El present treball recull l'estudi de les estratègies pedagògiques i organitzatives aplicades durant l'etapa de creació i convivència de dos instituts d'educació secundària, l'IES Santa Maria i l'IES Sant Marçal. Etapa que es donà des de l'any 2011 fins al 2014, a les instal·lacions de l'antiga Escola Graduada de Santa Maria del Camí. S'han dut a terme diverses entrevistes per tal de recollir la informació i reflectir la realitat dels processos pedagògics desenvolupats durant els cursos acadèmics, tenint en compte les aportacions dels principals membres de l'equip directiu vigent a l'època, qui dugueren a terme la gestió del funcionament dels dos instituts alhora i establiren els criteris de coordinació docent tenint en compte la normativa vigent.

PARAULES CLAU

• Educació, pedagogia, • convivència, • organització i adaptació.

RESUMEN

El presente trabajo recoge el estudio de las estrategias pedagógicas y organizativas aplicadas durante la etapa de creación y convivencia de dos institutos de educación secundaria, IES Santa Maria e IES Sant Marçal, desde el año 2011 hasta los inicios del 2014 en las instalaciones de la antigua Escuela Graduada de Santa María del Camí. Se han llevado a cabo diversas entrevistas para recoger la información y reflejar la realidad de los procesos pedagógicos desarrollados durante los cursos académicos, teniendo en cuenta las aportaciones de los principales miembros del equipo directivo vigente en la época, quienes llevaron a cabo la gestión del funcionamiento de los dos institutos a la vez y establecieron los criterios de coordinación docente teniendo en cuenta la normativa vigente.

PALABRAS CLAVE

• Educación, • pedagogía, • convivencia, • organización y adaptación.

ABSTRACT

This study includes the pedagogical strategies developed during the stage of coexistence and the creation of two secondary schools, IES Santa Maria and IES Sant Marçal. The coexistence took place from 2011 until the beginning of 2014, establishing the former Graduate School of Santa Maria del Camí. Several interviews have been carried out in order to gather information and reflect the reality of the pedagogical processes developed during the academic years, taking into account the contributions of the main members of the management team in force at the time, who carried out the management of the operation of the two institutes at the same time and established the criteria of teaching coordination taking into account the current regulations.

KEYWORDS

• Education, • pedagogy, • coexistence, • organization and adaptation.

1. INTRODUCCIÓ

En el present treball es reflecteixen les perspectives dels docents, directius i familiars de l'alumnat, per tal de dur a terme una aproximació de l'experiència educativa viscuda durant la creació i convivència de dos instituts: IES Santa Maria i IES Sant Marçal. Foren els inicis educatius i experiències de vida en un començament de la mà i de bell nou. La convivència de dos instituts en unes mateixes instal·lacions comportà l'esforç i adaptació de tots els agents educatius implicats. Es dugué a terme una organització en favor dels interessos de la comunitat educativa que pretenia donar resposta a les necessitats sorgides tenint en compte el context, i amb el foment d'estratègies eficients per a l'aprenentatge dels alumnes en un clima educatiu favorable. Varen ser anys d'èxit educatiu, on es crearen espais socioeducatius plens de llaços de convi- vència entre l'alumnat i el professorat.

2. OBJECTIUS

1. Identificar les estratègies pedagògiques i organitzatives aplicades en l'etapa de creació i convivència dels dos instituts: l'IES Santa Maria i l'IES Sant Marçal.

2. Reconèixer les funcions i el paper pedagògic de l'equip directiu i el claustre vigent.

3. Visibilitzar, valorar i donar veu als agents educatius implicats: claustre, alumnes i famílies.

4. Conèixer els principals factors i elements de la història educativa i pedagògica en la creació i consolidació dels instituts durant els anys de convivència.

3. METODOLOGIA

S'han dut a terme entrevistes semiestructurades de caràcter qualitatiu i amb resposta oberta, per tal de facilitar la llibertat en l'expressió de les respostes dels entrevistats. S'han enregistrat les entrevistes en diversos àudios per la seva anàlisi posterior i l'extracció de la informació. Tota la informació recollida s'ha estructurat per tal de reflectir una aproximació a la realitat de l'experiència educativa viscuda.

4. ELS INICIS

L'any 2011 es varen establir des dels òrgans oficials del Govern de les Illes Balears dues ordres de creació per a dos nous instituts d'educació secundària, una per a l'IES Sant Marçal i l'altra per l'IES Santa Maria. Després d'un canvi polític al Govern de les illes al mateix any 2011, només es va emetre una sola ordre de posada en funcionament per a l'IES Sant Marçal. Per aquesta raó, l'any 2011 només es va crear l'Institut d'Educació Secundària de Sant Marçal. La creació de l'IES Santa Maria quedà en espera fins a l'any següent el 2012, quan sí que es va emetre des del Govern de les Illes Balears l'ordre de posada en funcionament per a la creació d e l'Institut d'Educació Secundària de Santa Maria del Camí.

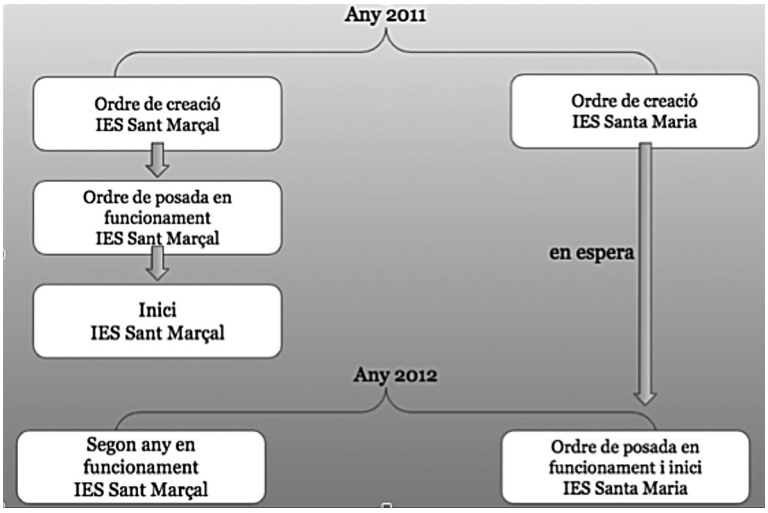

Diagrama1. Inicis de la creació dels Instituts IES Sant Marçal i IES Santa Maria.
(Font: elaboració pròpia).

5. ESTRATÈGIES PEDAGÒGIQUES

El nomenament de l'equip directiu de l'IES Sant Marçal fou el 30 de juny (2011) establint que les persones responsables eren:

Director: **Bartomeu Mascaró**
Cap d'estudis: **Rubén Sarrión**
Secretari: **Rafael Navarro**

El 25 de juliol de 2011 es dugueren a terme les matrícules dels alumnes de primer d'ESO de Santa Maria del Camí, Pòrtol, Santa Eugènia i Sant Marçal a l'IES Sant Marçal. Hi havia una incertesa sobre quines serien les instal·lacions finals on du a terme el procés educatiu.

Les estratègies organitzatives aplicades varen ser:

- Centralitzar el procés educatiu i als alumnes a les mateixes instal·lacions, ja que era un mateix claustre compartit. S'havia d'evitar el desplaçament dels professors entre pobles a l'horari lectiu.
- Escollir el millor espai per a dur a terme el procés d'ensenyament-aprenentatge: el director en funcions escull les instal·lacions de l'antiga Escola Graduada de Santa Maria del Camí.

Les estratègies pedagògiques i organitzatives desenvolupades el primer any de convivència varen ser:

Any acadèmic 2011-2012
IES Sant Marçal
Ubicació: antiga Escola Graduada de Santa Maria del Camí.

- Alumnes de Santa Maria separats dins les alules dels alumnes de Sant Marçal.
- Un GESTIB: IES Sant Marçal.
- Cinc grups i línies de primer d'ESO.
- 11 Professors, un PT, un Orientador i un equip directiu. Seguiment dels funcionaris en pràctiques (tutorització).

- Ràtios petites, ràpida detecció de les necessitats dels alumnes. Unió del professorat i de l'alumnat. Principis pedagògics basats en l'Escola Nova: diversitat de propostes educatives, es tracta de fer emergir el desig d'aprendre, vincular els sabers i foment de l'autonomia dels alumnes (Palacios, 1984; Narváez, 2006).

Les estratègies pedagògiques i organitzatives desenvolupades el segon any de convivència varen ser:

Any acadèmic 2012-2013
IES Santa Maria - **IES** Sant Marçal
Ubicació: antiga Escola Graduada de Santa Maria del Camí .

- Alumnes de Santa Maria i Sant Marçal mesclats dins les aules.
- Dos GESTIB: IES Santa Maria i IES Sant Marçal.
- Augment de l'alumnat: grups de 1r i 2n d'ESO.
- Augment del claustre i nombre de professors: 24 membres.
- Es treballa per a la socialització, la creació de llaços i vincles, com per a la cohesió dels alumnes. Així com, s'apliquen els principis de la coeducació: llibertat des de la transformació cultural i educativa per fer que tant els nens com les nenes siguin més lliures i puguin desplegar totes les seves potencialitats i facultats (Subirats, 2017, citat a Sanvicén, 2019).

Les estratègies pedagògiques i organitzatives desenvolupades el tercer any de convivència varen ser:

Any acadèmic 2013-2014
IES Santa Maria - **IES** Sant Marçal
Ubicació: antiga Escola Graduada de Santa Maria del Camí.
Transició: primer trimestre del curs fins a finals de gener del 2014.

- Alumnes de Santa Maria i Sant Marçal separats. Alumnes de l'IES Sant Marçal a les aules prefabricades per a la preparació de la sortida.
- Dos GESTIB: IES Santa Maria i IES Sant Marçal.
- Augment de l'alumnat: grups de 1r, 2n, 3r d'ESO.

- Assignació d'un altre claustre i cap d'estudis (Maria del Camí Bover) per a l'IES Santa Maria.
- Suport i acompanyament a l'alumnat en l'etapa de transició i separació.

6. RECURSOS PEDAGÒGICS D'INNOVACIÓ DOCENT CREATS PER A LA MILLORA DE L'APRENENTATGE.

- Revista **FENT IES**.
- Equipament del laboratori i reutilització del material.
- Desdoblament d'assignatures: aprenentatge dels idiomes en petits grups.
- Jornades de reivindicació de la cultura pròpia (jornada lingüística).
- Projecte de micro teatre.
- Sortides: anar a la mar.
- Inclusió de les TIC al procés d'aprenentatge.

7. TESTIMONIS...LES VEUS DELS PROTAGONISTES.

Bartomeu Mascaró

Director de L'IES Sant Marçal i IES Santa Maria 2011- finals de gener 2014.

"Els vertaders herois varen ser els alumnes".

"Es prioritzà la construcció dels instituts".

"L'educació pública ha de posar el nin al centre".

Maria del Camí Bover

Professora i directora de l'IES Santa Maria (2014-2020).

"L'educació té tres eixos fonamentals: els alumnes - el claustre- les famílies".

"Sentiment de defensa de les necessitats de les famílies i alumnes de Santa Maria".

Laura Pilar Espinosa García

"Equip docent jove, implicat i començarem de bell nou, era un equip vocacional que treballà per a la construcció dels IES".

"Una família fent IES: alumnes i professors".

"Vaig fer d'administrativa, secretària i conserge el 2014"

Imatge 1.
Professora dels centres.
(Font: Laura Pilar Espinosa).

Maria Francisca Ballester Puigserver

''M'emocion, va ser una època molt guapa amb molta unió de tots".
"Aquells anys hi havia una harmonia, una tranquil·litat enriquidora".
"Es va fer molta feina amb l'elaboració dels horaris, ja que hi havia professors a mitja jornada i va ser una adaptació entre tot el claustre unit".

Imatge 2.
Professora dels centres.
(Font: Francisca Ballester Puigserver).

Margalida López Femenías
Professora de català

"Claustre unit".
"Els alumnes ploraven quan se separaven de la unió creada entre ells".
"Anys molt feliços".
"Tenim encara un grup de whatsapp "ses nines de Santa Maria".
"La vida interna del centre, són uns anys molt guapos".
"Juntes d'avaluació eren ràpides, eficients i a gust entre el claustre".

AMIPA IES SANTA MARIA

Lluita per a la creació de l'IES Santa Maria des d'anys enrere. Defensa de l'autonomia de l'IES Santa Maria dins la convivència dels IES.

Bernat Calafat i Vich.

Membre de la Junta Directiva de l'Amipa IES Santa Maria i representant d'aquesta al Consell Escolar durant els anys 2012-13/ 2013-14.

"reivindicació de la creació l'IES Santa Maria"

"per la part docent i pedagògica es va donar una continuïtat, fou excel·lent i feren bona feina"

"oberts a col·laborar amb l'Amipa de l'IES Sant Marçal"

"agraïments a l'Ajuntament de Santa Maria del Camí per la seva solidaritat".

AMIPA IES SANT MARÇAL

Les famílies estaven d'acord amb el fet que les classes es fessin a Santa Ma- ria del Camí, ja que sabien que eren les millors instal·lacions de les opcions facilitades.

8. CONCLUSIONS

Foren anys d'èxit educatiu. No hi havia una ideologia de quin alumne era d'un poble o altre, no es feien distincions. Els professors eren caps de departaments perquè eren pocs, i feien més funcions a més de les classes, tals com coordinació TIC o coordinació de qualitat. El professorat va repetir cada any, escolliren els mateixos instituts per a treballar. La creació de vincles entre el professorat i els alumnes és un fet que cal ressaltar. Així, com, cal destacar l'esforç fet per part dels professors per la gestió dels espais amb l'augment d'alumnes, i per l'etapa de gestió dels dos GESTIB a la vegada.

Els alumnes eren estimats, estaven units independentment dels pobles d'origen i les opinions de les famílies. Eren pocs alumnes, i aquest fet facilità que se'ls hi agafés molta confiança, facilitant el procés d'ensenyament-apre-

nentatge i la detecció de necessitats i dificultats emocionals o acadèmiques.

Els resultats acadèmics dels alumnes en qualcunes matèries estaven per damunt de la mitja de les Illes Balears.

Fent IES... la construcció d'institucions en favor de l'educació, amb arrels de cada poble, vivències inoblidables dins la col·laboració i l'estima.

9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

i. Narváez, E. (2006). Una mirada a la escuela nueva. *Educere,10* (35), 629-636.

ii. Palacios, J. (1984). La cuestión escolar: críticas y alternativas. *Psicopedagogia, 46.*

iii. Sanvicén, P. (2019). Perquè tothom siguem lliures: Coeducació!. *Llibres per pensar. Monogràfic mensual al diari La Mañana, 2019*, *24 de març.*

10. AGRAÏMENTS

Cal transmetre tots els agraïments als professionals que han col·laborat en la formació d'aquest treball i a cada un dels testimonis.

Tots varen lluitar per a la creació dels instituts i per a la millora educativa dins els processos de convivència aquests anys.

Moltes gràcies per tot.

LA HISTÒRIA DEL PA I SANTA MARIA DEL CAMÍ

Rafel Estarellas Ordinas
Rafel Juan Fortesa *In memoriam*

El pa és una massa elaborada fonamentalment amb farina de cereals, generalment blat, aigua i llevat que una vegada tovada i cuita en un forn és un aliment que forma part de la dieta tradicional a Europa, l'Orient Mitjà, l'Índia i Amèrica.

El pa està present a l'alimentació de l'home des de uns 5000 anys abans de Crits, i la seva història està lligada a la del us dels cereals.

El cereal comença a formar part de la dieta humana durant el Neolític, quan l'home deixa d'ésser nòmada per a convertir-se en sedentari , i esdevé ramader i agricultor

Per si sols els cereals no poden ésser digerits per l'estómac del ésser humà; el que fa necessari que siguin processats artificialment, molts o remullats i a partir d'aquest moment començaren a convertir-se en aliment bàsic.

El pa, l'oli i el vi tal volta foren els primers productes alimentaris, fruit d'un procés d'elaboració per part de l'home.

Abans de saber elaborar pa d'una manera més o manco basta, l'home s'alimentava dels grans de blat, ordi, sègol etc., simplement triturats entre pedres com ho demostra les restes trobades dins les tombes de l'Edat de Pedra, i a les excavacions practicades a Troia.

Cap a l'any 5000 a-C., els cereals començaren a consumir-se en forma de farina gràcies a poder-se moldre, en un principi amb el molí de mà, fins a l'aparició a partir de l'any 3000 a. Crits del molí rotatori, que es va mantenir en us fins a la invenció del molí de cilindres a mitjans del segle XIX

El pa més antic que es conserva, es un pa de blat que data de l'any 1000 a.C., l'edat del bronze, fou trobat intacte al poble lacustre de Corcelletes (Suïssa).

En els escrits bíblics hi ha moltes cites referents al pa. Sant Mateu en el seu evangeli fa menció de quan els apòstols passaren a la vora d'un camp sembrat de blat agafaren espigues i en menjaren els grans.

En el Gènesi c. XVIII podem veure com el Senyor apareix a Abraham, a la vall de Mambre i aquest ordena a la seva esposa Sara que pasti uns pans i els cogui dins la calivada del foc.

Les cites bíbliques al pa són nombroses i de molt diversa índole. El pa provenint dels cereals, ve de la terra (Job. capítol XXVII, verset 5) i de la pluja que fa néixer el blat (Iaies capítol LV, verset 10), el capítol III del Gènesi, parla que a causa del pecat del nostres primers pares, l'home s'haurà de guanyar el pa amb la suor del seu rostre.

1. ELS EGIPCIS

Devers l'any 3000 a.C. els egipcis aprengueren dels sumeris a elaborar a pa. La civilització sumèria és considerada com la primera i més antiga del món. Sumèria fou una regió històrica de l'Orient Mitjà, entre els rius Tigris i Eufrates, anomenada juntament amb el migjorn de la zona Mediterrània com el Creixent Fèrtil, on els cereals i les lleguminoses silvestres creixien amb abundància.

Els sumeris varen començar a elaborar pa, però no era tal com avui el coneixem, sinó que era una massa cuita sense fermentar semblant a una coca i el coïen enterrant-lo en un forat on hi havia cendres i els calius d'un foc. Aquesta manera de coure el pa dels sumeris es va anar perfeccionant, per part dels egipcis el que va donar lloc a a l'ús del forn l'antic Egipte,

Els egipcis, abans de conèixer els mètodes dels sumeris, elaboraven el pa d'una manera molt senzilla i rudimentària, es posaven unes grapades de grans damunt una pedra que tingués una forma lleugerament còncava en la part superior i es picaven amb una pedra més petita fins aconseguir una farina, sotmesa a tan primitiu sistema, que era desigual i apareixia amb grans sencers que no s'havien mòlt i d'altres mal capolats. Amb aquesta farina es pastava una massa, fent com unes coques de poc gruix, que es posaven damunt una pedra plana i es tapaven amb cendra calenta, i una vegada cuites, eren consumides.

Així que, als egipcis cal atribuir-los, cap a l'2600 a. C. , la fermentació del pa.

2. ELS GRECS

Els grecs aprengueren dels egipcis la tècnica d'elaborar pa, gràcies a les relacions comercials que mantenien. Els grecs, en un principi, s'alimentaven amb un pasta (papilla) de farina d'ordi que anomenaven *cibaria*. També, amb aquest cereal, es feia un pa anomenat *maza*, que el consumien principalment les classes populars.

A l'antiga Grècia, no es va cultivar el blat fins l'any 400 a.C., és possible que l'importessin d'Egipte o de Sicília, però per poder atendre la falta de cereals de la metròpoli es va fer necessari obrir noves rutes comercials amb altres territoris.

Amb l'arribada de Soló (1) al poder, es va donar l'impuls necessari al cultiu del blat El menjar pa de blat no només va ésser un privilegi de les taules dels potentats, sinó que el costum de menjar-ne es va generalitzar entre totes les classes socials.

La importància del pa a la cultura grega es fa patent en que existien tota una sèrie de rituals de sacrifici anomenats *psadista*, en els que s'oferien als déus: pa, vi i oli.

Però una vegada que els grecs aprengueren dels egipcis la manera d'elaborar pa fent ús del forn, segons l'escriptor del segle II, Ateneu de Naucratis, es testimonia que tal va ser la importància de dit aliment, que fer-lo era un art, fins al punt que, crearen més de setanta castes diferents. Els pans grecs que apareixen en la literatura clàssica grega són: el *kebanitos* mencionat per Aristòtil, el *boletus* per seva forma de bolet, l'*streptice,* en forma de barra, el *daraton*, que era un pa no fermentat, o el *phaios* un pa molt obscur, que era consumit per les classes més pobres de la societat.

Pa *boletus*

Pa *streptice*

Pa *phaios*

Els pans recs, en ocasions, s'enriquien amb altres ingredients, com per exemple, la mel o fruits secs.

3. ELS ROMANS

Els romans continuarem amb el sistema de la panificació, heretat dels grecs, a partir del segle II a.C.

Plini el Vell, en la seva obra *Història Natural*, narra com els romans començaren a consumir grans de blat de la mateixa manera que menjaven l'arròs, simplement bullint el grans amb aigua, sense cap tipus de fermentació prèvia. En època de l'emperador Numa Pompili descobriren que milloraven molt de sabor els grans una vegada torrats.

Abans de practicar la panificació, el romans empraren la farina en forma de papil·les i el primer pa que menjaren fou el pa àzim, és a dir, sense tovar, aplanat, semblant a una coca.

Pa *àzim*

En un principi, el procés d'elaboració de pa, anava a càrrec de esclaus, que feien les tasques de moldre i pastar. En el segle II a.C. ja hi havia a Roma gran quantitat de forners d'origen grec, en llatí anomenats *pistores*.

Els romans perfeccionaren la tècnica del forn per a coure pa, fins al punt que, avui en dia, en algunes cases de la pagesia de Mallorca, encara n'hi ha de construïts amb aquest sistema.

Fermentaven el pa amb llevadura de cervesa, com ja ho havien fet els egipcis, i a aquest ferment l'anomenaven *spuma concreta*.

Cap l'any 30, sota el mandat de l'emperador August, hi havia unes 328 forn-botigues a Roma, i estaven regulats per unes lleis molt estrictesa a l'hora de fer el pa.

4. EL PA, UN SÍMBOL

El pa, per a l'home, sempre ha esdevingut un símbol d'una certa espiritualitat. La paraula "cereal" prové de Ceres, la deessa romana que tenia el poder sobre els cultius. Fins al punt que, durant l'imperi romà es va cèlebre la frase: *pa i circ*. Els emperadors sabien que una manera de tenir la ciutadania controlada era que mai li faltés el pa i els espectacles.

Amb la religió cristiana és quan el pa juntament amb l'oli i el vi entraren a formar part de la litúrgia, com símbols sagrats. El Parenostre és la pregària que més mencions es fan del pa com a element sagrat.

5. EL PA EN LES DIFERENTS CULTURES

El pa és, segurament, l'aliment que està present a tots els pobles del món. El pa pren infinitat de formes i gustós i forma part de les cultures més ancestrals.

Des d'Europa, passant per la Mediterrània fins a l'Orient, el pa es fa majoritàriament de blat.

6. ELABORACIÓ

Els primers humans, varen descobrir que la farina, mesclada amb aigua, donava lloc a una massa, la qual, una vegada cuita, resultava pesada i compacta, la qual cosa en dificultava la seva digestió. Finalment, es va trobar la manera de fermentar, i així la massa panificable fou molt més lleugera i apta pel consum humà. Així, afegint el llevat a la pasta, va donar lloc al pa que coneixem actualment.

Per exemple, a Suècia, en el segle XVI, el poble no coneixia altre pa que no fossin unes coques dures sense fermentar, pastades amb farina i aigua i torrades, però des del segle XVIII es va estendre molt el consum de pa de blat.

A mesura que la societat s'anava desenvolupant, cada forner havia de proveïr-se de matèria primera, de farina, i per tant, en algunes ocasions, un mateix forner també comptava amb un molí fariner per moldre el gra.

Així mateix, pastar el pa, de manera manual, resultava molt costós, des del punt de vista econòmic, i, aquest fou, entre d'altres motius, que s'estudiés com

poder-ho fer a màquina. L'any 1787, a Viena i a Holanda, es provaren, per primera vegada, les màquines de pastar. A Gènova hi arribà el 1799, però el seu ús no es va estendre fins l'any 1810.

7. EL PA A ESPANYA

El pa fou introduït a Península Ibèrica per la tribu dels celtibers, en el segle III a. C., per tant, quan arribaren els romans, l'aliment ja es coneixia. Els celtibers cultivaren i feren pa amb el blat, restes d'aquest pa han estat trobades a algunes estacions paleontològiques, com per exemple a Andalusia. Però, alhora, també feien pa d'aglans esclafats, així com, de mill, castanyes i altres fruits.

Era tant rellevant la figura del pa dins la societat espanyola, fins al punt, que es pot trobar citat en algunes obres d'autors del Segle d'Or espanyol com Cervantes, Lope de Vega. I, també, es tenen representacions artístiques en els bodegons dels pintors com Zurbaran o Velázquez.

Per altra banda, en el cas d'Espanya, les primers documents legals que regulaven el procés de panificació, van aparèixer en el segle XIV.

A la zona mediterrània existien gremis de forners des de el segle XIII. L'any 1200 hi ha constància de l'existència del gremi de forners a Barcelona.

A documentació del segle XIII ja es fa ressò de l'organització del forners de Mallorca, anomenats flequers, pastadors i forners.

8. EL PA A MALLORCA.

En la més remota antiguitat històrica, els primers habitants de Mallorca, com els de la Cova de Muleta, o els foners talaiòtics del poblat de Ses Païsses, la seva manera d'alimentar-se es diferenciava molt poc de la resta dels pobles prehistòrics de la península.

Sembla esser que els molins manuals trobats a les excavacions dels poblats talaiòtics servien per a fer farina d'aglans. El pa d'aglans era un aliment del que feien ús molt sovint les comunitats prehistòriques. Cal tenir molt en compte que els boscos de Mallorca, en aquell temps, eren, en la gran majoria, d'alzines.

Tal com el consumin actualment el producte resultant de coure la mescla tova de farina, aigua i llevat, el pa de Mallorca te la particularitat de fer-se sense sal.

La manera tradicional de fer-se, consisteix en posar el llevat regularment el vespre abans, tenint la farina ja cernuda dins la pastera o dins un ribell grosset, es dissol el llevat amb aigua tèbia i es posa a un cocó fet a la mateixa farina. Després d'un temps, entre les quatre i les dotze hores, segons la temperatura ambient, es procedeix a pastar amb aigua calenta, tot mesclant el llevat, ja tou, amb la resta de la farina de la pastera o ribell.

La pasterada es divideix en proporcions que seran el pans. Aquestes es col·loquen sobre una post i coberts amb el cobribanc i es deixen tovar de dues a quatre hores.

Una vegada tou s'enforna durant una hora o hora i mitja. Així, el pa de Mallorca té la particularitat de fer-se sense sal i per la fermentació a partir de llevat de farina de blat.

En els pobles, fins a mitjans del segle XX, el pa era elaborat de forma artesanal per l'autoconsum de la família o comunitat.

El forn domèstic era un element important a les possessions i las cases de fora vila. Entorn a l'elaboració d'aquest producte, es va desenvolupar tota una cultura material, com era la pastera, el sedàs, el cenedor, el fenyedor, el mateix forn, l'escombra, la pala i el burjó.

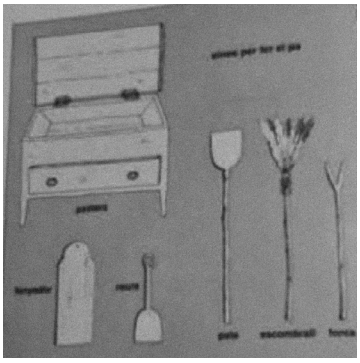

Però amb el pas del temps, els avenços tècnics han propiciat uns nous mètodes de l'elaboració de la massa que s'ha de coure, com diversos productes additius, amb la finalitat de millorar-ne l'aroma, la textura de la molla, o bé, l'aspecte extern del pa, per allargar els temps de conservació amb totes les seves característiques, o, també, millorar el seu valor nutritiu

Els canvis en la societat, han provocat la generalització dels costums urbans i el progressiu abandonament dels mètodes tradicionals de fer pa, el ha que donat lloc a la implantació de la producció industrial.

9. ELS FORNS QUE JO RECORD A SANTA MARIA, QUAN ERA NIN (RAFEL ESTARELLAS)

- Can Pere Peu
- Can Franco
- Can Carol
- Can Móra o Pere Joan
- Ca na David
- Cas Sipot o de d'Estany
- Can Buc
- Ca na Blanca
- Cas Moliner
- Can Xisples o Llarguet
- Can Ciuró
- es Forn Gros

10. Als forns de Santa Maria (Rafel Estarellas)

Jo record un Santa Maria,
que no estava tan poblat,
bastants de comerços hi havia,
i ara molts han tancat.

De les botigues que recordava,
fa temps que les varen publicar,
i ara dels "forns" vull parlar,
per què el tema m'interessava.

Amb bicicleta i a peu,
sa gent més se moria,
i a foravila i havia
es forn de Can Pere Peu.

Un altre forn hi havia,
també en aquell entorn,
Can Franco també era forn,
estic parlant de foravila.

I ara canviam de redol,
però recordant temps enrere,
ja som a la carretera,
també era el forn Can Carol.

També record no fa tant,
de la memòria no se m'esborra,
Can Pere Joan o Can Mora,

a la carretera treballant.
Continuant a la carretera,
girant en el Carrer Llarg, a l'esquerra,
hi havia l'amo en Tomeu Serra,
un gran forner d'antigor era.

Aquí li deien Ca na David,
i botiga també hi havia,
amb gent que entrava i sortia,
tothom estava ben servit.

En el mateix carrer a la dreta,
anant cap a la Vila,
un forn també hi havia,
que també feia feineta.

En el gremi, bon company,
jo el record molt poc,
li deien Cas Sipot,
conegut també pes de s'Estany.

De forners, en Joan i germana,
estic parlant de Can Buc,
i per què el treball no fos feixuc,
per les verges, bunyols fets de sa mare.

A dins el mateix carrer,
pujant sa costeta,
hi havia forn i botigueta,
en el forn, un gran forner.

Feia llonguets i pastissos,
tot de bona qualitat,
ho dic i es ben veritat,
de farcits i de llisos.

El millor de Santa Maria,
era un gran pastisser,
el seu nom era Josep Bover,
per Pep Blanco, es poble el coneixia.

Cas Moliner, al mateix carrer,
Can Xisples i Can Llarguet,
per alguns motius els conec,
si els havien de menester.

I a dins "el casco" més antic,
dos forns també hi havia,
i així el poble de Santa Maria,
estava ben servit.

Davant l'església, damunt un turó,
anant cap a sa Vileta,
un poc més avall, a la dreta,
hi havia Can Ciuró.

Es Forn Gros a prop de s'Ajuntament,
va ser ca meva de jo i germans,
allà hi estarem molts d'anys,
per lo bo i lo dolent.

Si qualque forn no record,
i a sa llista no l'he posat,
voldria esser perdonat!
Vos desig, salut i sort.

Rafel Estarelles
Santa Maria del Camí
Temps de pandèmia, 2021.

Ajuntament de
Santa Maria del Camí